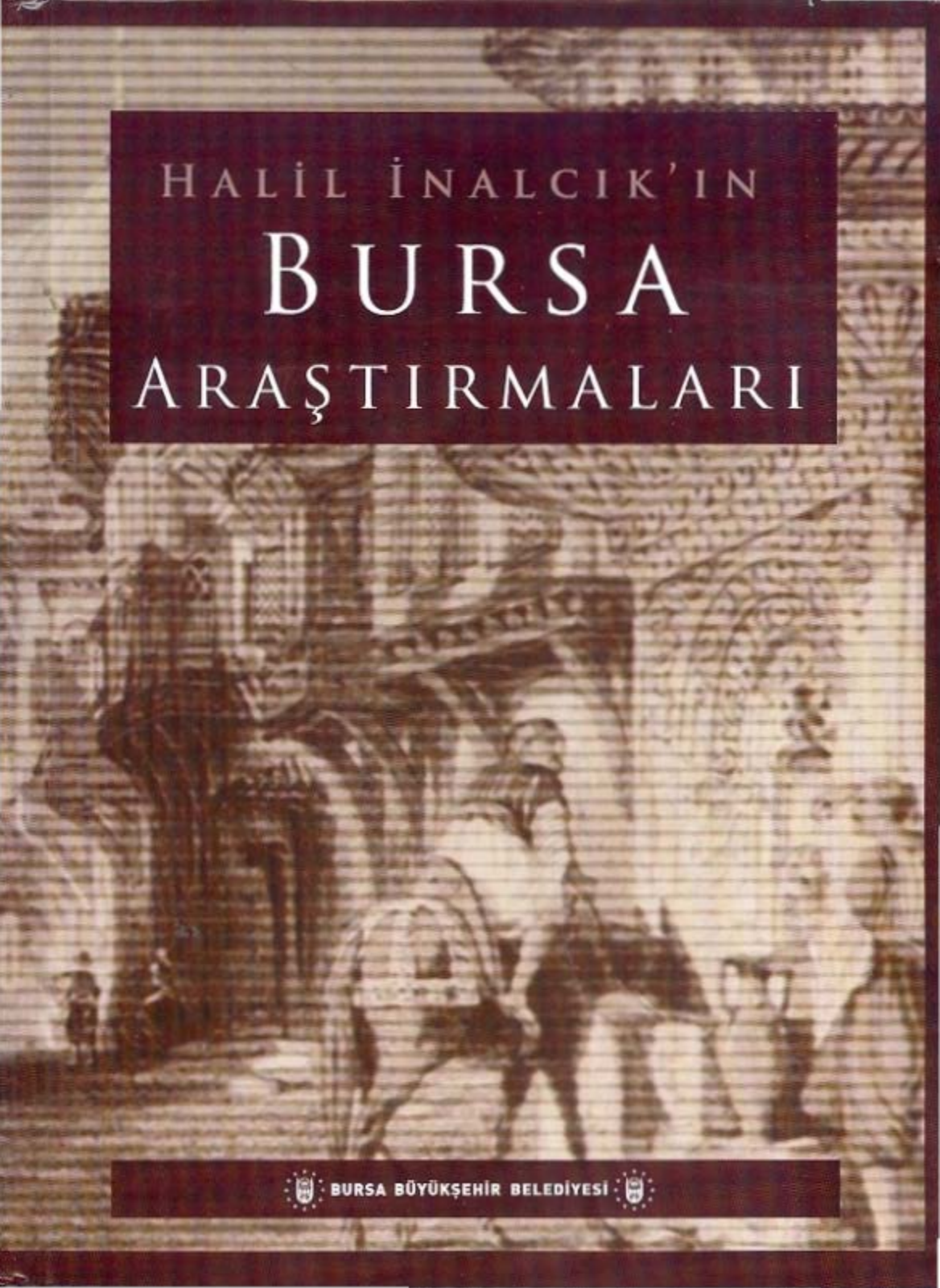

HALİL İNALCIK'IN
BURSA ARAŞTIRMALARI

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları

Hazırlayan

Yusuf Oğuzoğlu

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı

Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları

www.bursa.bel.tr

Proje Koordinatörü

Aziz Elbas

Ahmet Erdönmez

Proje Yürütücüsü

www.bursaarastirmalarimerkezi.org

Işık Demir - Sibel Gök - Aysun (Yedikardeş) Dönmez
Serap Tuba Yurteser - Cengiz Bütün - Cemil Menteşe

Hazırlayan
Yusuf Oğuzoğlu

Son Okuma
Serap Tuba Yurteser

Tasarım
Dore Ajans

Görsel Yönetmen - Kapak Tasarım
Barış Güleç

Basım Yılı ve Yeri
Furkan Ofset

Temmuz-2012

ISBN
978-605-5382-29-2

Yapım

Bursa Kültür A.Ş.

© 2012 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz.

Dağıtım

Bursa Kültür A.Ş.
Merinos Parkı Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi
B Kapısı Osmangazi/Bursa
Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85
info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTİ
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
İnalcık, Halil (d. 1916) Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları

Tarih 2. Sanat Tarihi 3. Arkeoloji

İÇİNDEKİLER

SUNUM v

KENDİ AĞZINDAN ŞEYH'İN HİKÂYESİ 7

KENDİ AĞZINDAN ŞEYH'İN HİKÂYESİ 9

HALİL İNALCIK ve BURSA 35

HALİL İNALCIK ve BURSA 37
HALİL İNALCIK İLE SÖYLEŞİ 43
HALİL HOCA'YA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FAHRİ DOKTORA ÜNVANI VERDİ 48
OSMAN GÂZİ ve BURSA ARASTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ 51
VIII. ULUSLARARASI TÜRKİYE'NİN SOSYAL ve EKONOMİK TARİHİ KONGRESİ BURSA'DA DÜZENLENDİ (18-21 Haziran 1998) 53
HALİL İNALCIK BURSA'DA OSMANLI ARKEOLOJİSİ'Nİ BAŞLATTI 56
HALİL İNALCIK ADI BURSA'DA ÖLÜMSÜZLEŞTİ 57
HALİL İNALCIK BURSA'NIN FAHRİ HEMŞEHRİSİ OLDU 59

Prof. Dr. HALİL İNALCIK'IN KURULUŞ DÖNEMİ OSMANLI TARİHİ HAKKINDA BURSA ve ÇEVRESİNDE YAPTIĞI ALAN ARAŞTIRMASI 61

HALİL HOCA'NIN OBJEKTİFİNDEN OSMAN GÂZİ'NİN AT KOŞTURDUĞU SAHALAR 63

FETHE GİDEN YOL 73

BURSA ve OSMANGAZİ 73
BURSA 75
OSMAN GÂZİ: SON ARAŞTIRMA SONUÇLARI 84
OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNE AİT YENİ BİLGİLER 94
KENT, KENTLİ ve TARİH 104
OSMAN GÂZİ'NİN FETİHLERİ VE DEVLETİN KURULUŞU 112

PAYİTAHT BURSA'YI İNŞA EDEN OSMANLI SULTANLARI 125

OSMANLI SULTANLARININ ÜNVANLARI (TİTÜLATÜR) ve EGEMENLİK KAVRAMI 127
OSMAN I 133
ORHAN 157
MURAD I 185

BAYEZİD I 207
ÇELEBİ SULTAN MEHMED 213
MURAD II 221

SUYUN ÖTEKİ YAKASINDA YENİ BİR VATAN 241
RUMELİ: GENEL BİR BAKIŞ 243

DÜNYA ŞEHRİ BURSA 251
SANAYİ ve TİCARET 251
XV. ASIR SANAYİ ve TİCARET TARİHİNE DAİR VESİKALAR 253
BURSA ve İPEK TİCARETİ 273

HALİL İNALCIK'IN BURSA FOTOĞRAFLARI 313

SUNUM

Geleceği sağlam temeller üzerine inşa etmenin yolu tarihi doğru okumaktan geçer. Geçmişine yabancı kalan, görmezden gelen, gerekli dersleri çıkarmayan milletlerin ilerleme kaydetmekte sorunlar yaşaması kaçınılmazdır.

Medeniyetleri ayakta tutan birçok değer vardır. Osmanlı'nın bir cihan devleti konumuna ulaşmasında ve asırlar boyunca o konumda kalmasında askerî, idari, iktisadi, sosyal ve kültürel birçok sebep sayılabilir.

Bursa, imparatorluğun ilk başkenti kimliği ile Osmanlı'nın cihan devleti olma yolundaki köşe taşlarından biridir. Bu yüzden tarihçilerin, edebiyatçıların, şairlerin çalışmalarına ilham veren Bursa aynı zamanda seyyahların ve araştırmacıların da ilk dikkatini çeken kentlerden biridir.

Bugün incelenen tarihi vesikaların her biri, önceki dönemlerin sosyal kültürel ticari ve hukuki yaşantısı hakkında ipuçları vermektedir.

Prof. Dr. Halil İnalcık Hocamızın Bursa araştırmalarının bir neticesi olan bu çalışma, Bursa'ya dair oldukça önemli ipuçları veren bir eser olarak kütüphanelerimizdeki yerini alacaktır.

Büyükşehir Belediyemizin tarihi ve kültürel mirası koruma ve yaşatma projeleri kapsamında sürdürdüğü Bursa Kitaplığı bünyesinde Bursalılara kazandırılan çalışmanın Bursa okumalarına yeni bir bakış açısı getireceği şüphesizdir.

Bu eserin hazırlanmasında büyük emekler sarf eden değerli hocamız Prof. Dr. Halil İnalcık'a bir kez daha teşekkür ediyor, siz değerli okuyucuları sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Recep Altepe
Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

KENDİ AĞZINDAN ŞEYH'İN HİKÂYESİ

KENDİ AĞZINDAN ŞEYH'İN HİKÂYESİ[1]

Bölüm I: Nasıl Tarihçi Olduğumun Hikâyesi[2]

1935'te Balıkesir Öğretmen Okulu'ndan mezun olduğumda önümde iki seçenek vardı: Ya bir köy ilkokulunda öğretmen olarak çalışmaya başlayacaktım ya da lise öğretmeni olmak için Ankara Yüksek Öğretmen Okulu sınavlarına girecektim. 1935 yılının yazında sürpriz bir yeni seçenek ortaya çıktı. Atatürk, o zaman üzerinde çalıştığı Türk tarih tezlerine akademik bir altyapı hazırlayacağı umuduyla Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi adında yeni bir kurum oluşturmuştu. Bu yeni kurumda çalışmak üzere çoğu Nazi Almanyası'ndan kaçmış olan bir kısım Alman profesörleri davet etmişti. İlk aşamada Ankara ve İstanbul'da yapılacak sınavlarla seçilecek 40 öğrencinin alınması planlanmıştı. Aslında prensipte daha düşük seviyede olan öğretmen okulu mezunlarının bu sınava girmesi mümkün değildi. Üniversite seviyesinde öğrenim ancak nizami yüksek öğretmen okulları mezunları için bir seçenekti. Fakat Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi daha yeni teşekkül ettiğinden o yaz bu kurala bir istisna getirilmiş ve sınav bütün Türkiye'deki öğretmen okulu mezunlarına açılmıştı. Daha sonra bu uygulamanın Afet İnan sayesinde gerçekleştiğini öğrenecektik.

Afet İnan da bir kız öğretmen okulu mezunuydu ve Atatürk onu okuluna yapmış olduğu bir teftiş gezisinde tanımıştı. Daha sonra onu evlat edinmiş ve yüksek eğitim için İsviçre'ye göndermişti. Atatürk bunu yaparak onu gelecekte, Atatürk'ün Türk tarih teziyle ilgili görüşlerini temsil etmede oynayacağı role hazırlıyordu. Afet İnan, 1935 yazında etkisini kullanarak bu yılın mezunları için benzersiz bir fırsat elde etmişti. Yıllar sonra Türk Tarih Kurumu üyesi olduğumda Afet'le tanıştım.

---

1 Prof. Dr. Halil İnalcık, "The Shaykh's Story Told By Himself", Paths to the Middle East, ed. Thomas Naff, Albany: State University of New York, 1993, pp. 105-142'de yayımlanmıştır.

2 Çev. Dr. Gürsu Gürsakal, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Email: gursu@uludag.edu.tr.

Afet, ömrünün sonuna kadar Atatürk'ün yanında bulunmuş ve bütün yönleriyle Türk tarih tezini Atatürk'le yakinen çalışmıştı. Atatürk'ün 1938'deki ölümünden sonra Doktor İnan ile evlenerek soyadını almıştı. Hafızamda kendi başına önemli bir akademik mirası olmayan, ancak iyi kalpli, nazik bir kadın olarak yer etmişti. Buna karşın Türkiye'de tarihçiliğin gelişimini derinden etkilemiştir.

1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sınavlarına girdim ve kabul edildim. Uluslararası öneme sahip akademisyenlerle çalışma fırsatı elde etmiştim. Fakülte, Türk tarihine Türk tarih tezi olarak bilinen belli bir yaklaşımı desteklemek ve geliştirmek amacıyla tasarlanmış ve oluşturulmuştu. Fakültenin kurucusu olan Alman profesörlerin arasında Sinoloji ve Türkoloji alanından Anne Marie von Gabain, Sümerolojiden E. Landsberger, Hititolojiden Hans Güterbock, Hindolojiden W. Rubens, Sinolojiden W. Eberhard ve bir coğrafya profesörü olan Herbert Louis vardı. 1930'ların ortalarında Hititoloji, Sümeroloji ve arkeoloji gibi alanlar, Türk tarih tezi açısından önemli oldukları varsayıldığı için özellikle popülerdi. İlk başta Çin dili, tarihi ve kültürü çalışmak istemiştim, ancak sonra Osmanlı tarihinde karar kıldım. Şimdi hatırladığım kadarıyla kararımı etkileyen ana faktör, tarihin bu döneminin Türk tarihinin diğer dönemlerinden kaynak açısından daha zengin ve daha belgelenmiş bir dönem olmasıydı. Bundan başka tarihin daha çok sosyal ve ekonomik kısımlarına ilgi duyduğum için ölü dilleri, çoktan kullanımdan kalkmış yazıları çalışmaya bütün bir hayat vakfetmek istemiyordum. Ayrıca, imparatorluğun eski başkenti İstanbul'da büyümüş olmamın da seçtiğim alan üzerinde duygusal bir etkisi olmuş olabilir.

Afet İnan'ın öğretmen okulu mezunlarına giriş sınavında tanıdığı şans olmasa büyük ihtimalle tarihçi olmazdım. Fakültedeki ilk öğretmenlerimden biri hem akademide hem de politikada olmak üzere ikili bir kariyer yapan, ancak politikaya daha eğilimli olan Profesör Muzaffer Göker'di. Göker, siyasi tarih derslerine giriyordu. Kadrodaki diğer bir profesör Almanya'dan doktorasını alıp yeni Türkiye'ye dönmüş olan Bekir Sıdkı Baykal'dı. Hepsinden çok ortaçağ tarihi alanında ders veren Fuad Köprülü'den öğrendim. Köprülü, eserleriyle benim kökenlerimi bir tarihçi olarak en çok etkileyen Türk bilim adamıydı. Fakültedeki seminerlerinde öğrencisi olmam sebebiyle kişisel kılavuzluğundan da çok yararlanmıştım. O günlerde biz öğrenciler, Köprülü'ye, tarih ve edebiyat tarihi gibi geniş iki alana olan hâkimiyetiyle usta bir akademisyen olarak büyük saygı duyardık. Köprülü de kendisini entellektüel olarak Rus oryantalisti V.V. Barthold'a borçlu hissederdi ve Köprülü'nün araştırma programında ve metodolojisinde bu Rus bilim adamının etkisi çok açıktı.

Mezuniyetimden sonra fakültede asistan olarak kalmam Köprülü'nün desteğiyle oldu. Yeni fakültenin mezunlarından biri olarak, hâmimiz Atatürk'ün önümüze

koyduğu hedef olan Türk tarih tezinin bütün eğitim seviyelerinde öğretilmesi için gerekli akademik çerçeveyi sağlama görevine katkıda bulunmaya karşı bir tür misyoner vazifeşinaslığı hissediyordum. Atatürk'ün amacı Türk ulusunu ortaçağ'ın dine dayalı toplumu olmaktan kurtarmak ve modern Türk devleti için gerekli koşulları yaratmaktı. O, Türk tarih çalışmalarına yeni bir anlam vermek, bu çalışmaları, ulusun kökenleri hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarma ve halkın kendi ulusal kimlikleri hakkında kollektif bir bilinç elde etmesi ve Türk kökenleriyle gurur duyması yolunda bir araç olarak kullanmak istiyordu. Esasen, Atatürk'ün önündeki iş, hiç yoktan bir ulusal kimlik yaratmaktı ve ulusal bir tarihi bilince sahip olmanın bu süreçte elzem olduğuna dair sağlam bir inancı vardı. Atatürk, özellikle Batı'nın Osmanlılar ve selefleriyle altı yüz yıllık çatışmasına atfettiği, Batı'daki olumsuz Türk imajına karşı duyarlıydı. Türkiye'nin Batı tarafından bu hasım pozisyonuna yerleştirilmesini Türklerin XIX. yüzyılda yaşadığı ulusal trajedilerin ve XX. yüzyılda imparatorluğun çöküşünün önemli sebeplerinden biri olarak görüyordu. Batılılar kendi kafalarında ve edebiyatlarında Türk'ü Osmanlı imparatorluk emelleriyle özdeşleştirdiklerinden Türk tarihinin bir bütün olarak olumsuz görüldüğü düşüncesindeydi. Ayrıca, tarihsel yorumların genellikle hatalar, tahrifatlar, olguların kasıtlı çarpıtılması ile dolu kafası karışık yorumlar olduğu görüşündeydi. Bu, Atatürk'ü sadece ülkenin lideri olarak değil, sıradan bir Türk olarak da üzüyordu. Anadolu'da kurulmasına yardım ettiği yeni ulus devletin kısa sürede modern Batı ulusları arasında hak ettiği yeri alacağına ve bir eşit olarak kabul göreceğine inanıyordu. Her halükârda Osmanlı Devleti, varlığının son yüz yılında (1822-1922), Atatürk'ün hayaline belli bir işlerlik ve inandırıcılık kazandıran yoğun bir Batılılaşma sürecinden geçmişti.

Atatürk, 1930'lar boyunca dikkatinin ve enerjisinin hatırı sayılır bir bölümünü Türk tarih tezini geliştirmeye adadı. 1930'da aralarında Fuad Köprülü, Sadri Maksudi Arsal, Yusuf Akçura, Halil Edhem Eldem, Şemseddin Günaltay ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da bulunduğu Cumhuriyet'in en iyi tarihçilerinden bir grubu Türk Tarih Kurumu'nu kurmaları için bir araya getirdi. Ayrıca, onları Türklerin en eski zamanlardan XX. yüzyılın başına kadar olan dönemi kapsayan genel bir tarihini yazmakla görevlendirdi. Kitaba verilen başlık *Türk Tarihinin Genel Hatları* idi. Kitabı oluşturan temel fikirler şöyle özetlenebilir:

Türk tarihi XI. yüzyıl sonlarında Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle başlamıyordu. Hititler ve Sümerlerden başlıyordu.

İlk tarımsal teknikleri ve yazı sistemlerini bulanlar eski Yakındoğu halkları değil Orta Asya Türkleriydi. Orta Asya, dünyanın diğer taraflarına medeniyetin yayıldığı merkezdi.

Türk Tarihinin Genel Hatları kitabının Osmanlılara ayrılan kısmı İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kaleme alınmıştı. Uzunçarşılı'nın yaklaşımı devletin kurumsal yapısını vurguluyordu. Balıkesir Öğretmen Okulu'nda bir öğrenci iken Türk Tarih Kurumu'nun resmi yayınları vasıtasıyla Türk tarih teziyle tanışmıştım. Türkiye'de 1930'ların ortasında bütün okullarda *Türk Tarihinin Genel Hatları*'na dayanan metinler müfredattaydı ve tarih çalışmanın nasıl bir şey olduğuna dair ilk izlenimlerimi bu kitaptan edindim. Fakat, öğrenciliğimin o ilk dönemlerinde bile milliyetçi tarih yazımının, her ne kadar Batı'nın kültürel tarafgirliğine ve şövenliğine karşı bir tepki olarak anlaşılabilir de olsa birçok aşırılıklara ve geçmişi bilimsel olmayan bir şekilde romantize edilmesine yol açtığını anlamaya başlamıştım. Buna rağmen, profesyonel bir tarihçi olarak geçirdiğim bir yaşamdan sonra, Batı tarih yazımında hâlâ hâkim olan Türklerle ilgili çarpıtılmış görüşlerin düzeltilmesi gerektiğini düşünüyorum. Aslında birçok akademik çalışmama ilham veren, bu devam eden ihtiyacın bilincidir. O zamanlar Atatürk'ün bilgeliğinin farkında değildim. Ancak, daha sonraları Atatük'ün entelektüel ve pedagojik alanlarda enerjisini ve zamanını bu kadar harcamaya motive eden şeyin politik olarak hayati olan bu amaca yönelik olduğunu anladım. Bugün Türk tarih tezinin erken prototipleri hem akademik camia hem de kamu tarafından büyük ölçüde terk edilmiş durumda. Sonuçta *Türk Tarihinin Genel Hatları* benzeri kitaplar Türk okulları müfredatında artık yok. Ancak, Atatürk'ün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni Türk kültürünün bilimsel çalışıldığı bir merkez olarak kurmasındaki öngörü, daha sonraki araştırma alanlarındaki keşifler için gerekli çerçeveyi oluşturdu. Bu keşifler hem Türk hem de Yakındoğu tarihini ve uygarlıklarını daha iyi anlamamıza çok büyük katkılarda bulundu. Örneğin, Türk arkeolojisindeki atılımlar sadece Atatürk'ün oluşturduğu kurumsal çerçeve sayesinde olabilirdi.

Batılı tarihçilerin Türk tarihinin hatalı ve yüzeysel yorumlarının olumsuz etkileri hususunda bir örnek göstereyim. Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed üzerine yazdığı kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olan bu hükümdarı işkence ve cinayetten zevk alan bir sadist olarak tarif etmişti. Babinger, kitap boyunca Sultan'ın seferlerinin tek amacının ganimet ve köle elde etmek olduğunu vurguluyordu. Babinger, bir tarihçi olarak Fatih'i kesintisiz sefer yapmaya sevk eden koşulları incelemeye lüzum görmemişti. Temel kaynağı, Batı'da Osmanlıların düşmanlarının kütüphane ve arşivlerinde bulunan belgelerdi ve dengeyi sağlamak için Osmanlı arşivlerindeki belgelerden faydalanmak için çok az çaba sarfetmişti. Eser, bu göze çarpan eksikliklerine rağmen hâlâ hatırı sayılır ölçüde popülerliğe sahip. Maalesef, pekişmiş popüler anlayışlarla çatışan, çelişen ve bu görüşlere meydan okuyacak tarihler yazan tarihçiler çok ender.

Bölüm II: Entellektüel Etkiler

Tarihçilerden beni çok derinden etkileyen iki temel figür biliyorum. Bunlardan ilki daha önce belirttiğim gibi öğrenimimin ilk senelerinde ilgi alanlarımı yönlendiren Fuad Köprülü'ydü. Tanışma şansına eriştiğim diğer tarihçi ise Paul Wittek'tir. 1949'da Paul Wittek ile tanıştığımda Londra'daki School of Oriental and African Studies'de Türk Araştırmaları Profesörüydü. Londra'da kaldığım 1,5 yıl boyunca bazen 3-4 saat süren öğleden sonra seminerlerine düzenli olarak katıldım. Diğer düzenli katılımcılar arasında Bernard Lewis, Victor Ménage, Vernon Parry ve Elizabeth Zachariadou vardı. Bu seminerlerde Profesör Wittek' bazen konular belirler, bazen de tartışma açar ve Osmanlı çalışmaları alanındaki son yayınlar hakkındaki düşüncelerini belirtirdi. Ara sıra seminer grubundan biri toplantıdakilere araştırmalarını sunar, eleştiriler gelir, tartışma yapılırdı. Wittek'in parlak bir eleştirel zekâsı vardı ve eleştirileri acımasız, bazen de yıkıcı olurdu. Özellikle, Osmanlı tarihi metinlerini eleştirel bir yaklaşım olmadan kullananlara müsamaha göstermezdi. Wittek'in Osmanlı çalışmalarına en büyük katkısı, Osmanlı tarihinin en eski kaynaklarına Batı'nın metin analizinde kullanılan bilimsel metodlarını uygulamasıydı. Onun 1940'larda başlattığı kritik metin edisyonu ve analizi işinin bugün henüz istekli ve liyakatli bir mirasçısının bulunamamış olması çok üzücüdür.

Osmanlı Devleti'nin ve ilk hükümdarlarının kökenleri hakkında literatüre hâlâ iki görüş hakimdir. Bunlardan birine göre, erken dönem kroniklerde bulunan Osmanlı hanedanının kökeni ile ilgili hikâyeler, tarihsel olgularla alakası olmayan salt uydurmalardır ve tarihsel kanıt olarak toptan gözden çıkarılmalıdır. İkinci yaklaşım, bu hikâyeleri kritik analize tâbi tutmadan harfiyen doğru kabul etmekte. Meselenin aslı ise her iki yaklaşımın bizi götüreceği yerden çok daha karmaşık. Osman Gâzi ile ilgili hikâyeler iki ayrı kaynaktan gelmektedir. Bir tarafta epik tarihsel yazından gelen ve XIV. yüzyıldaki koşulları yansıtan, olgulara dayalı kronik geleneği bulunmaktadır. Ancak, diğer tarafta bu gerçek sözlü geleneğe, Osmanlı İmparatorluğu büyüyüp serpildikten sonraki dönemlere ait tarihçiler tarafından devletin kökenlerini idealize etmek, hanedana meşruluk ve haşmet kazandırmak için yapılan eklemeler vardır. Şimdi, ciddi modern tarihçiler için yapılacak iş, anlatının XIV. yüzyıla ait epik hikâyelerden gelen kısmını bu kısımlardan ayırmaktır. Bu işi gerçekleştirmek için izlenebilecek metodlar şunlardır:

- Anlatıdaki olguların doğruluğunu, yeni ortaya çıkan vakıf belgeleri gibi Osmanlı tarihinin ilk dönemleriyle ilgili belgelerle test etmek.

- Kaynaklarda en çok öne çıkan Kuzeybatı Anadolu bölgelerinde saha araştırmaları yapmak.

Yukarıdaki metodların uygulanması suretiyle son zamanlardaki bazı araştırmalarımla ilk Osmanlı sultanları Osman ve Orhan'ın saltanatlarının karmaşık kayıtlarını ayıklamada önemli mesafe kat ettim. Doğal olarak problemin en basit çözümü, bu hikâyelerin toptan güvenilmez ilan edilmesidir. Fakat, bu hikâyeler dikkatli bir kritik incelemeye tâbi tutulduklarında tarihsel olarak önemli birçok şeyi ortaya çıkarmaktadırlar. Geç XV. yüzyıl tarihi derlemelerinde, Âşıkpaşazâde, Neşri, Rûhî, İdris-i Bitlisî ve İbn Kemal tarihlerinde örnekleri bulunduğu gibi, hanedana meşruluk ve yücelik kazandırma amacı güden ideolojik motivasyonlu bir takım eklemeler bulunduğu açıktır. Bu eklemeler, daha sonraki tarihlerde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bazı sorunları ve yöneticilerin bu sorunlara karşı bir tepki olarak geliştirdiği politik söylemleri yansıtmaktadır. Osmanlı tarihsel yazınına gömülü olan bu söylemler ve iddialar, I. Bayezid'in (hk. 1389-1402) Timur tarafından yenilgiye uğratılması ve Osmanlı toprak bütünlüğünün bozulması sonrasında özellikle öne çıktı.

İngiltere'deki yeni Türkolog kuşağının, ciddi erken dönem Osmanlı incelemelerine Onun öncü çalışmalarının kapı açtığını tamamıyla unutarak, rayından çıkan bir revizyonizm ruhuyla Wittek'in akademik mirasına saldırmaya başlamasının çok talihsiz olduğunu düşünüyorum. Wittek'i, tarihsel yaklaşımında bilimsel metoddan çok duyguların hâkim olduğu iddiasıyla suçluyorlar. Wittek'e karşı öne sürülen bu tip iddalar hem temelsiz hem de haksız. Wittek, İslâm adına yapılan gazanın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dinamik usurlardan birini oluşturduğunu söylerken Osmanlıların bu İslâmi bağlılığı kendi amaçları için kullandığını çok iyi biliyordu. İnançların ve inanç sistemlerinin insan davranışı ve sosyal normlar üzerinde birincil dereceden etkisi olduğunu inkâr etmek ve tarihsel yorumlarda onları ikinci derecede önemli görmek tarihsel değişim sürecini basit mekanik determinizme indirgemektir. Tarihin, insanın toplum içindeki anlamlı hareketlerinin incelenmesi olduğunu savunan görüş yerindedir.

Türkiye'de Osmanlı tarihinin yorumlanması son zamanlarda birçok farklı aşamadan geçti. Hilâfetin kaldırılması ve modern Türkiye'nin kurulmasından sonra tarihçiler ve sosyal bilimciler bilimsel çalışmalarını Osmanlı öncesi Türk tarihi çalışmalarına ve Türk kültürünün kökenleri ve yayılışına yoğunlaştırdılar. Ulusal gelişimin bu aşamasında ana gündem Türk halkının kültürel ve siyasi kökenlerini araştırmaktı. Daha imparatorluğun 1912-13 Balkan Savaşları'ndaki yenilgisinden sonraki dönemde bile milliyetçi akım kuvvetli şekilde kendini hissettiriyordu. Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarih yazımı

ekollerine güçlü bir milliyetçi trend hâkimdi. Bu dönemde ana entellektüel figür ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp idi. Emile Durkheim ve Gaston Richard'ın yolunda ilerleyen Gökalp'in yazıları, Türkiye'de pozitivist ve kollektivisit sosyoloji ekolünün hâkimiyetini sağlamıştı. Sonuçta Gökalp'in, ağırlığı ulusu ve ulusal kültürü vurgulayan tarihsel çalışmaları bu dönemde önem kazanmıştı. Fuad Köprülü'nün Türk kültürünün kökenleri üzerine yaptığı araştırmaları dönemin entellektüel akımlarıyla yakından ilişkilidir. Köprülü, Türk edebiyatının Orta Asya'daki kökenlerini belirlemiş, İran ve Anadolu'ya gelen boylar yoluyla yayılışını izlemiş ve ortak Türk kültürünün kökenleri üzerine yaptığı keşiflerle bütünlüklü bir ekolü oluşturmuştu. Asya boyunca Türk halk kültürünün gelişimini inceleyen Köprülü, bu coğrafî olarak dağınık edebiyatın ortak özelliklerini bulmaya ve tanımlamaya çalışmıştı. O, Orta Asya ve Yakındoğu'da MS. ikinci bin yılın İslâmi ortamının ana hatlarını belirlemeye aynı zamanda da bu genel çerçeve ve gelenek içerisinde Türklere has dinî ve kültürel unsurların kendine has karakterlerini ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Anadolu'daki popüler tasavvuf tarikatları (özellikle Babaî, Kalenderî ve Bektaşî) üzerine yaptığı çalışmalar, Orta Çağ Türk kültürel hayatının bilimsel olarak incelenmesinde çığır açmıştır. Bu çalışmasında, kitabın 1918 yılında yayımlandığı dikkate alınırsa, İslâm'ı kabul eden göçebe Türk topluluklarının hâlâ İslâmiyet öncesi geleneksel şamanistik inançlarının kuvvetli etkisi altında olduklarını söyleyerek oldukça cesur davranmıştı. Türk tarihi çalışmalarında bu pozitivist ve miliyetçi yaklaşım, her ne kadar aşırı yanları olsa da, Türk ve Osmanlı tarihi çalışmalarını Ortadoğu ve İslâm çalışmalarının sınırlı ve kısıtlayıcı kontekstinden çıkardığı ve daha uygun global bir jeopolitik ve disiplinlerarası kontekste yerleştirdiği için önemli bir ilerlemeyi temsil ediyordu.

1930'larda Türk tarih çalışmalarının aldığı yön, olumsuz etkileri Türkiye'de de hissedilen dönemin gelişen uluslararası ekonomik kriziyle yakından ilişkiliydi. 1930'larda Atatürk, dikkatini Türkiye'nin ekonomik politikalarına yöneltti ve kitlelerin üzerindeki yükü azaltmak için formüller ve sosyal politikalar arayışına girdi. Bu dönemde sosyalist yazın ve sosyalizme olan ilgi artmıştı. Sosyal bilimlerde yeni bir yaklaşım ortaya çıkıyor ve bu entellektüel iklimde tekrar Köprülü'yü önde gelen figürlerden biri olarak görüyorduk. Kurucusu olduğu ve ilk sayısı 1931'de yayımlanan, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Dergisi* adında yeni bir yayınla tarihsel araştırmalarda yeni trendlere yön veriyordu. Köprülü, hemen akabinde Sorbonne'a bir dizi ders vermeye çağrıldı ve Paris'te kaldığı süre içerisinde yeni tarih ekolünde aktif olan iki Fransız meslektaşından oldukça etkilendi: Lucien Lefebvre ve March Bloch. Bir grup Türk bilim adamı kurumlar tarihi alanında ilerleyerek Durkheim geleneğinde kalmaya devam ederken, sosyal ve ekonomik meselelere odaklanan yeni tarih ekolü giderek daha fazla ilgi çekmeye başlıyordu.

Tam bu sıralarda (1930'ların başı) March Bloch'un aktif olduğu Strasbourg Üniversitesi'nde doktorasını yeni tamamlamış olan Ömer Lûtfi Barkan Türkiye'ye dönmüştü. Türk ekonomik ve sosyal tarihinin öncülerinden biri olan Barkan, kendini arşiv çalışmalarına adadı ve XVI. yüzyıl Osmanlı vergi ve nüfus kayıtları üzerindeki ayrıntılı çalışmalarıyla Türk toprak ve hukuk tarihi alanında uzmanlaştı.

1935 yılında Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışmalarıma başladığımda tarih disiplininde bu sosyal ve ekonomik tarihe odaklanan yeni trendler hâkimdi. Diğer bir deyişle 1930'ların Türkiye'sindeki tarih eğitimi, kurumlar tarihine ve sosyal ve ekonomik tarihe öncelik veriyordu. 30'larda yeni tarihçi kuşaklarına bu alanlarda yön ve ilham veren Köprülü ve Barkan'ın çalışmalarıydı. Bir tarihçi olarak kişiliğim bu iki Türk bilim adamının silinmez izlerini taşımakta. Etkileri, Tanzimat reformlarının sosyal sonuçlarına odaklandığım ve toprak sahipleri ile çiftçiler arasındaki çözülememiş sosyal ve ekonomik problemlerin 1841'deki ve 1850'deki, Vidin ve Niş ayaklanmalarında oynadığı rolü incelediğim doktora tezimde açıkça görülebilir.

Fransız ekolü, Türk tarih yazımındaki etkisini hissettirmeye devam etti ve Fernand Braudel'in eserlerinden sonra başka bir yön almaya başladı. Braudel'in *Akdeniz*'i ilk yayımlandığında Paris'teydim. 1950'de Londra'dan Paris'te toplanan Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi'ne katılmak üzere ayrıldım. Kongre boyunca, yeni bir stilde ve çok farklı bir tarihsel perspektifle yazılmış olan Braudel'in son kitabı canlı tartışmalara yol açtı. Kitabı okuduktan sonra Avrupa akademisinde ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'na tamamıyla farklı bir bakış açısıyla bakıldığı sonucuna vardım.

Braudel, eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'in doğu kıyılarındaki yabancı bir dünyayı temsil etmekten çok uzak, sosyal, demografik ve ekonomik yapılarıyla batı Akdeniz'e çok yakın, bir bütünleyici parça olduğu yönünde görüşler sunuyordu. Braudel, Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarını, daha önce selefilerinin yaptığı gibi birbirinden ayrı ve uyuşmaz iki farklı dünyaya ait toprak parçası olarak görmek yerine, denizin iki yarısını karşılıklı etkileşimi ve teması olan bütünleyici parçalar olarak görüyordu. Braudel, Akdeniz tarihini anlamanın tek yolunun, onu Avrupa ve "doğu" (yani Osmanlı) diye parçalara ayırmak değil de bunları bütünleyici parçalar olarak görmekten geçtiğine inanıyordu. Onun Akdeniz tarihi yorumu, tarihi gerçeklere selefilerinin herhangi birinden çok daha yakındı. Braudel, bir sosyal coğrafyacı olan Vidal de Lablache'ın öğrencisiydi ve coğrafî determinizm, longue-durée boyunca Bergsonvari bir tarihsel evrim gibi kavramlarla tarih çalışmalarına devrimsel yeni metodlar getirmişti. Aslında

birçok açıdan Braudel, total tarih kavramını geliştiren Lucien Lefebvre ve March Bloch'un açtığı yolu takip ediyordu. Bu yaklaşım, toplumun izole olaylar ve yapılardan oluşmadığını, verili bir kurumsal ve çevresel çerçevenin konteksti içindeki bir bütün olarak var olup değiştiğini vurguluyordu.

Braudel, bu maddi tarihe vurgu yapan total tarih kavramını Osmanlı da dâhil olmak üzere Akdeniz toplumlarını incelediği çalışmasında uygulamıştır. Ancak, Osmanlılar hakkındaki bilgilerinin kısıtlı olduğunu belirtmiş ve imparatorluğu "önemli bir belirsizlik alanı" olarak tanımlamıştır. Braudel, 1940'ların sonunda *Akdeniz*'i yazarken Osmanlı kurumları ve ekonomik koşulları hakkında ayrıntılı çok az çalışma vardı ve sık sık kusurlu ikincil kaynaklara bağımlı kalmak zorunda olması ciddi yorum hatalarına kapı açtı. Ancak, bütün hatalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok temel meselesi üzerine çok iyi yazıları olan yetenekli bir tarihçiydi ve çalışmaları gelecekteki araştırmalar için çok sayıda soru ortaya çıkardı. Braudel tarafından ortaya konan soruların her biri Osmanlı tarihçileri için yeni alanlar açtı ve *Akdeniz,* şüphesiz Türk tarih yazımında çok derin bir iz bıraktı. Barkan, Braudel'in eseri hakkında bir eleştiri yazısı yazarak Türkiye'de kamuoyuna sunan ilk Türk tarihçisiydi. Aynı zamanda kendi araştırmalarını da Braudel'in soruları yönünde geliştirmişti. Kısa süre sonra ben de Mustafa Akdağ'ın Osmanlı Türkiyesi'nin ekonomik koşulları üzerine olan bir makalesine yazdığım eleştiri yazısında Osmanlı gerçeklerinin incelenmesinde Braudel'in tarihsel kavramsallaştırmasının önemine değindim. Bu makalede, Braudel'in Akdeniz ekonomisini etkilediğini düşündüğü Amerikan gümüşü istilası ve XVI. yüzyıl Avrupa demografik patlaması gibi global fenomenleri özellikle vurguladım. Barkan'ın daveti üzerine Braudel'in Türkiye'ye gelmesiyle kendisiyle tanışma imkânı buldum. Braudel'in yaklaşımının dünya tarihi yazımındaki yeri bugün genelde kabul görmüştür, ancak Türk tarih yazımındaki rolü de eşit derecede önemlidir. Braudel *Akdeniz*'in ikinci baskısını hazırlarken, Barkan Osmanlı fiyat tarihi ile ilgili araştırmalarının sonuçlarını onunla paylaşmıştır.

Osmanlı tarihinin tahrifi bir dizi sebepten kaynaklanabilir. Kaynakların kritiğe tâbi tutulmadan kullanılmasının yol açtığı sorunlur varken, en büyük problem milliyetçi ya da diğer doktrinlere (Marksist vs.) taraf olmaktan doğmaktadır. Bunların etkileri Balkan ya da Arap tarih yazımında görülebilir. Bölgesel milliyetçi önyargılardan öte daha geniş kapsamda bir anti-Osmanlı önyargısından kaynaklanan bozulmalar da bulunmaktadır. Bu gibi genel önyargıların kaynağı da Avrupamerkezcilik veya sömürgecilik gibi politik akımlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir politik yapı olarak ortaya çıkışına ve Batılılaşma yanlısı ideolojilerin hâkimiyetine rastlayan modern Türk tarih yazıcılığının başlangıç aşamalarında Osmanlı tarihi soğuk bir laik bakış

açısıyla yorumlanıyordu. XX. yüzyılın başında Ortadoğu ve Balkanlardaki politik gelişmeler bağlamında düşünüldüğünde bu milliyetçi önyargılar anlaşılabilirdi. Bu bölgelerde ulusal bağımsızlık öncesi, Osmanlı rejiminin baskıcı ve gerici olarak kötülenmesi ulusal uyanış ve kendini gerçekleştirme için kaçınılmaz bir önkoşuldu. Bu teoriye göre Balkan halklarının kalkınma potansiyeline Osmanlı hâkimiyetindeki yüzyıllarda gerici, zorba ve sömürücü Türk yönetici sınıfı tarafından ket vurulmuştur. Balkan tarihçilerinin hiçbiri vergi mükellefi *reaya* statüsündeki çok sayıda Müslüman çiftçinin yerli çiftçilerle yan yana yaşadığı gerçeğini görmek istemiyor. Müslüman ve gayrimüslim *reaya* aynı topraktaki komşular olarak aynı maddi koşullar içindeydi ve aynı hayat standardına tâbiydi. Osmanlı sömürüsü Batı Avrupa karşısındaki yüzyıllar süren gerilik için bir günah keçisi işlevi görüyordu. Ancak, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Osmanlı arşiv kayıtları ve belgeleri kullanılmaya başlandı. Bu gelişme, tarih yazımında literatürde bulunan bazı gizli Osmanlı karşıtlığının inanırlığına gölge düşürecek revizyonist trendlerin doğmasına yol açtı. Arşiv çalışmalarında öncü olan Macar tarihçileriydi. Lajos Fekete ve halefleri Osmanlı arşiv çalışmalarına önemli katkıda bulunmuşlardır. Macar tarihçileri Yugoslav, Bulgar, Rumen, Arnavut, Yunan tarihçiler takip etti ve kendi ülkelerinin erken modern dönem tarihleri için en güvenilir kaynak olarak Osmanlı arşiv kayıtlarını kullanmaya başladılar. Bu belgeye dayalı çalışmalar genelde kurumsal tarih, demografi, sosyal ve ekonomik koşullar, şehirleşme konularında yoğunlaşmıştır. 1970'lerden itibaren Arap tarihçileri de Balkan meslektaşları gibi Osmanlı arşivlerinde çalışmaya başladılar.

Osmanlı tarihini etkileyen diğer entellektüel trendler arasında sosyolojik teori hatırı sayılır bir role sahiptir. Hem Marksist hem de Weberci ekolden gelen sosyal tarihçiler ve sosyologlar, modellerini Osmanlı tarihine uygulamaya çalışmışlardır. Bu farklı metodlar, yeni bazen de ilginç araştırma güzergâhları ortaya çıkarmıştır. Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine dair hâlâ yeterince çalışılmamış ve anlaşılamamış geniş alanlar bulunduğu için sosyal bilimciler tarafından yapılan erken genellemeler spekülatif kalmış ve olgusal temele oturtulamamıştır. Ancak, sosyologların kavramları ve genellemeleri tarihi araştırmalardaki soruları formüle etmek için faydalıdır. Sınıf çatışması veya patrimonyalizmden ilham alan ve tarih yorumlarında Karl Wittfogel ve Eisenstadt gibi tarihsel sosyologlardan etkiler görünen yeni bir Osmanlı tarihçileri kuşağı gelişti.

Son yıllarda Osmanlı tarihindeki ana problemleri tarihsel sosyolojinin sunduğu teorik perspektiften ele alan çalışmalar çoğaldı. Bu yaklaşımın temelinde, bu metodolojilerin tarihsel araştırmalardaki karmaşık sorunları, araştırmacı, belgeye ve anlatıya dayalı birincil kaynakları kullanmak için gerekli bilgi ve beceriye sahip olmasa bile kendisi çözebilecek kadar güçlü yorum araçları olduğu varsayımı

bulunmaktadır. Eğer tarih için uygun bir iş varsa o da zaman ve mekândan münezzeh genellemeler formüle etmek değil, zaman ve mekânda somut olayları incelemektir. Bu yüzden son zamanlarda tarihçiler arasında gelişen hermeneutik ve metin çalışmaları pozitif bir gelişme ve gerekli bir tepki olarak görülmelidir.

Çağdaş Osmanlı tarih yazımındaki yerimi en eski çalışmalarıma göre tanımlamak isteyenler 1940'larda tarih yazmaya başladığımdan beri düşüncelerimin geçirdiği evrimi göremiyorlar. Tarih yazılarım birçok farklı dönemi kapsıyor. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarımda Yusuf Akçura'nın ders notlarında Marksist tarih yorumuyla tanışmıştım. Marksist tarih yorumu, Türkiye'de sol devrimci hareketlerin ağırlık kazandığı 1970'lerde en etkili dönemini yaşadı. O yıllarda ekonomik bunalım yüzünden iş bulamayan öğrenciler, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınma problemlerini Osmanlı mirasında aradılar. Araştırmalarını Osmanlı sosyal yapısı üzerinde yoğunlaştıran genç yazarların çoğu, Türk kalkınma problemlerinin Marks'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisiyle açıklanabileceğini düşünüyorlardı. Teorilerini desteklemek için ampirik kanıt ararken temelde Barkan, Akdağ ve benim araştırmalarımdan faydalanıyorlardı. Marksist yazarlar tarafından ortaya konan sorunlar Braudel'in eserindekilere benziyordu. Türkiye'de Markist tarih ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri Sencer Divitçioğlu idi.

Divitçioğlu, teorik model olarak Asya Tipi Üretim Tarzı'nı almıştı. O günlerde eserleri Türk tarihçileri ve sosyal bilimcileri arasında uzun süreli bir etki yapmıştı. Yeni kuşak tarihçilerden benimle de çalışmış Huri İslâmoğlu-İnan ve sosyolog Çağlar Keyder bu yeni araştırma ekolünün en iyi temsicilerindendir. Araştırmalarında kullandıkları temel model Marks'ın toplumsal formasyon/ sosyal oluşum kavramıdır. Bu kavram, Braudel'in "Total Tarih" kavramına paraleldir. Huri İslâmoğlu-İnan, bir tarihçi olarak, klasik "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisini modifiye etmiş ve eserlerinde Osmanlı sosyal sisteminin diğer Asya toplumlarından farklı yanlarını açığa kavuşturmaya çalışmıştı. 1980'ler boyunca ben de Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi tartışmaları tarafından ortaya atılan sorular üzerinde eş zamanlı bir uğraş verdim. Özellikle yabancılaşma, toprak mülkiyetinin belli gruplarda yoğunlaşması ve çiftçinin sömürülmesi, Osmanlı toprak rejiminin, fiyat hareketlerinin ve kır-kent ilişkilerinin karakteristikleri gibi sorunların üzerine ışık tutabilecek verileri toplamak için arşiv çalışmalarıma ağırlık verdim. Asya Tipi Üretim Tarzı teorisinin Osmanlı örneğinin bazı unsurları için yetersiz bir açıklama olduğu ilk anda gözüme çarpmıştı. Arşiv çalışmalarım, kuşkuya yer bırakmaksızın, klasik dönemde (1450-1600) Osmanlı toprak mülkiyet sisteminin temelinde, son derece merkezileşmiş bürokratik devlet yapısı çerçevesinde geniş çiftçi hanesi kitlelerinin verimlilik kapasitesini düzenleme

amacıyla oluşturulmuş *çift-hane* adlı bir sistemin olduğunu ortaya çıkardı. Öyle görünüyor ki, Marks'ın Hint yarımadasındaki sosyal ilişkileri inceleyerek geliştirmiş olduğu teori, genel-geçer bir fenomeni değil, özel bir tarihsel durumu yansıtıyordu. Marks tarafından öne sürülen teori, çiftçi sınıfının tarımsal artı değerinin sömürücü askerî efendiler tarafından kaba kuvvetle çekilip alındığıydı. Böyle bir teori, Marks'ın kendi teorisi olan ve temeli üretim ilişkilerine dayanan toplumsal formasyon teorisiyle de çelişiyordu. Bu uygulamalar, Asya Tipi Üretim Tarzı teriminin çağrıştırdığının aksine Asya'da yaygın değildi. Asya Tipi Üretim Tarzı Teorisi, sosyal yapının ekonomik yollar ile değil, bu sınırlı kontekst içerisinde politik baskı ile evrildiğini öne sürüyordu. Diğer taraftan Osmanlı *çift-hane* sistemi arşiv kayıtları ile belgelenebilen süreçlerin gösterdiği *özel bir ekonomik bağdır*.

1977'de Immanuel Wallerstein Fernand Braudel Araştırma Merkezi'nin kuruluşunda Binghamton'da uluslararası bir konferans düzenledi. Bu konferansta Braudelyan ekolünün Osmanlı sosyal ve ekonomik tarih araştırmalarındaki etkileri üzerine bir bildiri sundum. Bildiride, ayrıca Braudel'in yaklaşımının getirdiği bazı sorular üzerindeki araştırmalarımın bir özetini de verdim. Wallerstein'in ilgisi çoğunlukla bu büyük imparatorluk kara parçasının Batı odaklı kapitalist dünya ekonomisindeki yeri sorunu üzerine yönelmişti. Wallerstein'in çevreleşme teorisi çerçevesinde Osmanlı ekonomisinin ne zaman, nasıl ve ne ölçüde Avrupa dünya ekonomisine eklemlendiği (çevreleştiği) soruları üzerinde duruldu. Wallerstein'in görüşleri Türk tarihçilerinin oldukça ilgisini çekti ve o yılın sonunda Ankara'da Türkiye'nin ilk Sosyal ve Ekonomik Tarihi kongresi toplandığında Wallerstein da davet edildi. Bu konferansta Çağlar Keyder ve Huri İslâmoğlu-İnan, diğer genç sosyolog ve tarihçilerle beraber Wallerstein'la tanışma fırsatını elde ettiler ve daha sonra Binghamton'daki yeni merkeze öğrencilerini gönderdiler. Binghamton'daki New York State Üniversitesi'nde bir çalışma grubu oluştu ve Çağlar Keyder de daha sonra merkeze bu üniversitenin sosyoloji bölümünün bir üyesi olarak katıldı. Adı geçen araştırma grubu, çeşitli konferansların sponsorluğunu yaparak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Wallerstein'ın çevreleşme teorisi kontekstinde yeri sorunu üzerine yayınlar hazırlayarak aktif rol aldı. Binghamton'da başlayan bu araştırma trendi kısa sürede diğer mahfillerden de takipçiler buldu. McGowan'ın Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi üzerine olan kitabı bu yeni çalışma ekolünün en güzel örneklerindendir. İslâmoğlu ve Keyder de Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi ve çevreleşme üzerine düşündürücü bazı çalışmalar yayınladılar. Wallerstein'ın görüşüne göre Osmanlı İmparatorluğu, Çin gibi neredeyse kendi kendine yeterli bir imparatorluk ekonomisine sahipti. Wallerstein'a göre temelde Avrupa'nın kapitalist dünyasından bağımsız kalan bu tip imparatorluk ekonomileri ayrı bir kategoriyi temsil ediyordu. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu onu Avrupa

ile yakın ticarete çeken coğrafî konumu ve Doğu Akdeniz'deki uzun kıyıları ile Çin'den ayırıyordu. Osmanlı İmparatorluğu pamuk, deri, yün ve boya gibi Avrupa sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham maddeleri temin eden önemli bir kaynaktı. Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakın ticaret ilişkileri zamanla o kadar ilerledi ki, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmeye başladı. Wallerstein ekolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren çevreleşmesinin bu koşullarda gerçekleştiğini savunuyordu. Binghamton'daki araştırma grubu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çevreleşme sürecini incelemek üzere ampirik çalışmalar yapmaya başladı. Çalışmalara göre öyle görünüyordu ki, Osmanlı ekonomisinin çevreleşmesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından evvel gerçekleşmemişti. Seattle'daki Washington Üniversitesi'nden Reşat Kasaba, bu alanda hâlâ çalışan genç araştırmacıların önde gelenlerindendir. Türkiye ekonomisinin marjinalleşmesi üzerine olan tartışma yeni bir fenomen değildi ve 1930'lardaki *Kadro* hareketi de Türkiye'nin Avrupa'nın kapitalist ekonomileri tarafından yarı sömürge haline getirilişini tartışmıştı. Ancak, Wallerstein'in grubu bu fenomeni çalışmak için daha keskin bir metodoloji geliştirmişti ve geç dönem Osmanlı çalışmalarında gittikçe artan bir etkileri olmuştu.

Bölüm III: Belli Başlı Çalışmalar

Doktora çalışmamı 1940-1942 yılları arasında tamamladım. Doktora tezimin konusu Bulgaristan'daki Tanzimat reformlarıydı. Araştırmalarım sırasında, İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Bulgar sorununa dair II. Abdülhamid tarafından derlenmiş özel bir belge kolleksiyonu bulabilme şansına eriştim. On ciltten oluşan bu belgeler Başbakanlık Arşivlerinde saklanmıştı. Özellikle 1841 ve 1850 Vidin ayaklanmaları ile ilgili belgeleri inceledim. Eyaletin valisi ve İstanbul'dan gönderilen özel müfettişler tarafından gönderilen raporlar, toprak sahipleri ile Bulgar çiftçiler ve marabalar arasındaki toprak anlaşmazlıklarının bu isyanların temelinde yatan asıl neden olduğunu gösteriyordu. Bosna Hersek'te benzer reformlar gerçekleştirilmeye çalışıldığında da toprak anlaşmazlıkları ve marabalar arasında memnuniyetsizlik ve ayaklanmalara yol açmıştı.

Böylece daha doktora tezi zamanında toprak mülkiyeti ve köylü problemleri gibi sorunlara dikkatimi yöneltmeye başlamıştım. Aynı zamanda Ömer Lûtfi Barkan da XVI. yüzyıldaki toprak meselesi üzerine çalışıyordu. Akademik kariyerim boyunca toprak ve ilgili sorunlar benim için sürekli bir ilgi merkezi oldu. 1942'yi takip eden yıllarda doktora tezimi tamamladığımda hem iç hem de dış yönleriyle Tanzimat dönemi Osmanlı tarihi üzerine çalışmalarımı sürdürdüm.

1953'te İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü yaklaşırken Türkiye'deki tarihçiler dikkatlerini bu olayın önemine ve genelde II. Mehmed'in saltanatına odakladılar. Ben de bu faaliyetlerde yer aldım ve arşivlerde Osmanlı tarihinin bu dönemine ait bilgi toplamaya başladım. 1953'ten bu yana XV. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili bu araştırmalarıma dayanan birçok yayın gerçekleştirdim. Başbakanlık Arşivlerinden sağladığım II. Mehmed dönemi ile ilgili bilgiler dışında *Bursa Sicillâtı*'nda (mahkeme kayıtları) da önemli bilgiler olduğunu keşfettim. Bursa kadı sicilleri 1460'lardan başlıyordu ve II. Mehmed'in saltanatının son üç yılı (1479-81) kalın bir defterde bulunuyordu. *Bursa Sicillâtı*'ndaki bilgiler çoğunlukla şehir hayatıyla ilgili olduğu için ilgi alanlarım Osmanlı sanayisine, şehirciliğine, ipek ticaretine ve kadının idari faaliyetlerine kaymıştı. Araştırmama başladıktan kısa bir süre sonra sicillâtın Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi için başlıca kaynaklardan bir olduğunun farkına varmıştım. Daha sonra *İstanbul Sicillâtı*'nı da kullandım. Osmanlı tarihi araştırmalarımda yıllar boyunca kullandığım belgelerin önemli bir kısmı yerel mahkeme kayıtlarından gelmiştir.

1935-1950 yılları arasındaki dönemde bu kayıtlarda kendi çalışmalarıma başlamadan önce Halk Evleri çatısı altında bir takım araştırmalar yapılmıştı. Büyük ölçüde lise öğretmenleri tarafından gerçekleştirilen bu çalışmaların çoğu, zor bulunan bazı dergilerde yayımlanmıştı. İllerdeki yerleri yüzünden bu kayıtlar genellikle Ankara ve İstanbul'daki profesörlerin kullanımına uzak kalmıştı. 1935-1950 yılları arasındaki dönemin yayın çabaları, tutarlı standartların sağlanamayışı ve organizasyon eksikliği gibi sorunlardan muzdaripti. Ancak, yayın hataları ne olursa olsun, sicillâttan seçilen orijinal belgeler külliyatı, yerel ekonomik durum, kırsal bölgedeki popüler hareketler, eşkiyalık vb. birçok önemli konuda birinci elden bilgi sağlıyordu.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı şehirlerindeki kadı sicillerinden çıkarılan bilgilere dayalı yerel çalışmalar, imparatorluğun diğer tarafları için de popüler oldu. Sonraları Suriye, Mısır ve Balkan ülkelerinin tarihçileri, kendi tarihleri için Osmanlı sicillâtının önemini kavradılar. Suriye'de Abdülkerim Refik, Mısırda André Raymond ve A.A. Abdurrahim, Bulgaristan'da G. Galabov, Berov ve S. Dimitrov, Bosna'da Hamid Krashevliavić, A. Sučeska, H. Shabanović, Hamid Hadzibegić ve diğerleri hep bu yerel kayıtlara dayalı çalışmalar yayımladı. Türkiye'de ise daha önce müzelerde ve illerdeki bazı belediye tesislerinde bulunan kayıtların bir araya toplanarak Ankara'daki Milli Kütüphane'ye aktarılmasına karar verildi.

1953'ün sonlarına doğru, ilgi alanlarım ve araştırma sahalarım açıklığa kavuşmuştu. Araştırmalarımın genel ekseni, toprak meselesi ve Osmanlı tımar sistemi, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi ve XV. yüzyıldan bu yana Osmanlı'da

şehirleşme idi. Başbakanlık arşivlerinde II. Mehmed dönemine ait tahrir kayıtları üzerindeki araştırmalarımı sürdürürken, Mehmed'in babası Murad dönemine ait son derece ilginç ve önemli bir belgeye rastladım. 1432'den kalma bu kayıt, Arnavutluk'taki Arvanid Sancağı'nın tımar defteriydi ve 1954'te bu kaydı bir kitap olarak bastım. Bu Osmanlıya ait yayımlanmış ilk tam *tahrir* kaydı idi. Bu alandaki tek erken eser Lajos Fekete'nin Macarca yayımladığı *Estergon Tahrirleri*'ydi. Arnavutluk tımar kayıtları 1432-1455 dönemiyle ilgili belgeleri içeriyor ve Osmanlı tımar rejimine ışık tutatacak önemli bilgiler sağlıyordu. Ayrıca, Osmanlı'nın Arnavutluğa yerleşmesi ve Osmanlı tımar sistemine entegre olan yerel Hristiyan ailelelerin kimlikleri ile ilgili bilgiler de vardı. Aynı zamanda üzerinde çalıştığım II. Mehmed dönemine ait diğer kayıtlar da Osmanlı kontrolündeki Balkanların diğer bölgelerinde Hristiyan tımarlı sipahilerin varlığını ortaya çıkardı. Bu araştırma sonuçları bana Osmanlı öncesi rejimi temsil eden feodal-askerî aristokrasinin Osmanlı toplumunda sipahi olarak statüsünü sürdürdüğünü gösterdi. Bu keşif, Osmanlı fethinin İslâm hukukuna uygun şekilde otomatik olarak bütün gayrimüslim toprak sahiplerinin topraklarına el konulmasına yol açtığı iddialarının asılsız olduğunu gösteriyordu.

1956 yılında Dr. Robert Anhegger ile II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerine ait bir kanunnâmeler külliyatının edisyonunu yaptım. Eşzamanlı olarak Nicoara Beldiceanu tarafından bu kanunnâmelerin Fransızca versiyonları hazırlanmış, Franz Babinger ise metnin bir tıpkıbasımını yayımlamıştı. Bizim edisyonumuz basıldıktan sonra hazırlanan bu tercümede birçok ciddi hata vardı. Tercüme üzerine yazdığım eleştiri, maalesef bir arkadaşımı daha kaybetmeme sebep olmuştu.

Osmanlı kanunnâmeleri ve *tahrirleri* üzerine yaptığım araştırmalar sonucunda Osmanlı toprak rejimi ile ilgili önemli bir sonuca varmıştım. Artık araştırmalarıma dayanarak Osmanlı vergi sisteminin kökeni ve genel karakterini tanımlamaya hazır olduğumu hissediyordum. "Raiyyet Rüsûmu" adlı makalemde *çift resmi* gibi vergilerin aslında çiftçinin sosyal ve hukuki statüsünü tanımlayan ve belirleyen daha genel bir sistem bağlamında anlaşılması gerektiğini ilk defa ortaya koydum. Bu sistemin prensiplerine göre, bir çiftçi ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte bir arazi parçasını ekip-biçen biri tam *çift resmi* ödüyor, bunun yarısı büyüklükte bir araziyi ekip-biçenler, topraklı köylü sınıfının ikinci grubunu oluşturuyor ve yarım *çift resmi* ödüyor, yarım *çiftlikten* az toprağa sahip olanlar ise topraklı köylü sınıfının en alt tabakasını oluşturuyordu. Bu kategorilerin, sosyal ve ekonomik statüyü belirleyen önemli kategoriler olduğu, vergi mükelleflerini bu üç kategoriden birine atayan *tahrir* kayıtları ile açıklığa kavuşuyordu. Ayrıca arazi ile araziyi işleyen ailenin aynı birim olarak beraber

kaydedildiği de ortaya çıkıyordu. Belli bir işgücü potansiyeli taşıyan çiftçi aileleri kayıtlara bireyler olarak değil, *çift-hane* gibi üretim birimleri olarak girmişti. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'daki imparatorluk toprak rejimi bağlamında köylerin ve kasabaların sosyal kategorilerini tanımlayan şey *çift-hane* idi.

Böylece, Osmanlı idaresi, merkezi kayıtlar vasıtası ile bütün bir kırsal ekonominin toprağını ve işgücünü düzenliyor, kategorize ediyor ve kendi kontrolü altında tutuyordu. Araştırmalarım, imparatorluk idari sisteminin özünü oluşturan bu sistemi ortaya çıkarmıştı. *Tahrir* sisteminin kendisi de dâhil olmak üzere diğer bütün temel Osmanlı idari uygulamalarını ve biçimlerini belirleyen temel sistem bu *çift-hane* sistemiydi. Ayrıca, vergilerin ve toprağın miktarını ve karakterini de bu sistem belirliyordu. Daha sonraki araştırmalarımda, Osmanlı öncesi dönemlerde kuru tarım yapılan bölgelerde toprağı ve tarımsal işgücünü düzenlemek için benzer sistemlerin olduğunu gördüm. Geç Roma döneminden bu yana Akdeniz topraklarındaki imparatorluk yöneticileri ana gelir kaynakları olan toprak ve çiftçi üzerinde kontrol sağlamak için bu tür sistemler geliştirmişlerdi. Osmanlılar, kendilerine has çok az değişiklik getirmişler, sadece var olan normları ve uygulamaları sürdürmüşlerdi. Esas tasaları, fethedilen yerlerdeki çiftçi toprak-aile birimlerini, verimli vergi kaynağı yapılar olarak koruyabilmekti. Osmanlıları çiftçi toplumunu etkileyecek radikal değişiklikler yapmaya teşvik edecek çok az sebep vardı ve bununla pek ilgilenmediler. Fethettikleri kırsal bölgelere ne sosyal ne de dinî bir devrim götürmediler.

Tahrir kayıtlarındaki son derece zengin Osmanlı arşiv kayıtları sayesinde imparatorluğun kırsal kesimindeki maddi koşulları ortaya koymak mümkündür. Osmanlı kayıtları ve Osmanlı rejiminin sosyal ve kurumsal muhafazakârlığı bilgisiyle donanmış olarak, Osmanlı öncesi Selçuklu, Bizans hatta Roma dönemlerinde Anadolu ve Balkanlardaki çiftçi hayatı ve kırsal yaşam koşullarının oldukça iyi bir resmini yeniden çizebiliriz. Osmanlı öncesinden çok az belge kaldığı için bu dönemlere ait bilgilerimiz hâlâ muğlaktır. Fakat, Osmanlı *çift-hane* sistemi hakkındaki ayrıntılı bilgilerimiz ışığında bu önceki rejimlerin bazı unsurları açıklığa kavuşturulabilir. Böylece Osmanlı "Raiyyet Rüsûmu" üzerine olan orijinal çalışmamız hem Osmanlı hem de mukayeseli kontekstlerde geniş bir yeni araştırma alanı ortaya çıkarmıştır.

Bir ampirik tarihçi olarak çalışmamın en hayati öneme haiz yanlarından birinin belge ve metin yayını alanındaki çabalarım olduğunu düşünüyorum. İlk dönemlerde bu alandaki enerjimi Tanzimat reformları ile ilgili belgelere yönlendirmiştim. Yukarıda bahsettiğim gibi 1954'te Arvanid Sancağı tımar

defterinin tam edisyonunu yayınladım. Aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed'in saltanatına ve Bursa şehrine dair bazı belgeler yayınladım. Bursa hakkındaki belgeler serisi (500'den fazla) *Belgeler* dergisinde bir dizi olarak devam etti. Daha sonraları Kefe limanının 1487-1490 yılları arasındaki gümrük kayıtlarını yayınladım. XVI ve XVII. yüzyılların kanunnâmelerini yayımlamak üzere topladım. Şu anda üç ana Osmanlı kanunnâmesinin bir edisyonunu ve tercümesini hazırlıyorum. Bunlardan ilki I. Süleyman'a ait. *Kanun-nâme-i cedid* adındaki ikincisi ise XVII. yüzyılın başlarında derlenmiş. Üçüncüsü ise *Aydın Sancağı Kanunnâmesi*. Metinler, bu proje için, kritik metin edisyonu prensiplerine göre hazırlanıyor. Ayrıca, her kanunnâmeye dipnotlar, açıklamalar ve tam metin bir İngilizce tercüme eşlik ediyor.

Şu anda Gilles Veinstein ve M. Berindei ile üzerinde çalıştığım başka bir metin de XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarına ait Kilya ve Akkerman gümrük kayıtları. Kefe defteri ile birlikte bu yayın serisi, XV. yüzyıl Karadeniz ticareti için temel kaynakları oluşturacak.

Bölüm IV: Belli Başlı Projeler

Kariyerim boyunca Osmanlı tarihi alanında gelecekteki çalışmalar için temel teşkil edeceğini bir dizi uzun soluklu proje gerçekleştirdim. Bunlardan bazıları nihayete erdi, bazıları ise devam etmekte.

Bu projelerden biri *Bursa Sicillâtı* ile ilgili. Bu kayıtlar üzerine 1950'lerde çalışmaya başladığımda Bursa'da I. Mehmed medresesindeki odalardan birinde toz-toprak içinde yığınlar halinde duruyorlardı. Bursa'da yıllarca çalıştıktan sonra bu önemli belgeler için yeni bir yer bulmak amacıyla Ankara'daki Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bir koruma ve kataloglama programı önerdim. Bu fikir hevesli bir şekilde kabul edildi, fakat ilk aşama kayıtları yeniden ciltleme için Topkapı Müzesi'ne gönderilmeyi öngördüğünden kendi önerimin başarısının kurbanı oldum. Kayıtlar İstanbul'a temizleme, onarım ve yeniden ciltleme için gönderildiğinde uzun bir süre araştırmaya kapalı kaldılar. En sonunda kayıtlar Bursa'ya döndü ve Arkeoloji Müzesi'ndeki özel arşivde saklanmaya başlandı. Siciller Bursa'ya döndüğü gibi, hem Türk hem de uluslararası bilim camiasının dikkatini çekti ve bunlara dayalı yayınlar arttı.

Daha sonra 1980'lerde, imparatorluk başkentinin tarihi hakkında potansiyel bir kaynak olabilecek *İstanbul Sicillâtı*'na, dikkatimi verdim. *İstanbul Sicillâtı* şimdi İstanbul Müftülüğü'ndeki arşivde ve yaklaşık 10.000 ciltten oluşmaktadır.

Bu arşiv, İslâmi bilimlere, özellikle İslâm hukukuna karşı bir ilginin uyandığı II. Abdülhamid (hk. 1876-1909) döneminde oluşturularak Şeyhülislâm'a bağlanmıştı. II. Abdülhamid döneminde arşiv özenle tasnif edilmiş ve bir katalog hazırlanmıştı. Bu arşiv sadece İstanbul için değil, daha genel olarak Osmanlı şehir hayatı, sanayii, ticareti ve hukuk tarihi için birinci dereceden önemli bir kaynaktır. Uzun süre, bu önemli Osmanlı tarihi kaynağını tam anlamıyla kullanabilmek, araştırma sonuçlarını yayımlamak ve dağıtmak için bir çeşit kurumsal çerçeve geliştirmeye ihtiyaç olduğunu düşündüm. Bizans İstanbulu üzerine değerli birçok bilimsel yayın hazırlanırken Osmanlı şehri için bu kadar büyük bir kaynağın atıl kalması ve neredeyse tamamıyla görmezden gelinmesi utanç vericiydi. Bu önemli kaynağın Başbakanlık ve Topkapı arşivi ile eşit derecede önemli belli başlı bir araştırma merkezi olarak tanınması konusunda kararlıydım. Kafamda bu fikirle, önce değerli İstanbul Müftüsü Selâhattin Kaya ile daha sonra da onun vasıtasıyla müftülük arşivindeki yardımcısı Abdülaziz Bayındır ile görüştüm. Derhal Chicago'daki bazı doktora öğrencilerimi burada araştırma yapmaları için teşvik ettim. Ayrıca, *İstanbul Sicillâtı*'na dayalı yayın çalışmalarını üstlenecek ehil araştırmacılardan oluşan küçük bir ekibi kurma gibi bir düşüncem de vardı. Profesör Abdullah Kuran ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Zafer Toprak'a danışarak bu projenin desteklenmesi için bir yapı oluşturulması hususunda tavsiyeler aldım. Zamanın Büyükşehir Belediye Başkanı Bedreddin Dalan'a da konu hakkındaki düşüncelerini sorduk. Daha sonraları planlama komitesi Nurhan Atasoy, Cemal Kafadar ve Gülru Kafadar'ı da kapsayacak şekilde genişledi, ancak mali kaynaklarımız yetersiz olduğu için projenin gerçekleşmesi gecikti. Sonunda projenin Koç Firması'nın sponsorluğunda İstanbul Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Merkezi'nde gerçekleştirilmesinde karar verildi. Şu anda kayıtlardaki içeriğin ve verilerin bilgisayarlar ve diğer teknik araçlarla elektronik ortama aktarılması çalışmaları sürmektedir. Projenin ilk aşamalarında üç asistandan oluşan yarı zamanlı araştırma ekibi bilgiyi sistematik şekilde işlemek için çalışmaktadır. İlk sicilin kısa süre içerisinde yayınlanması bekleniyor. Proje organizatörleri, *İstanbul Sicillâtı* üzerine gelecek olan çalışmalar ve monograflar serisinin ilkini oluşturan bu yayın ortaya çıktığı zaman, projenin kamuoyuna duyurulmasının ve ilginin arttırılmasının kolaylaşacağını ümit ediyorlar.

Dünyada kendi ulusal tarihleri üzerine Türkler kadar zengin tarihi kaynaklara sahip çok az halk var. Türkiye'deki arşiv materyali çeşitliliği eşsiz... Türk tarihi üzerine çalıştığım son elli yıl içerisinde, öncelikler oluşturmayı, arşivlerin bilimsel tasnifini yapmayı ve Türk arşivlerine erişimin kolaylaştırılmasının kuvvetle savundum.

1985'te İstanbul'da Eski Büyük Elçi Sayın İsmail Soysal ile arşiv sorunu üzerine bir konferans serisi düzenledik. Başbakan Sayın Turgut Özal ve bir kısım arşiv

teknisyeni ve uzmanı bu konferanslarda bulundu ve sonuçta arşivin geliştirilmesi ve modernize edilmesi için geniş devlet fonları ayrılmasına karar verildi. Şu anda İstanbul'daki Osmanlı arşivleri, Londra ve Paris arşivleri ile denk bir uluslararası bilimsel araştırma merkezi olma yolunda ilerliyor. Yüzlerce personel, arşivlerdeki milyonlarca belgeyi tasnif etmek için çalışıyor ve Türkiye'de ilk defa eğitimli bir arşiv kadrosu iş başında. Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden 20'den fazla bağımsız devlet türediğini düşünürsek, bu ülkelerdeki tarihçilerin kendi geçmişlerini aydınlatmak için Osmanlı arşivlerini kullanma ihtiyacı hissedecekleri aşikârdır. Buna ilaveten Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve Roma imparatorlukları gibi dünya tarihinin büyük imparatorluklarından biridir ve Osmanlı tarihçileri ve diğer tarihçiler dışında sosyologların ve sosyal bilimcilerin de özellikle ilgisini çekmektedir. Örneğin, Karl Wittfogel ve Eisenstadt eserlerinin bir bölümünde Osmanlılar örneğini incelemişlerdir.

Yayın kurulunda hâlâ görevli olduğum Türk Tarih Kurumu'nun yayımladığı *Belgeler* dergisi 1964'ten bu yana kesintisiz yayınlanmaktdır. Bu dergi, Osmanlı tarihi ile ilgili belgelerin yayınlanmasında ana basın organlarından biri olarak görev yapmaktadır.

Osmanlı tarihi araştırmalarında en önemli arşiv kaynaklarından biri de 260 cildi aşan hacmiyle *Mühimme* defterleridir. *Mühimme* defterleri Dîvân-ı Hümâyun'da tartışılan meseleleri *ferman* biçiminde özetleyen kayıtlardır. 30 yıldan fazla bir zaman önce Türk Tarih Kurumu'na bütün *Mühimme* defterlerini ciltler halinde basmayı önerdim. Önerimin asli unsurları şunlar idi:

- Her *Mühimme* defterinin önce tıpkıbasımı yayımlanacak.
- Her *Mühimme* defteri isimler ve teknik terimleri içeren ayrıntılı bir alfabetik endekse sahip olacak.
- Her cilt, o cildin kendine has özelliklerini belirten bir önsöze sahip olacak.

Bu planın bilimsel topluluğun ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacağını düşünüyordum. Bu defterlerin içeriklerinin özetlendiği ve metinlerin modern Türkçe versiyonlarının basıldığı daha önceki çabalar ciddi bilim adamlarının ve tarihçilerin gereksindiği kaynağı sunmaktan uzaktı. Maalesef, kurumun yönetim komitesi, teklifimi çok maliyetli olacağı gerekçesiyle reddetti. Hâlâ red oyu verenler arasında meslektaşlarımın bulunduğunu hatırlayıp hayal kırıklığı duyarım. Proje gerçekleşmiş olsaydı 260 ciltlik setler dünyanın büyük üniversitelerinin kütüphanelerinde bütün ciddi Osmanlı çalışmalarına kaynak teşkil etmek üzere hazır bir şekilde bekliyor olacaktı.

Diğer bir önemli defter serisi de Başbakanlık arşivlerindeki *tapu tahrir* defterleridir. Sayısı 2000'den fazla olan bu defterler bugün çoğunlukla İstanbul'daki Osmanlı arşivlerinde; ancak bir kısmı da Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndedir. Bu belgelerin önemi, ilk defa merhum Ömer Lûtfi Barkan'ın çalışmaları ile ortaya çıkmıştı. 1940'lardan bu yana hem Türkiye içinde hem de uluslararası alanda aktif bir yayın konusu olmuşlardır. Ancak, yayın konusundaki heveslere rağmen bilimsel ihtiyaçlara cevap veren ideal bir yayın metodu henüz bulunamamıştır. Örneğin, Macarca yayımlanan ve Macaristan dışındaki bilim adamlarına kapalı olan defterleri ele alalım. Eğer bunlar orijinal dillerinde transkribe edilselerdi uluslararası camiaya daha faydalı olacaklardı. Türkiye'deki yayınlarda ise Osmanlı metinlerini sadeleştirme ve modernleştirme gibi talihsiz bir eğilim oluşmuştur. Bence, daha önce *Mühimme* defterlerinde önerdiğim gibi tıpkıbasımlar, indeksler ve notları içeren sistemin bir benzerini kullanmak bilimsel kullanım için en uygun olanıdır. Bu yayınların halkın kullanımı için olmadığı, sadece uzmanların kullanımı için tasarlandığı kabul edilmelidir.

Altı yıl önce 1986'da Türk Tarih Kurumu'na bu kayıtların bilimsel ve sistemli bir biçimde yayınlanmasını sağlayacak bir proje önerdim. Bu projede ilk aşamada I. Süleyman dönemine ait bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan bütün bölgelerin defterlerinin bir seri halinde yayınlanmasını teklif ettim. Bu yayınları hazırlarken uyulacak esasları yukarıda belirtmiştim. *Tahrir* defterleri köylerin, kasabaların ve şehirlerin nüfusu ve tarımsal üretimin miktarı ve değeri de dâhil olmak üzere ekonomik koşulları hakkında önemli veriler içerir. Bu sayımlar, devlet tarafından vergi gelirlerini tahmin etmek ve sosyal grupları belirlemek üzere gerçekleştirilmiştir. Projeye uygun olarak I. Süleyman dönemi Türkiyesine ait bütün *tahrir* defterleri yayınlandığında, Anadolu'nun bütün demografik ve iktisadi kaynaklarını 400 yıl önceki halleriyle ayrıntılandırmak mümkün olacaktır. Türk Tarih Kurumu, bu projeyi genel planlarına almayı kabul etti ve *tahrir* uzmanlarından oluşan bir komite oluşturuldu. Şu anda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile yayın işini yürütebilecek kişileri belirlemek için çalışmaktayız.

Sonuçlandırma şansını elde ettiğim projelerden biri de Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin araştırılması için oluşturduğum kalıcı organizasyondur. Bu projeyi başlatmak için uluslararası bir kongre düzenlemeyi tasarladım ve Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Emel Doğramacı ve Ekonomi Bölümü Başkanı Osman Okyar'ın katkılarıyla Hacettepe Üniversitesi ilk kongre mekânı olarak seçildi. İlk kongre 1977'de Ankara'da toplandı.

Dünyada, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, sosyal ve ekonomik tarih, tarihçilerin giderek daha fazla ilgi gösterdikleri alanlar olarak ortaya çıktı. 1930'dan sonra

Türk arşivlerinin açılması ile Türkiye'de ve Balkan ülkelerinde bu alanlarda bir dizi önemli çalışma yapıldı ve Osmanlı tarihinin sosyal ve ekonomik yönleri daha derinliğine incelenmeye başlandı. Bu alanda çalışanlar bir araya getirilerek bir takım yeni araştırma alanları belirlendi ve kongre Osmanlı çalışmalarının gelişimine pozitif bir katkı sağladı. Müteakip kongreler Strasbourg (1980), Princeton (1983), Munich (1986), İstanbul (1989) ve Aix-en-Provence'de (1992) yapıldı. Bu çabaları devamlı kılmak ve gelecek araştırmaları desteklemek için Uluslararası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi Komisyonu'nu oluşturduk. Kurucu üyeleri Osman Okyar, Emel Doğramacı, Kemal Karpat, Bernard Lewis, Irene Mélikoff, William H. McNeil, Nikolai Todorov ve Immanuel Wallerstein.

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi alanındaki son projem, en son araştırmaları sentezlemeye yönelik bir ders kitabı edisyonunu organize etmek. Yayıncı (Cambridge University Press) ile olan anlaşmaya göre imparatorluğun başlangıcından çöküşüne kadar olan dönemi 750 sayfada kapsayacak bu projenin katılımcıları olmaları için Osmanlı tarihinin belirli dönemleri üzerine çalışan 5 ünlü uzmana teklif götürdüm. Süreyya Faroqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Mehmed Genç ve Halil Sahillioğlu. Sonuçta son iki araştırmacı projeden çekildiler. 1300-1600 dönemini ben yazdım. Faroqhi, McGowan ve Quataert ise sırasıyla XIX. yüzyılın sonuna kadar olan yüzyılları ele aldılar. Osmanlı para tarihi kısmını Sahillioğlu'nun yerine Şevket Pamuk yazmayı kabul etti. Kitap, bir taraftan Braudel'in şimdi bir klasik haline gelmiş olan Akdeniz dünyası üzerine kitabında ortaya attığı soruların bazılarını cevaplamak üzere diğer taraftan da Wilhelm Heyd'in Levanten ticareti üzerine olan kitabını tamamlamak için tasarlanmıştır. Bu kitapta, şu ana kadar ya eksik anlaşılmış ya da hafife alınmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihinde oynadığı önemli ekonomik rolü hakkıyla gösterdiğimize inanıyorum.

İçinde olduğum bir diğer proje de UNESCO tarafından sponsorluğu yapılan *İnsanlığın Bilimsel ve Kültürel Gelişiminin Tarihi* (History of the Scientific and Cultural Development of Mankind). Şu anda 7 cilt olarak tasarlanan bu eserin 5. cildi 1500-1800 dönemini kapsıyor. Cambridge Universitesi'nden Peter Burke ve ben bu cildin editörlüğünü paylaşıyoruz ve genel plan üzerinde anlaşmaya vardık bile.

Bir dizi derginin yazı kurulunda bulunmanın yanı sıra Osmanlı çalışmalarına adanmış iki derginin kuruluşunda ve sürdürülmesinde aktif rol aldım. Bunlardan ilki 1969'da Tibor Halasi-Kun ile kurduğum *Archivum Ottomanicum*, diğeri ise 1980'de Nejat Göyünç ve Heath Lowry ile kurduğum *Ottoman Studies*. Bu iki dergi, Türkoloji veya Türk tarihi kontekstindeki diğer dergilerin aksine özellikle

Osmanlı çalışmalarına adanmıştır. Bütün bu alanları kapsayan genel dergiler kategorisinde şunlar sayılabilir: Şinasi tekin ve Gönül Tekin editörlüğündeki *The Journal of Turkish Studies* (Cambridge, MA); *International Journal of Turkish Studies* (Madison, WI); Turcica (Paris); *Türk Dünyası Araştırmaları* (İstanbul, 1980). Bunlara ek olarak Viyana'da 1975'ten bu yana Andreas Tietze'nin yönetiminde yıllık olarak basılan *Türkologischer Anzeiger* bulunmaktadır. Bunlar, Türkoloji ve daha özel olarak Osmanlı ile ilgili konularda dünya çapındaki yayınların kapsamlı listesini oluşturmaktadır.

Şu anda Osmanlı tarihi üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılar için pratik değere sahip bir başka proje üzerinde çalışıyoruz. Osmanlı teknik terimleri sözlüğü olarak kullanılabilecek bir eser planlıyoruz. Araştırmalarını Osmanlı arşivleri üzerinde yoğunlaştıran öğrenciler ve uzmanlar için bu tip bir eserin olması artık bir gereklilik halini almıştır. Harvard Üniversitesi'nden Cemal Kafadar ve Konya Üniversitesi'nden Nejat Göyünç olmak üzere iki seçkin meslektaşıma bu projede beraber çalışmayı önerdim. Daha sonra Şinasi Tekin de bize katıldı. Mehmed Zeki Pakalın, Midhat Sertoğlu ve Reşat Ekrem Koçu gibi bizden önce bu alanda eser vermiş olanları incelerken, planladığımız esere kendi araştırmalarımızın ürünü olan endeks kartlarını da eklemeyi düşündük.

Bölüm V: Amerika

1943-1972 yılları arasında Anakara'daki Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde Osmanlı tarihi dersleri verdim. 1942 yılında asistan, 1943'te doçent, 1952'de ise profesör oldum. 1956'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki derslerime ek olarak Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Osmanlı İdari Tarihi ve İnkılâp Tarihi dersleri verdim. Bu dönemde birçok sefer Amerika'daki çeşitli üniversiteler tarafından konuk profesör olarak davet edildim. 1953-54 döneminde Columbia Üniversitesi'ndeki Uluslararası İlşkiler Okulu'nda bulundum. 1956'da Harvard Üniversitesi'nde bir yıllık bilimsel araştırma yapmak üzere Rockefeller Bursu'nu kazandım ve 1967'de Princeton Üniversitesi Yakındoğu Çalışmaları Bölümü'nde bir sömestr geçirdim.

1971 öncesinde, tamamen Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmayı hiç düşünmemiştim. Ancak, 1971'de Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü beni iki ders vermem için davet etti ve bölümün devamlı kadrosuna girmem tartışıldı. Aynı zamanlarda Pennsylvania Üniversitesi Doğu Çalışmaları Bölümü'nden profesör Thomas Naff beni 5 yıllık bir sözleşmeyle bölümüne katılmaya davet etti, ancak Türkiye'yi temelli bırakmak konusunda karar veremediğimden bu

kadar uzun dönemli bir teklifi kabul edemedim. Bir sene sonra 1972'de, Chicago Üniversitesi'nden, Tarih Bölümü'nde Osmanlı tarihi öğretmemi ve Osmanlı araştırmalarının başında olmamı isteyen güzel bir teklif geldi. Türkiye'de 1970'lerde öğrenci olayları baş göstermişti ve üniversite sınıflarında düzeni sağlamak gittikçe zorlaşıyordu. Koridorlarda silahlar ateşleniyor, öğrenci-polis çatışması günlük bir olay haline geliyordu. Olaylarda öğrencilerden birçoğu hayatını kaybediyordu. Bu öğrencilerin cenaze törenlerinde fakülte kapatılıyor ve bütün akademik işler sekteye uğruyordu. Bu tip bir atmosferde öğretimi ve araştırma çalışmalarını sürdürmek mümkün değildi. Böylece, Türkiye'den ayrılma fikrini eşim Şevkiye'ye açmaya karar verdim. Şevkiye ile 1945'ten beri evliydik ve o günlerde fakültedeki Arapça Bölümü'nün başkanı olmuştu. Chicago'dan gelen teklifi kabul etmenin onun için önemli bir fedakârlık olduğunun bilincindeydim. Bana eşlik etmeyi kabul etti, ben de Chicago'dan gelen teklifi kabul ettim. İki yıl önce doğmuş büyük oğlumuz Gökhan'ı da alarak Hyde Park'a yerleştik. 1972'den bugüne değin Chicago'da yaşadım. İstanbul gibi büyük bir şehirde büyüdüğüm için Amerika'nın büyük şehirlerinden birindeki hayata kolaylıkla uyum sağladım. Michigan Gölü kıyısındaki evim, üniversiteye 20 dakika yürüme mesafesindeydi.

Ben Chicago'ya vardığım zaman Tarih Bölümü'nün ruhu *Rise of the West*'in yazarı William McNeil idi. Bu global tarih ustasını daha önce Venedik ve Wisconsin, Madison'da olmak üzere iki defa görmüştüm. Chicago Üniversitesi'nde Tarih Bölümü'nü dünyanın bütün bölgeleri üzerine uzmanların toplandığı bir merkez hale getiren şey McNeil'in hırsıydı. Böyle bir vizyonla Osmanlı'nın bölümün programında temsil edilmemesi mümkün değildi. Bölümün diğer üyeleri arasında Avrupa uzmanları bulunmaktaydı. Bölüm başkanı olan Karl Morrison Ortaçağ Avrupa Tarihi uzmanı, Erich Cocrane İtalyan Rönesansı uzmanı, Leonard Kriger Avrupa Entellektüel Tarihi uzmanıydı. Asya uzmanları arasında *Asia in the Making of Europe*'un yazarı Donald Lach ve tarihçi Ping-ti-Ho bulunmaktaydı. Bu seçkin bilim adamları grubu Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'ne dünyanın önde gelen araştırma merkezlerinden biri olarak şöhret kazandırmışlardı. Chicago'da hemen her gün alanında uzman birinin verdiği bir derse katılmak mükündü. Sosyal bilimlerde disiplinerarası çalışmalar, özel seminerler ve Sosyal Düşünce Komitesi aracılığıyla özellikle destekleniyordu. Dört milyon cildin üzerinde bir kolleksiyona sahip olan Chicago Kütüphanesi, ciddi tarihsel araştırmalar için önemli bir destekti. Amerika'nın kütüphanelere olan yatırımı hem eğitimin hem de modernizasyonun teşvik edilmesinde kritik öneme haizdi. Orijinal araştırma ve yayınlara birincil derecede önem veren bir kurum olarak Chicago Üniversitesi, profesörlerine öğretim tercihlerini ve önceliklerini belirlemede azami özgürlük sağlıyordu. Sonuçta eğitim programımı, araştırma çalışmalarımla uyumlu bir hale getirecek şekilde ayarlamayı başararak, boş zamanımı yayın faaliyetleri için

en iyi biçimde kullandım. Chicago Üniversitesi bence bilim adamları için ideal çalışma ortamıydı. 1986'da emekliliğimin ardından, üniversitede aktif kaldım ve doktora öğrencilerimin çalışmalarına nezaret etmeyi sürdürdüm. Aynı zamanda meslektaşlarımla yakın ilişkiler kurdum.

Şimdi Chicago Üniversitesi'ndeki Türkiye çalışmalarına dönecek olursak, programın başlangıç tarihinin, Richard Chambers'in Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'ne ilk atandığı yıl olan 1962-1963 akademik yılına dayandığını söyleyebiliriz. Chicago Üniversitesi'ne varışımdan kısa bir süre sonra Fahir İz, Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'ne davet edilmişti. İz'in emekli olmasından bir süre sonra yerini Türkoloji alanında üretken bir uzman olan Robert Dankoff almıştı. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencileri temel dil eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı kaynaklarını kullanarak özgün araştırmalar yapabiliyorlardı.

Chicago'daki yıllarım boyunca 12 yüksek lisans öğrencisi yetiştirdim ve hepsi de araştırmalarını İstanbul'daki Osmanlı arşivlerinde yaparak, orijinal doktora tezleri yazdılar. Kariyerlerinde ilerledikçe Ortadoğu tarihinin Osmanlı yüzyılları ile ilgili önemli bilimsel yayınlar yaparak katkıda bulundular. Bu öğrencileri yetiştirmekteki temel amacım, onları Osmanlı arşiv araştırmalarında uzman olarak hazırlamaktı. Derslerim her zaman bu amaca yönelik tasarlanmıştı. Doktora öğrencilerimle, öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine hâkimiyeti zayıf olduğu halde tez savunmalarına ve kitap basmalarına izin veren bazı hocaların ve danışmanların sözde uzman öğrencileriyle aynı akıbeti paylaşmamaları için, çok yakın çalışmayı bir prensip haline getirdim.

Son yıllarda arşiv yönetiminin modernizasyonu ve Osmanlı arşivlerine girişin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalarımız Osmanlı tarihi alanında ciddi araştırmaların yapılmasını sağladı. Bu arşivler, imparatorluğun yıkıntılarından doğan yirmiden fazla ülkenin ulusal tarihleri için bir kaynak olduğundan, birçok önemli üniversitenin, Osmanlı uzmanları için kadro ayırması kaçınılmaz olacaktır.

Bazı üniversitelerde Osmanlı çalışmaları ve Türkoloji'nin mali sebeplerden dolayı programdan kaldırıldığı yeni bir trendin başladığını üzüntüyle izliyorum. Maalesef benim kurumum olan Chicago Üniversitesi'nde de benim işgal ettiğim kadro diğer alanlara tahsis edildi ve Osmanlı çalışmaları eski seviyesinde değil. Benim dönemimde Osmanlı çalışmaları için sağlam bir temel atıldığı için bu özellikle talihsiz bir durumdur. Buna karşın kayda değer gelişmelerden bir tanesi de Chicago Üniversitesi'nde önemli bir Osmanlı Belgeleri Kolleksiyonu'nun

oluşturulmuş olmasıdır. Koleksiyonun çekirdeğini, Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden etkileyici miktarda mikrofilm getiren merhum profesör Alexandre Benningsen oluşturmuştur. Bu koleksiyona ben de yıllar boyunca Türkiye'deki kütüphanelerden toplamış olduğum bazı el yazmalarının ve belgelerin mikrofilmlerini ekledim. Çoğaltma, ciltleme ve tasnif işlemlerinden sonra bu materyal, üniversitenin Osmanlı belgeleri ve el yazmaları kolleksiyonunu önemli ölçüde genişletmiştir. Şimdi Chicago'daki Regenstein Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı belgeleri kolleksiyonunun, Türkiye dışında, Osmanlı tarihi araştırmaları için en zengin kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Bu materyali kullanarak doktora tezi yazmak mümkündür. Şu anda arşiv, Amerika'nın diğer taraflarından gelen öğrenciler ve profesörler tarafından da kullanılmaktadır.

Regenstein Kütüphanesi, arşiv materyalinden başka, Amerika'daki en iyi Osmanlıca ve Türkçe basılı kitap kolleksiyonuna da ev sahipliği yapmaktadır. Chicago'da bir program oluşturmak için harcanan bunca çabadan sonra orayı terketmek ve canlılığını yitirmesini seyretmek düşünülemezdi. Bu duyguyu paylaşan üniversitedeki bazı meslektaşlarım, Osmanlı Çalışmaları Kürsüsü kurmak üzere bir fon ayrılması için ciddi çabalar sarf ettiler. Fonların yarısını Türk devletinin, yarısının ise Chicago Üniversitesi'nin karşılayacağı bir anlaşma yapılarak, bu kürsünün kurulmasına karar verildi. Hem üniversite başkanı Hanna Gray hem de eski Başbakan Turgut Özal, bu işe kişisel desteklerini verdiler ve hatırı sayılır bir ilerleme şimdiden kaydedildi.

Chicago Üniversitesi'nin entellektüel geleneklerinden bir tanesi de disiplinlerarası araştırma ve ilişkiye verdiği önemdir. Benim üniversitedeki esas yerim tarihteydi, ancak Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'nün de bir üyesiydim ve çalışmalarını ilgiyle izliyordum. Bu bölümde eski Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinden günümüz dillerine kadar bütün Ortadoğu ülkelerinin dilleri ve kültürleri öğretilmekteydi. Bu bölümün öğrencileri ve öğretim kadrosu ile işbirliği yapmak benim için büyük faydalar sağladı. Ara sıra yakın araştırma sahalarında ortak seminerler düzenledik. Benim için bu ortak seminerlerin en ilginçlerinden bir tanesi de modern öncesi dönemde Ortadoğu saray organizasyonu üzerine yapılan karşılaştırmalı seminerdi. Bu seminerde yapılan çalışmalar, haremlik selâmlık uygulaması gibi saray organizasyonunun bazı temel unsurları eski Mezopotamya'ya kadar sürekli bir gelenek olarak gitmektedir. Bence ne Osmanlı İmparatorluğu ne de Emevi ve Abbasi halifelikleri, eski Mezoptamya ve İran medeniyetleri göz önüne alınmadan anlaşılıp açıklanamaz. Bu eski uygarlıklar, devlet ve krallık kavramı, vergilendirme ve toprak düzeni, şehirleşme geleneği, ticaret uygulamaları ve benzeri birçok alanda tarihi halefleriyle çok yakındır.

Chicago Üniversitesi'ndeki 20 yılım boyunca unutamadığım hatıralarımdan biri de Türkiye'deki Halveti tarikatından gelen bir grup misafir ile ilgiliydi. Başlarında şeyhleri Muzaffer ile yirmiden fazla derviş üniversitenin küçük kilisesinde sema ayini için toplanmışlardı. Kilise öğrenciler ve izleyicilerle dolmuştu. Ayin bittiğinde *şeyh* Muzaffer farklı bir yerde soruları cevapladı. Konuşma ilerledikçe Muzaffer'in İslâm mistisizmi ve tasavvuf üzerine olan bilgisinin sınırları da ortaya çıktı. Muzaffer, gerçekte İstanbul'da bir kitap satıcısında çalışıyordu ve bazı teolojik kavramları yüzeysel olarak biliyordu. Soru-cevap kısmında bir an bocaladı ve sonunda tepesi attı. Ancak, bu utanç verici an bir yana bırakılacak olursa, bir bütün olarak faaliyet başarılıydı ve üniversitedeki önemli anılarımdan biri olarak kaldı. Dervişlerin zikirleri, kilisenin tavanından yansıyarak manevi bir yoğunluk kazandırıyordu ve gerçekten etkileyiciydi. Amerika'nın kalbinde bu gibi bir etkinliğin sadece Hz. Muhammed'in mucizevi şefaatiyle gerçekleşebileceğini düşündüm.

Chicago'daki yıllarım boyunca katıldığım en hatırda kalır ve saygın iki bilimsel toplantı, Ralph Austen, J. Coatsworth ve benim tarafımdan düzenlenen köleler ve kölelik üzerine olan konferans ile Muhteşem Süleyman üzerine yine ben ve Richard Cumbers tarafından düzenlenen konferanstı.

Eşim Şevkiye'yi Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde Arapça çalışırken tanıdım. 1945'te evlendik ve 1948'de kızımız Günhan doğdu. Yirmi yıl sonra oğlumuz Gökhan dünyaya geldi. 1989'da Şevkiye vefat etti. Benim için sadece bir hayat arkadaşı değil, aynı zamanda bir meslektaş ve iş arkadaşıydı. Arap dili ve edebiyatı üzerine çalışmalarını tamamladıktan sonra öğretim üyesi ve daha sonra da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanı oldu. Arap kroniklerinde Osmanlılarla ilgili bölümler üzerine basılmamış bir doktor tezi verdi. Ayrıca, Kays bin Müllevah'ın *Leyla ve Mecnun* hikâyelerinin bilimsel bir baskısını hazırladı.

Kendi kelimelerimle hayatımı, yaptıklarımı ve başaramadıklarımı meşhur Türk atasözüne uygun şekilde anlattım: "Şeyhin kerameti kendinden menkûl."

HALİL İNALCIK ve BURSA

HALİL İNALCIK ve BURSA

Halil İnalcık, 26 Mayıs 1916'da İstanbul'da doğdu. Dedesi Halil Bey Kırım hanlarının payitahtı olan Bahçesaray'daki Han Camii'nin müezzini idi. Babası Seyit Osman Nuri, küçükken Rus mekteplerine gidiyormuş, geceleri Rusça sayıklamaya başlayınca, babası "Aman bu oğlan Rus oluyor" diye onu mektepten almış ve hafız olarak yetiştirmiş. Önce teyzeleri Türkiye'ye gelmişler. Halaları Zeynep Hanım ve Ayşe Hanım da Bursa'ya yerleşmişler. Halil Hoca, küçük bir çocukken 1924'lerde halasının yanına Bursa'ya geldiğini hatırlıyor. İnalcık Hoca Bursa'ya gelişlerinde Emirhan'da mağazaları bulunan yeğenlerini ziyaret ederek aile anılarını tazeler. Bursa'daki yakınları kendisini evlerine davet ederek ailenin büyüğü olarak saygılarını sunmaktalar.

Halil İnalcık, 13 yaşındayken Ankara'da Gazi Muallim Mektebi'ne yazdırılıyor. Ancak, 1933 yılında ilk mektep öğretmeni yetiştirilen kısım kapanınca Bursa'nın yanıbaşında Balıkesir'de açılan Necatibey Erkek Muallim Mektebi'ne naklediliyor. Burada seçkin öğretmenlerden ders alan Halil Hoca'nın Fizik öğretmeni sonradan profesör olacak Kürkçüoğlu'ydu. Kimya öğretmeni Haldun Bey Fransa'da öğrenim görmüştü. Edebiyat hocası Konya Lisesi'nden gelen ünlü üstad Abdülbaki Gölpınarlı'ydı. Halil İnalcık sadece edebiyatta değil, matematikte de sınıf birincisiydi. O sıralarda Fransızca kitaplar okuyordu. (Balıkesir Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 2004 yılında Prof. Dr. Necdet Hocaoğlu'nun rektörlüğü döneminde İnalcık Hoca'nın eski okul kayıtlarının da yer aldığı bir kütüphane ile adının verildiği bir konferans salonu açıldı).

Halil İnalcık Balıkesir Necatibey Muallim Mektebi'ni 1935 yılında bitirdi. Gazi Terbiye Enstitüsü'ne müracaat etti. Aile dostları Sadri Maksudi Arsal, "Atatürk Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kuruyor" diyerek oraya yönlendirdi. Halil Bey, o yaz çok sıkı tarih çalıştı. Ankara ve İstanbul'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yatılısı için imtihanlar yapıldı. 500 kişi katıldı. 40 kişi yatılı olarak kabul edildi. Tarih Bölümü'nde Prof. Dr. Şemsettin Günaltay, Prof.Dr. Yusuf

Hikmet Bayur, Prof.. Dr. Fuat Köprülü gibi tanınmış isimlerden ders almaya başladı. Halil İnalcık, Fuat Köprülü'nün desteğiyle 1942'de asistan oldu. İstanbul Dolmabahçe Sarayı'ndaki Abdülhamid Arşivi'nde araştırma yaparak "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" konusu üzerine doktora yaptı. 1943 yılında doçent oldu. 1946 yılında askerden döndükten sonra Osmanlı tarihi üzerine 65 yıldır hâlâ devam eden çalışma sürecine girdi.

Bundan sonrasını Halil İnalcık'tan dinleyelim.[1]

Londra'dan Türkiye'ye döndükten sonra, 1951'de Bursa sicilleri araştırmanız var, çok önemli keşifler yapıyorsunuz...

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa şer'iye mahkeme sicillerinin yakılması için emir verilmiş, bir imam bunları evine kaçırmış; çuvallarla... Sonra hava yumuşayınca bunları müzeye vermiş, müzede de bir hücreye atılmış siciller. Müze Müdürlüğü, Köseoğlu orada çalışmış, oradan biliyorum Bursa'nın önemini. Bursa'daki o siciller önümde bir ufuk açtı. Siciller Bursa'da Yeşil'de, Müze'de bir hücrede toz toprak içindeydi, ilginç bir hikâyedir; ben orada toz toprak içinde çalışırken Amerikalı yaşlı bir adamla karısı geldi içeri. Hiç beklemiyorlar tabii; bir delikanlı bu defterler üzerinde eğilmiş çalışıyor... "Ne yapıyorsunuz," diye merakla sordular, o zamanki İngilizce'mle anlattım; "Bunlar tarihî vesikalardır, üzerinde çalışıyorum," diye... "Good bye" diyip gittiler, yıllar sonra 1957'de Amerika'da karşılaştım kendileriyle (Prof. William Langer).[2]

Profesör Langer benden eserin 4. Baskısı Türk-Osmanlı bölümleri için revizyon istedi, yaptım, 4 baskıda adım vardır (*A Dictionary of World History*, 1958).[3]

Toz toprak içinde arşivde çalıştınız, o defterleri kurtarmak için elinizden geleni yaptınız. Bursa tarihi size minnettar, Bursalılar sizi el üstünde tutuyor, biliyorum. Nasıl kurtardınız bu defterleri?

Önce müdüre söyledim, o da Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdı; "Bu arşivi kurtarmak lâzım, Fatih devrine inen, çok mühim vesikalar var," diye... Milli Eğitim bu defterleri tamir edip, ciltlenmesi için İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki atölyeye gönderdi. 280 kadar defter sandıklara kondu, İstanbul'a gönderildi. Ben iki-üç sene istifade edemez oldum tabii, ama iyi oldu; ciltlendi, temizlendi ve sandıklar

1 Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı"*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 126.
2 E. Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu*, s. 125.
3 E. Çaykara, *a.g.e.*, , s . 126.

içinde geri gelen defterler Bursa'da arkeoloji Müzesi'nde özel bir araştırma odasında araştırmacıların istifadesine sunuldu. Benim neşriyatımdan sonra da tanındı, yabancılar gelmeye başladı.

Siz çalıştıktan sonra mı tamirini önderdiniz?

Biraz çalıştım tabii, notlarımı almıştım, iki sene sonra tekrar başladım. Bu sicillerin önemi milletlerarası araştırıcıları celbetti. Mesela, İsrail'den Prof. Dr. H. Gerber geldi ve bu sicillere dayanarak Bursa üzerine bir tez yaptı. Bursa o zaman çok ünlü bir ipek sanayi ve ticaret merkezi; zengin, sosyal, ekonomik bir hayat var şehirde... Sonradan Türkiye'deki bütün siciller Milli Kütüphane'ye nakledildi. Çünkü çalınıyor, yanıyor... Muhafaza altına aldılar, iyi oldu. Bursa'da Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nun yönlendirmesi ile Setbaşı'nda güzel bir kütüphanede (Büyükşehir Belesiyesi Kent Kütüphanesi) hizmete sunuldu. Bugün orada Bursa tarihine yönelik bütün bu sicillerin kopyaları var.

Muazzam... Kadı sicillerinin önemi hakkında konuşsak biraz... Kadılar her vak'ayı kaydediyor değil mi? Kadı sicilleri neden önemli hocam?

Sosyal tarihin bir kaynağı olarak kadı sicillerinin en önemli kaynak olduğu düşüncesine vardım. Kadılar, İslâm hukukuna göre herkesin miras meselelerini hallederler, tüccarların aralarındaki mukaveleler oraya gelir, her türlü hukukî ve içtimaî mesele orada zapt edilir. Bundan başka hükümetin idareye ait emirlerini de kadılar takip eder; mesela, ordu için buğday, arpa toplanacak, buna avarız derler, bu iş kadılara emredilir. Kadı dolaşır, bunları toplar, arabalar temin eder ve mahalline gönderir. Eşkıya çıktı, bunların cezalandırılması için sancakbeyi ile işbirliği yapar. Demek istiyorum ki, kadı aynı zamanda bir idare adamıdır; bunun için kadıların defterleri ve sicil diyoruz bunlara, Osmanlı sosyal ve idari hayatının en mühim kaynaklarından biridir.[4]

Şer'iye Sicilleri de deniyor değil mi bu defterlere?

-Evet Şer'iye Sicilleri. Çünkü kadılar hem şer'î kanunların, hem de sultana ait idarî kanunların uygulanmasından sorumlu kişilerdi.

Bursa sicilleriyle ilgili merakınız nasıl doğdu peki?

-Barkan, o zamanlar bu kaynağı kullanmadan, daha çok tahrir defterleri üzerinde durarak neşriyat yapmıştı. Barkan'ın İstanbul Üniversitesi İktisat

4 *A.g.e.*, s. 127.

Fakültesi Mecmuası'na (İFM, XV, 51-57) yazdığım, "XV. asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihî Kaynakları" başlıklı makalemde; tahrir defterlerinin, devletin resmi defterleri olduğunu, ama onun dışında sosyal hayatın dinamiğini de yansıttığını belirttim. Barkan çok etkilenmiş bu bilgiden; bir bağış aldı ve Bursa'daki bütün o sicillerin fotokopilerini kendi enstitüsüne getirdi. Bursa Sicillerinin tam bir kopyası İktisat Fakültesi Enstitüsü'nde de vardır.

Aptalca gelebilir size, şöyle bir soru sormak istiyorum. O dönemde, bilmeden bir sürü kütüphaneye gidip neler var diye mi araştırıyorsunuz? Elinizde bir bilgi yok, Cumhuriyet sonrası onları nereye koydukları bilinmiyor... Etnografya Müzesi'ne nasıl, yani hangi bilgiyle gittiniz?

Yerinde bir soru. Atatürk, Halkevleri'ni kurdu ya, o zaman lise hocaları bu halkevlerinde konferanslar veriyor ve halkevi dergileri çıkarıyorlar; Afyon'da, Bursa'da, Konya'da çeşitli adlar altında... O zamanki lise hocaları tabii Osmanlıca'yı biliyorlar ve mahallî tarih için halkevleri mecmualarında neşriyatlar yaptılar. Benim hocam, Kâmil Bey, Balıkesir tarihi üzerine değerli bir kitap çıkardı. Çağatay Uluçay'ın şöhreti de bu siciller üzerine yaptığı araştırmalara dayanır. Manisa sicillerini kullanarak eşkıyalık hareketlerini, sosyal ve ekonomik hayatı yazdı.[5]

Kâmil Bey üniversite hocanız mı, lise hocanız mı?

Balıkesir Muallim Mektebi'ndeki hocam, 1935'ten önce... Onun dersleri de sosyal hayata ilgimi uyandırmıştı. Ödev verirdi öğrencilere, bana dedi ki; "Balıkesir'de esnaf tarihi yazacağız, şimdiki esnafın durumu hakkında rapor hazırla." Ben gittim esnafla, bakırcı vb. olanlarla konuştum. Sicilin önemi hakkında bilgim oradan, 1935'ten geliyor, 1951'deyiz değil mi?

Yine aynı şeye geleceğiz, Bursa'ya niye gittiniz?

Bursa'da çalışmaya 1947'de başlamıştım; mesela, Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlarının kopyalarını buldum, yayımladım (*Belleten*, CXIV, 1960). Londra dönüşü 1951 yazında tekrar Bursa'ya gittim. Sicil malzemesinden ilk makalelerim de Fatih devrinde Bursa'daki sosyal hayat, sınıflar üzerine oldu. Mesela, ölen kimselerin mirasını taksim için kadıya geliyorlar, kadı bütün eşyanın listesini tespit ediyor; mesela oradan, ölen kimselerin servet miktarını öğreniyoruz. Eşyasını liste halinde görüyorsunuz; para mı ipek mi...

5 *A.g.e.*, s. 128.

Askerî olanlarda silahlar, halılar, lüks eşyalar var. O zaman da yaşayan sosyal grupların tercih ettikleri malları öğreniyorsunuz.

İnanılmaz...

İFM'na verdiğim makalede (cilt XV) sicillerdeki servetleri tespit ettim ve buna göre zengin sınıf, orta sınıf ve fakir sınıf olarak bir tasnif yaptım. Zenginler toplumun kaçta kaçını oluşturuyor? Bu sırada en zengin sınıfın askerî sınıf olduğunu gördüm. Sancakbeyi, tımar sahipleri filan en zengin... Bursa bir sanayi merkezi aynı zamanda, ipekçilik var. Buna rağmen sivil sektördeki servetler askerî sınıfın servetleriyle mukayese edilemez. Görüyorsunuz; bu vesikaları kullanarak bursa şehir toplumunun sosyal yapısını ortaya çıkarabilirsiniz. Bugün çok ilerledi bu araştırmalar.[6]

6 *A.g.e.*, s. 129.

HALİL İNALCIK İLE SÖYLEŞİ

Ahmet Erdönmez
(30 Temmuz 2010 - Bursa Kent Müzesi)

Bursa ile ilgili özellikle neleri konuşmak istersiniz? Bursa ile bağınız nasıl oluştu?

Bursa benim ikinci vatanım. Şimdi de benim için büyük bir mazhariyet olarak şehrin hemşehrisi oldum. Özellikle Bursa ile ilgili ilişkilerim üzerine konuşmak isterim. Tarih yazılarım belli, neşredilmiş, ama anılarım bilinmiyor. Bursa'ya ilk olarak 1923-1924 yıllarında geldim. Halalarım Bursa'ya daha önce Kırım'dan gelip yerleşmişler. Büyük halam Zeynep Hanım'ın kocası Hüseyin Efendi bibercizadeydi. Tuzpazarı'nda aktar dükkânı vardı. Kendisi iltizam işlerine de karışıyordu. Evleri Heykel'e yakındı. Ayşe Halam da Hisar'da oturuyordu. Belki de onlar Cumhuriyet'ten önce, Osmanlı devrinde Kırım'dan gelmişlerdi. Dedem, Kırım'da Han Camii'nin müezziniydi. Küçük halam Ayşe Hanım Hafız-ı Kur'an'dı. Babam da Kur'an hafızı sayılırdı. Babamın Kırım'dan Türkiye'ye gelişi 1905; Rus/Japon harbine rastlıyor. Rus ordusu onları yani Müslüman Kırımlıları Japonlara karşı kullanmak amacıyla orduya almak istemiş. Babam Rus Devleti'nin siyasetine alet olmak istememiş ve kaçmış. Bursa'da akrabaları varmış zaten. Bursa'ya gelmiş; Bursa'dan da İstanbul'a gitmiş. Ancak, halalarım, yani kız kardeşleri Bursa'da yaşadılar. Mezarları Pınarbaşı mezarlığındadır. Geldiğimde ziyaret ederim. Yani benim köklerim Bursa'dadır. Onun için Bursa hemşehrisi olmam tabiidir.

1924 yılındaki Bursa'yı ve unutamadığınız anılarınızı anlatır mısınız?

Bursa 1924'lerde, Osmanlı devrinden kalan eski bir şehirdi. Evlerin çoğu ahşaptı. Ulucami'nin etrafındaki pazar bölgesi ve Kapalıçarşı o zaman da vardı. İstanbul'dan gelenler için kaplıcalar önemliydi. Biz genelde geldiğimizde Çekirge'de kalırdık. Bir defasında büyük bir faciadan kurtulmuştuk. İstanbul'dan

kaplıcalara geldiğimiz bir ziyaretimizde; babam işi dolayısıyla daha erken İstanbul'a döndü. Biz annem ile kalmaya devam ettik. Daha sonra Mudanya'ya trenle gittik. Ben 5-6 yaşlarındaydım. Mudanya'dan külüstür bir vapurla İstanbul'a hareket ettik. Ancak Bozburun'da bir fırtınaya yakalandık. Çok kötü bir fırtınaydı. Vapurdakiler artık batacağımızı düşünerek dualara başladılar. Vapur burnu geçemedi ve o gece Armutlu'da kaldık. Ancak, İstanbul'a "Vapur battı" haberi gitmiş. Ertesi gün deniz duruldu, biz yolumuza devam ettik. O zamanlar Aksaray'da Tevekkül Hamamı'nın karşısında, büyük bahçeli bir evde oturuyorduk. Biz eve girdik, bir baktık, babam diz çökmüş Kur'an okuyordu; çünkü, bizim öldüğümüzü düşünüyordu. Bizi görünce bayram etmişti.

Bursa ruhanî bir şehir... Hafız-ı Kur'an olan küçük halam camilere giderdi. Büyük halam, yani Zeynep halam, işadamının eşi olduğu için konumu biraz daha farklıydı. Enişte mi z bir taş ocağının işletmesini aldı. Ancak, taş çıkmayınca iflas etti. Çelik Palas'ın bulunduğu yer enişte mize aitti. Biz oraya atlı araba ile pikniğe giderdik. Orada üzüm bağları vardı. Hatırlıyorum, çocukluğumda orada üzüm yerdik. Eski bir hayattı. Onun da zevkleri vardı. Artık o kalmadı. Şimdi Bursa'da her taraf beton binalarla dolmuş.

Büyük halamın eşi iflas edince, çocukları Bursa'da uzun süre kalamadılar. Bir müddet sonra İstanbul'a taşındılar. Küçük halam Ayşe Hanım'ın oğlu Mustafa, Bursa'da kaldı. Mustafa'yı halam 10-12 yaşlarında bize gönderdi. Babam iş adamıydı, kolonya fabrikası vardı. Mustafa onun yanında yetişti. Bursa'ya döndüğünde muhasebe işi yaptı. Bursa'da ipek imalatı çoktu. Fabrikalar imalat yapar; İstanbul'dan Yahudi tüccarlar gelir burada üretilen ipekleri toplar İstanbul'a götürür; Anadolu'dan gelen tüccarlar, İstanbul'dan bunları satın alırlardı. Sonra Mustafa da bir fabrika edindi. Fabrikası Pınarbaşı tarafındaki surların bahçesindeydi. İyi iş yaptı, durumunu düzeltti. Mustafa'nın durumu iyileşince, biz onun Gemlik sahilindeki yazlığına gelmeye başladık. Sahil kenarındaki ilk evi Mustafa yapmıştı. Şimdi orası olduğu gibi mahalle oldu.

Hatırımda kalan başka bir şey, evden eve akan Pınarbaşı Suyu'dur. Karpuz falan atarlar, o suda soğuturlardı. Evin avlusunda yemek yerdik. Büyük halam Kent Müzesi'ne yakın bir yerde, eski bir evde oturuyordu.

1946-1947 yıllarında Bursa Mahkeme Sicillerini bir araştırma neticesinde siz buldunuz. Bu serüveni anlatır mısınız?

1936-1938 yılları arasında da Bursa'ya gelip gidiyordum. 1940 senesinde Dil Tarih'ten mezun oldum. 1942'de doçent oldum. Doçentlikten sonra, 1943-1945

yıllarında Ankara'da 28. tümende yedek subay olarak görev yaptım. O zaman ordumuz perişandı. Tümende at arabası ile sevkiyat yapılırdı. Hitler; Alman ordusuyla çiğneyip geçecekti bizi. Bir gün Dil Tarih'ten çıktım, Radyoevi'nin önünden geçerken Hitler'in Rusya'ya taarruz ettiği haberini duyduk. Çok iyi hatırlıyorum; şapkamı çıkarıp havaya attım, "Kurtulduk!" diye. İnönü, gece yatarken bu haberi almış ve kalkmış karyolanın üzerinde zıplamaya başlamış; "Kurtulduk!" diye. Çünkü, Almanlar Ege'ye kadar gelmişti. Türkiye'ye de girseydi hiç şansımız yoktu.

O dönemlerde Bursa'ya gelmedim ama 1946-1947 yıllarında yaptığım ziyaretler çok verimli oldu. Bursa Müzesi Müdürü Neşet Köseoğllu'nun *Bursa Mahalleleri* başlıklı çalışması benim Bursa sicillerine olan merakımı artırmıştı. Bu merak ve heyecanla Bursa'ya geldim ve 200 kadar sicili Çelebi Mehmed Medresesi'nin tozlu bir hücresinde buldum. Sicillere baktım, Fatih devrine kadar yani 1400'lere kadar gidiyordu. Türkiye'nin hiçbir yerinde böyle vesikalar yoktu. Ben tabii büyülendim; âdeta bir hazine keşfetmiştim. Bir gün toz toprak içinde çalışırken Amerikalı biri karısıyla geldi. Beni öyle toz toprak içinde çalışırken görünce yanıma geldiler. Hayat çok enterasandır. Bu zat Lenger, Harward Üniversitesi'nde Tarih Bölümü'nün başkanı, çok meşhur bir zat. Sonra ben; 1956 yılında Harward'a, Lokofeller Bursu ile gidince bu zat tarih bölümünün başkanı çıktı. Çok dost olduk. Onun Dünya tarihini kronolojik olarak anlattığı bir kitabı var; orada Osmanlı Tarihi diye bir bölüm var; bana "O bölümü yenilemek istiyoruz, yazar mısın?" dedi, yazdım.

Müzede bulduğum sicilleri hemen müdüre ve milli eğitim bakanına söyledim, ne kadar önemli belgeler olduğunu anlattım. Bunlara el koyarak, temizlemelerini istedim. Hemen bu siciller toparlandı ve sandıklarla Topkapı Sarayı'na temizlenmek üzere götürüldü. İki sene çalışabilmek için o sicillerin gelmesini bekledim. O sicillerin Bursa'da araştırılması benimle başlar. O sicillerden çıkardığım 400 kadar vesikayı Türk Tarih Kurumu'nun çıkardığı *Belgeler Dergisi*'nde hem Türkçe, hem Arapça olarak neşrettim. Fakat, şimdiye kadar onları kullanan olmuyor. Gençler neşredilmiş vesikaları kullanmıyorlar, arşive gidiyorlar. Doğru düzgün okuyamıyorlar da. Bu 400 tane vesika, benim Bursa tarihine yaptığım önemli bir katkıdır. Bursa tarihini kurtardım, Bursa tarihi ile ilgili birçok neşriyatım oldu. Bunları Yusuf Oğuzoğlu yakından bilir.

1947'den sonra bu sicillerden faydalanarak Bursa üzerine makaleler neşrettim. Bu arşivlerin önemi ortaya çıkınca İsrail'den, Avrupa'dan uzmanlar gelip, tezler hazırladılar. Çok önemli vesikalardı bunlar. Mesela, ben o zamanki Bursa'nın sosyal hayatı hakkında birçok yazı yazdım. Terekelerden Bursa'nın Fatih

devrindeki sosyal hayatını inceledim. İktisat Fakültesi Mecmuası'nda neşredildi. Bunlar çok dikkat çekti. Bursa'nın o zamanki sosyal hayatını; o zamanki sicillerin terekelerinden tahlil ettik. Bunlar tabii Bursalıların hoşuna gitti. Bursa halkı kadir kıymet bilir. Bursa halkının bir özelliği de eski Osmanlı adetlerini devam ettirmesidir. Şimdi çok göç aldı tabii, ama çoğunlukla Osmanlı âdetlerini sürdüren kesimde hâlâ vardır. İlk Osmanlı yapılarından olan Bedesten ve çevresi hâlâ önemini korumaktadır.

Bursa tarihini de en iyi şekilde çalışarak yazan adam Kâzım Baykal'dır. Kitabeleri okuma yeteneği vardı. *Bursa Anıtları* adlı çalışması çok faydalı bir kitaptır. Kendisi Cilimboz Deresi'nin orada oturuyordu. Bursa'nın en eski yeri oralardır. Kâzım Baykal ve başka arkadaşlar bu araştırmalara devam ettiler.

Bursa yemeklerini sever misiniz?

O zamanki Bursa ile ilgili hatırladığım; Atatürk Caddesi'nde Tarihi Belediye Binası'nın orada İskender Kebapçısı vardı. O zaman İskender Kebabı, Türkiye'de yalnız orada yenirdi. O kadar meşhur bir yerdi ki, kapısında kuyruk olurdu. Çünkü, kebapçı işini sanat edinmiş; kebabı size verirken yarım saat bekletirdi. Ankara'da da yapıyorlar, ama orijinali gibi olmuyor. Ben orijinalini biliyorum. Aşçı İskender, önce pideleri tereyağında kızartırdı. Sonra üzerine kebapları, yoğurdunu koyardı. Zaman zaman gelir; üzerinde tereyağı gezdirirdi.

Artık Bursa'nın hemşehrisi oldunuz. Duygularınızı alabilir miyiz?

Recep Altepe, Büyükşehir Belediye Başkanı olmadan önce de Bursa'nın tarihi ile ilgileniyordu. Eski eserleri onarıyor, ciddi hizmetler veriyordu. Şehrin hüviyetini devam ettirmesi için eski eserlerin önemini bilen bir belediye başkanı. Tabii bu karakterde olduğu için aramızda dostluk kuruldu. Birkaç kere beni buraya çağırdı. Tayyare Kültür Merkezi'nde konferanslar verdim. Benim talebem olan Yusuf Oğuzoğlu, Uludağ Üniversitesi'ne geldi. Burada sempozyumlar yaptı. O sicillerin kopyalarını Setbaşı'ndaki kütüphaneye getirdi. Dolayısıyla, Bursa'nın tarihi, Bursa'nın hayatı üzerinde benim çocukluğumdan beri çok yakın bir ilişkim vardı. Ailemin önemli bir kısmı; halalarım burada yaşadılar ve Recep Bey Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin başına geçince eksik olmasın kadirşinas bir insan olarak bana bu şehrin hemşehriliğini verdi. Hak ettim mi? Bilmiyorum.

Bursa Kent Müzesi'nde, Müze Koordinatörü Ahmet Erdönmez ile araştırma yaparken, 2010

HALİL HOCA'YA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FAHRİ DOKTORA ÜNVANI VERDİ

Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ulviye Özer'in girişimi ve Rektör Prof. Dr. Ayhan Kızıl'ın kabulüyle 19 Ekim 1995 tarihinde Halil Hoca'ya Fahri Bilim Doktoru unvanı verildi. "Tarih Bilgini Sayın Prof. Dr. Halil İnalcık'a değerli araştırmaları ve yayınları ile Türk tarihinin dünya bilim çevrelerinde tanıtılması ve uluslararası alanda öğretilmesinde verdiği hizmetlerin yanı sıra Bursa'nın tarihi ve kültürel kimliğinin aydınlatılmasındaki etkin çalışmaları," gerekçe gösterildi.

Türkiye Cumhuriyeti
Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bilgini

Sayın Prof.Dr.Halil İnalcık'a

Değerli araştırmaları ve yayınları ile Türk tarihinin dünya bilim çevrelerinde tanıtılması ve uluslararası alanda öğretilmesinde verdiği hizmetlerin yanısıra Bursa'nın tarihi ve kültürel kimliğinin aydınlatılmasındaki etkin çalışmaları dolayısı ile

Fen-Edebiyat Fakültesi Fakülte Kurulu'nun
teklifi ve
Üniversite Senatosu'nun 19 Ekim 1995 tarihli kararı ile

Uludağ Üniversitesi
Fahri Bilim Doktoru

ünvanı verilmiştir

02.11.1995

Prof.Dr.Ulviye ÖZER
U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi
Dekanı

Prof.Dr.Ayhan KIZIL
Uludağ Üniversitesi Rektörü

Halil İnalcık, Recep Altepe'nin restore ettirdiği Karabaş-i Veli Tekkesi'nde inceleme yaparken.

OSMAN GAZİ ve BURSA ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ

Prof. Dr. Halil İnalcık, Bursa ve çevresinde gerçekleştirdiği saha araştırmalarını Osmanlı kuruluş dönemi kaynakları ile değerlendirirken, Bursa için çok önem taşıyan bir etkinliğe imza attı. Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ayhan Kızıl, üniversitesinin Uludağ Kirazlıyayla Sosyal Tesisi'ni 18-20 Haziran 1997 tarihleri için tahsis ederek yerli ve yabancı birçok Osmanlı tarihi uzmanını konuk etti.

Halil İnalcık, Uluslararası Kongre'ye son araştırma sonuçlarını sundu. Bursa'yı ve Osmanlı'yı konu alan orijinal tebliğler kamuoyunun dikkatini çekti. Bir süre sonra Bursa Valiliği ve Büyükşehir Belediyesi Başkanlığ, Uludağ Üniversitesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Barosu gibi öncü kuruluşlar Bursa Araştırmaları Vakfı kurulması için teşebbüse geçtiler. Halil Hoca'nın da katıldığı hazırlık toplantısından sonra Vakıf Senedi hazırlanarak kuruluş gerçekleşti.

İkinci Sirkiiler

Osman Gazi ve Bursa Araştırmaları Uluslararası Kongresi 18-20 Haziran 1997

Bursa Uludağ Üniversitesi'nce düzenlenen bu kongre için davet mektubumuz, umarız ki, şimdiyedek elinize geçmiştir. Kongreye katılmak istiyorsanız, lütfen ekli formu doldurup en geç 1 Mart 1997 tarihine kadar aşağıdaki adrese göndermenizi rica ederiz. Toplantılar, Uludağ'da Kirazlıyayla'da (Tel. 0-224-783 21 54) Üniversite Kongre Merkezi'nde yapılacaktır. Bildiriler, önerilen konularda 20 dakika olarak kısıtlanmıştır. Kongre süresince konaklama ve ağırlama Üniversite tarafından karşılanacaktır. Mevcut malî kaynağımızın yol masraflarını karşılama imkânı vermediğini üzülerek belirtmek isteriz. Katılımcılar, 17 Haziran 1997 Salı günü Havaalanı ve Otobüs garında karşılanacaktır. Gecikme halinde, Uludağ Üniversitesi Sosyal tesisleri binasında sekreterliğe başvurulabilir (Tel. 0-224-233 79 91).

Her türlü yazışma için adres :

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Dekanlığı
16509 Görükle, Bursa
Tel. 0-224-442 81 36

Kükürdü Misafirhane Tel. 0-224- 233 79 91
Kirazlıyayla Tel. 0-224-283 21 54

Halil INALCIK

VIII. ULUSLARARASI TÜRKİYE'NİN SOSYAL ve EKONOMİK TARİHİ KONGRESİ BURSA'DA DÜZENLENDİ (18-21 Haziran 1998)

Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ayhan Kızıl'ın ulaşım ve konaklama desteği verdiği bu etkinlik Kirazlıyayla'da yapıldı. Türkiye tarihi alanında en önemli uluslararası toplantı kabul edilen bu etkinliğe Halil Hoca'nın davet ettiği yerli ve yabancı birçok bilim insanı katıldı.

Mihai Maxim, Elizabeth Zachariadou, Odile Moreau, Carter V. Findley, Wolf Hütteroth, Linda T. Darling, Rhods Murphey, Dariusz Kolodziejczyk, Minna Rozen, Jean-Louis Bacque- Grammont, Daniel Panzac, David Kushner, Özer Ergenç, Mustafa Kara, Melek Delilbaşı, Nezihi Aykut, Salih Özbaran, Mehmet Önder, Yücel Özkaya, Şevket Pamuk, Oktay Özel, Tuncer Baykara, Rana Aslanoğlu, Oktay Yenal ve Taner Akçam Bursa'ya gelerek Türkiye tarihi araştırmalarına katkı yaptılar. Bildiriler daha sonra Kongre Kitabı'na dönüştürülerek Nurcan Abacı tarafından yayımlandı.

TEL AVIV UNIVERSITY
DIASPORA RESEARCH INSTITUTE
אוניברסיטת תל-אביב
המכון לחקר התפוצות

18 February 1997

Prof. Dr. Halil İnalcık
Prof. Yusuf Oğuzoğlu
(International) Conference on Osman Gazi and Bursa

Fax: 00 224 442 8022

Dear Sirs,

Thank you for your kind invitation to the conference. I would have been delighted to participate, however, at the moment my field of research is the history of Istanbul Jewry. I am not sure that the topic I can offer you can be incorporated in the program of the conference.

The topic I am offering you is "The Records of the Rabbinical Courts of Istanbul as a Source for the History of the Haskôy Quarter in the First Half of the Nineteenth Century".

Enclosed is a short summary of my presentation. I would like to give it in English. Will that be possible? Please let me know your decision as soon as possible.

Sincerely yours,

Minna Rozen

Prof. Minna Rozen
Director

קריית האוניברסיטה, רמת-אביב, תל-אביב 69978 טל. 03-6409799, 6409462 פקס. 972-3-6407287
TEL AVIV UNIVERSITY, RAMAT AVIV, TEL AVIV 69978 ISRAEL TEL 972-3-6409799 6409462 . FAX 972-3-6407287

Princeton University

Near Eastern Studies Department
Jones Hall
Princeton, New Jersey 08544-1008
Telephone: 609-258-4280
Fax: 609-258-1242

March 10, 1997

Professor Halil İnalcık, Birinci Başkan
Uluslaraarası Osman Gazi ve Bursa Araştırmaları Kongresi
Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
16059 Görükle
Bursa, Türkiye

FAX: 011 - 90 - 224 - 442-80-22

Sayın Halil Hocam:

I was most honored to be asked to participate in the 'Osman Gazi and Bursa Conference' you are planning to hold in Kirazlı Yayla on June 20-22, 1997. I should have responded to you earlier, but only in the past few days has it become clear that I will be able to be in Turkey in June. Consequently, I will (if you will still have me) be honored to attend. If you are in agreement, I will present a paper tentatively titled: "The Population of Hüdavendigar Livası in the Opening Decades of the Sixteenth Century." While I realize this is a bit beyond the scope indicated by your suggested title, I really know nothing of interest about the Byzantine Bursa.

Once again, thank you for your kind invitation and I look forward to seeing you in June if not earlier.

Sincerely yours,

Heath W. Lowry, Chair & Atatürk Professor of Ottoman & Modern Turkish Studies

HALİL İNALCIK BURSA'DA OSMANLI ARKEOLOJİSİ'Nİ BAŞLATTI

Prof. Dr. Halil İnalcık, 2000 yılında Bursa Araştırmaları Vakfı'na Hisar bölgesinde Osmanlı Sanayii'ne ait buluntuları gün ışığına çıkarmak amacıyla Kültür Bakanlığı'ndan on milyar TL'lik ödenek çıkarttı. Bursa Müzesi Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı olarak sürdürülen çalışma Haziran-Eylül 2000 tarihleri arasında Bursa Devlet Hastanesi karşısında İsa Bey Camii'nin batı tarafındaki alanda gerçekleştirildi. Bu kazı çalışmalarında, çoğunlukla Bizans dönemine ait kalıntılar ile galeriler ortaya çıkarıldı. Ayrıca, bir de çatı mezarında gömülü çocuk kemikleri ortaya çıkarıldı.

Müze Müdürlüğü, tahsis edilen ödenek bittiği için kazının sonlandırıldığını belirtti. Prof. Dr. Halil İnalcık, bu çalışma öncesinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden Erken Osmanlı Sanatı Uzmanı Prof. Dr. Ali Osman Uysal'ı davet etmiş, yüzey buluntularına dayanılarak bir rapor hazırlanmıştı. Ancak, Müze Müdürlüğü bilimsel bir işbirliği ortamı hazırlamayıp kazının sürdürülmesi için gerekli süreci gerçekleştirmeyince bu öncü çalışma başlangıç aşamasında kaldı. Ancak, Bursa'nın özellikle Bey Sarayı'na, Hisar'daki Orhan Medresesi'ne ve diğer erken Osmanlı buluntularına yönelik yeni arkeolojik kazılara ihtiyacı var. Halil Hoca yolu açtı, şimdi iş Bursa için karar vericilere düşüyor...

HALİL İNALCIK ADI BURSA'DA ÖLÜMSÜZLEŞTİ

Osmangazi Belediye Meclisi, 06/07/2005 tarihli olağan toplantısında, Muradiye Mahallesi, Muradiye Külliyesi yanında yer alan Avlu Sokak'a Osmanlı-Türk, Bursa kent tarihi ve kültürüne önemli katkıları ve sayısız araştırma ve eserleri bulunan "Prof. Dr. Halil İnalcık" isminin verilmesini oybirliği ile kabul etti.

6 Nisan 2006 tarihinde Muradiye'de Halil Hoca'nın teşrifleri ile Başkan Recep Altepe tarafından bir tören düzenlenerek, "Prof. Dr. Halil İnalcık Sokağı"nın açılışı yapıldı. Türkiye'nin seçkin üniversitelerinden gelen değerli bilim insanları bu onurlu gününde İnalcık Hoca'yı yalnız bırakmadılar. Bu törene katılanlar arasında Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, Prof. Dr. Özer Ergenç, Prof. Dr. Zeren Tanındı, Prof. Dr. Günay Kut, Prof. Dr. Gönül Öney, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu vardı. Toplantıda ayrıca sevgili kızı Günhan İnalcık da bulunmuştur.

Prof.Dr. Halil İnalcık Sokağı'nın açılışı, 06.04.2006

Prof. Dr. Halil İnalcık Sokağı'nın açılışı, Halil Hoca, kızı ve meslektaşları ile 06.04.2006

HALİL İNALCIK BURSA'NIN FAHRİ HEMŞEHRİSİ OLDU

Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 15/10/2009 tarihli olağan toplantısında Halil İnalcık'a fahri hemşehrilik verilmesi için Başkan Recep Altepe'nin destek verdiği bir önerge sunuldu.

Önergede;

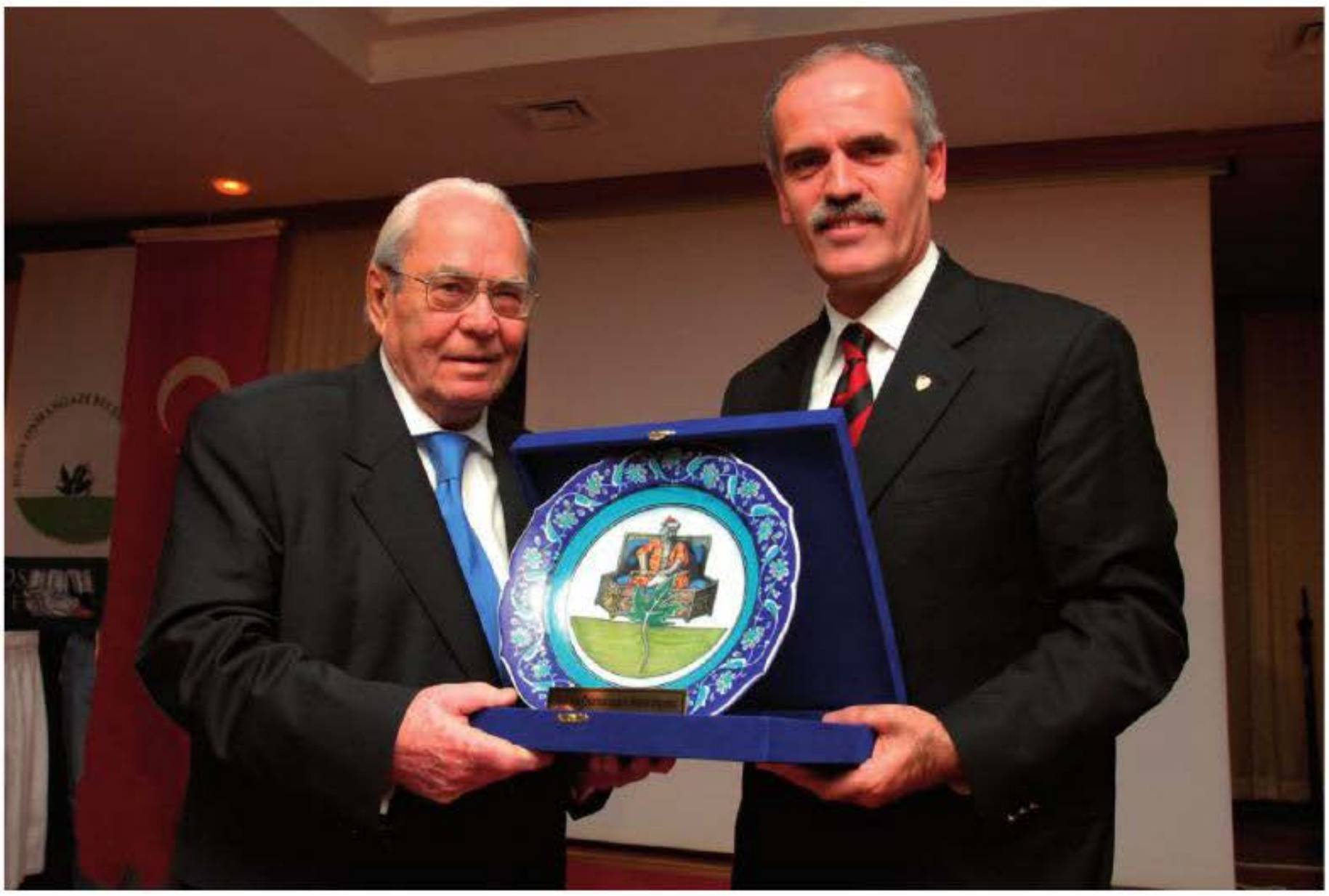
"Halil İnalcık, Bursa'nın fethi ile sonuçlanan Osman Gâzi'nin faaliyetlerini en son araştırmaları ile aydınlatmıştır. Bursa Araştırmaları Vakfı'nın kurulmasına, Osman Gâzi'yi anma ve Bursa'nın fethi konusunu her yıl ilmi faaliyetlerle destekleyip periyodik hale gelmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ve payitaht Bursa'nın müesseselerini son yazdığı kuruluş dönemi Osmanlı sultanlarını ayrı ayrı inceleyen makaleleri ile bilim dünyasına sunmuştur.

Dünyanın birçok üniversitesinde kendisine doktora payesi verilmiş, birçok tarih akademisinin üyesi olan Prof. Dr. Halil İnalcık, bir bakıma Osmanlı şehri kimliğini taşıyan Bursa'nın tanıtılması, özellikle gençlerimizin bu konuda bilinçlendirilmesi için çalışan ünlü bir bilim adamımızdır. Bursa ile ilgili yayımlanan ve şehrimize yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine Bursa'nın fahri hemşehriliğinin verilmesi hususunun Meclis Gündemine alınarak görüşülmesini arz ederiz" deniliyordu;

Konunun Meclis'te görüşülmesi sonucunda; 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 18. maddesinin (r) bendi uyarınca, Prof.. Dr. Halil İnalcık'a fahri hemşehrilik payesi verilmesine ve önergenin aynen kabulüne, Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 15/10/2009 günlü olağan toplantısında mevcudun oy birliği ile karar verilmiştir.

Bursa Kent Müzesi

Bursa Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu, 2007

Prof. Dr. HALİL İNALCIK'IN KURULUŞ DÖNEMİ OSMANLI TARİHİ HAKKINDA BURSA ve ÇEVRESİNDE YAPTIĞI ALAN ARAŞTIRMASI

HALİL HOCA'NIN OBJEKTİFİNDEN OSMAN GÂZİ'NİN AT KOŞTURDUĞU SAHALAR

Aksu Hanı

Baba Sultan Camii ve Tekkesi

Çoban Kale ve Yalakdere Vadisi

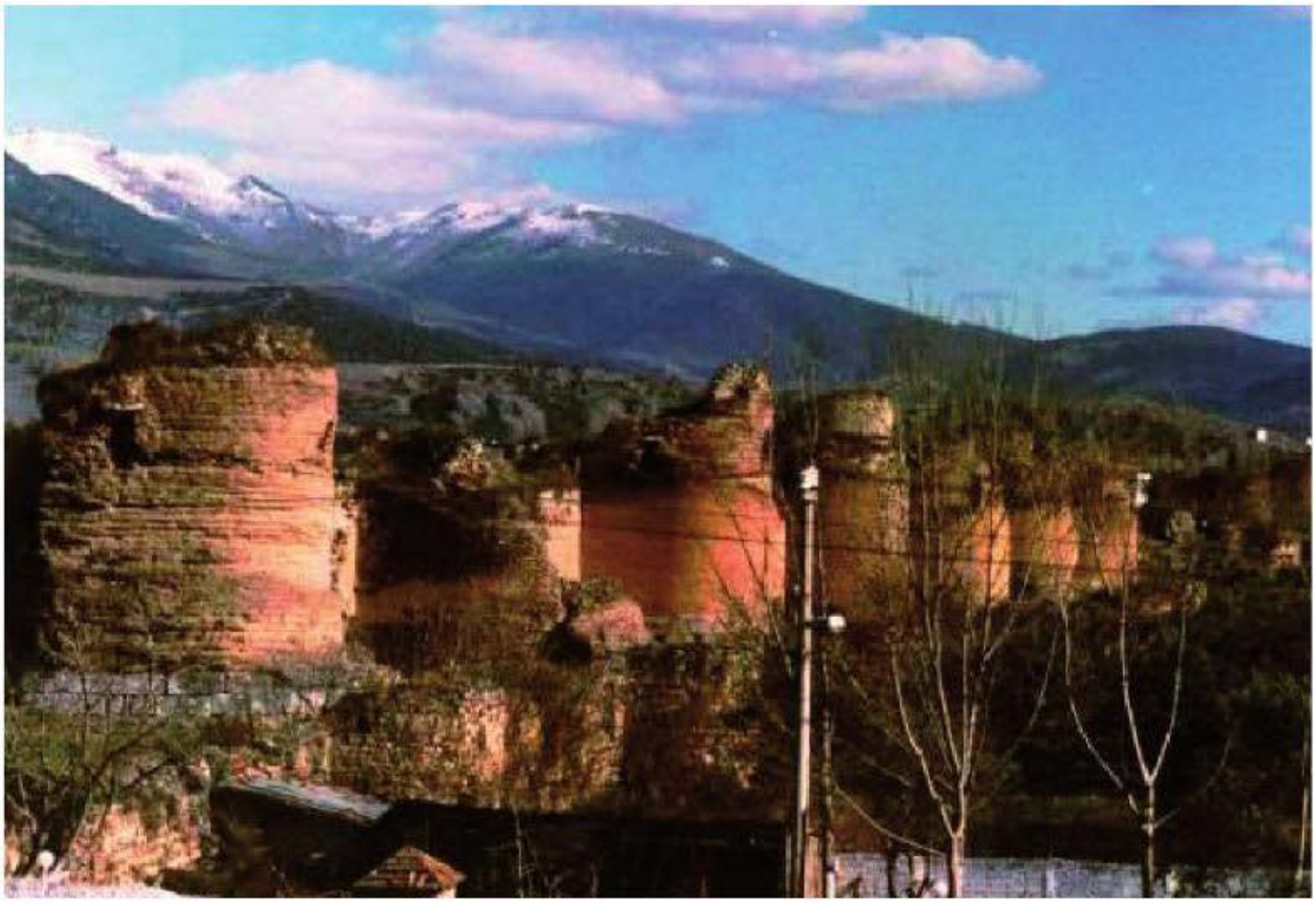
Bapheus'da Çoban Kale

Dinboz'da Aydoğdu Bey Mezarı

Hersek İskelesi

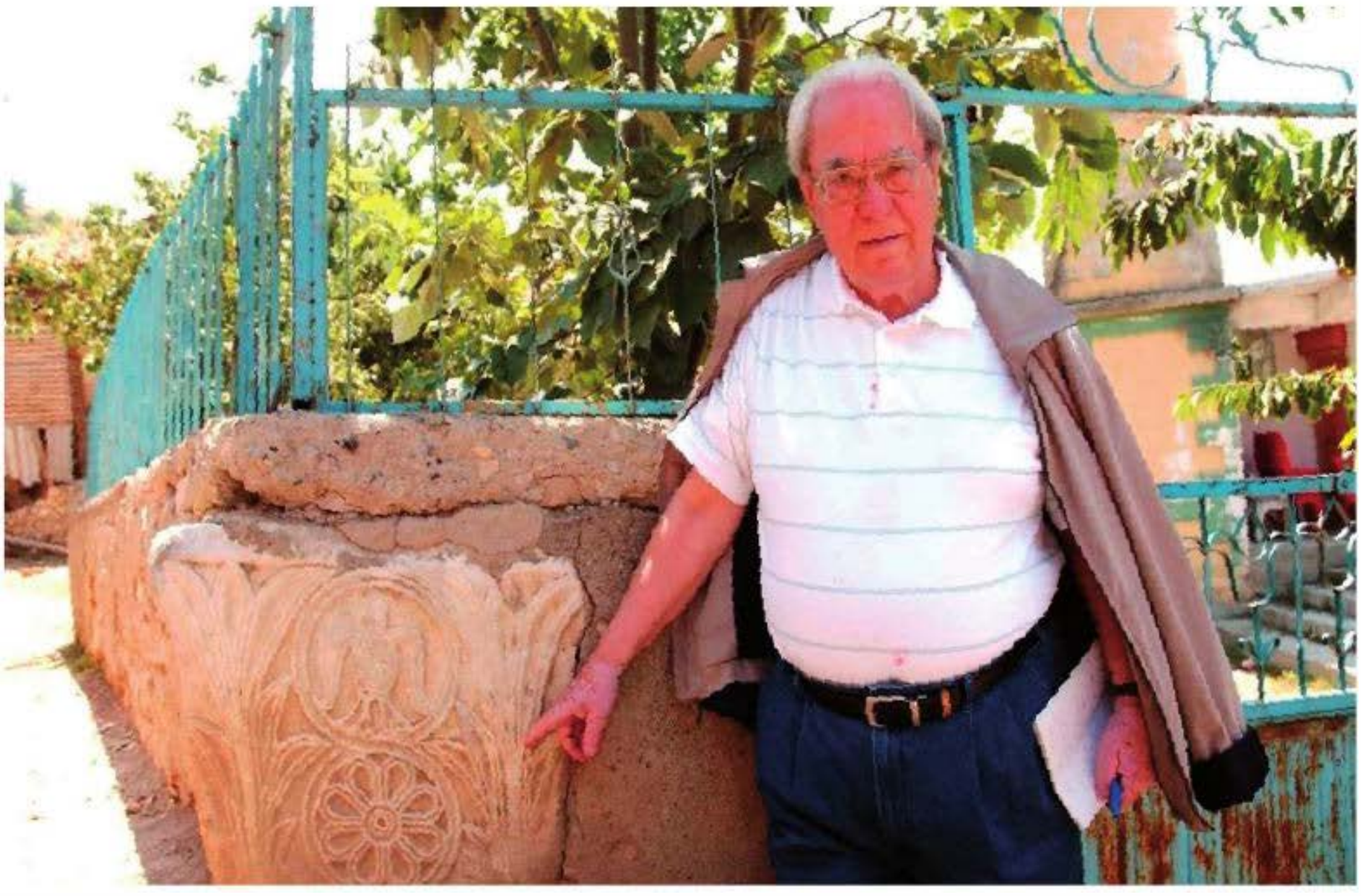
İznik Kalesi

Kestel Kalesi

Kite Kalesi

Kızılkilise-Kemaliye Köyü'nde bir Bizans sütun başlığı, 2006

Yenişehir Poştinpuş Tekkesi

Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyumu Sağdan sola: Hüseyin Algül-Günay Kut-Halil İnalcık-Yusuf Oğuzoğlu, 2008

Halil Hoca Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu'na katılan Bozkurt Güvenç, İlhan Tekeli, Özer Ergenç ve diğer konuklarla Daruzziyafe'de, 2007

Halil Hoca Bursa'da Tasavvuf Kültürü Sempozyumu'nda Süleyman Uludağ ve Özer Ergenç ile, 2006

Halil İnalcık, Ertuğrulgazi'nin Göç Yolu'nda inceleme yaparken, Mezitler Deresi Kenarı, 1995
Sağdan sola: Sezai Sevim-Murat Çizakca-Halil Hoca-Yusuf Oğuzoğlu-Şoför Mehmet Bey

FETHE GİDEN YOL
BURSA ve OSMANGAZİ

BURSA[1]

Tarihi

Bursa'nın antikçağlardaki adı Prusa'dır. Bugünkü ismi de buradan gelir. Şehrin genellikle Bithinya krallarından Prusias tarafından kurulduğu kabul edilir. Antik dönemdeki Prusa adlı diğer şehirlerden ayırt edilmek için "Prusa ad Olympum" (Olimpos Prusası) adıyla anılmıştır. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda MÖ. II. yüzyıl sonlarında Prusias'a sığınan Kartacalı Annibal'ın teşebbüsü ile kurulduğu kaydedilir. Ayrıca, Bithinya kralları tarafından şimdiki hisarın yerinde bulunan daha eski bir yerleşimin üzerinde yeniden tesis edildiği de belirtilir.

Şehir Pontus kralı Mithradates'in mağlup edilmesinden sonra Romalıların eline geçti ve önce Nicomedia'ya bağlandı. İmparator Traianus zamanında buraya bir vali tayin edildi. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ise Roma hâkimiyetindeki şehirlerden biri oldu. Bu dönemde zaman zaman Müslüman Arap ordularının ve ardından da Türklerin saldırılarına maruz kaldı. Anadolu fatihi Süleyman Şah, 1080'de İznik'i alarak kendisine merkez yaptıktan hemen sonra Bursa'yı fethetti. İznik'in 1097'de yeniden Bizans hâkimiyetine girmesinin peşinden buranın da zapt edilip edilmediği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, 1107'de I. Kılıçarslan'ın ölümü ile şehzadeler arasında başlayan mücadeleler sırasında şehrin Türklerin hâkimiyetinden çıktığı tahmin edilmektedir. Şehir, 1113'te Türk kuvvetleri tarafından tekrar zapt edildiyse de az sonra imparator Aleksis Komnenos tarafından geri alındı. Böylece, Osmanlıların bu bölgede faaliyet göstermelerine kadar Bizans'ın elinde kaldı. XIV. yüzyıl Bizans tarihçisi Pachymeres'in kaydına göre 1300'lerde Türklerin Batı Anadolu'ya yayılışları sırasında Bizansın elinde kalan üç önemli kale şehirlerinden biri de Bursa idi.

1 Halil İnalcık, "Bursa", *TDVİA*, c. I, İstanbul 1992, s. 445-449.

Şehir, ilk olarak 1308'de diğer tekfurlarla ittifak kurarak Osmanlı kuvvetlerini Dinboz Geçidi'nde durdurmak isteyen Bursa tekfurunun mağlup edilmesinden sonra Osman Bey tarafından kuşatma altına alındı. Bu kuşatma, sonuca ulaşmamakla birlikte şehir, abluka siyaseti ile sıkıştırılmaya başlandı. On yıldan fazla bir süre herhangi bir yardım alamayan Bursa halkını perişanlığa ve açlığa mahkûm eden bu abluka yüzünden şehir 6 Nisan 1326'da Osmanlılara teslim edildi. Bizanslı kumandanın İstanbul'a gitmesine izin verildi, ancak şehrin Osmanlılara teslimini sağlayan baş danışmanı buradan ayrılmayarak Osmanlı hizmetine girdi. Ayrıca, Bursa metropolitinin de şehirde kalıp görevi sürdürmesine müsaade edildi. Bursa'nın Rum halkı kaleden aşağı kısımlara nakledilerek yerleştirildi. Kale ve civarına, stratejik mecburiyetlerden ötürü sadece Türkler yerleştirildi. 1432'de şehre gelen B.de la Broquiere, kalede 100 kadar evin bulunduğunu yazar. 1640'ta buraya gelen Evliya Çelebi de kale içindeki iskânı belirtmektedir.

Fetihten sonra inşa faaliyetleriyle yeni bir çehre kazanmaya başlayan şehre, her taraftan ahali nakli yapıldı ve gelişmesi desteklendi. Orhan Gâzi, kale içindeki manastırı camiye çevirtti. Bunun yanında Bey Sarayı adı verilen bir de saray yaptırdı. Burası ovaya nazır bir yerde olup bugün Tophane adıyla anılmaktadır. Ayrıca 1337-1338 tarihli bir kitabe, burada bir de cami inşa edilmiş olduğunu gösterir.

Bursa, Orhan Gâzi tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi yapıldı. Orhan Gâzi gümüş sikkesini (akçe) 1327'de burada darbettirdi. 1339-1340'ta kalenin doğu tarafında cami (Orhan Camii), imaret, medrese, hamam ve kervansaraydan (Beyhanı, Emirhanı) oluşan bir külliye vücuda getirdi. Bu bina grupları şehrin merkezini teşkil etti. Burası bugün de şehrin canlı bir ticaret merkezi olma özelliğini korumaktadır. Alâeddin Bey, Çoban Bey, Hoca Naib gibi adlar taşıyan yeni semtler bu dönemde kuruldu. Nitekim, 1333'te şehri ziyaret eden İbn Battuta, burayı canlı pazarları, büyük caddeleri bulunan güzel bir belde olarak tarif eder. Bundan sonraki dönemlerde gelişmesi daha da hızlanan şehrin başka kesimlerinde padişahlar, hanedan mensupları ve diğer ileri gelenler sayesinde zengin vakıfların tahsis edildiği birçok ticarî ve dinî merkezler teşekkül etmeye başladı. Bunlar, Yıldırım, Emir Sultan, Sultan Mehmed gibi yeni bölgelerin ve mahallelerin oluşmasını sağladı. Şehirde en büyük gelişme I. Bayezid zamanında gerçekleşti. Bu dönemde 1399'da muhteşem Ulucami inşa edildi. O devrin seyyahlarından Schiltberger şehirde 200.000 ev (?) ile hangi dine mensup olursa olsun bütün fakirlere açık sekiz imaretin bulunduğunu belirtir. Her ne kadar hane sayısında mübalağa veya yanlışlık varsa da verdiği bilgiler buranın o dönem Batı Anadolu'sunun en muazzam şehirlerinden biri olduğunu

gösterir. Ancak, Timur'un Anadolu'ya girip 1402'de Osmanlıları mağlup etmesi Bursa'nın gelişmesine darbe vurdu. Timur'un askerleri Bursa'ya girerek her tarafı yağmalayıp şehri ateşe verdiler. Yangın sırasında ilk Osmanlı padişahlarına ait birçok resmî vesikalar ile telif eser yok oldu.

Timur'un istilası ve sonraki fetret devrinde, Bursa'nın yerine Edirne devletin başşehri haline geldi. İç savaş devresinde birbirleriyle mücadele eden şehzadeler, Edirne gibi Bursa'yı da kendi kontrollerine almak için büyük çaba sarfetttiler. Bursa'da tahta çıkmış olan II. Murad döneminde şehir süratle büyümeye ve toparlanmaya başladı. Sultan Murad, Fazlullah Paşa, Umur Bey, Cebe Ali Bey, Şehabeddin Paşa gibi devlet erkânı tarafından tahsis edilen vakıflar sayesinde daha sonra bunların adlarıyla anılacak olan yeni bölgeler ve mahallelerin teşekkülü sağlandı. 1432'de şehri gören B.de La Broquere de Bursa'yı çok güzel bir yer, önemli bir ticaret merkezi ve Türklerin en muazzam beldesi şeklinde nitelendirir. Ayrıca, burada Kara Musa adlı birinin muhafız olarak bulunduğunu, imaretlerin dördünde fakirlere her gün yemek dağıtıldığını, şehrin çarşılarında her cins ipekli kumaşın, değerli taşların ve incilerin ucuz fiyatla satın alınabildiğini, Ceneviz, Venedik ve diğer devletlerin tüccarlarının ticarî faaliyetlerini sürdürdüklerini yazar.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u merkez yapmadan önce, Bursa İstanbul'un bir rakibi olarak gelişme göstermişti. Fakat, daha sonra ahalinin çoğunun yeni payitaht İstanbul'a göçürülmesi bu rekabeti ortadan kaldırdı. Ancak, Bursa yine de Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı dönemindeki büyük iktisadi gelişmelerden faydalandı. Ayrıca, onun saltanatı zamanında doğuya doğru girişilen seferler için bir askerî merkez olma özelliğini de kazandı. Fatih'in ölümü ile başlayan saltanat mücadelesinde Şehzade Cem'in taraftarlarının merkezi oldu. Hatta Cem, burada kendisini sultan ilan etti, para bastırdı ve on sekiz gün saltanat sürdü. Onun amacı Bursa'yı merkez yaparak Anadolu'ya hâkim olmaktı. Cem hadisesinin kapanmasından sonra şehirde çok önemli bir olay cereyan etmedi. Yalnız zaman zaman XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı olaylara şahit oldu. 1577'de güvenliğin temini için semtler arasında gayet sağlam kapılar konuldu ve muhafızlar yerleştirildi. Ardından Rumeli'den Arnavutların şehre göçü de ciddi problemlerin doğmasına yol açtı. Şehir 1595'ten itibaren Celalî gruplarının hücumlarına uğradı. 1608'de Celalî Kalenderoğlu burayı yağmalamak üzere geldi. Ayrıca, IV. Mehmed zamanında isyan eden Abaza Mehmed Paşa'nın da tehdidine maruz kaldı. Ancak, bu geçici tehlike ve badirelere rağmen Bursa, Osmanlıların üç büyük merkezinden biri olma özelliğini devam ettirdi. XVII. yüzyıla kadar Bursa Sarayı zaman zaman buraya gelen padişahlar tarafından kullanıldı. Şehir XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca nispeten sakin bir dönem geçirdi.

Ancak, 8 Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğradı. 10-11 Eylül 1922'de geri alındı. Cumhuriyet döneminde aynı adla kurulan ilin merkezi oldu.

Sosyal ve İktisadi Yapı

Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olan Bursa, tahrir defterlerine göre XVI. yüzyıl başlarında 152 civarında mahalleye sahipti. Bu rakam asrın ikinci yarısında 168'e yükseldi, nüfusu ise giderek artış gösterdi. II. Mehmed devrine ait bir sicil kaydına göre Bursa'da 5000 avarız hanesi, yani yaklaşık 30.000 kadar nüfus barınıyordu. Bu rakam 1487'de 456 haneye yaklaşık 37.000 kişiye yükseldi. XVI. yüzyılın başlarında hemen hemen aynı durumunu muhafaza eden şehir, bu asrın ikinci yarısında daha da kalabalıklaştı ve nüfusu 1573 tarihli tahrire göre 60.000'i geçti. Burada ayrıca gayrimüslim cemaatlerde bulunuyordu. Bunların nüfusu XVI. yüzyılın başlarında 400 Hıristiyan, 600 Yahudi olmak üzere 1000, ikinci yarısında 3000 Hıristiyan, 1500 Yahudi olmak üzere 4500 kadardı. XVI. yüzyılda şehrin en kalabalık mahallelerini Emir Sultan, Sultaniye İmareti, Hacı Baba, Yıldırım Bayezid, Cedid Yiğitoğlu, Reyhan Paşa, Hoca Enbiya, Umur Bey, Daye Hatun, Şeyh Paşa, Murad Han, Hamza Bey, Bayezid Paşa, Timurtaş ve Kiremitçioğlu mahalleleri teşkil ediyordu. Ayrıca, 1530'larda şehirde 8 imaret, 22 medrese, 18 cami, 130 mescit, 10 zaviye ve 10 da büyük hanın bulunduğu tespit edilmişti.

1548'de şehre gelen Fransız seyyahı Belon, buranın çok güzel ve müsait bir mevkide bulunduğunu, Lyon'dan daha geniş bir sahaya yayıldığını, İstanbul kadar servet ve nüfusa sahip olduğunu belirterek ipek sanayisi sayesinde büyük şöhret kazandığını, her yıl 100'den fazla deve ile Anadolu ve Suriye'den getirilen ipeklerin burada işlenip boyandığını ve sonra da başka memleketlere gönderildiğini yazar. Şehrin durumunu en canlı şekilde Evliya Çelebi tasvir eder. Ona göre iç kalede 200 hane, 7 mahalle, 7 mescit, 20 dükkân, 1 hamam, 1 çarşı bulunmakta, ayrıca burada Sultan Orhan Camii ve Türbesi de yer almaktadır. Aşağı surlarının III. Mehmed zamanında Celalî eşkıyasının hücumlarından korunmak için yapıldığını belirten Evliya Çelebi, şehrin kat kat yükseldiğini, 23.000 kadar ev ile 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni mahallesi, 1 Kıptî mahallesi, 9 Yahudi cemaati ve bir de Miskinler mahallesinin bulunduğunu, son derece canlı bir alışverişin yapıldığı pazar ve çarşılarında 9000 dükkân, ayrıca bir de kale gibi 4 kapılı büyük bir bedesten ile 357'si sultanlar, vezirler ve diğer ileri gelenler tarafından yatırılmış camilerin de dâhil olduğu 1040 kadar irili ufaklı caminin yer aldığını yazar. 1675'te şehre gelen George Wheler ise bu sıralarda Bursa'da 40.000 Türk ile 12.000 Yahudi'nin yaşadığını, ayrıca az sayıda Ermeni ve Rum'un bulunduğunu kaydeder.

Şehir, fizikî bakımdan ve nüfus yönünden XVII. yüzyılda gösterdiği gelişmeyi sonraki asırlarda da sürdürdü. Ancak, 1855'teki büyük zelzele şehrin harap olmasına yol açtı. 1861'de burayı ziyaret eden Perrot, şehrin harap halde olup, nüfusun ancak 35.000'e ulaştığını, ayrıca 7-8'i Avrupalılar'a ait buharla çalışan 35 kadar iplikhanenin bulunduğunu belirtir. XIX. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda nüfus hakkında farklı rakamlar mevcuttur. V. Cuinet'e göre Bursa'nın nüfusu 76.303, diğer bazı seyyahlara göre 90.000 civarında idi. 1892 yılına ait *Salnâme*'de ise Bursa'nın nüfusu 5158 Rum, 2548 Yahudi, 7541 Ermeni ve kalanı Müslüman olmak üzere 76.000 olarak gösterilir. Ayrıca burada 165 cami, 57 okul, 27 medrese, 7 imaret, 7 kilise, 3 sinagog, 49 kervansaray ve 36 fabrikanın bulunduğu kaydedilir. 1927 sayımında nüfusun 61.690 olduğu tespit edilmiştir.

Bursa Osmanlılar döneminde siyasî yönden olduğu kadar iktisadî faaliyetler bakımından da büyük öneme sahipti. Önceleri Osmanlı idaresi altında Hıristiyan dünyasına yakın milletlerarası bir ticaret merkezi olarak gelişme gösterdi. İran'dan ipek kervanları giderek artan bir şekilde Bursa'ya geliyordu. 1400 yılı dolaylarında burada bulunan Schiltberger'e göre şehir, ipek ticaret ve endüstrisinin milletlerarası bir merkezi durumundaydı. Bursa'ya ulaşan ana İpek Yolu Tebriz-Erzurum ve Tokat güzergâhını takip ediyordu. Diğer önemli ticaret yolları da bu ana yola bağlanarak şehre ulaşıyordu. Eski Halep-Konya-Kütahya yolu bu sıralarda yeniden önem kazanmıştı. 1432'de B.de La Broquilere Şam'da bu yolu takip eden Mekke kervanına katılmış ve getirilen baharat Bursa'da Galatalı Ceneviz tacirlerine satılmıştı. Bir taraftan Şam-Halep-Bursa yolu, diğer taraftan İskenderiye-Antalya deniz yolu XV. yüzyılda giderek yoğun bir faaliyete sahne oldu. Baharat, şeker, boya, sabun gibi ticaret malları Suriye ve Mısır'dan bu yollar vasıtasıyla Bursa'ya taşınmaya başlandı. Hintli tüccarlar bu yolları takip ederek Bursa'ya geliyorlardı. Mesela, 1478'de Mahmûd-ı Gâvân'ın ticarî temsilcileri Hint mallarını Bursa'ya getirmişlerdi. Ayrıca bu ticaret, 1470 yılı civarında Bursa pazarlarında baharat ticareti yapmayı ümit eden Floransalılar için büyük bir öneme sahipti. Fakat, Bursa'daki yüksek fiyat dolayısıyla baharat ticareti hiçbir zaman Mısır ile rekabet edilebilecek derecede gelişme gösterememişti. 1487'de Bursa'ya getirilen biber ve boyadan alınan gümrük vergileri yıllık 100.000 akçeye ulaşmıştı. Bursa, XVII. yüzyıla kadar Balkanlar, Doğu Avrupa ve İstanbul için Doğu mallarının önemli bir antreposu olma özelliğini korudu.

İpek ticareti ve endüstrisi Bursa'da refahın ana kaynağı idi. Tebriz'den gelen kervanlar çok kıymetli Gilan, Esterabad ve Sari ipeklerini Bursa'ya getirirdi. Bu faal ticaret Bursa kadı sicillerindeki kayıtlarda açıkça görülmektedir. Bursa'da ticarî temsilcileri bulunan Ceneviz, Venedik ve Floransalılar, birbirleriyle rekabet halinde ipek almaya çalışıyorlardı. Bu ticarette kullanışlı ve geçerli bir uygulama,

yünlü mamullerin ipeklilerle mübadelesi şeklinde gerçekleşiyordu. 1501'de Floransalı Medici ailesinin ticari temsilcisi Maringhi, ipeğin bir yükünün 70-80 duka kâr sağladığını belirtir. 1479'da İran'dan ithal edilen ipeğin değeri 150.000 Venedik altınına ulaşmıştı. Bu ipeğin çoğu mahalli ipek dokuma tezgâhlarında tüketiliyordu. 1502'de Bursa'da 1000'den fazla dokuma tezgâhı bulunuyordu. Bunların çoğu özel teşebbüsün elinde idi ve refah bir şehirli zümresini ortaya çıkarmıştı. Bu yüksek ve orta seviyedeki şehir ahalisi XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa nüfusunun aşağı yukarı %70'ini teşkil etmekteydi. İpek işçilerinin çoğu köle idi ve bunlar belirli bir süre sonra azat ediliyor, hatta bizzat müteşebbis hale geliyorlardı. Bursa'ya ait ihtisab kanunlarında, adı geçen farklı kesimlere mensup kişilerin statüleriyle ne çeşit ve hangi cins ipeklilerin dokunduğu konusunu aydınlatacak bilgiler bulunmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre, Bursa kemhası, müzehhep kadifesi çok aranan ipeklilerdi ve özellikle Avrupa'da, Mısır ve İran'da büyük alıcı kitlesi bulunuyordu. Fakat, bunların başlıca alıcısı Osmanlı sarayı idi. Bursa'da imal edilen ince ipeklilere tafta adı veriliyor, bunlar geniş ölçüde kullanım için ihraç ediliyordu.

Bursa'daki yoğun ticarî faaliyeti, XV. yüzyılda inşa edilmiş birçok kervansarayın bulunması da göstermektedir. Bunlar arasında I. Mehmed'in saltanatı zamanında yapılan İpek Hanı, II. Mehmed döneminde inşa edilen Mahmud Paşa Hanı ve Koza Hanı adıyla bilinen büyük hanlar, II. Bayezid zamanında yapılan Pirinç Hanı sayılabilir. Bursa, ayrıca özellikle Doğu Avrupa ve Rumeli'ye ihraç edilen Batı Anadolu pamukluları için de bir antrepo durumunda idi. Bursa'daki ithal malların yıllık vergi yekünü 1487'de 140.000 dukaya ulaşmıştı. Burada, ayrıca gümüş ve bakır para basımı yapılan bir darphane vardı ve bundan bir yıl da 6000 duka gelir sağlanıyordu. Bursa'da ticaret hayatının bir göstergesi olan ihtisab vergi gelirleri, XVI. yüzyılda bir yıl için 215.000 gümrük gelirleri 166.666 akçeye mukataaya verilmişti. İpeğin tartılması sırasında alınan mizan vergi geliri ise 2.587.000 akçeye mukataaya verilmişken, bu rakam XVI. yüzyıl başlarından itibaren düşüş göstermeye başladı. 1599-1628 yıllarında Şah Abbas'ın Osmanlı-İran ipek yolunu değiştirme teşebbüsü Bursa ticaretini bir süre için olumsuz yönde etkiledi. Ancak, bu durum Bursa ve civarında ipek üretimini teşvik etti. XVIII. yüzyılda Avrupa işi iyi kalite ipeğin ülkeye girişi, İzmir'in ticaret şehri olarak rekabeti Bursa'nın eski önemini sarstı. Fakat, yine de iç tüketime yönelik ipekli kumaş üretimi sürdü. XIX. yüzyılda mahallî pazarları Avrupa'nın ucuz pamuklu ve ipeklileri istila etti. Nitekim, 1846'da Bursa'nın İngiliz konsolosu buranın ipeklilerinin ve pamuklularının kullanım dışı kaldığını belirtir. Bursa ipek ve pamuklularının İngiliz, Alman ve İsveç taklitleri şehirde büyük revaç bulmaya başladı. Ancak, 1837'de mahalli ipek endüstrisinde buhar gücünün kullanılmaya başlanması sonucu şehir sadece, Batı için ham ipek üreten bir yer olmaktan

kurtarıldı. Yirmi beş yıl içinde iplikhane sayısı 35'e ulaştı ve 1914'te ham ipek imali 1000 tona ulaştı. Bu gelişme istiklal harbi yıllarında gerilediyse de daha sonra bir toparlanma gösterdi.

Bursa, sadece bir iktisadî merkez değil aynı zamanda önemli bir kültür şehri durumunda idi. Özellikle İstanbul'un fethinden önce şehirde oldukça yoğun bir kültürel faaliyet hâkimdi. Nitekim, burada Osmanlı devlet adamlarının yanında Şemseddin Fenari, Abdurrahman Bestamî, Molla Hüsrev, Molla Yegân, Molla Zeyrek, Lâmiî, Üftâde, Niyâzî-i Mısri, Süleyman Çelebi, Bursalı İsmail Hakkı, Hasan Çelebi, Ahmed-i Dâî, Ahmet Paşa, Taceddin Ömer Şifâî, Cinânî gibi birçok âlim, mutasavvıf, tarikat şeyhi, şair, edip ile Neşrî, Cizyedarzâde Mehmed Said gibi tarihçiler de yetişmiştir. Ayrıca, hakkında daha Osmanlı döneminde müstakil monografilerin yazıldığı şehirlerden biri de Bursa'dır. Özellikle İsmail Beliğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* adlı eseri bunların arasında en önemlisidir.

Bursa'da fetihten sonra süratle gerek padişahlar gerek hanedan mensupları gerekse bunların yakınları ve diğer devlet adamları tarafından çeşitli eserler meydana getirildi. Bugüne ulaşabilen başlıca büyük abideler arasında, Orhan Camii ve Külliyesi, I. Murad'ın yaptırdığı Hüdavendigar Camii ve Külliyesi, Yıldırım Bayezid zamanında inşa edilen Ulucami ve Yıldırım Bayezid Külliyesi, Yeşil Camii ve Külliyesi, II. Murad'ın Murâdiye Külliyesi, Alaeddin Camii, Şehâdet veya Kale Camii, Timurtaş Paşa Camii ve Emir Sultan Camii sayılabilir. Ayrıca, irili ufaklı daha birçok mescit ve cami de bulunmaktadır. Bunlardan bugüne ulaşanların en eskileri arasında Selçuk Hatun Camii, Acem Reis Mescidi, Azeb Bey Mescidi, Tuzpazarı Camii, Koca Nâib Camii, Bedreddin veya Hafsa Hatun Camii'ni saymak mümkündür. Yine, bugüne gelebilen 9 kadar medrese mevcuttur. Külliyelere ait olanların dışında bunların en önemlileri, Orhan Bey döneminde yapılan Lâlâ Şahin Paşa Medresesi, I. Bayezid dönemine ait Eyne Bey ve Molla Fenârî medreseleri, Fatih döneminde inşa edilen Ahmed Paşa Medresesi'dir. Osman Bey'den itibaren Fatih'e kadar gelen ilk Osmanlı padişahlarının türbeleri de buradadır. Ayrıca, diğer hanedan mensupları ile önde gelen kimselere ait daha birçok türbenin yer aldığı şehirde çoğu çifte hamam şeklindeki hamamlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında, külliyedekiler dışında, I. Murad dönemine ait Şengül Hamamı, I. Mehmed döneminde yapılan Mahkeme Hamamı, II. Murad dönemine ait Umur Bey ve Atpazarı hamamları ile Fatih devrinde yapılan Kadı ve Perşembe hamamları sayılabilir. Ayrıca, birçok han ve bedesten de zamanımıza ulaşabilmiştir.

Bursa, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. XVI. yüzyılda Hüdâvendigâr

Sancağı'nın merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bunlar arasında İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklu, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihalıç, Kite, Gönen, Gölpazarı, Bergama önemli idari birimleri teşkil ediyordu. Ayrıca, Seferihisar, Ermenipazarı, Atranos, Kepsut, Mihalıççık, Edincik, Kızılcatuzla, Tarhala ve Fesleke kazaları da buraya bağlı idi. Bu idari durum, ufak tefek değişikliklerle XIX. yüzyıla kadar sürdü. 1832'de müstakil mutasarrıflık olan Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hüdâvendigâr eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857'de Hüdâvendigâr eyaleti Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livalarından meydana geliyordu. Bu sırada Bursa livasına bağlı yirmi dört nahiye bulunuyordu. 1865'te Hüdâvendigâr eyaletine Bursa, Karesi, Koca-ili, Kütahya, Karahisar livaları bağlı olup, vali Bursa'da oturuyordu. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul, Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa Sancağı 6 kaza, 5 nahiye ve 664 köye sahip bulunuyordu. Bursa, Cumhuriyet döneminde müstakil il haline getirildi.

BİBLİYOGRAFYA

BA.*TD*. nr. 23; *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri* (Haz. Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, İstanbul 1988, I; "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II:Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa" (Haz. Ö.Lütfi Barkan), *TV*,II/7-12(1942-43), s.15-40; *Kanunnâme-i Sultânî ber-Mûceb-i Örf-i Osmânî* (nşr. R.Anheger-Halil İnalcık), Ankara 1956, s. 36; *Hüdâvendigâr Vilayeti Salnamesi* (1287-1335); İbn-Battûta, *Seyahatnâme*, I, 339-340; J.Schiltberger, *The Bondage and Travels* (trc.) J.B.Telfer, London 1879, s. 40; B.de la Broquiere, *Les Voyage d'outremer* (ed.ch.Schefer), Paris 1892, s. 131-137; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Giese), s. 22-23, 28-29; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I,39; P.Belon, *Les Observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Gréce*, Paris 1588, s.450-451; Peçuylu İbrahim, *Târih*, I, 313; Katib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 657-658; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 7-55; G.Wheler-J.Spon, *A Journey into Grece in Company of Dr.Spon of Lyons*, London 1682; I. P.de Tournefort, *Relation d'un vogage du Levant*, Lyons 1717, II, 469; Baldırzade Mehmed Efendi, *Ravzatü'l Evliyâ*, Bursa Orhan Cami Ktp., nr. 4; Beliğ, *Güldeste*; Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, *Vefeyâtül-urefâ*, Bursa Orhan Cami Ktp., nr.58; Mehmed Raşid, *Zübdetül-vekayi' der-Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Ktp, Ali Emirî, Tarih, nr. 89; J.Von Hammer, *Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa*, Pest 1818; A.Grisebach, *Reise durch Rumelien und nach Brusssa im Jahre 1839*, Göttingen 1841, II, 66; J.Lewis Farley, *The Resources of Turkey*, London 1862 (D.Sandison'un Raporu, Public Record Office: F.O.nr.195; 113, 299, 393, 598, 680, 721, 774); G. Perrot, *Souvenir d'un voyage en Asia Mineure*, Paris 1864; P.de Tchihatcheff, *Asie Mineure*, Paris 1864; P. De Tchihatcheff, *Asie Mineure*, Paris 1866, I, 326; Cuinet, IV; A.Wachter, *Der Varfall des Griechentums in Kleinasien*, Leipzig 1903, s. 55; Hasan Taib, *Hatıra yâhud Mir'âtı Bursa*, Bursa 1323; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332; Texier, *Küçük Asya*, I, s. 209-243; H. Wilde, *Brussa, eine Entwicklungsstätte türkischer Architektur in Kleinasien unter den ersten Osmanen*, Berlin 1909; P. Masson, *Histoire du Commerce Fraçais dans le Levant*, Paris 1911, II, s. 492; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien 1850-1859*, Hanover 192, s.29, 350; G.R.B. Richards, *Florentine Merchants in the Age of Medicis*, Cambridge 1932, s.108; A. Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1937; Kamil Kepeci, Bursa 1938; a.mlf. *Bursa Hanları*, Bursa 1950; H. Turhan Dağlıoğlu, *Onaltıncı Asırda Bursa*, Bursa 1940; Neşet Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, Bursa 1946; Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursa'da ilk Eserler*, İstanbul 1946; Kazım Baykal, *Bursa Yangınları*, Bursa 1948; a.mlf. *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950; A.Gabriel, *Une Capitale turque: Brousse*, Paris 1958; F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960; A.Tevhid, "Bursa'da Umurbey Camii Kitabesi", *TOEM*, III/14, (1328), s. 865-872: a.mlf"İlk Altı Padişahımızın Bursa'da KâinTürbeleri", *a.e.* III16-17, (1328), s.977, 1047; a.mlf. "Bursa'da En Eski Kitabe", *a.e.*,V/29 (1330),s.318-320; M.Arif "Bursa'da Veledi Yanc Camii", *a.e.* III/15 (1328), s. 967-968; M. Ziya, "Bursa'daki Türbelerimizden Gayri Mektub Kitabeler", "Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler," (1835-1865), *a.e.* I.(1987), s. 111-122; *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*; B. Darkot v.dğr. "Bursa". *İA*, II,806-819.

OSMAN GAZİ: SON ARAŞTIRMA SONUÇLARI[2]

Helenizm ve Türkler: Bu uzun mücadele üzerinde tarihçilik her iki tarafta da, Türkler tarafında da Rumlar tarafında da, tamamıyla hissi, duygusal ve siyasi gayelere hizmet etmek üzere çok çarpıtılmış bir şekilde tetkik ediliyor. Bizans-Osmanlı münasebetleri Yunanistan'da da aynı şekilde, Türkiye'de de öyle. Objektif, -objektif tarih olamaz zaten hiçbir zaman-fakat belgelere dayanan, daha sağlıklı, gerçeğe oldukça yakın bir tarihi takrir elimizde yok maalesef. Bu hususta Bizantinoloji tarafında benim en çok takdir ettiğim Bizantinist Ostrogosky'dir. Slav'dır, Yunanlı olmadığı için daha yansız yazabiliyor. Zachariadou da öyle. O da oldukça tarafsızdır.

Ben Osman Gâzi, Orhan Gâzi ve I. Murad devrini, bir seneden beri yoğun olarak araştırmaktayım. Bizans kaynaklarını eskiden doğrudan doğruya kullanamıyordum. Fakat, şimdi çok güzel Almanca ve Fransızca tercümeleri var. Pachymeres'in Faiyee ve Lorant tercümesi 4 cilt çok güzel. Faiyee'nin yaptığı yorum notlarında çok hataları var, ama tercüme çok önemli. Pachymeres'i çok iyi okudum. Bunu Osman Gâzi makalelerimde göreceksiniz. Çalışmalarımda bîtaraf olmaya çalıştım. Pachymeres diyor ki; "Osman Gâzi'yle yağma için gelen gaziler Boğaziçi'ne kadar ulaştılar ve Yoros, yani Hyeron'a geldiler. Şimdi, bizim tarihçiler Hyeron neresi? Yoros nerede? Hiç üzerinde durmuyorlar. Yoros, Boğaziçi'nin Karadeniz'e çıkan en önemli kalesidir. Osman Gâzi zamanında akıncılar oraya kadar gelmiş. İstanbul'a giderseniz mutlaka Yoros'a gidin; Anadolu Kavağı'na vapurla gideceksiniz, oradan bir taksi alacaksınız, yukarıya doğru çıkacaksınız (eskiden askerî bölgeydi çıkılamıyordu. Fakat, bugün turistlere açıktır, gezilebiliyor). Burası eski bir Bizans kalesidir, muazzam bir kale ve çok büyük. Ve Karadeniz Boğazı'ndan gelen Kazak -o zaman Dinyeper'den gelen Ruslar hücumlarını durdurmak için yapılmış- Hyeron-Yoros şu bakımdan

2 Halil İnalcık, "Osman Gâzi: Son Araştırma Sonuçları", *Osman Gâzi ve Bursa Sempozyumu Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri, (04-05 Nisan 2005)* Bildiri Kitabı, ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları., Bursa 2005, s. 10-21.

da önemli, bir gümrük dairesinin başlangıç noktasıdır burası. Aydın'a kadar olan, Gelibolu Yarımadası dâhil gümrük bölgesi vardı. Roma zamanına kadar uzanır. Çok önemli bir kale bu. Pachymeres diyor ki; "Bu Türkler Yoros'a kadar geldiler." Demek ki, Osman Gâzi zamanında Boğaziçi'ne kadar gelinmiş. Tabii, buraya gelen Türkler Anadolu'nun içlerinden geldiler.

Bu okumalarım sayesinde başka bir şey tespit ettim, çok enteresan bir şey. Osman Gâzi Bizans İmparatorluğu ile karşı karşıya geldi, çünkü biliyorsunuz, İznik'i kuşatıyordu; İmparatorda İznik'i korumak için doğrudan doğruya Osman Gâzi'yi karşısına aldı ve işte tam o anda Bizans Osmanlı mücadelesi başladı. Çünkü, İznik'i almak istiyor Osman Gâzi. Ben bu konuda iki makale yazdım. Bu gelişmeler artık apaçık bir hakikattir. Fakat, bizim tarihlerimizde Osman Gâzi'nin esas hedefinin İznik olduğu hiç söylenmez. İznik, Bizans'ın ikinci payitahtıdır. Kilise bakımından daima konsüllerin toplandığı en önemli merkezdir. O, tehlike altına düşüyor. Osman Gâzi onu abluka altına aldı. İki kule yaptı. Bursa'ya da aynı şekilde iki kule yaptı. Birisi dağ başında yukarıda, diğeri de Kükürtlü'de olmak üzere . Bu bütün Batı Anadolu'daki büyük şehirleri düşürmek için kullandıkları bir taktikti. O zaman top yok. O kaleler hücumla alınmaz. Onun için aç bırakarak, suyunu keserek teslim olmaya zorluyorladı; yöntem buydu. Bütün fetihler, Rumeli'de de ilk zamanlar böyle yapıldı. Balkanlarda birçok şehir böyle alındı. Şehir aç ve susuz kalınca, oradaki halk tekfura karşı ayaklanıyor. "Bırak bizi. Nasıl olsa teslim olursak Osmanlı bizi öldürmeyecek" diyorlardı. Evet, Osmanlı çok kurnaz bir politika izliyordu. Teslim olan şehirlerin halkına dokunmuyordu. Onları himaye ediyordu. Onun için halkı kendi tarafına çekiyor ve kumandanlar ister istemez teslime zorlanıyordu.

Bursa fethi üzerinde Âşıkpaşazâde'deki rivayet çok otantiktir: Sözde kumandana soruyor Orhan, "Neden teslim oldunuz?" Birkaç sebep söylüyor. Bunlardan bir tanesi de genellikle açlıktır. Bütün şehirleri Osmanlılar böyle aç bırakarak teslim alıyor. Ve teslim olan halka dokunulmuyor. Yani canına, malına, ailesine dokunmuyor ve dinlerini serbestçe yaşamalarına izin veriyorlar. Sadece, büyük kiliselerini ihtiyaçtan camiye çeviriyorlar. Biliyorsunuz; fethin en sembolik tarafı şudur: Bir yer fethedildiği zaman Osmanlıların ilk yapacakları, burasının bir İslâm alanı olduğunu göstermek ve bir kiliseyi camiye çevirip ezan okumaktır. Fatih İstanbul'u aldığı zaman ilk gittiği yer neresidir? Ayasofya Camii!

Şimdi, Pachymeres'ten Osman Gâzi'nin asıl amacını okuyup, Türk kaynağı ile karşılaştırdığınız zaman çok enteresan durumlar çıkıyor. Osmanlı kroniklerini Bizans kaynakları ile karşılaştırmamız şart. Özellikle, Gregoras'ı ve Kantakuzenos'u kullanmak lazım. Şimdi, diyorlar ki: "Biz de Bizantinist yetiştirelim, bu kaynakları

tercüme edip değerlendirelim", ama anlamsız. İyi bir Bizantinist yetiştirmek için en az 20 sene lazım. Avrupa'da 500 senelik bir Bizantinist çalışma geleneği var. XVI. asırdan itibaren orda başlamışlar. Latince'ye tercüme etmişler. Ve bugün Batı dillerine tercüme ediliyor, Yunan kaynakları. Kantakuzenos ve Gregoras'tan sonra Bizans tarihinde bir boşluk var. Onlar gibi bir kaynak yok artık. Ta ki, Dukas, Franches ve Halkokondiles'e kadar. Onlar çok sonradır. Onlar da daha çok Türk-Rum tarihini ortaya koyuyorlar.

Şimdi, bulduğum çok enteresan bir bilgiyi sizinle paylaşmak isterim. Bu zannederim bir keşiftir. Onun için üzerinde durmakta fayda var. Evet, Osman Gâzi'nin hedefi İznik'i almaktı. Çünkü, aynı tarihlerde güneyde büyük Bizans şehirleri düşmekteydi. Pirgos (Birgi) düşüyor, Ephesus (Efes) düşüyor; büyük şehirler bunlar. Osman Gâzi de aynı amaçla hareket ediyor ve en önemli Bizans şehrine, İznik'e yoğunlaşıyor. Bizim tarihleri okursanız, Bizans tarihlerinde yok bu; Âşıkpaşazâde'de var. Âşıkpaşazâde; tarihi çok sonra yazılmış, ama oradaki rivayet Orhan devrine kadar gidiyor. Neden? Diyor ki, Âşıkpaşazâde'de, Orhan'ın imamı İshak, oğlu Yahşi Fakih'e anlattı, Yahşi Fakih de XIV. yüzyılın başlarında tarihini yazdı. Yıldırım Bayezid'e kadar, Âşıkpaşazâde, "Ben Yahşi Fakih'i Geyve'de buldum, ben aldım bu kitabı okudum" diyor. Demek ki, bizim Âşıkpaşazâde'deki rivayetler, Orhan'ın imamına kadar gidiyor. Ve çok otantik, güzel bilgiler. Neden? Çünkü, Orhan'ın imamı herhalde yaşlı bir insandı. Yaşlı olduğuna göre Osman Gâzi zamanını da biliyordu, değil mi? Onun için Osman hakkındaki bu rivayeti, İshak Fakih dolayısıyla o zamana kadar indirebiliyoruz.

Evvela kaynak seçimini bu noktada iyi belirlemek lazım. Demek ki, Âşıkpaşazâde'de Osman Gâzi'ye ait çok otantik bilgiler olabilir. Buradan hareket ederek Osman Gâzi'nin iki Sakarya seferi var: Birisi 1304'te. Osman Gâzi'nin İznik ablukası ne zaman? 1302'de. 1305'te Sakarya'ya ikinci bir seferi var. Uzunçarşılı'ya bakarsanız, sefer yapıldı, ama hangi maksatla? Önemli bir amaç var bu iki seferde. Osman Gâzi nereleri fethediyor? Sakarya'nın bir kıvrımı var, İznik'e çok yakın. Doğudan gelen bütün yollar Lefke, Geyve ve Mekece'den geçiyor. Osman Gâzi nereleri fethediyor? İşte bu üçünü fethediyor. Geyve, Lefke ve Mekece. Maksat İznik'i doğudan ve kuzeyden ayırmak. Çünkü, Sapanca üzerinden bir Bizans ordusu Geyve boğazından geçip İznik'e gelebilir. Yahut doğuda tekfurlar var, Sakarya nehri boyunca. Daha Bolu, Mudurnu filan alınmamış. Orada Bizans kuvvetleri var. Demek onlar Bizanslıların yanına gelebilir. İkinci sefere kendisi gitmiyor, Orhan'ı kumandanlarla gönderiyor. Bizim eski rivayetlerde; Yahşi Fakih rivayetlerinde, "Köse Mihal, Akçakoca'yı yanına verdi, çünkü Orhan o zaman genç bir adam ve bu tanınmış Alplarla beraber Orhan'ı gönderdi" diyor. Orhan gittiği zaman Akhisar'ı karargâh olarak seçti. Diyor ki; "Senin fethetmek istediğin,

benim 1304 seferinde fethedemediğim Karaçepüç ve Karatigin kaleleridir." Bu iki enteresan toponimi bize çok şey anlatıyor. Yani İznik'in esas hedef olduğu anlaşılıyor.

Karatigin nerededir, biliyor musunuz? İznik'in 4 km. doğusunda büyük bir ova var. Oradan besleniyor İznik şehri. Ve su yolları, Roma zamanından beri içecek suları yeraltından dağlardan geliyor. Orayı kesersen İznik düşer. Osman Gâzi'nin Orhan'a verdiği hedef Karatigin'i almak. Karaçepüç nerede? Karaçepüç de Geyve boğazını tutan bir kale. Şimdi Osman Gâzi'nin maksadı gayet açık: İznik'i düşürmek. Fakat 1302'de Osman Gâzi İznik'i kuşatmaya giderken, ilk seferde, arkasını emniyete almak istiyor. Çünkü, Yenişehir, Bursa Ovası'ndaki tekfurların tehdidi altında. Oraya çıktığı zaman, İznik'e, Yenişehir'e arkadan hücum edebilirler, ricat yolunu kesebilirler. Onun için 1302'de İznik'e gitmeden önce Dinboz'a bir sefer yapıyor. Dinboz boğazını, buraları gezmenizi çok isterim. Ben bir yaz bütün bu bölgeyi dolaştım. Benim gibi Claive Foss, Le Forre gibi Bizantinistler de gezdiler buraları, fakat Türklerden kimse gitmedi. Bu fakir (ben), Uludağ Üniversitesi hocalarıyla (Prof.Dr. Yusuf Oğuzoğlu) oraları dolaştı. Dinboz çok enteresan bir yer. Derin bir vadidedir; Yenişehir ovasını Bursa ovasından ayıran derin bir darboğazdır. O boğaza kim hâkim olursa iki ovaya da sahip olabilir. Yenişehir Ovası Köprühisar'a kadar düz, muazzam bir ovadır. Tabii, Bursa Ovası'nı da biliyorsunuz, ama bu iki ovayı birleştiren şey Dinboz geçididir.

İznik'ten döndükten sonra Osman Gâzi'nin ikinci büyük seferi nereye idi biliyor musunuz? Evet, bu Dinboz muharebesidir. İmparatordan aldıkları emirle bu bölgedeki bütün tekfurlar toplanıp (Bursa, Kestel, Kite, Atranos (bugün Orhaneli)) Dinboz'a geliyorlar. Hatta Dinboz'u geçiyorlar. Yenişehir Ovası'nda Koyunhisar'a kadar ilerliyorlar. Ancak burada onları Osman Gâzi karşılıyor ve püskürtüyor. Geçidi ele geçirdikten sonra bütün Bursa Ovası, Apollont'a (Uluabad) kadar ayaklarının altında. O zaman akıncılar Apollont gölüne kadar yayılıyorlar. O zaman Osman Gazi Bursa'ya, İznik'te yaptığı gibi aç bırakmak için iki kule yaptırıyor. Bu kulelerin birisi şehrin kuzeyinde; bugün Çobanbey Türbesi'nin olduğu yerdedir (Çobanbey aslında Osman Gâzi'nin oğullarından birisidir). Orada Balabancık, kuvveti yerleştiriyor. Diğer kule ise Güneyde Kükürtlü'de yapılıyor (Bizans'tan, yani, ovadan gelen yol Kükürtlü'den, Çekirge'den geçer) ve buraya Aktimur'u kumandan olarak yerleştiriyor. Diyeceksiniz ki; "Osman Gâzi'nin emrinde o taştan kuleleri yapacak mimarlar yok." Kara Mustafa Paşa'nın kaplıcasına inerseniz görürsünüz, büyük bir duvarı hâlâ duruyor. Onun üzerindeki tepede yapıyor kuleyi. Yani evet, Bursa'yı İznik gibi iki kuleyle kuşatıyor.

Bu kuleleri nasıl yapıyor Osman Gâzi? Rumlarla işbirliği yapıyor ve Rum taşçıları kullanıyor. Balabancık'ın üst tarafları yıkılmıştır, ama duvarları duruyor. Üzerine mektep yapılmış. Bunun tam bir örneğini biz başka bir yerde görüyoruz. Göksu ırmağı üzerinde Kuleler diye bir mevki var. İki kule var. Olduğu gibi duruyor bugün. Muazzam iki kule. Büyük değil. Kırk, elli veya yüz kişi alabilir, öyle bir kale. Osman Gâzi'nin Rum ustalara yaptırdığı kulelerin örnekleri bugün duruyor. Biliyorsunuz; onu fotoğraflarıyla da neşrettim İznik makalemde. Demek ki, oraya iki kule yapmış.

İbn Battuta'yı okursanız, İbn Battuta ne zaman geliyor Osmanlı beyliğine? 1334'te. Artık tarihi kesinleşti. Geldiği zaman kendisine diyorlar ki; "Bu Orhan'ın babası Osman, yirmi sene İznik'i muhasara etti." Bu işte "contemporary" bir kaynak ve Âşıkpaşazâde'yi teyit ediyor. Ama dikkat edin, şehri alamadığı için Âşıkpaşazâde'de es geçiyor. Bu İznik muhasarasından bahsetmez Âşıkpaşazâde. Kim bahseder? Anonimler. Bütün teferruatıyla anlatır. Âşıkpaşazâde niye yazmadı, çünkü netice alınmadı. Orhan zamanında netice alındı. Âşıkpaşazâde'ye tam olarak güvenilmez. Bütün diğer kaynaklarla mukayese ederek kullanacaksınız.

Ben İznik kuşatmasını anonimlerde buldum. Tam Pachymeres'i karşılıyor. Bapheus (Koyunhisar) muharebesi hakkında Pachymeres'teki bütün bilgiler aynen tutuyor. Çok enteresan. Demek ki, Bizans kaynaklarıyla Osmanlı kaynaklarını doğru kullanınca bu çalışmalar bize çok objektif tarihi bilgiler veriyor. Şimdi, Osman Gâzi tarihini biliyoruz. Osman Gâzi, Bilecik'i fethettikten sonra merkezini Eskişehir'den Yenişehir'e taşıdı. Yeni bir şehir kurdu. Evler yaptırdı. Osmanlı fetihleri daima bir uc tesisiyle oluyor. Yenişehir'i bir uc yaptı. Bursa'ya da Dinboz boğazından geçerek gidersiniz. Bu ucda demek ki, sonra gördüğümüz ucların bir örneğini görüyoruz. Osman Gâzi zamanında Yenişehir bir uc merkezidir. Ailesini nerede bırakıyor? Bilecik'te. Ve Yenişehir'e yerleştikten sonra doğrudan doğruya Bizans İmparatorluğu'nu karşısına alıyor. Daha önce tekfurlarla savaşıyor. Önceki savaşları hep mahalli tekfurlarla. Bilecik tekfuru, Karacahisar tekfuru filan. Fakat şimdi, Yenişehir'e girince, Bitinya'nın iki büyük şehri İznik ve Bursa tehlike altına düşünce, o zaman Bizans orduları harekete geçiyor.

Muzalon var biliyorsunuz Bapheus muharebesinde. Buradan başka enteresan bir şey dikkatimi çekti. Bu bir keşiftir. Osman Gâzi, Bizans imparatorunun kendisine karşı bir ordu gönderdiğini işitti. Osman, İznik muhasarasını bırakıp bu orduyu sahilde bugün Yalova'ya yakın, Hersek dili iskelesinde Yalova'nın doğusunda, Yalakova denilen yerde onu karşılayıp, Bizans ordusunu denize döküyor. İlk defa bir Bizans ve Osmanlı karşılaşmasıdır bu. Tabii, Osman'ın

casusları var, imparatorun ordu göndereceğini öğreniyor. Casusların adı da Martolos. Tâ o zamandan var Martoloslar. Onlar haber veriyor. Burada tespit ettiğimiz çok önemli bir nokta var: Osman Gâzi o zaman geriden yardım istiyor. Biz Bizans ordusunu karşılayamayız. Onun için nereden yardım istiyor? Sahibin Karahisar'dan. Sahibin Karahisar bugün Afyonkarahisar'dır. Neden bugün Afyon biliyor musunuz? Afyon ticareti ile meşhur bu şehir. O zamanki adı Sahibin Karahisar'dır. Neden Sahibin Karahisar? Çünkü büyük Selçuklu veziri Sahib iki oğlunu yerleştiriyor. Onun bölgesidir. Afyonkarahisar, Selçuklu devletinin Bizans'a karşı uc merkezidir.

Bizim eski Osmanlı rivayeti diyor ki; "Afyonkarahisar'dan Osman Gâzi'ye kuvvet geldi." Demek ki, Osman Gâzi, Selçuklu devletinin desteğini almıştır. Çünkü Afyonkarahisar Selçuklu devletinin Bizans'a karşı uc merkezidir. Bu uc beyleri demek ki, müşkül durumda kalınca Selçuklu devletine müracaat ediyorlar. Âşıkpaşazâde'de birtakım rivayetler var Selçuklu Sultanıyla, Alâeddin ile birtakım ilişkiler, onlar da tefsire muhtaç. Şimdi bu hikâye midir? Uydurma mıdır? Colin Imber'e göre uydurmadır. Hayır, bu uc kuvvetleri sıkışınca Selçuk devletinden yardım istiyorlar. Osman Gâzi, demek ki, Bapheus muharebesine girmeden önce Afyon'dan asker istemiş. Ve Pachymeres'e dönelim şimdi. Pachymeres diyor ki: Osman Gâzi'nin etrafına büyük bir ordu toplandı. Muzalon'la gelen Bizans kuvvetleri 2000 kişi. Osman'ın kuvvetleri 5000 kişi. Anadolu'dan muazzam kuvvetler gelmiş. Arkadan gelen Türklerin maksadı; ganimet için geliyorlar. Bizans ordusunu yeneriz, ganimet elde ederiz, diye gelmişler. Pachymeres'e dönelim. Ne diyor biliyor musunuz? Bapheus'dan sonra, bu gelen gaziler Yoros'a kadar gidiyorlar. Öyle bir yağma yapıyorlar ki, buradaki Hıristiyan halk İstanbul'a kaçıyor. Pachymeres diyor ki: "İstanbul'a doldular, yollarda sokaklarda dileniyorlar, sefalet içindeler. Hasta ve perişan bu kaçaklar. İstanbul'a sığınmışlar. Pachymeres anlatıyor; "öyle bir yağma yaptılar ki, ağaçlardaki meyveleri bile toplayıp götürdüler," diyor. Demek ki, bakınız; Osmanlı akınları Bizans için yıkıcı bir mahiyet kazanıyor. Halk artık ekin ekemiyor, emniyet için hisarlara, İstanbul'a kaçıyorlar. Orada hastalık ve veba salgını başlıyor. Şimdi tarafsız bir tarihçi olarak Pachymeres'in bu gözlemlerini okuyacaksınız. Ama bunu Pachymeres anlatıyor. Bizim tarihlere bakarsanız, kutsal ganimet aldık değil mi? Gaza ile ganimet aldık. Öbür tarafta sefalet, felaket, hastalık. Demek ki, Bizans Osmanlı ilişkilerinin başlangıç devresini böyle tesis ettik yeni baştan. Ne sayede? Osmanlı rivayetlerini Bizans kaynaklarıyla mukayese ederek değerlendirdik.

Başka ne yaptık: Zikredilen bütün yer adlarını gidip bizzat gördük, var mı bu yer diye; Karaçepüç diye bir yer var mı? Var. Hüdâvendigâr defterinde anlatıyor. Mekece Zaviyesi var. En eski zaviye bu, 1324 tarihli Mekece vakfiyesi. Akhisar

(İznik-Sakarya arasında) çok önemli Bizans zamanında. Bugün çok verimli bir ovadır. Orhan 1305 seferinde Akhisar'ı karargâh yapıyor, Karaçepüç ve Karatigin'i almadan. Bizans zamanında da burası, Melangia denilen bölge, Bizans imparatorlarının Anadolu'ya yaptıkları seferlerde ordularına at temin ettikleri çok verimli bir ovadır. İstanbul'dan gelir Bizans imparatorları, burada süvarilerine at temin ederlerdi. Melangia'da. Claive Foss'un çok önemli bir makalesi var, o da bu Akhisar'ı anlatıyor. Orhan da, Akhisar'ı merkez ediniyor. Bugünkü Akhisar değil, dağdadır. Ben bu araştırmalarda Karatigin'i buldum, Karaçepüç'ü buldum. Benden önce Le Forre, Claive Foss bu kaleler üzerinde araştırmalar yaptılar. Ve ancak o zaman Âşıkpaşazâde'nin uydurmadığını gördüm. Karaçepüç'ü, Âşıkpaşazâde İstanbul'da oturmuş tarih yazıyor, nasıl uydurabilir? Demek ki; bir Karaçepüç var. Var mı acaba? Git bak gör. Karatigin var. Benden önce Claive Foss ve Le Forre Bitinya kaleleri diye araştırdılar. Karaçepüç'ün nerede olduğunu bulamadılar. Karaçepüç'ü buldum, Geyve üzerinde, bugün Çobankale. Geyve boğazını koruyan bir kale.

İşte Bizans tarihini yeniliyoruz. Bizantinistler ve bilhassa Colin Imber "Bunların hepsi hikâye" diye bir kenara atıyor ama oradaki yer adlarından hareket edince ve Bizans kaynaklarıyla karşılaştırınca yepyeni şeyler buluyoruz. Mesela bakın; çok önemli bir keşif yaptım. Pachymeres diyor ki; "Orhan Gâzi Karaçepüç'ü almak için geldiği zaman kaleyi almak için ordusunu üç bölüğe ayırdı. Birisini bir vadide pusuya sakladı. Bir bölüğünü kalenin arkasına gönderdi. Ve bir bölüğü de kendi kumandası altında doğrudan doğruya kaleye saldırdı." Tabii, bu üçe ayırmak işi bir taktiktir. Meşhur Sırp Sındığı Savaşı'nda da aynı taktik kullanıldı. Üçe ayırdı kuvvetlerini Hacı İlbeyi. Üç taraftan saldırınca düşman şaşırıyor. Tabii ne tarafa gidecek? Bir dağınıklık oluyor. Bu bir Osmanlı taktiği. Şimdi gelelim Pachymeres'e. Pachymeres diyor ki; "Katoikiya kalesini Orhan ordusunu üçe ayırarak aldı." Buradan biz neyi keşfediyoruz? Karaçepüç Katoikiya'dır. Ufak bir teferruat. Aynı taktiği Pachymeres'te de buluyoruz. Demek ki, topografi, toponimi ve taktik gibi şeyler bir tarihçi için çok önemli.

Pachymeres Osmanlı kaynaklarında olmayan, çok enteresan başka bir şey öğretti bize. Diyor ki, "Osman Gâzi çok atılgan, en ön safta savaşan bir kimse." Ama bu aslında Kastamonu'daki Çobanoğullarına bağlı. Onun emrinde 1220'lerde (I. Alâeddin Keykubad zamanında), 1220-1230 arasında, burada Hüsameddin Çoban Bey var. Kendisi uc beyidir, emirü'l-ümera. Çok önemli bir beydir. Yani saltanat değişmelerinde rol oynayan ve maiyetinde onbinlerce Türkmen olan bir beydir. Bu Çoban Bey o kadar önemlidir ki, onun bir Kırım seferi vardır, gidip Sudak'ı alıyor o zaman. Ticaret yolunu emniyet altına almak için. Yani Altınordu-Mısır ticaret yolu Kastamonu'dan geçer. Bunun torunu Ali Bey bu

ucda. Kastamonu'dan hareket ederek Paflagonya'dan Sakarya'ya kadar gelmiş, dayanmış, Bizans'ı tehdit ediyor. O zaman Bizans'ın bu bölge ile irtibatı denizden Heraklea (Karadeniz Ereğlisi) üzerinden oluyor -Heraklea 1346'da Osmanlılar tarafından alınacaktır- Şimdi, burada aslında Çobanoğulları hâkim. Osman henüz önemsiz bir uc beyi. Onun gibi başka Alplar da var. Konur Alp var, Turgut Alp var, Aykut Alp var. Osman da alplardan birisi. Fakat, onların arasında sivriliyor Osman Gâzi. Niçin? Onu da Pachymeres'ten öğreniyoruz. Çok güzel izah ediyor.

Çobanoğulları geriden Moğollar ve Selçuk Sultanı tarafından tehdit ediliyor. *Müsameretü'l-Ahbar*'da bu çok ayrıntılı anlatılıyor. Moğollar nasıl geldi? Selçuk tahtına bu Kastamonu emirinin desteklediği başka bir Selçuk şehzadesi var, Selçuk Sultanı Moğol kuvvetleriyle bunlara karşı geliyor ve Çobanoğlu Yavlak Arslan'ı ortadan kaldırıyorlar. O zaman Kastamonu'da Candar Ailesi yükseliyor. O zaman Çoban Ailesi'nden Ali, Sakarya tarafına kaçıyor. Ve Bizans'la sulh yapıyor. Maiyetindeki bu gaziler artık ganimetten mahrum kalıyorlar. — Çobanoğulları hakkında en güzel tetkiki Yaşar Yücel yaptı. Onu mutlaka okuyun. Pachymeres'i de Fransızca'sından kısmen kullanmış.— Çobanoğlu Ali, Bizans'la sulh yapınca onun maiyetindeki gaziler ganimet yok, yani Sakarya üzerinden Bizans topraklarında yağma yapamazlar, ganimet alamazlar, onun için onlar diyor Pachymeres, daha atılgan olan öteki şefİerin ve gaza yapan şeflerin hizmetine girdi. İşte Ali'nin maiyetindeki akıncılar Osman Gâzi'nin hizmetine giriyorlar. Pachymeres diyor ki;"Bu Osman Gâzi çok enerjik, atılgan, gaza yapan bir kumandandı. Gaziler onun hizmetine girince o kuvvetlendi." Bu ucda Osman Gâzi'nin talihi yükseldi.

İkincisi; Ankara'da o zamanki büyük emir Kızılbey'dir. Bugün Ankara'da Kızılbey Mahallesi var, Kızılbey Mescidi var. Bu Kızılbey Hüsameddin Çoban gibi önemli bir başkomutan. Kızılbey'den kim bahsediyor? İbn Bibi'de var bunlar (Hüsameddin Çoban da var). Ankara çok önemli o zaman. Yani Bizans'a karşı iki büyük askerî merkez. Üçüncüsü Afyonkarahisar'da. Dördüncüsü Denizli'de. Bizans'a karşı bunlar uc merkezleri. Sonradan klasik Osmanlı şehirleri olarak gelişiyorlar. Fakat, dört büyük merkez var Bizans'a karşı. Şimdi gelelim Osman Gâzi'ye. Aslında Osmanlı tarihine I. Keykubad'dan başlamamız gerekiyor. I. Keykubad'ın saltanatı 1220 ile 1235 tarihleri arasında. Çok önemli. Batı uclarında gaza hareketlerini kuran adamdır. O Lazkaridler zamanında —bu da yeni bir buluş— bunu Longdon evvela ortaya attı. Longdon, Bizans tarafından gösterdi ki, Lazkaridlerden II. Vatatzes Anadolu tarafında genişletmeye çalışıyor. Bizans artık elden gitmiş, Latinlerin elinde. Onun için gözlerini Anadolu tarafına çeviriyor. Ve birtakım hareketler var. Longdon 2-3 makalesinde Bizans tarafından çok güzel anlatıyor. Fakat, Longdon'u okuduktan sonra gördüm ki, I. Alâeddin Keykubad'ın

bu tarafta seferleri var beş sene. 1225-1230 arasında Ankara'ya gelmiş, halk kendisinden köprü, cami istemiş. Ankara'daki en eski cami I. Alâeddin Camii'dir. Hisardaki camidir. Alâeddin'in yaptığı köprü de (Yeni Mahalle yolu üzerinde, Ankara Çayı'nın geçtiği yerde) bugün duruyor, restore edilmiştir. Sonra Alâeddin buraya nasıl geldi? Sefer yolunu takip ettik. Şereflikoçhisar'dan geçmiş. Karısı orada ölmüş, orada camii ve karısının türbesi var. Daha ileriye gittim, Konya'ya doğru. Sultan Hanı'nı Alâeddin Keykubad yaptırmış. Beypazarı'nda 1225 tarihli bir Selçuk Camii var, Alâeddin Camii. Buraya gelmiş Selçuk Sultanı, Lazkaridlerle savaşmış. Bu savaşı Cahen bir Suriye kaynağından tespit ediyor (İbn Nazif). Bizanslılarla Selçuklular arasında uzun savaşlar olduğundan bahsediyor. İşte Osmanlıların, Ertuğrul'un menşei de buna dayanıyor.

Osmanlı rivayetinde çok enteresan bir kayıt var, diyor ki; "Ertuğrul Alâeddin'le beraber gitti, savaşta ona yardım etti, Alâeddin de ona Karacadağ eteğinde bir arazi verdi." Ankara civarında Karacadağ var mı? Ankara ile Konya arasında en büyük silsile Karacadağ silsilesidir. Oraya gittik, bir Türkmen köyü bulduk. Demek ki, bu rivayetin de bir doğruluğu var. Bir kere Alâeddin'in burada Lazkaridlere karşı sefere geldiğini biliyoruz. Demek ki, Alâeddin'in maiyetinde bir Türkmen grubu var. Onlara da Karacadağ'da toprak vermiş. Ve bu kim? Ertuğrul. Osmanlı rivayetine kadar geliyor. Görüyorsunuz, ilk Osmanlı devletini tamamen yeniden ele almak lazım. Şimdiye kadar yazılan bütün şeyleri bir tarafa atacaksınız, yeni baştan yazacaksınız. Bu Bizans Osmanlı ilişkilerine dair ilk dönemdir.

Şimdi, Osman Gâzi tarihini yeni baştan yazmak lazım. Ben araştırmalarımı şu makalelerimde ele aldım. Kaynaklarını ve delillerini orada bulacaksınız. Bir kere "Osman Gâzi'nin İznik Kuşatması ve Bapheus Muharebesi" adlı makalem, sonra "Struggle for Nicea between Osman Gâzi and the Byzantine" adlı makalem. Bu iki makale Osman Gâzi tarihini zannediyorum yenileyecektir.

Osman hakkındaki bilgiler 1305'ten sonra birden bire kesiliyor. Osmanlı kaynakları da Bizans kaynakları da Osman'dan bahsetmiyorlar artık. Ondan önce Bitinya'da olanlar, Bursa'nın düşmesi, hatta Bilecik'in düşmesi, Anglegekon'un (İnegöl) düşmesi Pachymeres'te bahsediliyor. Ama ondan sonra Gregoras'tan sonra Bizans kaynaklarında bir bilgi yok.

Orhan devri çok önemli. Orhan devri yine Bizans imparatorluğu ile İzmit ve İznik üzerinde yoğunlaşıyor. Biliyorsunuz; Osman Gâzi İznik'i düşürmek için Draz Ali kulesini yapıp 100 kişiyi o kuleye koydu. Gittik baktık, öyle bir yer var mı, diye. Hakikaten bugün Draz Ali Köyü var. Aşıkpaşazâde ve İdris-i Bitlisî diyor ki; "Köyün arkasında bir de Draz Ali Pınarı vardır. Köyün arkasındaki kayalıktan bir

pınar çıkar." Gittik, Draz Ali Köyü'ne. Dedim burada bir pınar olacak, hakikaten köyün arkasında muazzam bir kaya ve altından pınar akıyor. Bu son makalemde oranın bir fotoğrafını da verdik. Demek ki, Âşıkpaşazâde Osmanlı kaynakları arasında bu kadar otantik. Ama onu kontrol etmek lâzım. Neresinde efsane var, neresinde gerçek bilgi var.

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİNE AİT YENİ BİLGİLER[3]

Konuşmamda, Osmanlı tarihinde hurafeleşmiş bir takım bilgiler üzerinde durarak, gerçeklere ulaşmaya çalışacağım. Evvela; "Osman Gâzi kimdir? Şahsiyeti nasıldır? Onun ilk hükümet ve devlet merkezleri nereleridir?" şeklindeki sorulara cevap bulmaya çalışacağım. Ondan sonra Osmanlı hanedanının bir hanedan olarak ortaya çıkışı problemini ele alarak, bir rüyanın ve hurafeleşmiş bir rivayet üzerinde yorumda bulunacağım. Ben özellikle bu konuları yeniden gözden geçirerek, yeni deliller ve tarihi kanıtlar arayarak aydınlatmaya çalıştım. Bu çalışmalarımın sonuçlarını sizlere aktaracağım. Bunların çoğunu yazılı olarak yayınladık. Fakat, esas araştırmalarım henüz çıkmamıştır.

Adını bu ilçeye (Osmangazi ilçesi) veren büyük cengâver şahsiyetin, Kayı boyundan bir oymağın başı olduğunu biliyoruz. Gaza hareketine katıldı ve bunun sonunda bir beylik kurdu. Kendisi ve Osmanlı hanedanı, büyük Oğuzhan neslinden gelen Kayı boyuna mensupturlar. Osman Gâzi kimdir? Heykellerdeki gibi cübbeli bir hâkim insan veya şahlanmış at üzerinde duran bir kahraman mıdır? Önce bu sorulara cevap arayalım. Osman Gâzi'ye ait bilgiler veren yerli kaynaklarımız XV. asırda yazılmıştır. Ve bu dönemde büyük sultanların şanına uygun bir şecere, bir tarih, Osman Gâzi'ye atfedilmiştir. Bunlar tamamen yamanmış gerçeklerdir. *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin 14. Babında Osman Gâzi; "Bu yerleri ben gazayla fethettim, benim ceddim Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı kuran Süleyman Şah'tır" diyor ve ondan sonra Han unvanını benimsiyor, sultan olamazdı zaten. Çünkü, bu bir isyan manasına gelirdi. Anadolu'da sultanlık iddia eden beyler, Moğol Hanı yahut Selçuklular tarafından katledilmişlerdir. "Osman Gâzi sultandı, sikkesi vardı, hutbe okuttu" gibi ifadelerle anlatılanların hepsi masaldır. Bu düşünceler, sonradan ortaya çıkmış efsanelerdir ve XV ve XVI. asrın büyük sultanlarının kendi cedlerine yakıştırdıkları bir takım masallardan ibarettir. Osman Gâzi, ne bir göçebe oymağın başıdır, ne de bir sultandır. İkisinin ortasında, belli bir askerî-siyasî geleneğin mümessilidir ve sıfatı Alp'tır. Kaynaklarda Alp ile

3 İnalcık, Halil, "Osmanlı Kuruluş Dönemine Ait Yeni Bilgiler", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat, 07-08 Nisan 2006 (Sempozyum Kitabı)*, ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2006, s. 13-24.

Gazi terimi sinonimdir. Dikkat ediniz; en eski rivayetler, Orhan'ın imamı İshak Fakih'ten geliyor. Onun oğlu Yahşi Fakih bu rivayetleri toplamış ve Âşıkpaşazâde birtakım değişikliklerle bu rivayetleri kaydetmiştir. Osman Gâzi'nin arkadaşlarını sayalım: Hacı Alp, Turgut Alp, Hasan Alp, kardeşi Gündüz Alp. Demek ki, uclarda savaşan bir Alplar grubu var. Osman Gâzi de şüphesiz bir Alp'tır. Alp Orta Asya'da çok eskilere giden, bir askerî kumandan, kahraman manasındadır. Büyük sultanlar var; Alparslan, Kılıç Arslan gibi. Alp unvanı, Türk tarihinde belirli bir askerî kahramanı, bir savaşçıyı temsil eder. Çok şükür ki, Alp'in Osman Gâzi zamanında yapılmış tasviri bir anlatımı var. Kırşehirli Âşık Paşa'nın *Garibnâme* adlı kitabında, yani Osman Gâzi'nin çağdaşı olan bu kaynakta; "Alp olmak için dokuz şart lazımdır" denmektedir. Bu şartlardan bazıları şunlardır: "Evvela; kendisi hızlı, atı hızlı, çınar biçiminde at zırhı olan, oku, yayı, kılıcı olan." Kılıç mukaddestir, diyor. Çünkü, Alplar onun üzerine yemin ederler, ant içerler. Bir yardımcısı olması lazımdır. Seferde daima kendisini kollayan, arkasında duran bir yoldaş. Osman Gâzi'ninki kimdir? Köse Mihal'dir. Alpların yanında bilhassa çeşitli rivayetlerde başka bir kişi daha buluyoruz: Nöker. Alp ve nöker, bu uc bölgesindeki savaşçıları temsil eden sosyal askerî güçlerdir. Demek ki, Osman Gâzi bir Alp'tı. *Garibnâme*'de tasvir edildiği gibi kahramanlığı ile sivrilmiş, zırhlı bir savaşçı, tipik bir uc savaşçısı. Osman Gâzi'yi böyle tasvir ettik. Çağdaş bir kaynağın ışığı altında Osman Gâzi budur ve böyle bir kişiliktir.

Osman Gâzi'nin şahsiyeti hakkında bu ilginç bilgilerden sonra, onun uclardaki görevini izah edelim. Bu konuyla ilgili birkaç teori var. Gazi teşkilatı vardı yahut göçebeler ganimet için Bizans topraklarına akınlar yapıp ganimet alıp kaçıyorlardı. Bu çok genel bir tariftir. Fakat II. Murad zamanında yine çok eski bir kaynakta, İznik uc bölgesindeki savaşçıların fonksiyonunu görmekteyiz. Bizans hududunda çetin savaşlar, çetin akınlar içinde, bir de Ahî teşkilatı var. Uc bölgesinde çok eski bir gelenek devam ettiriliyor. Bunun kanıtı olarak sizlere bir misal vereyim: Osman Gâzi, 1305'te oğlu Orhan'ı kumandanlarıyla İzmit civarında Karatigin Kalesi'ni almaya gönderiyor. Kara Tigin ismi, Âşıkpaşazâde rivayetinde geçiyor. Kara Tigin, Melikşah zamanında on birinci asır sonlarında, bu bölgede ve Karadeniz sahillerinde fütuhat yapmış büyük bir Selçuklu emiridir. Bu şahsiyetin adı Osman Gâzi zamanına, 1300'lere kadar o bölgede yaşamış. Demek ki, iki asır onun adı bu uclarda gelip gitmiş. Osman Gâzi uc teşkilatındaki bu savaş geleneğini temsil eden zattır, bir uc beyidir. Demek ki, uclarda hep prensip olarak belli bir teşkilat, askerî teşkilat, uc teşkilatına mensup bir adam var.

Osman Gâzi zamanında yazılmış başka bir çağdaş kaynak var, Pachymeres'e ait Bizans kaynağı. Osman Gâzi hakkındaki kararlarımızı ve tanımlamalarımızı

o kaynaktan, o kaynağa başvurarak yapacağız. Pachymeres, 1308'de biten bir tarih yazmıştır ve bir müddet sonra ölmüştür. Osman Gâzi'nin çağdaşı olan bu kaynakta, Osman Gâzi tasvir ediliyor. Pachymeres, Anadolu Batı beylerini tasvir ederken onların arasında bir Atamanes'ten bahsediyor. Bu Atamanes, hiç şüphesiz Osman Gâzi'dir. Onun hakkında şunları yazıyor: "Bu şehrin Osmanlı uc beyi çok enerjik, çok atılganmış denilir. Fakat onun kumandanı Kastamonu'nun beyi Çobanoğulları beyidir." Çünkü Çobanoğulları'nı Selçuklu sultanı tayin ederdi. Yani sağ kola, Karadeniz Bölgesi'ndeki uclara, Hüsameddin Çoban'ın ailesinden bir aile hâkimdi. Ancak, bir iç savaş sebebiyle Çobanoğulları gözden düştü ve Çobanoğulları'ndan Ali, Bizans hududuna kaçtı. Onun emrindeki gaziler, uc beyleri Osman Gâzi'nin yanına geçtiler. Bu sebeple Osman Gâzi, uclarda belli başlı bir şef durumuna geldi. Bu çağdaş bir kaynağın, bir Bizans kaynağının bize Osman Gâzi'nin gençliği hakkında verdiği esaslı bilgilerdir.

Şimdi, Osman Gâzi'nin siyasî sahada bir bey olarak, bir beylik kurucusu olarak nasıl ortaya çıktığını size açıklamaya çalışacağım. Pachymeres'in anlattığı gibi, Osman Gâzi Kastamonu uc beyleri gibi hareket ediyordu. En ileri saflarda savaşan bir Alp olarak Bizanslılarla savaşmakta idi. Osman Gâzi, Eskişehir bölgesinde yaşarken orada, Karacahisar adındaki yüksek tepede bir tekfur var idi. Bugün hâlâ burada Karacahisar adında bir kale var. Yerleşme sahası olmadığı için duvarları bugüne kadar gelmiş. İkinci büyük tekfur da Bilecik'te. Bu bölgedeki tekfurlar erken dönemlerde Selçuklu akınlarına karşı Bizans'ı korumak için daha Manuel Komnenos döneminden itibaren bölgeye yerleştirilmişler ve kaleler yapmışlardır. Bu kaleleri Selçuklular fethedemediler. Fakat bu tekfurlar, Selçuk-Türkmen baskısı altında devamlı sultana haraç veren haraçgüzar beyler haline geldiler. Bunlar haraçgüzar olunca, Karacahisar ve Bilecik tekfurunun sahası Bizans hududuna kadar, Bilecik'ten daha öteye uzanmıştır. Bilecik'e kadar olan bölge Dârü'l-İslâm sayılıyordu ve kimse Karacahisar tekfuruna taarruz etmeyi düşünemiyordu. Çünkü, Selçuklu sultanına bağlıydılar ve onlara bir hücum Selçuklu sultanına isyan demekti. Tekfur, oradaki bütün Müslüman şehirlerine bakıyordu. Fakat, Osman Gâzi bir bahane buldu ve Karacahisar'ı ele geçirmeyi aklına koydu, isyan etti. Sonunda Karacahisar'ı fethetti ve ilk payitaht burası oldu. Halk buraya gelip yerleşti ve burası bir Müslüman şehri haline geldi. Osman Gâzi, Tursun Fakih'e buraya kadı tayin etmek istediğini belirtir. Tursun Fakih ise; "Sen kadı tayin edemezsin, çünkü Selçuklu sultanı değilsin. Selçuklu sultanının izni lazım," demiştir. Bunun üzerine hukuki bir yaklaşımla Osman Gâzi, "Ben kağanım. Buraları da fethettim" demiştir. Çok enteresan, tabii XV. asırda Osman Gâzi'yi yüceltmek için ortaya atılmış bir iddia. Bu olay, Osman Gâzi zamanından bir rivayet olamaz. Karacahisar demek ki, Osman'ın ilk payitahtıdır. Buranın fethinden sonra, ikinci merhale Bilecik'in fethidir. Bilecik ve etrafındaki

Yenişehir, Yarhisar kaleleri fethedildi. Bu günümüzde çok önemli bir başarı olarak gösterilir. Bilecik tekfuru da Selçuklu sultanına bağlı olduğu için, yine bir takım komplolar söz konusu. Tekfur, Osman Gâzi'nin canına kastetmiş, onun için de Osman Gâzi onu öldürtmüş. Bu dört hisarı fethettikten sonra, Bizans hududuna gelmiş. Bizans hududunda bir uc tesis ediyor. Bu uc, eski Bizans şehri olan Yenişehir'dir. Türkler genellikle bir Hıristiyan şehri fethettikleri zaman orada yerleşmezler, karşısında bir yenişehir kurarlar. Teselya'daki Yenişehir gibi. Burada bir yenişehir kurdu. Bugünkü Yenişehir. Burası bir uc bölgesiydi. Fakat, Osman ailesini Bilecik'te bıraktı. Kendisi buradan Bitinya'nın iki büyük Bizans şehrine doğrudan doğruya hücuma başladı. Dikkat edin, aynı tarihlerde güneyde Aydınoğulları da Ayasolug'u (Selçuk) almışlar. Böyle bir genel hücum var. O sıralarda Anadolu da büyük karmaşa içindeydi. İlhanlı kumandanı Sülemiş'in isyanları var.

Yenişehir'e, Osman Gâzi'nin ilk uc merkezi veya ikinci payitahtı diyebilirsiniz. Çünkü, I. Murad zamanında dahi burada sultanın büyük düğünler yaptığını, Cenevizlilerle 1387 anlaşmasını yaptığını biliyoruz. İkinci payitaht Karacahisar'dan sonra Yenişehir'dir. Burada size bizim tarihlerimizde hiç belli olmayan bir gerçekten bahsettim. Osman Gâzi'nin bütün siyasi hedefi Bursa'yı ve İznik'i almak. İznik çok daha önemli. İznik'e 1302'de bir sefer yapıyor, şehri abluka altına alıyor. Ama kale, güçlü surlar ve askerler nedeniyle şehir düşmüyor. Fakat oraya gitmeden önce, arkasını, Yenişehir'i emniyete almak için, Bursa istikametinden Dimboz istikametine Koyunhisar'a ve Marmaracık'a bir sefer yaptı. Oraları itaat altına aldıktan sonra İznik'e geri döndü. İznik'i kuşattı. Alamadı, orada iki havale kulesi yaptı. Bunlardan biri kaynaklarımızda geçen Draz Ali Kulesi'dir. Bugün İznik'e giderseniz, şehrin 3-4 km. dışında bir Draz Ali köyü bulursunuz.

İznik muhasarası İstanbul'u telaşa düşürdü. İznikliler yardıma gelinmezse teslim olacaklardı. Bu konu Pachymeres'in eserinde de vardır. Fakat bizim *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde bu bilgi yok. Şehir alınamadığı için Âşıkpaşazâde bunu önemli görmemiş. *Hammer Tarihi*'nde ise iki üç sayfa İznik muhasarası ve Yalakova muharebesi hakkında ayrıntı var. Bu, Pachymeres'le tam uygunluk halinde. İznik'in yardımına koşmak için Bizans İmparatoru II. Andronikos, bölgeye Muzolon kumandasında iki bin kişilik bir kuvvet gönderiyor. Pachymeres, olayı bütün teferruatıyla anlatıyor: "İki bin kişi, bir kısmıAlan'lar, bir kısmı mahallî askerler". Bu iki bin kişi İznik'i kurtarmak için yola çıkıyor. Bu ordu bugün meşhur Bağdat Caddesi (yolu) ile İznik'e girecek ve şehre yardıma gelecek. Fakat Osman, bu orduyu daha çıkartma yaptıkları zaman Hersek-dilinde (o zaman Yalak-ova) ordusuyla karşılıyor. Sahilde, Hersek-Dilinde meşhur Bapheus Muharebesi oluyor. Savaşta Osman'a yardım etmek için Anadolu'dan

yardımcı kuvvetler geliyor. Osman Gâzi, Bizans ordusunu bu savaşta yeniyor. Pachymeres, Bizans ordusunun bu savaşta yenilgiye uğramasının nedenini, ordu içinde bulunanAlan'lar ile yerli askerlerin anlaşamamasına bağlamıştır. Bütün teferruatı biliyoruz ve Pachymeres bu savaşın tarihini de veriyor (27 Temmuz 1302). Osman, bu orduyu denize döküyor. Büyük Osman bir kahraman artık. Pachymeres diyor ki: "Onun şöhreti bundan sonra Paflagonya'ya (Kastamonu yöresi) kadar yayıldı ve her taraftan onun ayağına gelmeye başladılar." Ben kesin bildiğimiz bu tarihi, 27 Temmuz 1302'yi, Osmanlı hanedanının doğuş tarihi olarak tespit etmek istiyorum. Osman Gâzi, artık Bizans ordusunu yenmiş büyük bir kumandan durumundadır. Dikkat ederseniz onun oğlu Orhan, hiç itirazsız beyliğin başına geçecektir. Demek ki, 27 Temmuz 1302 Osmanlı hanedanının tarih sahnesine çıkış tarihi, kuruluş tarihidir. Böylece Bapheus Muharebesi'yle Osmanlı hanedanının nasıl ortaya çıktığını izah etmeye çalıştım.

Bu zaferden sonra, Bursa ovasındaki tekfurlar intikam peşinde. Osman Gâzi'ye karşı arkadan Yenişehir'e taarruza hazırlanıyorlar. O zaman Osman İznik'ten dönüyor ve bu orduyu Koyunhisar'ında karşılıyor. Tekfurlar, Dimboz'a kadar geri çekiliyorlar ve Osman Dimboz'da onları yeniyor. Dimboz, çok çetin bir boğazdır. Bu olaydan sonra Bursa ovası olduğu gibi Osman'ın askerlerine açılıyor. Âşıkpaşazâde rivayet eder: "Osman Gâzi Dimboz'dan geçip Apolyont'a kadar, Orhaneli'ne kadar, bütün ovayı ele geçiriyor, Bursa'yı muhasara altına alıyor". Demek ki, Osman Gâzi 1303'te İznik'ten dönüşte, Dimboz'dan Bursa ovasına iniyor ve derhal Bursa Kalesi'ni abluka altına alıyor. Aynı şekilde açlıkla teslim almak için. O zaman top yoktu, şehirler muhasara sonucundaki açlıkla teslim alınıyordu. Muhasara için Bursa'nın dağ tarafına Balabancık Kulesi'ni yaptırır. Kara Mustafa (Kaplıcası) üzerindeki tepeye de bir kule yaptırır ve buraya Aktimur'u yerleştirir. Bu iki kuleyle Bursa'yı etraftan soyutlar. Şehrin gıda teminine ve gıda ürünlerinin nakline imkânı kalmıyor. Demek ki, muhasara 1303 tarihinde, fakat şehrin teslim alınması 1326 yılında, Orhan zamanında. Bu uzun ablukayı İbn-i Battuta da ifade etmiştir. Demek ki, Bursa yirmi üç sene abluka altında kaldıktan sonra teslim oluyor. Teslim şartlarını Âşıkpaşazâde'nin anlatımında görüyorsunuz. Bursa'nın fethi, İstanbul'un fethi kadar önemli. İmparator daha sonra İstanbul'dan büyük bir orduyla Osman'a karşı savaşmak için yola çıkar. Gebze önünde Palekanon Kalesi'ne kadar gelir. Fakat, Bizans ordusu yavaş yavaş ilerlerken, babasının ölümünden sonra Bursa'ya bey olan Orhan, ordularıyla gelip Gebze tepelerini işgal eder. Bu olay 1329 Mayısı'nın sonlarındadır. Yapılan savaşta Orhan, Bizans imparatorunu yeniyor. İmparator gemiyle kaçıyor. Bu olay İstanbul'un fethi kadar önemli bir savaştır. Bu savaştan sonra, İznik teslim oluyor (1331). İşte Osmanlı Beyliği'ni kuran bütün şartları hazırlayan Osman Gâzi'dir. Bu iki büyük şehri abluka altına alan ve teslime zorlayan Osman

Gâzi'dir. Osman Gâzi'nin büyük bir devlet ve hanedan kurucusu olduğunu, benim bu araştırmalarım ortaya çıkarmıştır. Dönemin çağdaş kaynaklarının ışığında Osman Gâzi'nin kim olduğu, nasıl bir beylik kurduğu, hangi savaşların onu beylik kurmaya götürdüğü ortaya çıkmıştır. Artık eski birtakım masalları, hurafeleri bırakalım ve gerçek tarihe yönelelim.

Osmanlı beyliğinin kuruluşu hakkında son araştırmalarımda neler tespit ettiğimi izah ettikten sonra, bu defa Rumeli'ye geçiş ve Balkan fütuhatı hakkında araştırmalarımı nakledeceğim. I. Murad devri, Balkan fütuhatından önce tamamen karanlıktadır. Bir takım mitler, yerleşmiş birtakım hurafelerden ibarettir. Balkanlara Osmanlılar nasıl geçti, yerleşti ve imparatorluğu kurdu? İmparatorluğun hakiki kuruluşu, Osmanlıların Balkanlar'da ve Avrupa'da yerleşmesidir. Bu olay, Avrupa tarihi içerisinde çok önemli bir hâdisedir. Ancak, Osmanlıların Rumeli'ye nasıl geçtikleri ve yerleştikleri, mitlere ve efsanelere dayandırılmaktadır. Sözde Rumeli'ye geçiş esnasında Osmanlıların gemileri yokmuş. Kırk kişilik yahut yüz kişilik gazi grubu bir sala binmiş, karşı sahile geçmiş ve Akçaburgaz civarındaki kaleleri almış. Orada bir Rum onlara rehberlik etmiş ve oradaki kaleleri bu suretle almışlar. Anadolu'ya gemileri oradan zaptedip göndermişler. Bu gemilerle Osmanlı askerî Rumeli'ye geçmiş. Bunlar hepsi kahvehanelerde tablolar halinde bulunur ve tamamen yanlış düşüncelerdir.

Anadolu Türklerinin Rumeli'ye yaptıkları o önünde durulmaz kaza ve ganimet seferleri, XIV. asrın başlarında Karesi Beyliği'nin kurulmasıyla başladı. Karesi gazileri 1305'te, yani Osmanlıların 1352 yılında Çimpe'yi almalarından yarım asır önce, Rumeli'ye geçip akınlar yapmışlardı. Aynı dönemde Bizans hizmetinde bir ücretli asker grubu olan Katalanlar paralarını alamadıkları için isyan ettiler ve Gelibolu Kalesi'ni ele geçirdiler. Karesi gazileri de onlarla işbirliği yapmışlardır. Hatta sayılarını bile bir İspanyol kroniğinden öğrenebiliyoruz: Üç bin Türk, altı bin Katalan. Karesi gazileri karşı sahilde Maydos Kalesi'ni aldılar. Maydos bugün Eceabat'tır. Eceabat'a yerleştiler ve Gelibolu'daki Katalanlarla işbirliği yaptılar. Sonra onların bir kısmı geri döndü. Bir kısmı İshak Bey'in idaresinde Katalanlara katılarak Makedonya'yı çiğnediler. Atina'ya kadar gittiler ve oradaki Bizans tekfuru, İshak Bey'in Türk askerleri sayesinde savaşta yenilgiye uğratıldı. Katalanlar orada, İspanya-Katalanya'ya bağlı bir kontluk kurdu. Türkler ise orada kalmak istemedi ve İshak Bey Karesi'ye geri döndü. Demek ki, Rumeli'nin ilk fatihleri Karesi gazileridir. Daha sonra Süleyman Paşa'ya öncülük edenlerin hepsi de Karesi fatihleridir. Evrenos Gâzi, Gâzi Fazıl, bilhassa Ece Bey, Avrupa'ya geçen ilk gazilerdir.

Karesi Beyliği, Orhan zamanında Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Karesi toprakları Osmanlılar tarafından safha safha fethedilmiştir. Mesela, Bergama

bölgesi I. Murad zamanında alınmıştır. Daha önce aradaki topraklarda Bizans tekfurları var. Osmanlılar önce onları bertaraf ediyorlar. Osmanlılar, Apolyont'un (gölünün) kuzeyinden Karesi'ye giriyor ve fetih gerçekleşince Orhan Gâzi, büyük oğlunu Karesi İli'nin beyi olarak tayin ediyor. Merkezi de Biga'dır. Karesi gazileri, bilhassa Ece Bey, Süleyman Paşa'ya; "Biz sık sık boğazın karşı tarafına geçiyoruz. Niye gidip orada yerleşmiyoruz" şeklinde telkinde bulunmuşlardır. Bu sal ile karşı tarafa geçme hikâyesi herhalde bu anlatımlardan kaynaklanıyor. Bence zaman zaman Karesi gazileri ve halktan insanlar ganimet için sala atlayıp karşı tarafa geçiyorlar ve birkaç kişiyi esir alıp geri dönüyorlar. Bu sal hikâyesi, bu durumdan kaynaklanmış olmalı. Aslında Biga'da yerleşen Süleyman Paşa'nın çok daha önce 1334'ten beri bir donanması olduğunu biliyoruz. Kantakuzenos İzmit muhasarasında, Orhan Gâzi'nin gemilerinin sahilden geldiğini söylüyor. Osmanlıların diğer bütün denizci beylikler gibi kendi çapında bir donanması vardı.

Süleyman Paşa çok enerjik bir kumandan, bir başbuğdur, Orhan Gâzi'nin büyük oğludur. Derler ki, 1352 yılında Karesi beylerinin teşvikiyle Süleyman Paşa, Aydıncık'tan (bugünkü Edincik) karşı sahili, büyük binaları görmüş ve Ece Bey'e, "Niye buraya geçmiyoruz, fethetmiyoruz?" diye sormuştur. Hayır, bu da yanlış bir malumattır. Görece adıyla anılan ve tam karşı sahili, Gelibolu sahilini gören bir yükseklik vardır. Bugün de aynı adla anılan Görece Köyü, Âşıkpaşazâde tarafından da zikredilmiştir. Görece'den yukarıya çıkarsanız, bugün orada bir kale vardır. Keramides Kalesi diye zannediyoruz. Burası antik bir limandır ve bugün hâlâ mermer rıhtımları duruyor. Orhan Gâzi, üç bin kişilik bir orduyu buradan gemilere bindiriyor ve Karesi gazilerinin rehberliğinde Kozludere'ye gidiyor. Kozludere, Bolayır'ın hemen altında bir vadidir. Ben, tabii bütün bu yerleri gezdim ve Kozludere'yi buldum. Kozludere vadisinin adı bugün Kozluçeşmesi'nde de yaşıyor. Büyük bir çeşme, muazzam bir pınar. Oradan çıkarsanız Bolayır'a ulaşırsınız. Kozludere'den Bolayır'a giderek Süleyman Paşa'nın izlediği yolu takip ettim. Bolayır, Gelibolu yarımadasının en dar yeridir ve iki denizi de görür. Saros'u ve Çanakkale'yi görür, çok stratejik bir noktadır. Süleyman Paşa, 1352 yılında Eksamilion (Ortaköy) ve Bolayır'ı ele geçiriyor. Orhan Gâzi'nin kayınpederi ve meşhur Bizans imparatoru olan Kantakuzenos'un, bu dönemdeki politikası, Paleologlara karşı daima Türkler'den askerî destek almaktı. Kantakuzenos kızı Theodora'yı Orhan Bey'e vermiş ve sıkı bir ittifak yapmıştır. Sırplar ve Bulgarlar Dimetoka'yı istila ettikleri zaman, Kantakuzenos damadı Orhan'dan yardım istemiştir. Orhan, bu yardımı, Süleyman Paşa'yı göndererek vermiştir. 1352 seferinde Osmanlılar Sırpları yeniyorlar ve püskürtüyorlar. Geri dönüşte Süleyman Paşa Kantakuzenos'a diyor ki: "Gelecek mevsimde biz tekrar geleceğiz. Bizi bu zahmetten kurtarmak istersen, Çimpe diye bir kale var (Tekirdağ-

Gelibolu arasında, fakat kale bulunamadı), bu kaleyi bize ver." Kantakuzenos, bu isteğe razı oluyor ve Osmanlılar buraya yerleşiyor. Bizim kaynaklarda burası Cimbi, Çimbi Kalesi diye geçer. Osmanlı ordusu o kışı orada geçiriyor ve bu durum karşısında İstanbul'da Kantakuzenos aleyhine büyük bir galeyan ortaya çıkıyor. Paleolog patriği; "Sen Türkleri Avrupa'ya yerleştirdin, bu kaleyi verdin. Hain!"diyor. Bu durum karşısında Kantakuzenos, damadından kaleyi boşaltması için söz alıyor. Ancak, Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, uzun müzakerelere rağmen kaleyi boşaltmayı reddediyor. Kantakuzenos ise kaleyi boşalttıramayınca 1355 yılında imparatorluk tacını bırakarak ve hain olarak manastıra çekiliyor. Süleyman Paşa, Çimpe Kalesi'nin bulunduğu merkezde, boğazın en dar yerinde olduğu için iki cephe kurduruyor. Birisi Gelibolu'ya karşı, (Gelibolu hâlâ o zaman bir Bizans generalinin emrindedir). Diğeri kuzeye; Malkara ve Tekirdağ'a doğru. Gelibolu'ya karşı olan uca, Karesili Ece Bey'i yerleştiriyor. Öteki ucda ise kendisi faaliyetlerde bulunuyor. Bütün tarihi olay budur. Kantakuzenos bu işi açıklayan çağdaş bir kaynaktır, onu kullanıyoruz. Süleyman Paşa iki istikamette Bizans'la savaşırken, 1354 yılının Mart ayının birinci gününü ikinci gününe bağlayan sabaha doğru müthiş bir deprem oluyor. Bütün kalelerin duvarları yıkılıyor. Bu bilgiyi yalnız Türk kaynakları söylemiyor, Bizans ve İtalyan kaynakları da bu depremden bahsetmişlerdir. Bu olayı fırsat bilen Türkler, derhal Gelibolu ve diğer kaleleri ele geçiriyor. Demek ki, Gelibolu yarımadasının uc kısmı tamamen Türklerin eline geçiyor. Kuzey tarafında ise Malkara ele geçiriliyor. Süleyman Paşa, Malkara'yı üs yapıyor. Gelecekte Malkara çok önemli bir merkez olacaktır. Fakat, Süleyman Paşa 1357'de bir avda avını kovalarken ansızın ölüyor. Bu bir suikast de olabilir tabii. Süleyman Paşa ölünce, Bizans diplomasisi Türklerin geri çekilmesi için faaliyete geçiyor. Süleyman Paşa -bu bizim kaynaklarda söylenen rivayet- Avrupa'da yerleşmiş bir avuç gazilerine; "Beni Gelibolu'ya gömün. Düşman bilmemesi için de mezarımı belirsiz edin" diyor. Bugün Gelibolu'da o mevkide türbe vardır. Bu sırada Avrupa büyük bir telâş içinde ve Bizans'ın yardım isteği ile Haçlılar ile Papalık Türklere karşı faaliyete geçmişler. Türklere karşı ilk Haçlı Seferi 1359 yılında, bu tarihte oluyor. 1359 yılında sonraları aziz unvanı da alan Piyer Thomas adındaki bir şahsın idaresinde, Bizans'a bir haçlı donanması geliyor. Bizanslıların gemileriyle beraber hareket eden bu donanma, Türklerin geçit yeri olan Lapseki'ye çıkarma yapıyor. Fakat, Osmanlıların önemli bir taktikleri var. Pusuya bir ordu, bir kuvvet saklamışlar. Donanmadakiler sahile çıkıp Türklere doğru ilerlerken, birdenbire Türk kuvvetleri onlara bir baskın yapıyorlar. Bu sayede Bizans ve yandaşları bozguna uğrayarak gemilerine kaçıyorlar. Bu suretle Trakya'da Türklerin yerleşmesi kesinleşiyor. Bu olayların yanı sıra Orhan Gâzi, diğer oğlu Murad'ı Lâlâ Şahin'le beraber, (dikkat edin şehzade olarak) gazilerin başına Trakya'ya gönderiyor.

1359'a gelindiğinde, Trakya'nın büyük fatihi Lâlâ Şahin, Evrenos Bey ve Hacı İlbey bölgede fetihlere devam ediyorlar. Ancak, Karesi büyük gazisi olan Hacı İlbey uc beyi olarak Dimetoka bölgesini Edirne'den önce fethederek güçlenince, Lâlâ Şahin'le arası açılıyor. Lâlâ Şahin de Karesili büyük bir gazidir. 1359'da Lâlâ Şahin, Murad ve uc beyleri Edirne'yi fethetmek için bir plan yapıyorlar. Bu plana göre en büyük tehlike, Osmanlılar Edirne'yi muhasara ettikleri zaman İstanbul'dan bir yardımcı kuvvetin geriden bastırmasıdır. Buna karşı 1360 yılında Murad ve ordusu, Edirne'yi İstanbul'a bağlayan bütün kaleleri ele geçiriyor. Bu kaleler Çorlu, Misili, Lüleburgaz, Babaeski'dir. 1361 baharında Murad, Lâlâ Şahin, Evrenos Bey ve Hacı İlbey Edirne'yi fethetmek için harekete geçiyorlar. Edirne'ye gelmeden hemen önce bir çöküntü vadi olan Sazlıdere'de, Edirne'den gelen tekfurla nihai savaş yapılıyor. (Şimdi burada arz ediyoruz) belki de burada yapılan savaşta Lâlâ Şahin'indir zafer. Çünkü Murad, kırk-elli kilometre arkada bulunan Babaeski'de bekliyor. Tekfur önce Edirne'ye kaçıyor, sonra oradan da uzaklaşıyor ve şehir 1361 baharında Osmanlı kuvvetlerine teslim oluyor. Şimdi, Batı literatürüne bakarsanız bu tarih 1369, Uzunçarşılı'da 1364'tür. Tüm bu faraziyeler şuradan ileri geliyor. Hepsi *Âşıkpaşazâde*'yi okuyorlar. Diyorlar ki, Murad tahta geçti, gitti Edirne'yi aldı. Murad'ın tahta geçiş tarihini kesin olarak biliyoruz, 1362 Mart ayı. Diyorlar ki, 1362 Mart'ında Murad sultan oldu. Sultan olarak Edirne'yi fethettiyse bu olay 1362'den sonra olmalı, 1363'te veya 1364'te. Hayır. Şu bilinmiyor ki, Murad Edirne'yi şehzâde iken, Orhan Gâzi'nin sağlığında almıştır. F. Babinger, kesin olarak bunu ifade ediyor. Türk ve Batı kaynakları o zaman güneş tutulması olmuş, diyorlar. Babinger, bunu astronomlara hesap ettirdi ve fetih olayı 1361 baharına rastlıyor. Kesin olarak Edirne'nin fethi makalesinde de izah ettim, bu durum matematiksel şekilde ispat edilmiştir. Edirne'nin fethi 1361 baharıdır ve fetih olayı arz ettiğim şekilde olmuştur. Ertesi sene Murad'ın babası Orhan 1362 Mart'ında ölünce, Murad, Rumeli'den Bursa'ya gelinceye kadar, kardeşlerine (o zaman Halil ve İbrahim sağdır) karşı durumu idare eden Bursa Kadısı Çandarlı Halil'dir. Demek ki, Çandarlı ailesi ile Murad ve ondan sonraki sultanların yakın ilişkileri, bütün idarenin Çandarlılara bırakılmasına neden olmuştur. Murad, tahtı Çandarlılara borçludur. Her şey çok güzel anlaşılıyor. Murad, Bursa'dan hareketle o zaman Karamanlı'ya gelip Sivrihisar'ı alıyor. Eretna Amasya Beyi Bahtiyar Bey, Ankara'yı almış, yani Orhan zamanındaki fetihler kaybolmuş, elden gitmiştir. I. Murad, bu seferle bu yerleri Karamanlı Beyinden alıyor. Murad daha sonraki seferlerinde, Rumeli'ye yöneliyor. 1366 yılının baharına denk gelir. Malkara'da Ahî Musa'ya verdiği meşhur vakfiye, bu tarihi gösteriyor. Recep ayında orada imiş ve o orada iken ikinci bir Haçlı Seferi geliyor. Haçlılar, Gelibolu'yu alıyor ve Murad artık Anadolu'ya geçemiyor, beş sene Rumeli'de kalıyor. Bu beş sene zarfında birçok fetihler yapıyor ve Edirne'de bir saray yaptırıyor. I. Murad'a ait daha fazla bilgiyi, Türkiye Diyânet Vakfı'nın çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki

ilgili maddeye yazdım. Bunları oradan da okuyabilirsiniz. Son olarak, Balkan fatihi I. Murad'ın yaptıklarını anlatmanın yanı sıra, şunu da ifade etmek gerekir: O dönemde Osmanlı'yı büyük devlet yapan iki büyük adam vardır. İlki uclarda fetihler yapan Trakya fatihi Evrenos Gâzi, ikincisi ise akıllı diplomat olan Çandarlı Halil'dir. Velhâsıl Osmanlı tarihini yeniden yazmak lâzım.

KENT, KENTLİ ve TARİH[4]

Bursa'nın kentsel gelişiminden söz etmeden önce, öncelikle Batı Anadolu'nun uc bölgesindeki önemli şehirlerin nasıl fethedildiği, fetihlerde hangi metotların kullanıldığı, şehir fethedildikten sonra ilk olarak ne gibi tedbirlerin alındığı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlılar, ancak 1380'lerde, Balkan fütuhatı sırasında top kullanmaya başlamışlardır. 1389 Kosova Muharebesi'nde sahra topu kullanıldığını kesin olarak söyleyebiliriz. Ondan önce bir şehri teslime zorlamak için güdülen başlıca metot, uzun süre abluka altında tutarak şehri besleyen bölgeyi itaat altına almak ve şehirle bağlantısını kesmekti. Sürekli tecrit taktiği için büyük şehirlerin yakınında havale kuleleri inşa edilmekteydi. Şehrin su kaynakları da kesilirdi. Batı Anadolu'da, Aydın'da Birgi ve Ayasolug şehirleri bu şekilde teslime zorlanmıştır. Havale kuleleri yapıldığını kesin olarak bildiğimiz bir muhasara vardır. 1302'de İznik yakınında Draz Ali Kulesi yapılmış ve bu abluka 1331'e kadar 30 yıl sürmüştür. 1334'te İznik'e gelen İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*'nde bu uzun ablukadan bahseder.

Bitinya'nın büyük şehri olan Bursa aynı şekilde abluka altına alınmıştır. Bursa muhasarası sırasında yüksekte Balabancık ve ovada Aktimur havale kuleleri inşa edildi. Aç kalan şehir de sonunda teslim oldu. Tekfur şehrin açlıktan teslim edildiğini itiraf eder. Havale kuleleri ile uzun abluka taktiği Balkanlarda şehirlerin tesliminde uygulanmıştır. Uzun abluka sırasında şehri aç bırakmak metoduyla beraber kaynaklarda tespit ettiğimiz ikinci taktik şudur: Havale kulesinde yerleşen Türk kumandanı, kaleden dışarı çıkan Hıristiyan kumandanını pusuya düşürmek için devamlı gözetleme halindedir. Şehrin kumandanını ele geçirdikten sonra şehrin önüne gidip halka teslim olmaları söylenir. Osmanlı rivayetlerinde, birçok şehir hakkında bu yöntemin kullanıldığı ifade edilmiştir. İlk bakışta efsane gibi görünse de bu metodun gerçek olduğu açıktır.

4 Halil İnalcık, "Kent, Kentli ve Tarih," *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, ed. Cafer Çiftçi, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2007, s. 11-20.

Şehirlerin fethinde ikinci taktik, komutanın yağma ilanıdır. İslâm hukukuna göre gayrimüslimlerin elindeki bir şehrin kumandanına üç kere, "Teslim ol, şehir kapısını aç" ihtarı verilir. Ondan sonra saldırı başlar. Zorla alınan şehir "yağma"ya tâbi olur. Bir şehrin teslimi için üçüncü metot, şehir halkına "eman" garantilerini vermektir. Mesela, 1387'de Selanik ve birçok Balkan şehirleri bu şekilde teslim alınmıştır. Eman usulü İslâm hukukuna göre uygulanan bir taktiktir. Uzun bir kuşatma neticesi aç susuz kalan şehir halkına güvence verilir. "Teslim olursanız, canınız, malınız ve kendi dininizi serbestçe icra hakları verilecektir" denilir. Bu teklif İslâmî bir yeminle teyit edilir. Hıristiyan halk, Müslümanların sözüne dinen sadık olduğunu bildiklerinden, teslim olur. Birçok şehir Türklere yeminle imzalanmış bir emannâme ile teslim olmuşlardır. Bunun en güzel örneği dört sene muhasara altında sıkıntıya düşen Selanik'in teslimidir. Diğer örnek, Ceneviz Galata'sının teslimidir. Ceneviz halkına güvence belgesi, Zaganos Paşa tarafından verilmiştir. Bu güvence belgesinin Rumca metni günümüze ulaşmıştır.

Emannâme veya *ahidnâme* denilen bir güvence neticesi, birçok şehir Osmanlı idaresine girmiştir. Daha sonra biz bu tür şehirlerde, Hıristiyan nüfusun ve kiliselerin devamını görüyoruz. Şayet emannâme teklifi üçüncü defa reddedilirse o zaman Türk komutan "yağma" ilan ederdi. Bu dinî bakımdan onaylanan bir durumdur. Şehir halkı İslâmî güvenceleri (can-mal emniyeti) reddettiğinde, halk esir alınıp malları yağma edilir. Şehir halkının geleceğini, fetheden kumandan tayin eder. Balkanlarda birçok şehir nüfusunun Müslüman, bazı şehirlerin nüfusunun ise Hıristiyan-Müslüman olarak karışık olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi gayet açıktır: Birinci tip şehirler yağma, ikinci tip şehirler ise eman ile alınmıştır. Balkan tarihçileri bu durumu bilmediklerinden şehirlerin yapısı hakkında yanlış kanaatlere varmışlardır. Bazı sözde aydınlarımız da, güya insanî sebeplere dayanarak İstanbul'un neden yağma edildiğini sorgulayarak dövünürler. Tarihimiz, bugünkü kavram ve inanışlar değil, o zamanki inançlar dikkate alınırsa daha iyi kavranabilir. İstanbul'un fethinde olduğu gibi, şehir yağma ile alındığı zaman bütün şehir halkı esir edilir. O zaman da bütün İstanbul halkı çadırlarda idi. Sonradan Fatih bu harap şehri iskân etmek için kesin tedbirler aldı. Bir şehir yağma ile alındığında, Fatih'in yaptığı gibi eski Hıristiyan nüfusu affedip yerleştirmek yahut sürgün usulüyle halk getirip yerleştirmek suretiyle şehir nüfuslandırılmaya çalışılıyor. Genellikle yağma ile boşalan şehre, vaatlerle Türklerin gelmesi teşvik edilir veya "sürgün" usulüyle Türk nüfus getirilip yerleştirilirdi. Emannâme ile teslim olan şehirlere yine Türk Müslüman nüfusu yerleştirmek için tedbirler alınırdı. Zira, Hıristiyan halk tamamen bırakılırsa, direnip ilerde isyana teşebbüs etmeleri tehlikesi vardı. Trabzon'u aldığı zaman Fatih'in etraftan Türk nüfus getirdiği biliniyor. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra, şehre Anadolu'dan 5.000 aile getirilip yerleştirilmesi emrini vermişti. Bu yöntem

Balkanlar'da da uygulandı. Bu uygulamalar bize şehirlerdeki Türk-Hıristiyan nüfus karışımı hakkında bilgi vermektedir. Atina da nüfusu karışık bir şehirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir nüfusunun din ve kültür dokusu, alınan tedbirler ve takip edilen iskân siyasetiyle yakından alakalıdır.

Osmanlılar bir şehri fethedince derhal ve ilk olarak ana kiliseyi camiye çevirir ve ona Ulu Cami adını verirler. Her şehirde bir ulu cami vardır. Yani Osmanlılar, şehre hemen Müslüman damgası vururlar. Fatih de İstanbul'u fethedince Ayasofya'yı şehrin ulu câmii ilan etti ve cizye gibi gelirleri bu camiye vakfetti. Kendi Fatih Külliyesi'ni yapıncaya kadar bu durum devam etti, fakat yine de Ayasofya daima padişahların Cuma namazına çıktıkları şehrin cami-i kebiri olma vasfını devam ettirdi, tâ ki müze oluncaya kadar. Ardından da şehre bir kadı tayin edilir. Osmanlı'da seyfiyye ve kalemiyye kesin olarak ayrıldığından asayiş, inzibat işlerini takip için kadıyla birlikte bir de subaşı tayin olunurdu. Osmanlılar, Balkanlarda da fetihlerden sonra her şehirde aynı usulü takip etmiştir. Bu durum, o şehrin resmi tahriri suretiyle Osmanlı arşivinde resmi bir belge altında kaydedilmiş bulunuyor. Vergiye tâbi olanlar-olmayanlar, resmi şahıslar, mahalleler, mahallelerdeki müslim ve gayrimüslimler, reaya ve askerî sınıf ayrı ayrı her şehir için mufassal bir şekilde tahrir defterine geçilir. Bu tahrirden sonra, o şehrin imparatorluğun resmi bir parçası olma süreci tamamlanmış olur. Bilhassa büyük şehirlerde ayrıca başka askerî tedbirler de alınır.

Şehir, fizikî bakımdan üç genel kısımdan ibarettir:

1. Hisar. En son müdafaa kısmı ki, şehrin en sarp ve müdafaası en kolay yerindedir.

2. Şehir büyüdükten sonra o hisarın altında, asıl şehri çevreleyen ikinci bir hisar vardır. Halkın oturduğu ve çarşı-pazar olan yerler bu surun içindedir.

3. Şehir büyüdükten sonra şehrin dışındaki varoş. Bursa Osmanlılar tarafından fethedilince, hisardaki bütün Hıristiyanlar varoşa çıkarıldı. Bugünkü Hisar Mahallesi'ne, saray ve resmi devlet büroları yerleşti. Topkapı Sarayı'nın bir duvarla çevrili olması gibi Bursa'da da saray, şehirdeki hisardan bir duvarla ayrılmıştı. Genelde varoş müdafaa surlarıyla çevrilmediğinden dışardan gelen saldırıya açıktır. Oraya genellikle gayrimüslim halk ve şehre sonradan gelenler yerleşir. Şehre sonradan gelenler "cemaat" denilen grubu oluşturur. Zamanla bu cemaat gelişir ve mahalleleri oluşturur. Bu durum en çok Yahudi iskânında görülmektedir.

Hisar'da bulundurulan askerî zümre yeniçerilerdir. Yeniçeriler, müdafaa hususunda en sadık askerî grup sayıldığı için hisar onlara aitti. Başlarında bir dizdar bulunurdu. Mustahfızan adı verilen bu yeniçeriler, beylerbeyi ve sancakbeyinden değil, sadece padişahtan emir alırlardı. Şehirlerde ayyâr denilen gençlerden oluşan işsiz güçsüz takımı sürekli asayişi bozucu hareketlerde bulunurlardı. Mesela, Hıristiyan ve Yahudi mahallesinde yangın çıkarır, yağma yapmak isterler. Dizdarın başlıca vazifesi, bu ayyâr takımını önlemektir. Bağdat'ta, Budin'de, Şam'da şehri koruyan 500 yeniçeri vardı. Daha sonraları XVII. asırdan itibaren bu yeniçeriler şehrin tüm idaresini ele aldılar. Cezayir'de, Tunus'ta ve Bosna'da da böyle olmuştur. Bunların başbuğuna "Dayı" adı verilirdi. Buralar bir yeniçeri şehri haline gelmişlerdir. XVIII. asırda Bosna'ya gelen bir Fransız, "Bunlar kendi kendilerini idare eden bir cumhuriyet" ifadesini kullanmaktadır. Devletin tayin ettiği vali bile onların rızası olmadan gelip göreve başlayamazdı. Belgrad da zamanla aynı duruma düştü. Evvelce bu yeniçeriler, şehirlerde dizdarın kumandası altında küçük bir grubu oluşturuyorlardı. Fakat Celali İsyanları üzerine padişah büyük şehirlerdeki kalelere çok sayıda yeniçeri ve sipahi asker gruplarını yerleştirmeye başladı. Yeniçerilerin kumandanına "yeniçeri serdarı," sipahilerin kumandanına "kethüdayeri" adı veriliyordu. Evliya Çelebi, her gittiği yerde yeniçeri serdarını ve kethüdayerini isimleriyle vermiştir. Bunlar, sultanın kulu oldukları ve mahalli otoritelere tâbi olmadıkları için, zamanla imtiyazlı bir grup olarak şehirlerde yerleştiler ve hâkimiyet kurup mahalli otoriteleri saymamaya başladılar. Bu durum, âyanların ortaya çıkması suretiyle Osmanlı şehir dokusunda yeni bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

Şehir tarihi için bilhassa XVII. asırdan itibaren en önemli kaynağımız Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, gittiği her şehir halkının sosyal hiyerarşisini tavsif eder. Evvela, şehrin resmi ve askerî zabitlerini, sonra kadısını, muhtesibini, şehir kethüdasını sayar. Kethüda o şehri kadı ve hükümet nezdinde temsil eder. Kadı, şehri ve pazarı muhtesib vasıtasıyla denetler. Asayişi muhzırla temin eder. Genel polis işleri, dizdara yahut yeniçeri serdarına bağlıdır. Evliya Çelebi, her şehirde evvela bunları sayar. Sultanın gönderdiği, Ağa denilen serdar ve dizdar sahib-i siyasettir. Şehirde sahib-i siyaset olanlarla olmayanlar birbirinden ayrılır. Sahib-i siyaset olanlar tam otorite sahibidir ve bunlar suçluları yakalayıp ceza verme yetkisine sahiptir. Sahib-i siyaset olanlar el kesme gibi ağır cezaları, muhtesib ise pazar halkına falaka ve para cezası gibi hafif cezaları verir.

Osmanlı şehir tarihi konusunda verdiğim bu bilgilerden sonra, Osman Gâzi döneminden itibaren Bursa ve civarındaki siyasî gelişmeler vasıtasıyla, Bursa'nın önemli bir yerleşim birimi haline dönüşmesini izah edebiliriz. Osman Gâzi, çok atılgan ve enerjik bir Türkmen liderdir. İleri görüşleri olan Osman Gâzi, Eskişehir

Karacahisar'daki payitahtını bırakıp 100 küsür kilometre uzaktan Yenişehir'e gelip orada bir uc müessesesi, bir savaş serhaddi tesis etmiştir. Yenişehir Osmanlı'nın ilk payitahtıdır ve daima da payitaht olarak kalmıştır. I. Murad'ın 1387'de burada büyük ve muazzam bir sarayının var olduğunu biliyoruz. Yakın zamanda yapılan kazı çalışmaları da, Yenişehir'in payitaht dönemini ortaya çıkarmaktadır. Bu uc şehri olan Yenişehir, İznik'e ancak 30-40 km., Bursa'ya da hemen hemen aynı mesafede ortada bir uc savaş merkezidir. Osman Gâzi, buradan İznik'e giderek şehri 1301'de muhasara etmiştir. Bu muhasara çok büyük bir teşebbüstür. Bizans'ın ikinci büyük şehri olan İznik'in muhasarası, bir uc beyi olarak Osman Gâzi'nin ne kadar atılgan bir lider olduğunu gösteriyordu. Fakat, şehrin etrafı bataklıktı ve surlar muazzam bir şekilde duruyordu. O zaman burada iki havale kulesi yaptırdı. Bunlardan birisi Draz Ali (Uzun Ali), ikincisi ise Kara Tigin Kulesi'dir. Bu yapılara havale kuleleri denmektedir. Kulelerin fonksiyonu; şehri etraftan tecrit etmek, kente gıda ve yardım gelmesini önlemek ve bu suretle şehri teslim olmaya zorlamaktır. Bu sistem, topun kullanımından önce Osmanlı'nın müracaat ettiği savaş taktiğidir. Fatih Sultan Mehmed bile bu yöntemi kullanmıştır. Fatih Sultan Mehmed, 1456'da Belgrad'ı alamadı ve oraya şehri tecrit etmek için bir havale kulesi yaptırdı. Eğer Sırbistan'a giderseniz, orada yüksek bir yerde kurulu Havana adıyla anılan havale kulesinden bozma bir yer adıyla karşılaşırsınız. Yani, bütün Batı Anadolu'daki şehirler bu şekilde teslime zorlanmıştır. Osman Gâzi, Bursa'nın fethi için de şehrin iki tarafında, Balabancık Kulesi ve Ak Timur Kulesi'ni inşa ettirmiştir. Bu iki kule ile Bursa'yı etraftan tecrit ettirmiştir. Osman Gâzi Bursa'ya 1303'de gelip, şehri muhasara altına almıştır. Abluka yirmi üç sene devam ettirilmiş ve Bursa 1326'da Osmanlılara teslim olmuştur. İznik, aynı şekilde iki havale kulesinin baskısı altında 1331'de Osmanlılara teslim olmuştur.

Şimdi, tarihlerde belirtilmeyen bir noktayı vurgulamak isterim. 1326'da Bursa teslim olunca, bu olay Bizans payitahtında büyük bir etki meydana getirdi. Bitinya'nın iki büyük şehri olan İznik ve Bursa, Osman Gâzi zamanında fethe hazırlanmış bulunuyordu. Bursa'nın düşmesi İstanbul'da büyük bir tepkiyle karşılandı. İmparator Andronikos III, Marmara sahillerinde Kara Biga denilen ve surlarla korunan yarımadaya geldi. Burada Karesioğluyla buluştu ve onlarla 1328 tarihinde Osmanlı'ya karşı bir müttefik olarak anlaşma imzaladı. Tarihlerde bu söylenmiyorsa da, Bizans imparatoru Bursa'nın kaybedilmesine ve Bitinya'nın Türklerce istilasına tepkisini göstermekteydi. 1328 tarihinden bir yıl sonra, imparator bir orduyla İzmit körfezine geldi. Bugün Eskihisar denilen bölgeden geçerek Bitinya'yı kurtarmak ve Bursa'yı geri almak istiyordu. Bizim tarihlerimizde maalesef bu hikâye anlatılmıyor. Andronikos III'ün izlediği yolun üzerindeki Gebze, çok iyi tahkim edilmiş yerleşim birimlerindendir. Burada dört

kale kurulmuştur. Daritzion Kalesi, Pelekanon Kalesi, Eskihisar Kalesi muazzam kalelerdir. Bugün büyük kale hâlâ ayaktadır. Buradan Anadolu'ya geçmek isteyen Andronikos'a karşı, Osmanlı sultanı Orhan, bölgeye daha önce gelip yukarıdaki tepeleri tutmuştur. Çıkan savaşta imparator ordusuyla Gebze'nin aşağısında, sahilde ancak Pelekanon Kalesi etrafında tutunabilmiştir. Bu savaşa daha sonraları Bizans imparatoru olacak Kantekuzenos, bizzat Büyük Domestikos olarak katılmıştır. Pelekanon Savaşı, tarihimizde İstanbul'un fethi kadar önemlidir. Maalesef, bu konuyu tarihlerimizde belirtmiyoruz. Pelekanon Savaşı'nı bütün teferruatıyla biliyoruz, ancak size neticeyi anlatayım. İmparator bacağından yaralandı ve bir halıyla sahildeki gemiye taşındı. Bu olay Osmanlılar için büyük bir zaferdir. Bunun hemen akabinde bütün Marmara sahili, Hereke, Pendik, Üsküdar ve bütün Anadolu'nun doğu sahili Yoros tepesine kadar Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar için bu önemli gelişmenin asıl büyük neticesi, Bizans açısından Bitinya, Bursa ve İznik'i kurtarmanın artık imkânsız olduğunun ortaya çıkmasıdır. Belirttiğim gibi Pelekanon Savaşı, İstanbul'un Osmanlılarca fethi kadar önemlidir. Şayet Bizans imparatoru Gebze'den geçebilseydi, belki Bursa'yı Osmanlılardan geri alabilirdi.

Buraya kadar anlattığım meseleyi tarihi bir nokta olarak arz ettikten sonra, size Bursa şehrinin XVI. asırda Avrupa'nın en önemli şehirlerinden biri durumuna nasıl geldiğini ve bu gelişmenin hangi şartlar altında gerçekleştirildiğini anlatmaya çalışacağım. Bursa'nın daha XIV. yüzyıl sonlarına doğru dünyadaki en büyük ipek sanayii ve ticaret merkezlerinden biri olduğunu Alman esir Schiltberger seyahat kitabında belirtmiştir. Şehrin ilk pazar yerini Sultan Orhan bir bedesten ve han inşa ederek kurmuştur. Bu tesisler hisarın hemen dibinden başlayarak sonradan yapılan hanlar ve bedestenler ile genişlemiş ve Bursa'nın Kapalı Çarşısı'na vücut vermiştir. Bugün de Bursa'nın ticaret hayatı bu bölgede toplanmış bulunmaktadır. Osmanlı şehirlerinde iki büyük ana bölge vardır: Biri halkın oturduğu mahallelerdir. O mahallelerde müslim ve gayrimüslim cemaatler, ayrı ayrı, kendi mahallelerinde mescit, kilise veya sinagog etrafında yerleşmişlerdir. Şehrin diğer ana bölümü pazar yeridir. Orada belli başlı idarî üniteler, yani kadı mahkemesi, esnaf, gelen kervanların indiği hanlar, kervansaraylar ve günlük alışverişin cereyan ettiği pazaryerleri ve çarşılar yer alır. Bu bölgede müslim ve gayrimüslim şehir halkı birlikte, her sınıf esnafın (loncaların) içerisinde beraber çalışırlardı. Hatta, daha sonraları bağnazlık dolayısıyla ayrı ayrı bayramlarını kutlamadan önce bilhassa Nevruzlarda birlikte teferrüce çıkarlardı. Yani şehrin pazar bölgesi, müslim ve gayrimüslim unsurların işbirliği halinde birlikte çalıştıkları bir mekândı. Bursa'da bunu açık bir şekilde görüyoruz. Bursa, Osmanlı şehir tarihinde, daha sonra Edirne ve Balkanların büyük şehirleri ve İstanbul'da ortaya çıkan şehirler için bir model olmuştur. Yani, Osmanlı şehirleri daima bu

iki bölge üzerine kurulmuştur. Pazar yerini, genel hayatın yani kamusal hayatın toplandığı yer olarak düşünmeliyiz. Mesela, bir padişahın tahta cülusu veya padişahların fermanları, orada münâdiler tarafından halka duyurulurdu. Kadı mahkemesi; esnafın nizamlarının ve şehrin mahalle nizamının korunduğu, günlük narhın tespit edildiği, pazar yerinde muhtesib vasıtasıyla kontrolün sağlandığı ve kanunsuz iş yapanların muhakeme edildiği bir yerdi ve şehrin belki de en önemli merkezi sayılabilirdi. Bütün esnafı kadı huzurunda temsil eden bir şehir kethüdası bulunur, esnaf loncalarını kadı önünde kethüdaları temsil ederdi. Yiyecek maddelerine narhın tayini yine kadı mahkemesinde, esnafın katılımıyla tespit olunurdu. Başka deyimle, bugün belediyeye ait bütün fonksiyonlar kadı tarafından yürütülürdü. Bunun içindir ki, kadı sicilleri Osmanlı şehir tarihi için temel kaynağımızdır.

Bursa'nın önemi şuradan kaynaklanıyor: İlk Osmanlı şehirciliğinin şekillendiği şehir olması ve bu yönüyle de öteki Osmanlı şehirlerine örnek olmasının yanı sıra Bursa, daha Orhan Bey zamanından itibaren Doğu-Batı ticaretinin önemli bir merkezidir. Doğu'dan kervanların, Batı'dan İtalyan tüccarının geldiği bir merkez durumuna gelmiştir. O kadar ki, Bursa sicillerindeki belgelere göre, daha XV. asrın ikinci yarısında Rusya'dan tüccarlar Bursa'ya gelmekteydiler. Bursa, Mısır ve Suriye üzerinden Hint mallarının geldiği ve Batı'ya aktarıldığı uluslararası bir ticaret merkeziydi. Özellikle, Bursa'nın uluslararası bir ticaret merkezi halinde yükselmesiyle -ki bu faaliyet daha Orhan Bey zamanında başlamıştır- şehir İran'dan gelen ipek kervanlarının merkezi olmuştu. Bu ipek Batı'da kapitalizmin ilk safhasında ipek sanayiinin beslenmesi için gerekliydi. Biz Bursa sicilleri ile İtalyan kaynaklarının karşılaştırılmasından, Pera'dan gelen Yahudi ve İtalyan tüccarların İstanbul'un fethinden önce Bursa'da önemli ölçüde faaliyet gösterdiklerini tespit ediyoruz. Yani, İstanbul'un fethinden önce Akdeniz Hıristiyan tüccarları ve Yahudiler ipek, baharat, hatta Sakız Adası'nın sakızını gelip Bursa'dan alıyorlardı. Bursa'nın merkezindeki çarşı, bedesten ve büyük hanlar bu ticaretin o zamanki önemine tanıklık ederler.

İstanbul Bizans'ın elinden düşmeden önce, 1400'e doğru Bursa'nın nüfusu İstanbul'un nüfusu kadardır. Alman Bizantinist Schneider'in tespitine göre o zamanlarda İstanbul'un nüfusu otuz bin ile kırk bin arasında tahmin ediliyor. Bursa şehrinin nüfusuna ait bilgilere Fatih zamanından beri kaydedilen kadı sicillerinden de ulaşabiliyoruz. Şehrin gelişmesini, nüfusunu, ekonomisini bu sicillerle öğreniyoruz. Bu sicillerden öğreniyoruz ki, 14. asır sonları ve 15. asrın ilk yarısında Bursa'nın nüfusu 5000 hanedir. XVI. asırda bu rakam 6000 haneye çıkmaktadır. Her hane sayısını 5 kabul ederseniz, Bursa o dönemde 30000 nüfuslu büyük bir şehirdir. Şehrin gelişmesi; siyasi önem kazanması kadar, bir

ticaret merkezi olması ve ekonomisinin büyümesine bağlıdır. Bursa, Osmanlı idaresinde ekonomi bakımından müstesna durum kazanmıştır. Eskiden Akdeniz ve Avrupa ipek sanayisini besleyen ipek istihsali, İran'ın kuzey eyaletlerinden Tebriz'den gelir, buradan Van Gölü'nün üzerinden Halep'e inerdi. Bu, İpek Yolu idi. Bu yolu kullananlar Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren kuzey yolunu seçmeye başladılar. Kervanlar, artık Tokat üzerinden (Merzifon-Gerede-Bolu-Mudurnu-Göynük yolu ile) Sakarya'ya oradan Bursa'ya gelmeye başladılar. İpek Yolu'nun Bursa'ya gelmesi önemliydi. Bursa'ya senede beş-altı kervan gelmekteydi. Tebriz'den Bursa'ya gelen İran ipeği, Akdeniz ipek sanayisi için önemliydi. İtalya'daki Floransa ve Cenova'da yükselen bu sanayi bütün Avrupa'yı ipekle bezemekteydi. Beklenilen ipek, Bursa yolu ile Avrupa'ya geçmekteydi. İranlı kervanlar ipeği buraya bırakırlar, buradan ipek Cenevizlilerin elindeki Pera'ya (İstanbul/ Galata) geçirilirdi. Giovanni di Francesco Maringhi adlı Florasanlı bir tacirin, bir ajanın raporlarından biliyoruz ki, Bursa'da Yahudiler, Cenevizliler ve Florasanlılar bu ipeği kapışmak için mücadele etmektedirler. Avrupa ipek sanayisi için bu iş o kadar önemlidir. Bursa'dan Pera'ya ulaşan ipek, deniz yoluyla İtalya'ya geçiriliyordu. Bursa'da kurulu ipekli sanayi içinde, en aşağı bin tezgâh olduğunu biliyoruz. Gelişen yerli sanayi Bursa'da Doğu'nun bütün inceliklerini yansıtan kumaş imalâtına imkân sağladı. Bu ipekliler bugün Avrupa müzelerinde gösterilmektedir. Rus Çarları ve İsveçli başpiskoposlar Bursa kemhasıyla elbiselerini diktirmekteydiler. Bu sanayi o kadar önemli ve bir o kadar başarılıydı. Bursa'nın ticari ve ekonomik hayatını etkileyen başka bir yol, Hindistan yoludur. Hindistan'ın türlü zenginlikleri, baharatı, kıymetli taşları evvela Mekke'ye gelir, Mekke kervanları Şam, Halep üzerinden Anadolu'yu takiple Akşehir üzerinden Bursa'ya gelirlerdi. Yani, Bursa aynı zamanda bir baharat merkezi idi. Dünya ticaretinin o zaman kıymetli metası olan baharat da Bursa'ya gelmektedir. İpek kervanlarıyla gelen İranlı tüccar, buradan baharat ve inci almaktaydı. İnci gümrükten kaçırılması kolay kıymetli metadır. Bahreyn'in incileri de Bursa'ya gelmekteydi. Demek ki, bu yol Hindistan yoludur. Sicillerde çok güzel belgeler buldum. Hindistan'da vezir olan Mahmud Kavan, beş altı kişiden oluşan bir ticaret grubunu Hint mallarıyla Rusya'ya göndermekteydi. 1470'li yıllarda bu tacirlerden birisi ölüyor. Dolayısıyla, onların malları hakkında sicillerde kayıtlar bulunuyor. Bursa, aynı zamanda Akdeniz'e Sakız üzerinden de bağlanmaktaydı. Sakız Adası kapitülasyon almayan Avrupalı tüccarların toplandığı bir merkezdi. Oradan Avrupa malları Çeşme'den Bursa üzerine gelmekteydi. Bu üçüncü yoldu. Dördüncü yol Bursa'dan Gelibolu üzerinden Rumeli'ye ve oradan kuzey memleketlerine giden yol. Alman esir Schiltberger, 1400'lerde yazdığı kitapta diyor ki: "Bursa dünya ipek sanayisinin ve ticaretinin merkezidir". Görüldüğü gibi, fetihten altmış yetmiş sene sonra Bursa çok değişmiş bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiştir.

OSMAN GAZİ'NİN FETİHLERİ VE DEVLETİN KURULUŞU[5]

Köprülü'ye göre Kayılar, "Osmanlı Devleti'nin ilk etnik çekirdeğini oluşturmuştur."[6] Buna karşı Paul Wittek (*Deux Chapitres*), Osmanlı hanedanının Kayı aşîretiyle ilgisi olmadığı tezini savunur. Osman'ı Oğuz Han'a bağlayan soy kütüğünün, hanedan siyaseti etkisiyle II. Murad döneminde ortaya çıktığını vurgular. Sonraki tarihçiler tarafından sultanlar sülâlesinin, bir "maksad-ı mahsûsla" Kayı'ya dayandırıldığını Köprülü kendisi de vurgulamıştır.

Yazıcızâde'ye Göre Osman'ın Han Seçilişi

"... Tatar şerrinden korkup ol etrâfda yaylalar ve kışlardı, rüzgârla (zamanla) Tatardan incinenler Uc'a gelüp çoğaldılar; pes, Osman katına geldiler. ... Merhum sultan 'Alâeddîn'den dahi size sarf-i nazar olmuştur, siz Han olun ve biz kullar, bu tarafda hizmetinizde gazâya meşgul olalum, dediler; Osman Beg dahi kabûl etdi. Pes, mecmû'urudurup Oğuz resmince üç kere yükinüp baş kodular, dolu obalardan karman getürdüp Osman Beg'e sundular..." (bu metin, Ruhî'ye atfolunan Oxford yazmasında: Bodleian, Marsh 313, verilmiştir).

Düstûrnâme soy kütüğünde ilginç olan, Osman'ın atalarının taşıdığı alp unvanları. Osman Gâzi'nin başlangıçtan beri yoldaş'ları Turgut Alp, Aykut Alp, Saltuk Alp, Hasan Alp gibi alplardır; alp unvanı Gâzi önder unvanı ile eşanlamda kullanılır. Alplar, Selçuk Uc toplumunda Türkmen savaşçıları sefere götüren deneyimli, iyi silahlanmış komutanlar durumundadır.

5 Halil İnalcık, "Osman Gâzi'nin Fetihleri ve Devletin Kuruluşu", *Osman Gâzi ve Dönemi, Bursa'nın Fethi ve Osman Gâzi'yi Anma Sempozyumu (9-10 Nisan 2010) Bildirileri*, ed. Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2010, s. 9- 22.

6 Bkz. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Etnik Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Yerel göçebe Türkmenler ile beraber Osman Gâzi'nin kuvvetleri, çoğunlukla uzaklardan (Paflogonya'dan: Pachymeres) gazâ-doyum için gelen "gârib" (yerini yurdunu bırakmış) Türkmenlerdi.

Başlangıçtan beri uc beylerinin fetih politikasına iki ilke yön vermiştir: Gazâ ve İstimâlet.[7]

Gazâ, sanıldığı gibi kontrol altına alınan bölgelerde halkı İslâmlaştırma amacına yönelik değildi. Gazâ, Dârü'l-İslâm'ın (Türkçe: İllik) egemenlik alanının genişlemesini amaçlar (zor altında İslâmlaşmış olanları Osmanlı idaresi gerçek Müslüman saymamış, onları sahariyan yahut ahriyan adı altında Müslümanlardan farklı bir statü altına koymuştur).

Osman, Eskişehir'den Bilecik ve Yenişehir'e kadar geniş bir ülke sahibi olunca (1299), İn-Önü'nü oğlu Orhan Bey'e, Yarhisar'ı Hasan Alp'a verdi (Neşrî, 112 "bu dahi bahadır yoldaş idi"). İnegöl'ü Turgut Alp'a verdi. Osman ile sefere giden Saltuk Alp, Hasan Alp ve Konur Alp da önde gelen alplardır. Bu alp ve nökerlerin çocuk ve torunları, sonraları devlet idaresinde önemli makamları işgal edecekler ve bir çeşit Osmanlı "aristokrasisi" oluşturacaklardır.

Rum abdalları, bâciyân ve ahîlerle yan yana bir tâife, yani belli bir statü altında bir grup olarak zikredilen Gâziyân,[8] Osman dönemindeki alplar ve maiyetlerindeki gâzilerden başkası değildir ve bu alplar belli nitelikler taşıyan bir gruptur.

İç Anadolu'da Gelişmeler Karşısında Osman

Osman'ın Sultan-Öyüğü Uc'unda harekâtını, daima İç-Anadolu'daki olayların ışığında izlemek gerekir. 1285-1291 döneminde Anadolu'da Selçuk sultanına ve Moğollara karşı Türkmen isyanları, Osman'ın Selçuk sultanının haraçgüzarı Karacahisar tekfuruna karşı hareketine ve 1288'de kaleyi ele geçirmesine fırsat verilmiş görünmektedir. (Moğol-İlhanlı) Emir Çoban, ilk kez 698 Şaban'ında (1299 Haziran) Sülemiş'e karşı Anadolu'ya geldi. Sülemiş'i yendikten sonra Memlüklere karşı Suriye sınırına yöneldi. 1314'te büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldi. Osman'ın yurdundan uzak olmayan Karanbük'ü (Karabük) kışlak seçti. Türkmen beyleri gelip orada bağlılıklarını bildirdiler. Aksarayî (Müsâmeret), gelip itaat eden Etrâk (Türk) beylerini, Hamîdoğlu, Eşrefoğlu, Karahisar Beyi, Germiyanoğlu, Kastomonu'dan Süleyman Paşa diye anar. Osman'ın adı

7 Halil İnalcık, "Ottoman methods of conquest" *Studia Islamica*, 1954.
8 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 237-238.

zikredilmez. Bu sırada Osman, en ileri Uc bölgesinde yerel tekfurlarla uyum içinde yaşamakta idi. İlhanlılar için bir sorun yaratmıyordu.

Anadolu bey-emîr-hanları, 1335'de İran'da Abu Sa'îd Bahadır Han'ın ölümü üzerine Cengiz soyundan İlhanlar kalmayınca, ancak o zaman sultanlıklarını ilân edip hutbe ve sikke sahibi olmuşlardır. Şimdiye kadar tarihçiler, eski rivayeti izleyerek, 1299 tarihini Osmanlı hanedan ve devletinin gerçekten ve hukuken kuruluş tarihi kabul etmişlerdir. Türk geleneğinde devletin kuruluşu, her şeyden önce, egemenliğini Tanrı'dan aldığına (Tengride kut bulmuş) inanılan karizmatik bir hanın ortaya çıkışına bağlıdır. Ama bu, İslâmî geleneğe göre hutbe ve sikke sahibi olmaya yetmez.

1288'de uzak Söğüd Uc kasabası yerine Osman, şimdi Karacahisar fethiyle Sultan'ın "nâibi"ne ait Eskişehir yanında hâkim durumda bir merkeze yerleşmiş bulunuyor; bu fetih, Osman'ı bölgede fiilen bir Gâzi bey durumuna yükseltiyordu. Artık Osman Bey, Çobanoğulları gibi Selçuklu Sultanının sancak sahibi bir emîri mertebesine yükselmiş görünmektedir.

"Osman Gâzi kim sancak begi oldu, nökeri Köse Mihal'e Taraklı-Yenicesi'ne segirdelüm (akına gidelim)" dedi.[9]

Bölgede kendi aşîreti (cemâ'at) ile yerleşmiş olan Samsa Çavuş'a işbirliği için haber gönderdiler. Bu sefere çıkan Osman, yolda ilkin Beştaş Zâviyesi'ne kondu. Samsa Çavuş, bölge Rumları ile "müdârâ" edip (dostça geçinip) cemâ'atıyla yaşıyordu. Burada Mihal'e ait Harman-Kaya üzerinden onun kılavuzluğuyla Sakarya'yı geçip Karacahisar'a (Eskişehir), döndüler.

1288-1299 döneminde, Selçuk sınırları ötesinde tekfurlar elinde bırakılmış bölgeyi Karacahisar'dan Bilecik-Yenişehir'e kadar geniş bir bölgeyi egemenliği altına alacak, birçok şehir ve kalelere hükmeden bir bey durumuna gelecektir. Bu dönemde Osman, Selçuk Sultanına haraç ödeyen yerel tekfurları (Göynük, Gölpazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar Tekfurları) ortadan kaldıracak, doğrudan doğruya Bithynia'da Bizans imparatorluk topraklarına karşı gazâ faaliyetine başlayacaktır.

1299'a doğru Osman, savaş Uc'unu Karacahisar-Söğüt bölgesinden batıda ileride, Bilecik-Yenişehir bölgesine taşıyacaktır. Osman Gâzi'nin pâyitahtını İznik'e yakın Yenişehir'e nakletmesi, bundan sonraki hedefini göstermekteydi. Şimdi doğrudan Bizans sınırları bitişiğindeki Bithynia topraklarına akına başladı. Yenişehir'den akınlarında zaman zaman İznik'e inerdi.[10]

9 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, 10. Bab; Neşrî, I, 88-92.
10 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, 15. Bab

1290'larda Kastamonu'da Hüsâmeddîn Çoban soyundan Muzafferüddîn Yavlak Arslan, sipahbed-i diyâr-i uc, unvanıyla hüküm sürüyordu.[11] Pachymeres, Osman Gâzi'nin ortaya çıkışını, Kastamonu emîrine "Amurius oğulları"na yani "Emîr oğulları" na bağlar.

Argun Han'ın ölümü ve Keyhatu'nun han seçilmesinden (22 Temmuz 1291) sonra İran Moğolları arasında başlayan taht kavgaları sırasında Anadolu anarşi içinde kaldı. Uclarda Türkmenler başkaldırdılar. Kılıç Arslan, Kastamonu Uc'una gitti ve oradaki Uc Türkmenlerini topladı. Eskiden beri Mesûd'a taraftar bulunan uc, Yavlak Aslan'ı öldürdü. 1291 olaylarında sonra Selçuklu Moğol bağımlılığından çıkmış olan Çoban oğlu Ali, uzakta Batı'da, Bizans topraklarına saldırılara başlamış, Sakarya nehrine kadar fetihler yapmış, hatta akınlarını nehrin öbür tarafına kadar ilerletmişti (Pachymeres). Fakat, sonraları Bizanslılarla barışçı ilişkiye girdi. O zaman Osman Gâzi en ileri ucda Sakarya vadisinin beri yakasında Söğüd bölgesinde bulunuyordu. Pachymeres, açıkça bildirmektedir ki, akını durduran Ali'nin yanındakiler Osman tarafına geçtiler ve onun önderliğinde akınlarını sürdürdüler. Pachymeres Osman'ın o zaman Çobanoğulları'nın emri altında ileri hatta bir uc savaşçısı olduğunu vurgular.[12] Böylece, bu serhat bölgesinde önderlik, Osman Gazî'ye geçmiş. İşte Pachymeres, Osman'ın ortaya çıkışını bu şekilde açıklamaya çalışır. Onun anlattığı tarihte Osman, Eskişehir-Karacahisar'dan gelip Bilecik-Yenişehir'de yerleşerek İznik'i tehdit etmeye başlamıştı. Pachymeres, onun önceki Karacahisar dönemini (1288-1299) tabii bilemezdi. Pachymeres'in kaydı şu bakımdan son derece önemlidir: İlk kez çağdaş bir yabancı tarihte zikredilmiş, böylece tarih sahnesine çıkmış bulunuyordu. Osman'la çağdaş olan tarihçi Pachymeres'in Osman hakkında şu gözlemi ilginçtir: Uc bölgesinde Türkmenler arasında en atılgan, en enerjik akıncı önderi Osman'dır. Bizanslı kronikçi, Osmanlı rivayetlerinde olmayan bir başka önemli noktayı belirtir: Osman (Atmanes), Kastamonu (Paflogonya) Uc emîrleri Çoban-oğulları emrinde bir uc savaşçısıdır.

Osman'ın 1301'e doğru Bizans İmparatorluğu'nun bir merkezi ve konsillerin toplantı yeri olan önemli İznik şehrini ele geçirmek üzere harekete geçti.

Pachymeres, imparatorun komutanı Mouzolôn ile Osman arasında Bapheus Savaşı'nı ayrıntılarıyla anlatır. *Anonim Tevârih,* İznik kuşatmasını Dinboz Savaşı'ndan hemen önceye koyar.

---

11 Yaşar Yücel, *Çobanoğulları-Çandaroğulları,* TTK, Ankara 1980.

12 Pachymeres ve Zacharidau'daki yanılmalar için bkz. İnalcık, Halil, *Cambridge History of Islam,* 1970.

İznik İçin Osman Gâzi ve Bizans Mücadelesi

Osman 1299'da Bilecik-İnegöl-Yenişehir bölgesini aldı. 1302'de gelip İznik'i kuşattı ve Bapheus'ta bir Bizans ordusunu bozdu. Bilecik-Lefke-Mekece-Ahhisar-Geyve fetihleriyle Bizans'ın ikinci savunma hattını ele geçirdi (1299-1304); böylece İznik'i her yandan çevirmiş oldu.

Osman Gâzi, bir uc gaza üssü olarak İznik'ten yalnız 25 km. uzakta bulunan Yenişehir'e yerleştiği zaman (1299) hedefi, Bthynia'nın iki büyük merkezi olan İznik ve Bursa idi.

İmparatorun oğlu IX. Mihal'in Batı Anadolu'ya hareket tarihinde, 1302 baharında, Pachymeres, "Amourios" (Yavlak Aslan oğlu Ali), "Lamisés ve Atmanes (Osman)"ın saldırı halinde olduklarına işaret eder.[13] Ayrıca 1302 baharında Bizanslı general Mouzalôn Mésethynia'da ağır bir bozguna uğradığını (Bapheus Savaşı) ve tüm yöre Rum halkının göç etmekte olduğunu, bu bozgun üzerine Türklere karşı savunmanın acil bir durum yarattığını kaydeder.[14]

Bapheus Savaşı gerçekte 1302 Temmuz ayında vuku bulmuştur. Osmanlı rivayeti de bunu doğrular. Savaşı uzun uzadıya anlatan *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*[15] ve Âşıkpaşazâde'nin özetlediği eski *Menakıbnâme*, Bapheus (Koyunhisarı) Savaşı'nı Dinboz (Dinboz, Dinanoz) Savaşı için eski menakıbnâme Hicrî 702 tarihini verir.[16] Aynı menakıbnâme, İznik kuşatmasını Dinboz Savaşı'ndan hemen önceye koyar.

Savaşın yazın temmuzda vuku bulduğu düşünülürse (Pachymeres) Bapheus Savaşı 701 Hicrî yılının sonlarında, yani Temmuz 1302'de olmuştur.

Yalak-Ovası (Günümüzde, Yalova'ya bağlı Altınova ilçesi merkezi), Yalak-Dere'nin Hersek Dili'ne ulaştığı düzlüktür. Burada vuku bulan savaştan önce Bizans kuvvetleriyle Osman'ın öncü kuvvetleri, İznik'ten gelen yolu kapatan Koyun-Hisarı'nda çarpışmışlardır (Pachymeres). Yalak-Dere vadisini izleyerek İznik'ten gelen ana yol üzerinde Koyun-Hisarı, Yalak-Ovası'na çıkmadan önce tepedeki hisardır. Menakıbnâme'nin bu hisar hakkında ifadesi aynen şöyledir: *"Yukarı sırtdaki hisar anun (Kaloyan'ın) idi. Şimdiki zamanda Türk ana Koyun-*

13 Pachymeres, Georges, *Relations Historiques*, ed. Albert Belles Failer, translation into French by Vitelien Laurent, Paris: Les Lettres, IV, 1999, X, 20. s. 346; Y. Yücel, "Çobanoğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1991, s.31-51.

14 Pachymeres, X, 24, s. 355-357.

15 *Die altosmanischen anaonymen Chroniken*, Yay., F. Giese, Breslau 1922.

16 Ahmed Âşıkî (Âşıkpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, yay., Ç.N. Atsız, İstanbul 1947, 16 ve 17. Bab'lar.

Hisarı derler". Pachymeres'in ifadesi de savaşın İzmit'e yakın sahilde, ovada yapıldığını teyit eder. Bursa'ya yakın Dinboz üzerinde bir ikinci Koyun-Hisarı vardır.[17] Menakıbnâme, Yenişehir-Bursa yolu üzerinde Dinboz (Dimboz, bugün Erdoğan) savaşını anlatırken, *"Dimboz'da Koyun-Hisarı'na giden yol"*dan söz eder: "Bapheus'dan sonra 1303'de Tekvurlarla Osman ilkin Koyun-Hisarı'nda buluştular, ceng ede ede Dinboz'a geldiler".

Bapheus (Yalak-Ova) Zaferi (Pachymeres'ten alıntı)[18]

"Osman, dağ geçidini geçip birden (ovada) göründü. O kendi kuvvetleriyle birlikte, daha önce Paflogonya dolaylarından savaş için kendisine gelip katılan birçok savaşçının başında idi.[19] Léon Mouzalôn kumandası altındaki kuvvetler,Alan'lar, oluşan kendi askerî ile yerli ve yabancı askerden oluşuyordu. Hepsi yaklaşık iki bin kişiye varıyordu. Kendi toprakları üzerinde savaşmakta oldukları olgusu, onlara kalabalık bir düşmana karşı savaşa atılma cesareti veriyordu.

Alan'lar ilk atılım gücünü kaybettiler ve pek cesaretle savaşa girmediler. Rumlardan birçoğu savaş meydanında kalırken, çoğu yakın olan İzmir kalesine, hep beraber utanç verici şekilde, yol açıp kaçmak üzere firar yolunu tuttular.

... Kır halkı, tüm aileleriyle gelip İstanbul'a sığınmakta idiler. ... Yağmalar, Bursa ve İznik kapılarına kadar uzanıyordu, böylece etraftaki tüm kırsal bölge tahrip edildi. Tabribat korkunç ve önüne geçilmezdi. Her şey birkaç gün içinde harabeye dönmüştü".

Anonim Tevârih'te Koyunhisarı

Osmanlı kaynaklarından bu savaşın en ayrıntılı biçimde anlatıldığı *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'daki bölümü aşağıda veriyoruz:

1. *Osman'ın bir oğlu, adını Ali Paşa kodu, anası yanında alıkodu.*

17 Bazı yerel tarih yazarları Bapheus Savaşı'nın yeri olarak Yenişehir-Bursa yolu üzerindeki ovanın sağ tarafındaki Koyunhisar'ı gösterirler. Sahile çıkan zırhlı Bizans kuvvetinin 50 km. uzakta savaşması mantık dışıdır. Koyun otlatan çobanların sürülerini dinlendirdikleri birçok eski Roma hisarına "Koyun Hisarı" denmiştir.

18 Pachymeres, X, 25, s. 364-368.

19 Failer, 366, not. 66'da Pachymeres'i izleyerek Osman'a Meandre (Büyük Menderes)'den kuvvetler gelip katıldığını söyler. Bu doğru görünmüyor. Osman'a Karahisar'dan yardım geldiğini biliyoruz. Bkz. Aşağıda Osmanlı kaynaklarının analizi.

2. *Osman Gâzi (Neşrî, Orhan Gâzi ile) bu tarafda iller açardı.*

3. *Gelüp Köprü-Hisarın yağma ile alup fethetti.*

4. *Andan gelüp Iznik'i hisar etti. (Kuşatmak için havale kuleleri)*

5. *Gördüler kim cenk ile alınmaz, dört yanı su, hiç katına adam varımazdı.*

6. *Vardılar; Yenişehir'den, yana olan dağ divarında bir havale kule yaptılar, ol kal'anın içinde adam kodular; o zemanda Tuz (Drâz) Ali derlerdi, bir dilâver adlu vardı, gayet bahadır pehlivan idi.*

...

12. *İstanbul Tekvuru bu hâle vâkıf oldu, hayli gemiler cem' edüp içine çok leşkerler koyup gönderdiler kim varalar, Gâzileri Iznik üzerinden ayıralar. Gemilere girüp 'azm edüp gitdiler kim varalar, Yalok-Ovasi'na çıkalar, andan Iznik üzerine varalar; Gâzileri gâfilen basalar.*

13... *Gâziler dahi yürüyüp, ol kâfirlerin çıkacak kenarda pusuya girip durdular. Bu yanadan kâfirler dahi gemilerin sürüp varup ol Yalak-Ovası'nda denizden ol kenâra iskele urup bir gece çıkmağa başladılar, kuruya (karaya) döküldüler. ... Kılıc urdular, kâfirleri birbirine kattılar.*

...

16. *... Bu kez Yalak-Ovası'na doluştular. Kim ol vakit bu Yalak-Ovası sarp dağlar ve sarp hisarlardı ve hem bî-nihâye illerdi ve şenlik yerlerdi. ... Şöyle rivayet ederler kim, ol yörenin şenlik olmasına birkaç sebep beyân ettiler. Biri ol kim, sarp yerlerdi; ikincisi ol kim Gâzilerden ürküp gelen dahi anda gelmişti".*

Köprühisar, güneyden Bilecik'ten ve batıdan Yenişehir'den İznik'e gelen başlıca yolarlı kavşak noktasıdır. İznik'e sefer için Osman'ın ilkin Köprühisar'ı alması gerekiyordu. *Anonim*'de, Pachymeres'te bahsedilen Koyunhisarı'na Osman'a karşı gönderilen yüz kişilik ilk keşif kuvvetinden söz edilmemiştir. Aslında *Anonim* ve Pachymeres birbirini tamamlayan bilgiler vermektedir. Her iki kaynak imparatorun; ordusunu, kuşatma altındaki İznik'i kurtarmak için gönderdiği noktasında birleşirler.

İznik kuşatması ve Koyunhisar Savaşı hakkında başka ayrıntılı bir Osmanlı rivayetini Neşrî'de:[20] *"İznik'in yolların kesip şehre karadan girmez oldu, kıtlık olup şehri halkı bunalıp gölden uğurlayın İstanbul'a mededci gönderip istimdâd ettiler"* (Pachymeres de İstanbul'a habercinin "Göl-Kapısı'ndan" gönderildiğini açıklamıştır). Pacymeres, Osman'ın İznik kuşatmasını bırakarak "dağlık araziyi geçitler"den geçerek (Yalak-Dere üzerinde Kırk-Geçit) Bapheus'a geldiğini belirtir. *Anonim*, daha aşağıda bu ayrıntıları yerel bir (Rum) kaynaktan aldığını itiraf eder: (hem ol zamanı görmüş âdemîlerden rivayet olunmuştur). *Anonim*'in kaynağı, Yalak-Ova-İzmit-Marmara bölgesinin "şenliği" nedenlerini de açıklamıştır. *"Ol yörenin şenlik olmasına birkaç sebeb beyân ettiler, biri ol kim sarp yerlerdi, ikincisi ol kim Gâzilerden ürküp gelen iller dahi anda gelmiş idi".* Laskaridler (1204-1261) döneminde tarımda bölgenin refah nedenleri böylece açıklık kazanıyor: Türkmen akınları yüzünden bölgeye yoğun göç, bu bereketli düzlükte (Yalak-Ova) ve kıyı şeridi ile dağ sırtlarında köylünün yoğun tarım faaliyetlerine yol açmış olmalıdır.

Osman Gâzi, imparator ordusunun yolda olduğu haberini alınca Konya sultanından yardım istemiştir. Pachymeres, bu yardımın Meandre (Menderes) bölgesinden geldiğini iddia eder. Bu noktada Neşrî'ye göre Osman der ki: "*İstanbul'da bî-kıyâs leşker geliyürür, eğer ayrılırsavuz üzerimize üzerimize hücum edip etraf Rûmî'nin kâfirleri bize şîr-gîr olurlar; bu gelen kâfirin sınmasına bir çare olsa dedi. Gaziler eyittiler. Bizim adamımız adır, biz dahi Alâeddin-i Sânî'den istimdâd edelim deyip fi'l-hâl Konya'ya adam gönderdiler. ....Sultan Alâeddin-i Sânî (sic) bu haberleri işidib... Buyurdu ki, Sahib-i Karahisar'dan bir nice bir halk muâvene varalar, Sultan'a giden adam dahi gelmedin, İstanbul'dan kâfir gelip Dil'den geçmeğe başladı". Neşrî'ye göre (I, 106), Osman, "Yalak-Hisarı'ndan (Koyun-hisar) dil (tutsak)alup kâfirin gafletin*" öğrenmiş.

Bizans kaynağı 1305'te Osman'ın ordusunun atlı ve yaya beş bini bulduğunu, Bapheus zaferinden sonra bu askerîn İstanbul Boğazı'na kadar akınlar yapıp her yana yayıldığını doğrular. Pachymeres, Osman'ın ordusuna Paflogonya'dan (Bolu-Kastamonu-Sinop) birçok savaşçının katıldığını belirtir. Böylece, Bapheus Savaşı dönemi, Bizans ile Selçuklu uc güçlerinin bu tarihte harekete geçtiği kapsamlı bir karşılaşma niteliği kazanmıştır (1304'te Ephesus'un düşmesi). Anonim rivayetinde bu geniş harekât tam anlamıyla açıklanmış değildir.

20 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, I*, yay. Unat, F.R.,-A. Köymen, Ankara 1949, s. 104-108.

Savaş, *Anonim*'e göre Bizans kuvvetleri Yalak-Ovası'nda sahile çıkmaya başladığında gazilerin baskını biçiminde "gâfilen" başlamıştır. Neşrî, Osman'ın *"gece" baskın edüp basıp ba'zın kılıçtan geçirip ve ba'zın denize gark edüp"* zafer kazandığını söyleyerek *Anonim*'den biraz ayrılmıştır. Neşrî'ye göre karadan Gebze'ye yakın İstanbul'a gitmişlerdir. Farklı ayrıntılar dikkate alınırsa, *Anonim* ve Neşrî birbirinden bağımsız görünmektedir veya her ikisinin kaynağı bu savaşa ait ayrıntılı bir menakıbnâme olmalıdır.

Ancak, olayları mantıksal bir kronolojiye sokma çabasında olan Neşrî'ye göre, bu büyük başarıyı öğrenen Selçuklu Sultanı Alâeddîn (III. Alâeddin Keykubad, 1298-1302), Osman'a sancak beyliği sembolleri (tabıl, alem, at, kılıç ve hil'at) göndermiştir. Oysa Neşr'i'nin kaynağı *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde, (8. Bab) Sultan'ın bu beylik alametlerini 687/1288 Karacahisar'ın fethi üzerine gönderdiği kaydedilmiştir. Neşrî, bu kaydı Koyunhisar Savaşı tarihine 1302'ye koymayı daha doğru bulmuştur. XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyılda yazılan genel Osmanlı tarihleri İdrîs Bitlisî (Bidlisî), Kemal Paşazâde, Ruhî, Lûtfi Paşa'nın üç temel kaynağı, Âşıkpaşazâde, Neşrî ve *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'dan birini, ikisini veya her üçünü kopya etmek veya bağdaştırmak dışında yeni bir şey içermezler, herhalde bağımsız birer kaynak niteliği yoktur.[21]

Bizans imparatorluk ordusuna karşı kazanılan bu zafer, Osman'ı bölgede sivrilen karizmatik bir bey durumuna yükseltmiştir. Pachymeres, bu zaferle Osman'ın şöhretinin Paflagonya (Kastamonu) bölgesine yayıldığını ve gazilerin onun bayrağı altına koşuştuklarını kaydeder. XV. yüzyıl sonlarında tarihçi Neşrî, onun beyliğini bu tarihe koymakla haklıdır. Bapheus Savaşı, Osman'a hanedan kurucusu bir bey prestiji kazandırmış, kendisinden sonra oğlu Orhan rakipsiz beylik tahtına geçmiştir. Böylece 27 Temmuz 1302 tarihini Osmanlı hanedanının, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul edebiliriz.

Kuşkusuz, Bapheus zaferiyle Osman, Bithynia'da Bizans egemenliğini tehdit eden önemli bir siyasi-askerî güç olarak ortaya çıkmıştır. Pachymeres gibi Osmanlı yazarı Yazıcızâde de, 1300'den sonra Osman'ın şöhretinin uzak İslâm memleketlerine yayıldığını ve her taraftan *"göçe göç ardınca Türk-evleri gelip dolduğunu"* kaydeder.

Bapheus'tan Sonraki Gelişmeler

Pachymeres'in açıkladığı gibi, direnç görmeyen ve ganimet için uc bölgesine koşup gelmiş gaziler, bir sel gibi İstanbul Boğazı'na kadar yayıldılar. Bapheus

21 Halil İnalcık, "Osman Gâzi's Siege", s. 82-87.

bozgunundan sonra 1302-1307 yılları arasında bu durum karşısında Bizans'ın düştüğü anarşi ve çaresizlik durumunu Pachymeres son bölümlerinde dramatik ifadelerle anlatmaktadır. Tüm Mesothynia bu akıncıların ayakları altına düşmüş bulunuyordu (Mesothynia, İznik kuzeyi, İstanbul karşısında Kadıköy'e ve aşağı Sakarya'ya kadar Koca-eli bölgesi olarak tespit olunmaktadır. Bu bölge, Sakarya Ucu'ndaki Türk kuvvetlerinin 1301- 1307 yılları arasında ileri harekâtta bulundukları toprakları içermektedir).

(Rumlar) sadece hayatlarını kurtarmak için Doğu'yu bırakıp Batı'ya kaçıyorlardı: ...Türkler çok kalabalık idiler ve birçok başbuğ kumandası altında idiler. Bu akıncılar, 1304 yılı başlarında Koca-eli'nde İstanbul Boğazı'na kadar her yerde faaliyet göstermekte idiler. Türkler bir gemi bulunca Boğaz'ı geçiyor, İstanbul önlerine kadar geliyorlardı. Chélé (Şile) ve Anadolu-Kavağı'nda tepede Hiéron (Yoros) kaleleri onların saldırılarına hedef oluyordu. Panik halinde kaçan Rum halkı, İstanbul'a sığınıyor; sokaklar açlık ve hastalık çeken insanlarla doluyordu.

1302'de IX. Mihail'in ricatı, Gazan Han'ın ölümü (Mayıs 1304) ve Katalanların Batı Anadolu'da Türkmenler karşısında kalıcı bir sonuç alamadan geri dönüşü (1304 sonbaharı) ve nihayet Ephesus'un Sasa Bey tarafından fethi (26 Ekim 1304) Osman'ın Bizans'a karşı neden 1302-1305 yıllarında saldırgan bir siyaset güttüğünü açıklar.

Pachymeres Türkler için şöyle demiştir: "... *Kalabalık ve birbirinden ayrı gruplar halindeki Türkler birçok başbuğa tâbi olup, bir başbuğ, adamlarına başka başbuğların idaresinde yağmalara katılma izni veriyordu*".

Bapheus'tan sonra Osman, denize kadar "İznik ve Pythia etrafındaki tüm toprakları ele geçirmiş bulunuyordu (Pythia, "İzmit körfezi güney kıyısında bir şehir" bugünkü Yalova olarak düşünülüyor).

Osmanlı kuvvetleri, 1303 Dinboz zaferi üzerine batıda Ulubad (Lopadion), güneyde Adrianoi (Atranos/bugün Orhaneli) kalelerine kadar akın yaptılar ve Yenişehir'e çekildiler.[22] Keza; Osman, Bursa ve İznik etrafında "havâle" kuleleri inşa ederek Bithynia'nın bu iki şehri önünden esas kuvvetlerini çekti. Osman, 1304 ve 1305 yıllarında doğuda Sakarya vadisinde İznik'e giden ana yollar üzerindeki hisarlar üzerine seferleri için kuvvetleri toplamak zorunda idi.

Yenişehir Ovası'ndan Bursa Ovası'na giden yol, Koyunhisarı kalesi ve tepede Marmaracık kalesi üzerinden derin bir boğaza, Dinboz (Dimboz, bugün Erdoğan)

22 Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, 17. Bab.

dağ geçidine varır. Bursa ovasındaki tekfurlar, Bapheus'tan sonra Osman'ın artan tehdidi karşısında, belki imparatordan aldıkları emir üzerine ittifak ettiler: Bursa, Adranos, Bidnos, (Patnos?), Kestel, Kite tekfurları kuvvetleri birleştirip Dinboz Boğazı'nı geçip, Osman'ın uc merkezi Yenişehir'e doğru yürüdüler.

Bu büyük kuvveti Osman'ın yanındaki askerler Koyunhisarı'nda karşıladı: düşman savaşa savaşa Dimboz Boğazı'na kadar çekildi ve kesin savaşı orada verdi. Tekfurlar "dağa arka verdiler, durdılar, gayet de kırkun oldu"; Zafer Osman'ın oldu. Boğaz'ı geçerek Bursa Ovası'na indi. Kestel tekfuru savaşta düşmüştü (ölmüştü). Adranos tekfuru kaçmayı başardı, Bursa tekfuru kaçıp Bursa hisarına kapandı. Osman karşısında kalan Kite tekfurunu Lopadionéa'ya (Ulubad) kadar kovaladı. Tekfur, köprüyü geçip Ulubad tekfuruna sığındı. Tekfur köprüyü hiçbir zaman geçmeye kalkışmaması koşuluyla Kite tekfurunu Osman'a teslim etti. Artık Sakarya-Yalova hattının güneyinde Uluabat Gölü'ne kadar topraklar Türklerin yerleşimine açılmıştı.

Paflogonya ve Anadolu'nun başka taraflarından gaza ve "doyum" için akın akın bayrağı altına gelen yoldaşlarla ordusu beş bin kişiye varmış bulunuyordu.

Hicrî 704 seferi hakkında ilk ve en ayrıntılı kaynağımız, Âşıkpaşazâde'de (20. Bab) İshak Fakîh ve Yahşi Fakîh'ten gelen rivayettir. Sefer mevsimi yaz ayları olduğundan Osman'ın bu seferi 1304 yılına düşse gerekir.

Osman Gâzi'nin Sakarya Seferi (704/1304)

Âşıkpaşazâde (20. Bab) bu seferle ilgili;

"....Doğru Lefke'ye vardılar, Çadırlu Tekvuru ve Lefke Tekvuru muti' olup karşu geldiler (karşıladılar), memleketlerin teslim ettiler..... Andan Mekece'ye vardılar; ol dahi itâ'at ilen geldi. Tekvuru Ak-Hisar'a bile geldi. Ak-Hisar Tekvuru leşker cem' etmiş, karşu geldi, gayetde eyü ceng etdiler; âhir kaçdı, hisarına girmedi. Gaziler hisarı yağma ettiler. ... Geyve'ye vardılar. ... Tekvurun dutdılar; Osman Gâzi'ye getürdiler. ... Bir aydan artucak ol vilâyette durdular; muti' olan yerleri timar-erine verdiler. Halkın emn ü amân ilen inandırdılar. Vilâyet mukarrer oldı, tâ şimdiye değin," demiştir.

Osman Gâzi'nin bu Sakarya seferinde, Orta-Sakarya üzerinde İznik'e kuzeyden ve doğudan gelen belli başlı geçit yerlerindeki kaleleri, Lefke, Mekece ve Geyve'yi ve yakın hisarları ele geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bapheus Zaferi (1302) üzerine Bizans direncinin kırıldığına inanan binlerce gazi Anadolu içlerinden gaza ve ganimet için Bithynia bölgesine akın akın gelmektedir.

Türkler, yalnız Chélé (Şile) ve Astrabit'e (Şile'nin 60 km. doğusunda) değil, Boğaz'ın girişinde Hieron kalesine (Anadolu Kavağı'nda tepede Yoros Kalesi) saldırıyordu. İzmit açlık ve susuzluk içinde son derece kötü durumdaydı, İznik şehri etraftan çevrilmiş dışarıyla ilişkisi kesilmiş kıtlık içindeydi. Kroulla ve Katoika'nın durumu daha kötü idi. (Kroulla Gürle'dir. Failler, Katoika'yı Arnakis'i izleyerek Kite olarak ileri sürmüştür. Katoika, Kara-Çepüş Kalesi'dir). Bizans'tan Harakleion (Marmara Ereğlisi) Limanı'na, oradan İznik'e gelen yolun kapanmış olduğunu Pachymeres açıklıyor. 1304 seferinde Osman tüm Sakarya vadisini, Geyve, Mekece, Absu (Hypsu) ve Lefke'yi ele geçirmiş bulunuyordu. İznik'e erişmek yalnız göl tarafından Kios (Gemilik, Gemlik) yolu açık kalmıştı. Neşrî de Osman'ın 1302 kuşatmasında yalnız göl kapısından İstanbul'a haberci gidebildiğini yineler.

Rum tarihçi genel durumu tasvir ederek şöyle devam ediyor (21. Bab): *"Pylai (Topçu İskelesi) ve Pthyia (Yalova) halkı, Chalcédon (Kadıköy) halkı ve Halizônlar (İzmit-Yalova arasında yaşayan yerli halk) aynı güç duruma düşmüşlerdi. Kios (Gemlik)'a gemi ile gelenler o gün orada bekliyor ve gece selâmetle yollarına devam ediyorlar; sahili izleyerek Askania Gölü'ne (İznik Gölü) varıyorlar; şehrin göl kapısında kıyıya çıkıyorlar; şehre giriyorlardı".*

Orhan'ın Seferi (1305)

Bu arada Pachymeres, Marmara Denizi kıyısında Pégai'in aynı güçlükler içinde olduğunu belirtir. Pégai yarımadası (Kara-Biga) antik dönemden muazzam sırlarla Marmara tarafından ele geçirilmiştir. Pachymeres'e göre Kara-Biga yarımadasına civar halkı kaçıp sığınmış, kalabalıktan salgın hastalık çıkmış, her gün yüzlerce insan ölüme kurban gitmişti.

Katalanlar, 1303-1304 kışında Kyzikos (Kapudağı)'ta atıl oturuyorlardı ve tüm kaygıları imparatordan para koparmaktı. Öte yandan ücretli gruplar, özellikle Katalanlarla Alan'lar arasındaki çekişme, Türklere karşı hareketi geciktiriyordu.

Türkmen gazi beylerinin üstün yanı, sadece ganimet vaadiyle Anadolu içinden binlerce gaziyi bayrakları altında toplayabilmeleridir. Bizans'a karşı Türkmen beylerinin askerî üstünlüğünü bu durum açıklayabilir. İmparator, Katalanları Pégai ve dolaylarında Türk akınlarına karşı gönderme imkânı bulamadı.

Türkmen beylerinin en güçlüsü Germiyan Beyi Alişîr, Philadelphia'yı (Alaşehir) kuşatmış, etraftaki kaleleri eline geçirmiş olup şehri açlıkla teslim almak üzere idi (1304). İmparator, Katalanları o tarafa sevk etti.

Daha bu tarihte Osmanlı uc kuvvetleri Sakarya Vadisi'nde Absu'yu (Pachymeres'te Hypsu, bugün Abcalar) ve Kara-Çepüş'ten ileride Beşköprü-Adapazarı Ovası'na inmiş görünmektedirler. Kara-Çepüş ve Absuyu fetihten sonra Konur-Alp'a uc verildi.

Böylece 1305'te İznik'e gelen tüm yollar, Osman Gâzi'nin kontrolü altına geçmiştir. Sapanca'dan gelen yol üzerinde Akhisar, Geyve ve Kara-Çepüş (Katoika) kaleleri, doğudan gelen yolları Sakarya üzerinde kontrol eden Mekece ve Lefke, hepsi bu tarihte Osman'ın eline geçmiş bulunuyordu.

PAYİTAHT BURSA'YI İNŞA EDEN OSMANLI SULTANLARI

OSMANLI SULTANLARININ UNVANLARI (TİTÜLATÜR) ve EGEMENLİK KAVRAMI[1]

Osmanlı sultanlarının çeşitli dönemlerde kullandıkları unvanlar aynı zamanda devlet ve hükümdarlık kavramlarını ve devletin gelişme dönemlerini de açıklar. Önem verilen unvanlar Han (Hakan, Kağan), Sultan ve Padişah unvanlarıdır. Bu unsurlar sırasıyla Orta Asya Türk devleti, İslâm devleti ve İranî devlet geleneğini yansıtmaktadır. Tabii, hükümdarın ülkesi ve gücü geliştikçe bu unvanlara yenileri eklenmiş yahut onların daha şatafatlı öz-deyimleri kullanılmaya başlanmıştır, İstanbul'un fethinden sonra Mekke ve Medine ile Arap memleketlerinin ilhakıyla I. Selim "Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn," Kanunî Süleyman "Halîfe-i Müslimîn ve Halîfe-i Rûıy-i Zemîn" unvanlarını yeğledi.

İlk Osmanlı beyliğini kurmuş olan Osman, Gâzi Bey (Beg) veya Emîr, Emîru'l-mu'azzam unvanlarıyla yetinmiş görünmektedir. Sonraki rivayetlerde Osman için Han unvanı da yakıştırılmıştır. Gâzi unvanı, Türkçe asil savaşçı anlamında Avrasya'da kullanılan Alp unvanının karşılığı olarak kullanılmıştır. Osman'ın kardeşi Gündüz ve silâh arkadaşları hep Alp unvanı taşımışlardır. Aynı zamanda Moğolca aynı anlamda Bagatur unvanını Bahadır şekliyle alp karşılığı kullanmışlardır. Orhan, ilk kez adına gümüş sikke basılan ve sultan unvanı alan Osmanlı hükümdarıdır. Daha önceki tarihlerde kitabelerde Orhan için kullanılan sultanü'l-guzât, yani gaziler sultanı unvanı, gerçek sultanü'l-a'zam unvanını alamadığı için kaçamaklı kullanılmıştır. Moğol İlhanlı hükümdarları sultan unvanı almaya kalkışan Anadolu emirlerini şiddetle cezalandırmışlardır. Zira, bağımsız hükümdar olarak sultan unvanını kullanmak için mutlaka adına hutbe okunmak ve gümüş akça basılmak gerekir. Orhan, bir hükümdar olarak son İlhanlı hükümdarı Abu Saîd Bahadır Han'ın ölümünden (1336) sonra öteki Anadolu emirleri gibi Sultan unvanını kullanmaya başladı. Rumeli'de

1 Halil İnalcık, "Osmanlı Sultanlarının Unvanları (Tıtülatür) ve Egemenlik Kavramı", *Doğu Batı, Makaleler II*, 2.b., Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 188-192.

imparatorluğu kuran I. Murad ilk defa yüce hükümdar, imparator anlamında Hüdâvendigâr (Hünkâr) unvanını aldı. O, kaynaklarda Gâzi Hüdâvendigâr diye anılır. Aynı zamanda, Orhan, I. Murad ve sonra gelen tüm Osmanlı hükümdarları Gâzi unvanını bırakmadılar. Bu olgu, Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesinde İslâmî gaza ideolojisinin daima temel önemde devam ettiğini gösterir. II. Bayezid'e kadar Beg (Bey) unvanı da terk edilmedi. Fâtih Sultan Mehmed, bazen Mehmed Beg unvanıyla anılıyordu. Kutadgu Bilig'den (yazılışı 1069) beri Türk geleneğinde Bik>Beg>Bey daima, siyasî hüküm sahibi kişi anlamında kullanılmıştır. Osmanlı literatüründe kumanda yetkisine sahip zaîm/subaşılar ve sancak beyi gibi daha yukarı rütbedekiler Beg (Bey) unvanı taşırlardı. Öbür yandan, Yunanca kökenli efendi ve kefalya (kavala) unvanları da yerleşmiştir. Birincisi ileri gelen ulema, ikincisi XV. yüzyıla kadar uc bölgelerindeki subaşılar için kullanılmıştır (mesela Kavala Şahin). Çok sonraları, siyasî ve dinî otoriteyi kişiliğinde birleştirenler için Beyefendi unvanı ortaya çıkacaktır.

Yıldırım Bayezid (1389-1402) tüm Anadolu'da öbür sultanlar üzerinde Selçuklu sultanlarının vârisi olma iddiasıyla, Mısır'daki Abbasî halifesinden Sultânu'r-Rûm (Anadolu Sultanı) unvanının bir menşur (berât) ile kendisine tanımasını istedi (İbnu'l-Fırat). Bayezid'le çağdaş Avrupa resmî dilinde Bayezid *imperator Turcorum* diye anılmaktadır. Fetret döneminde (1402-1413); birbiriyle savaşan Bayezid'in beş oğlu Çelebi unvanıyla kaldılar, çünkü, Türk devletlerinde bir saltanat veraset kanunu yoktu; saltanatı yalnız olağanüstü bir olayla Tanrı belli eder inancı yerleşmiş idi. Dolayısıyla, bütün ülkenin meşru hükümdarının hangisi olduğu belli değildi; tâ ki, Çelebi Mehmed tüm kardeşlerini savaşla saf dışı bıraktı, o zaman (1413) sultan unvanını alabildi. İslâmî bir unvan olan sultan unvanı gerçek meşru hükümdarlığı ifade ettiği için daima kullanılmıştır.

Sultânu'l-Mu'azzam, Sultânu's-Selâtîn veya Sultan-i a'zam, Sultanu'l-Arab ve'l-Acem şekilleri tercih olunuyordu. Bir Müslüman devletin meşru hükümdarı olarak sultan unvanından vazgeçilemezdi.

II. Murad döneminde genellikle Pâdişâh-i 'Alem-penâh (cihan halkının himayesine sığındığı ulu hükümdar, imparator) unvanı yaygınlaştı. Pehlevîcede *pâd* ulu, büyük anlamında terimlerin başında gelir (pâd-men=batman gibi). Pâd-şâh unvanıyla eş anlamda şahlar şahı demek olan Şehinşâh unvanını Osmanlı hükümdarları pek az kullanmışlardır. I. Selim ve I. Süleyman Selîm Şah ve Süleyman Şâh adlarını tercih etmişlerdir.

İstanbul Fâtihi, Doğu Roma imparatorlarının vârisi olma iddiasıyla unvanlarına Kayser-i Rûm unvanını ekledi. Aynı zamanda Sultanu'l-Berreyn ve Hakanu'l

Bahreyn (iki karanın sultanı ve iki denizin hakanı) unvanıyla Anadolu ve Rumeli ve Karadeniz ve Akdeniz'in hükümdarı unvanını benimsedi. Bu unvanı Sultanu'l-berr ve Hakanu'l-bahr şeklinde Anadolu Selçuklularında da buluyoruz. Ataları gibi Fâtih'in yeğlediği bir başka unvan da Sultanu'l-Guzât ve'l-Mucâhidîn unvanıdır.

Velî ve Şâh unvanlarıyla bu dünyada ve öbür dünyada üstün varlık olma iddiasıyla ortaya çıkan Şeyh Safîyüddîn Erdebilî soyundan Şâh İsmail, "iki cihanda sultandır kalender" diyordu. Velayet, velilik, nübüvvetin koruyucusudur inancı Türkmenler, Kızılbaşlar arasında yaygındı. İran Safavî hükümdarlarının bu iddiasına karşı II. Bayezid kendi zamanında velî ve kutb unvanlarıyla anılmaya başlandı. Firdevsî-i Rûmî, Midilli Seferi için yazdığı kitaba Kutbnâme unvanını verdiği gibi Sultan'a şöyle hitab eder:

Kutb al-Aktâbı kılan sana beyân

Tâ bilerin kim dürür kutbu 'ayan

İşbu asrın kutbu kimdir şerh edem

Resm edüp kizb anıdan tarh edem

Kulbsuz olmaz zaman anla yakîn

Kutba inkâr etmegil gayet sakın

Kub-i aktâb olmayınca her zaman

Hu zamanın kutbunu anla cedîd

Şâh Sultân Al-i Osman Bâyezîd Kutb-i 'âlem Padişâhdır bi-gümân

Kutbu'l-aktâb olmasaydı şehriyâr dileğince dönmez idi rüzgâr

Tâc u tahtın olmuş iken sahibi

Oldu fakr ile fenanın talibi

Kutbu'l-aktâb olalı Şeh Bâyezîd Bahr u berrde hark u gark oldu Yezîd

Nitekim devrân eder dâyim felek

Osmanlı sultanları sâhib-i velayet (velilik) unvanına önem verir olmuşlardır. Kanunî Süleyman'a şair Yahya Sâhib-i Velayet diye hitâb etmiştir. Bu dönemde tasavvufî akımların güç kazanmasıyla beraber velâye ve kütbiyya teorileri padişahın dinî ve cismanî otoriteyi nefislerinde temsil ettikleri inancını kuvvetlendirdi. Arap ülkelerini, özellikle Hicaz'ı ülkesine katmış olan Yavuz Selim, Memlûk sultanlarının Hâmiyu'l-Haramayni'ş-Şerîfeyn unvanını Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn (Mekke ve Medine'nin hadimi) biçiminde benimsemiş, fakat Abbasî halifelerine özgü olan Hilâfet-i Kübrâ'ya yani dünyadaki bütün Müslümanların meşru dinî ve siyasî hâkimi olmak iddiasında bulunmamıştır. Halife'nin bu unvanına saygı gösteren Anadolu Selçuklu sultanları saltanat tahtına oturduklarında Bağdad Abbasi halifelerinden bir tayin menşuru istemişler ve kitabelerde kendilerini halifenin "zahiri", "mu'înî", yardımcısı olarak anmışlardır. Onlar böylece, sultanın yani İslâm'da siyasî otoritenin icrasına halife tarafından izin verilmiş hükümdar teorisine daima sâdık kalmışlardır. Böylece halife teorik olarak Umma (ümmet)'nın, yani bütün Müslümanların üzerinde sayılmıştır. I. Selim'in evrensel hilâfet yetki ve sembollerini Mısır'da oturan Abbasî halifesi III. El-Mütevekkil'den bir merasimle devraldığına dair rivayet, galiba XVIII. yüzyılda ortaya atılmış ve Osmanlı sultanlarınca benimsenmiş asılsız bir rivayettir. Çağdaş Osmanlı ve Arap kaynaklarında buna dair bir kayıt yoktur.[2] El-Mütevekkil, Selim tarafından İstanbul'a gönderilmiş, yolsuzlukları yüzünden Yedikule'de hapsolunmuş, Kanunî tahta çıktığında Kahire'ye dönmesine izin verilmiştir. Osmanlı Mısır valisi Hâin Ahmed Paşa, kendisini sultan, el-Mütevekkil'i Halife ilân etmişse de, paşa yakalanıp idam edilmiş, El-Mütevekkil, Kâhire'de bir köşede belirsiz biçimde ömrünü tamamlamıştır.

Kanunî Süleyman, Halîfe-i Muslimîn ve Halîfe-i Rûy-i Zemîn unvanlarını kullanmıştır. Bu, bütün Müslümanların halifeliği iddiasında bulunduğuna dair bir kanıt olarak ele alınabilir; fakat, bunun o zaman bir tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira,"İmâm Kureyş'tendir", ("El-eimmetu min Kurayş": Buhârî ve öteki hadis mecmuaları); İslâm cemaatinin dinî başkanlığı Kureyş kabilesine aittir, hadîsi karşısında Osmanlı hükümdarının bütün Müslümanların halifesi olma iddiası o zaman iki temel tarihî olguya dayandırılmak istenmiştir: Osmanlı hükümdarları, Fatih'ten beri, tüm İslâm'ın gazi kılıcını elinde tutma hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir (İstanbul fethinden sonra Fâtih'in Mısır Memluk sultanına yazdığı mektup: Feridun Bey, *Münşeatü 's-Selâtîn*, I, s. 236). Fatih ve II. Bayezid'e Cezayir Müslümanları İspanyol istilâsına karşı heyetler gönderip himaye istemişlerdir. Dünya çapında gazâ görevini üstlenen Sultan Süleyman, dünyada Hıristiyan devletlerin saldırısına uğrayan bütün Müslüman devletlerine

2 Bkz. H. Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927, s. 17-19.

arka çıkmakla bu iddiayı kanıtlama yolunda idi. Örneğin, Portekiz saldırısına uğrayan Sumatra'da Atje (Açe) sultanı Alâeddin'e kale, top ve gemi yapması için uzmanlar göndermiş, Osmanlı donanmasını yardıma göndermeyi vaad etmiş idi.[3] Kazan ve Astrahan'ı zapteden Moskof Çarına karşı Orta Asya Müslümanlarının başvurması üzerine Volga ve Astrahan'a sefer düzenlenmiş (1569), Orta Asya hanlıklarına ateşli silâhlarla donatılmış yeniçeri müfrezeleri yollanmış idi.[4] Rus Çarı'na karşı himaye isteyen Harezm Hanı'na gönderdiği nâmede Süleyman, kapısını "me'hâz-i (sığınacak yer) selâtîn-i nâmdar" diye anıyordu. Osmanlı hükümdarı, dünya Müslümanlarına, Mekke ve Medine'nin hadimi olarak hacca serbestçe gelip gitmeleri için güvence vermekte, bu maksatla kara ve denizde sefer önlemleri almakta idi. Kuzey Afrika Arap ülkelerini İspanyol haçlılarına karşı korumak için levent (Korsan) Babaorucca (Barbaros) Hayreddin Reîs'i Kapudan-i Derya atayarak donanma ile Batı Akdeniz'e yollamakta ve Preveza'da Andrea Doria kumandası altında imparator V. Karl'ın güçlü donanmasını bozguna uğratıyor, ülkesini Akdeniz'de en büyük deniz gücü durumuna getiriyordu (1538). Gazâ ve hac yollarını koruma, Osmanlı hükümdarını fiilen bütün İslâm dünyasının koruyucusu durumuna getirmekte ve bu sıfatla Kanunî Süleyman Hilâfet-i Kübrâ'ya hak iddia etmekte idi. Süleymaniye Camii kapılarından birinde Ebu's-Su'ûd'un yazdığı kitabede Süleyman "Halîfe... zıllu'l-lâh 'ala kâffetu'l-ümem" diye anılıyordu. Onun bilgin veya bilgiç vezirâzamı Lûtfi Paşa, hilâfet üzerine risalesinde gazâ'yı, onun tüm İslâm'ın hâmisi olduğu tezini savunmakta idi. Şu olguyu da kaydetmek gerekir: 1258'de Hulagu'nun Bağdad'ı zaptı ve Abbasî ailesini kılıçtan geçirmesinden sonra İslâm dünyasının büyük bir bölümü Müslüman olmayan Moğol hanlarının hükmü altına düşmüştü. O zaman şeriatın uygulanması yerel ulemanın sorumluluğu halini aldı. Öbür yandan Müslüman hükümdarlar da şeriatın baş uygulayıcısı olarak imamet ve saltanatı kendi nefislerinde birleştirdiler ve bu sıfatla halife unvanını kullanmaya başladılar. I. Murad'dan beri Osmanlı hükümdarları da, İslâm dünyasının başka taraflarında olduğu gibi halife unvanını kullanmışlardır.

Osmanlılarda Hilâfet-i Kübrâ iddiası, zayıflayan siyasî gücü desteklemek amacıyla gittikçe kuvvetlendi ve XVIII. yüzyıldan bu yana bütün İslâm dünyasının meşru halifesi biçiminde gelişme gösterdi. I. Dünya savaşı bitiminde Hint Müslümanlarının Osmanlı hilâfetini İngiliz hâkimiyetine karşı kullanmaları, Hilâfet Hareketi, Osmanlı sultanının halifelik iddiasının İslâm dünyası tarafından benimsenmiş olduğunu göstermekte idi.

3 Bkz. H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 378-391.

4 H. İnalcık., "The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal. 1569," *Les Annales de l'Universite d'Ankara*, I, 1947, s. 47-106: Türkçe çeviri: *Belleten*, XII (1948), s. 349-402. Süleyman üzerinde bkz. *Kanunî Armağanı*, TTK, Ankara 1970; *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris: Rencontres de l'Ecole de Louvre 1992.

Halil İnalcık Bursa'daki Osman Gâzi Heykeli'nin ön çalışmasını yorumlarken

OSMAN I[5]

Osmanlı Devleti'nin ve Hanedanlığının Kurucusu (1302-1324)
(Ölm. 724/1324)

İlk Osmanlı kaynaklarına göre, Anadolu'ya gelen bir Türkmen boyuna mensup olup Söğüt uc bölgesine yerleşen Ertuğrul Gâzi'nin oğludur. İbn Battûta, adını Osmancuk şeklinde de verir. Ailenin menşei ve şeceresi kaynaklarda farklı şekillerde kayıtlıdır. Osman'ın babası Ertuğrul'a bağlı aşîretin Sultanöyüğü (Sultaönü)-Eskişehir bölgesinde sınır uc hattının en ileri kesiminde Söğüt'e nasıl ve ne zaman geldiği hakkındaki rivayet belirsizdir ve yanlış hatıralar içerir. XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarından Neşrî'deki bir kayıtta Ertuğrul'un, aşîretiyle Sürmeli Çukur'a (Aras Vadisi) kadar Anadolu ve Azerbaycan'da dolaştıktan sonra gelip Engüri'ye (Ankara) yakın Karacadağ'a indiği anlatılır (bugün Ankara'nın güneyindeki Karacadağ eteğinde tipik bir Türkmen köyü olan Yaraşlı vardır ve buranın eski adı Gülşehri'dir; bu dağ üzerinde Karacadağ yaylasında Antikçağ'a ait önemli şehir arkeolojik araştırmalara konu olmuştur). Ertuğrul'un (o zaman "henüz nev-civan" olan Ertuğrul, 93 yaşında öldü).[6] Selçuklu Sultanı Alaeddin'e bir savaşında yardımcı olduğu rivayeti[7] aslında tarihi bir gerçeğin belirsiz bir hatırasını yansıtır. Nitekim, İznik Laskaris hükümdarlarından III. Ioannes Vatatzes döneminde (1222-1254) uc Türkleriyle bilhassa 1225-1231 yılları arasında savaş alevlenmiş, I.Alaeddin Keykubad Bitinya (Bithynia) uc bölgesine gelerek mücadeleye katılmıştır. Bizans kaynakları ve Suriyeli İbn Nazif Kroniği Alâeddin'in seferleri hakkında kesin deliller sağlamaktadır. İbn Nazif, Sultan Alâeddin'in Vatatzes'e karşı savaşta bazı kaleleri fethettiğini zikreder. Osmanlı rivayetinde[8] Sultan Alaeddin'in Karacahisar'ı fethi hakkındaki bilgi bu çerçevede tarihi bir gerçeklik kazanır. İbn Nazif'e göre Bizans-Selçuklu

5 Halil İnalcık, "Osman I", *TDVİA*, c. 33, s. 443-452.
6 Neşrî, I, 64, 78.
7 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 92-93; Neşrî, I, 62.
8 Neşrî, I, 64.

mücadelesi Alaeddin'in "büyük kaleleri" fethi üzerine 1227'de başlamış, fakat Vatatzes Selçuk ordusunu bozmuş, savaş kesin bir sonuca ulaşmadan 1229'da devam etmiş, Celaleddin Harizmşah'ın Selçuklu doğu topraklarını tehdit etmesi (Yassıçimen Savaşı, 1230) ve ertesi yıl bir Moğol ordusunun Sivas'a kadar gelmesi üzerine Alâeddin Keykubad barış yapmıştır (1231). Alâeddin'in 622'ye (1225) doğru Ankara uc bölgesine geldiği hakkında kanıtlar mevcuttur. Ona ait Akköprü kitabesi 619 (1222) tarihini taşır ve Ankara Kalesi'nde Alâeddin'e nisbet edilen bir cami vardır. Alaeddin, ayrıca Konya'dan Ankara'ya gelişinde Şereflikoçhisar'da ve Beypazarı'nda camiler yaptırmıştır (622/1225). Ertuğrul'un Sultan Alaeddin ile bu bölgeye geldiği rivayeti Yazıcızâde'nin eserinde yer alır.

Ertuğrul'un Alaeddin Keykubad'a bir savaşta yardımcı olduğu, sultan tarafından kendisine ilkin Karacadağ'da, ardından Söğüt'te yurt verildiği rivayeti, Laskarisler'e karşı savaşların Türkmen toplumu arasında yaşayan bir hatırası olmalıdır. Karacahisar ilk defa o zaman alınmış, sonra terk edilmiştir.[9] Ankara-Eskişehir uc bölgesinden hareket eden Ertuğrul'a en ileri hatta Söğüt'te yurtluk, Domaniç'te (Domalic) yaylak verildiği anlaşılmaktadır. Ertuğrul'un halkı Söğüt'te yerleşmiş olmakla beraber yazın sürüleri Domaniç'e yaylaya götürülüyordu. XIII. yüzyıl ortalarında Sultanöyüğü bölgesinde Türkmenlerin köylerde yerleşip yarı göçebe hayata geçtikleri açıktır (Cacaoğlu Vakfiyesi). Diğer Batı Anadolu beyliklerinin kuruluşunda olduğu gibi bu bölgede de halk arasında alp gaziler gaza akınlarını örgütlemekteydi. Kendisi de bir alp olan Osman'ın gaza faaliyetine başladığı tarihten (683/1284 Kulaca fethi) önce Eskişehir ucunda durum şöyle idi: Bizans ile sınır Bilecik'te başlıyordu. Sultanöyüğü ile Bilecik arasındaki uc bölgesinde yerli tekfurlar Selçuklu sultanını tanıyor ve bölgede yaylak ve kışlakları olan Türkmenler ile barış içinde yaşıyordu.[10] Ertuğrul'un merkezi Sultanöyüğü ucunda en ileri hatta Söğüt kasabası idi.

Neşrî'deki rivayete göre Osman, gençliğinde babası Ertuğrul ile Söğüt'te oturuyordu.[11] Bu dönemde Osman'ın İtburnu Köyü'nden bir kadınla macerası dolayısıyla anlatılan hikâye tarihi ilginç noktalar içerir (İtburnu Köyü Sultanönü tahrir defterlerinde kayıtlıdır; haritalarda Beştaş'a yakın İtburnu Köyü Yukarı Söğüt ile Aşağı Söğüt arasında bir köydür). Bu macerada Osman'ın İnönü beyi ile dostluğu, Eskihisar beyi ve Eskişehir beyi ile savaştığı anlatılır. Bu bilgiler 659-679 (1260-1280) yılları arasında bölgedeki siyasî durumu yansıtır. Eskihisar, Eskişehir'e yakın hâkim tepedeki höyük (Şarhöyük) üzerindeydi, höyük Eskiçağ'lardan beri çeşitli kültürlere sahne olmuştur. Buradaki hisarda bir beyin oturduğu

9 Âşıkpaşazâde, s.100.
10 Neşrî, I, 64.
11 Neşrî, I, 74.

ve Eskişehir beyine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir kaplıcalarının bulunduğu Ilıca karşısında Odunpazarı bayırında Müslümanların kurduğu Eski (Yeni) şehir 1260'a doğru Selçuklu-Moğol naibi Cacaoğlu Nureddin'in oturduğu yerdi. Cacaoğlu'nun valiliği sırasında Sultanöyüğü bölgesinde Eskişehir oldukça gelişmiş bir yerdi. Vakfedilen köyler arasında Eğriözü, Gözözü, Alıncak, Sevindik, Sarıkavak, Direkli köyleri bölgede Türkmen yerleşmesinin açık bir kanıtıdır. Sonuç olarak Osman Gâzi'nin gençliğinde Eskişehir ve etrafında yerleşik hayatın oldukça gelişmiş olduğu söylenebilir. Eskişehir, Eskihisar, İnönü ve Söğüt'te oturan ve birbiriyle rekabet halinde bulunan beyler hakkında Neşrî'deki rivayet[12] Cacaoğlu vakfiyesiyle tarihi gerçeklik kazanmaktadır. Ertuğrul'un oğlu Osman bu mücadelede bir taraf olarak görünmektedir. Söğüt'te "Ertuğrul canı için" bir çiftlik vakıf dikkati çeker.[13] Bu resmi kayıt Ertuğrul hakkında en eski belgedir.

Osman'ın ve babası Ertuğrul'un mensup bulunduğu boyun hangisi olduğu konusu tartışmalıdır. Kayı (Kayıg) boyu XI. yüzyılda diğer Oğuz boyları gibi büyük kitleler halinde Anadolu'ya gelmiş ve küçük gruplar halinde ülkenin çeşitli bölgelerine yerleşmiştir.[14] Bunu Anadolu'da yer adları haritası kanıtlamaktadır. Osman ailesinin ortaya çıktığı Sultanönü bölgesinde Kayı veya Kayı-ili adıyla köylere rastlanır. Hanedan kuran diğer Türk boyları gibi Osmanlılar Kayı damgasını bir egemenlik sembolü olarak sikkelerinde ve önemli eşyada kullanmışlardır. M.Fuad Köprülü'ye göre Kayılar, Osmanlı Devleti'nin ilk etnik çekirdeğini oluşturmuştur. Osman'ın aşîreti hakkında kroniklere aktarılan bilgiler ve uydurma jenealojiler (soy kütükleri) hiçbir tarihi esasa dayanmaz. Kroniklerde genel giriş kısmında efsaneleşmiş birtakım belirsiz iddia ve gelenekler, içerdikleri tarihî bilgileri ayırt ederek kullanılmalıdır. Paul Wittek, Osmanlı hanedanının Kayı aşîretiyle ilgisi olmadığı tezini savunur; Osman'ı Oğuz Han'a bağlayan soy kütüğünün haneden siyaseti etkisiyle II. Murad döneminde ortaya çıktığını vurgular. 1380'lerde küçümseme amacıyla Kadı Burhaneddin, Osman'ın bir kayıkçı oğlu (Kayıg boyu kelimesinden) olduğunu söylemiştir. Timur, Yıldırım Bayezid'e bir mektubunda Osmanlı sultanına bir kayıkçı Türkmen soyundan geldiği gerekçesiyle hakaret etmek istemiştir. Osmanlı hanedanın soyu meselesi, Timur'dan sonra oğlu Şahruh zamanında bir diplomatik tartışma konusu olmuştur. Timur, Anadolu'dan ayrılmadan önce Osmanlı çelebi sultanlar dâhil bütün beylere birer yarlık vererek egemenliklerini tasdik etmişti. Oğlu Şahruh, karşıtlarını bertaraf edip tahta yerleşince I. Mehmed ve II. Murad'a ferman ve hilatler göndererek kendisine bağımlılıklarını göstermelerini istemiş, Osmanlı sarayı bu baskı ve tehdit karşısında ciddi bir kaygıya düşmüştü. Saraya yakın

12 Neşrî, I, 74-76.
13 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, s. 283
14 Köprülü, VII/27, 1943, s. 38, 66

Yazıcıoğlu ailesinden Ali, o zaman *Târîh-i Âl-i Selçuk*'unda (yazılışı 840/1436-37) Osman'ı Kayı'ya bağlayan soy kütüğünü koymuş ve Osman'ın Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı'nın soyundan geldiğini ileri sürerek Timur ve Şahruh'un üstünlük iddiasını çürütmek istemiştir. *Oğuznâme*'ye göre Oğuz Han, yirmi dört boy arasında egemenlik kavgası olmaması için töre koymuş, her birinin mansıbını, nişan ve damgasını tayin etmiştir. Oğuz'un öncelik verdiği oğlu Gün Han'dır. Ona bağlı boylar başta Kayı olmak üzere Bayat, Alkaevli, Karaevli'dir. Kayı'nın damgası "IYI"dır. Oğuz Han'ın kendisinden sonra töre gereği Kayı hanlar hanı olmuştur. Âşıkpaşazâde *Târih*'inde (s. 92) Osman'ın soy kütüğünü Oğuz Han'a kadar götürür. Bu soy kütüğü Yazıcıoğlu tarafından Reşidüddün'in *Câmi'u't-tevârîh*'indeki Oğuz faslından alınmıştır (Woods, s.173-182). Oğuz Han rivayeti çeşitli Türk devletleri tarihlerine az çok farklarla geçmiş (bu arada özellikle Akkoyunlular ve Timur tarihlerinde), Osmanlı tarihlerine ilk defa Yazıcızade Ali'nin *Târîh-i Âl-i Selçuk*'unda ayrıntılarıyla nakledilmiştir. Osmanlı sultanları, bundan sonra bu teoriyi hararetle benimsemiş ve bir Oğuzculuk geleneği yerleşmiştir.

Öte yandan Osman Gâzi'yi bir çoban olarak tasvir edenler de yanılmaktadır. Osman, Söğüt'te ona bağlı bir Türkmen boyundan gelmiş olabilir. Osman, aslında, ucda Türkmenleri ve gelen "garip"leri (yerini yurdunu terk etmiş) gazâ savaşları için örgütleyen subaşılardan bir alp gazi idi.

Bu alp subaşılarından XIII. yüzyıl sonlarına doğru Efläkî ve 730'da (1330) Âşık Paşa (*Garibnâme*) söz etmektedir. Osman'ın çağdaşı Bizanslı Pachymeres de onu Kastamonu uc beyi emîrü'l-ümerâ Çobanoğulları'na bağlı bir sınır savaşçısı olarak tanıtır. Eserini 840'ta (1436) kaleme alan Yazıcıoğlu Ali, Osman'ın dedesinin adını Gökalp olarak verir ve Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın ucun idaresini Kayı boyundan Çoban'a (Kastamonu'da Emîr Hüsâmeddin Çoban) ve Kayı beylerinden Ertuğrul, Gündüz Alp ve Gökalp'e havale ettiğini yazar. Osman'ın han olarak seçilişini ise şu ifadelerle nakleder: *"Uctaki Türk beyleri ki, Oğuz'un her boyundan cem' olmuşlardı, Tatar şerrinden korkup ol etrafta yaylarlar ve kışlarlardı, rüzgârla Tatar'dan incinenler uca gelip çoğaldılar; pes Osman katına geldiler, meşveret kıldılar; eyittiler ki: Kayı Han hod mecmû' Oğuz boylarının Oğuz'dan sonra ağası ve hanı idi ve Oğuz töresi mûcebince hanlık ve padişahlık, Kayı soyu varken özge boya değmez, şimdiden sonra hod Selçuk sultanlarından bize çare ve medet yoktur... Merhum Sultan Alâeddin'den dahi size safarnazar olmuştur, siz han olun ve biz kullar bu tarafta hizmetinizde gazâya meşgul olalım dediler; Osman Bey dahi kabul etti. Pes mecmû' örü durup Oğuz resmince üç kere yükünüp baş koduları; dolu obalardan kâmran getürdüp Osman Bey'e sundular ..."*

869'da (1465) kaleme alınan *Düstûr-nâme-i Enverî*'de *Oğuznâme* kullanılarak Osman'ın şeceresi şöyle verilir: Gazan, Mîr Süleyman Alp, Şahmelik, Gündüz Alp ve Gökalp, Gündüz Alp oğlu Ertuğrul ve onun oğlu Osman. Şükrullah'ın *Behcetü't-tevârîh*'ine göre Osman'ın soy kütüğü Oğuz, Gökalp, Kızıl Boğa, Kayaalp, Süleyman Şah, Ertuğrul şeklindedir. Karamanî Mehmed Paşa ise Oğuz Han, Kayık Alp, Sarkuk Alp, Gökalp, Gündüz Alp, Ertuğrul rivayetini benimser. Âşıkpaşazâde'de Oğuz, Gökalp, Basuk, Kayaalp, Süleyman Şah, Ertuğrul silsilesi bulunur. Neşrî'de soy kütüğü Süleyman Şah ve onun oğulları Sungur Tekin, Ertuğrul, Gündoğdu, Dündar olarak verilir. Ertuğrul'un üç oğlu Saru Yatı, Osman ve Gündüz'dür. Bunların içinde bağımsız bir kaynağı kullanan *Düstûrnâme* farklı soy kütüğüyle dikkati çeker. Ertuğrul'un babası Gündüz Alp, onun babası Şahmelik, onun babası Mîr Süleyman Alp'tir. Mîr Süleyman Alp diğerlerinde Süleyman Şah olmuştur. Bu soy kütüğü ötekilere göre daha güvenilir görünmektedir. *Düstûrnâme*'de Karadeniz ötesinde Altın Orda'dan bir Tatar akını tarihî bir gerçeği yansıtmış olabilir. Tatarlar'ın "katıyay"ına yapılan atıf ilginçtir. Ok menzili normalden uzak olan katıyay, Türk ve Moğollar'a savaşta silâh üstünlüğü sağlıyordu. Osman'ın Karadeniz kuzeyinde Kıpçak'tan gelen Ataman (Pachymeres) adında biri olduğu faraziyesi ise (Heywood) uzak bir ihtimaldir. *Düstûrnâme* soy kütüğünde asıl ilginç olan Osman'ın atalarının taşıdığı alp unvanıdır. Osman Gâzi'nin başlangıçtan beri yoldaşları Turgut, Aykut, Saltuk, Hasan gibi alplerdir; alp unvanı gazi unvanı ile eş anlamda kullanılır. Alpler, Selçuk uc toplumunda Türkmen savaşçılarını sefere götüren deneyimli, iyi silâhlanmış kumandanlar durumundadır. Alp gaziler, göçebe Türkmenleri gaza için örgütlemekte ve bu kuvvetlerle fetihler yaparak beylik kurmaktadırlar. 1300'lere kadar inen rivayetlerde bu süreç üzerinde açık kanıtlar bulunmaktadır. Yerel göçebe Türkmenler ile beraber Osman Gâzi'nin kuvvetleri çoğunlukla uzaklardan, Pachymeres'te Paflagonya'dan (Kastamonu yöresi) gazâ-doyum için gelen garip Türkmenler'di. Bunlar kızıl börk giyip savaşçı olarak ayrıcalık kazanıyor, böylece göçebe topluluğunda farklılaşma, çoban ve akıncı ayırımcılığı ortaya çıkıyordu.

Başlangıçtan beri uc beylerinin fetih politikasına iki prensip yön vermiştir: Gaza ve istimâlet (fethetme arzusu). Dinî ideoloji olarak kutsal savaş İslâmî gazâ, Hıristiyan ülkelerine karşı örgütlenmiş askerî uc bölgelerinde ilk aşamada aralıksız akınlar, daha sonra fetih ve yerleşme ve sonunda uc gazi beyliklerinin kuruluşu şeklinde bir gelişme göstermiştir. Gazâ, sanıldığı gibi kontrol altına alınan bölgelerde halkı İslâmlaştırma amacına yönelik değildi. Gazâ, dârülislâmın (Müslüman coğrafyanın) egemenlik alanını genişletmeyi amaçlar (zor altında İslâmlaşmış olanları Osmanlı idaresi gerçek Müslüman saymamış, onları "sahariyan" yahut "ahriyan" adı altında Müslümanlardan farklı bir statüye

koymuştur). Kontrol altına alınmış bölgede yaşayan gayrimüslimler (Ehl-i Kitap) İslâm şeriatının tespit ettiği kurallar altında bir statüye (ehl-i zimme) sahip olur ve bu kurallar her Müslüman için dinî bir ödev kabul edilirdi. Osmanlı uc gazi beyleri de bu kurallar hakkında din âlimlerine danışır ve uygulamada onlara uyum sağlamaya çalışırlardı. Fıkıh okumuş Edebâli ve Dursun Fakih Osman'ın danışmanları idi.

Başlangıçta alplar Osman Gâzi ile birer yoldaş olarak seferler yapmaktaydı.[15] Öyle anlaşılıyor ki, Osman Gâzi önemli başarılar kazanıp sivrilince uclarda alpler onun kumandası altına girdi. Osman'ın seferlerinde alplar "yarar yoldaş" ve "nöker"leri idi. Osman, Eskişehir'den Bilecik ve Yenişehir'e kadar geniş bir ülke sahibi olduğunda (698/1299) İnönü'yü oğlu Orhan Bey'e, Yarhisar'ı Hasan Alp'a,[16] İnegöl'ü Turgut Alp'a verdi. Osman ile sefere giden Saltuk, Hasan ve Konur önde gelen alplerdir. Bu alp ve nökerlerin çocuk ve torunları sonraları devlet idaresinde önemli makamlara gelecekler ve bir çeşit Osmanlı aristokrasisi oluşturacaklardır. Mesela, İnegöl'ü fetheden Turgut Alp'a bu bölge bir yurt (apanaj) olarak verilmiş görünmektedir. Bölgenin o zaman Turgut-ili diye anılması bu bakımdan kayda değer. Selçuklular'da ve Osmanlı klasik döneminde yurt veya yurtluk, "bir göçer-ev grubunun reisine özerklikle verilen bir arazi birimi" olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle yurt soylu bir bahadıra ait apanajdır. Osman alınan vilayetleri gazilere taksim etmekteydi.[17] 720'lerde (1320) uclarda Konuralp'a Karaçepüş Hisarı, Akçakoca'ya Absu (Hypsu) Hisarı uc verilmişti. Bu feodal yurt-apanaj sistemi daha sonra Rumeli'de gaza yapan uc beyleri Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Paşayiğitoğullan için uygulanacaktır. Osman döneminde beyliğin bu feodal yapısı karşısında Orhan döneminde ulemâ sınıfından vezirler idaresinde merkeziyetçi bürokratik rejim hinterlantta egemenlik kazanacaktır.

Rum abdalları, bâciyân ve ahîlerle yanyana bir taife, yani belli bir statü altında bir grup olarak zikredilen gâziyân Osman dönemindeki alpler ve maiyetindeki gazilerden başkası değildir ve bu alpler belli nitelikler taşıyan bir gruptur. Öte yandan nöker denilen askerî grup da Osman'ın etrafındaki gücü belirler. Orta Asya Türk-Moğol toplumunda nökerlik Batı feodalizminde "commendatio" veya "hommage" ile kıyaslanabilir.[18] Osman ile Köse Mihal arasındaki bağımlılık üzerinde Osmanlı rivayeti ilginçtir: *"Köse Mihal dâim anun ile bile olurdu,*

15 Âşıkpaşazâde, s. 99-100.
16 Neşrî, I, 112.
17 Neşri, I, 118.
18 Marc Bloch, *La so-ciete feodale, la formation des liens de de-pendance*, s. 210-217

ekseri bu gazilerin hizmetkârları Harmankaya kâfirleriydi." [19] XIII. yüzyıl Moğol toplumunda nöker "soylu kişilerin, bahadırların evinde ve seferde yanından ayrılmayan hizmetkârı ve silâh arkadaşı" olarak tanımlanır. Esirlikten gelen nöker, kendine tâbi olanlarla birlikte şefin hizmetine girer. Çoğu esir edilip ant içmekle başbuğa hayat boyu bağlı silâh arkadaşıdır. Osman zamanında Köse Mihal bu tip bir nökerdir.[20] Böylece Avrasya steplerinde olduğu gibi alpler etrafında gazâ akın birlikleri oluşmakta, her biri ucun bir bölgesinde gazâ faaliyetinde bulunmaktadır. Osman Gâzi de şüphesiz başlangıçta bu âlplerden biriydi. Onu ötekiler arasında seçkin duruma getiren özellik, rivayete göre Vefaî-Babaî tarikat halifesi olarak uca gelen Edebâli'nin yakınlık ve mânevî desteği olmuştur. Osman ile şeyh arasında folklorik bir kutsama hikâyesinin ilâvesi,[21] bütün Türkmen beylerinin bu çeşit kutsamaları beyliğin tanrısal teyidi ve meşrulaştırma gayreti olarak yorumlanmalıdır. Çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres, Osman'ı bölgede Bizans topraklarına karşı akın yapanlar arasında en atılgan bir önder olarak tanıtmaktadır. Ucda gaziler-alplar gazâ ve ganimet seferlerinde en başarılı önderin bayrağı altına girerlerdi. Osman Gâzi'nin hayatında başarısı seferlerde alpları ve nökerleri bayrağı altında toplayabilmesidir. Osman Gâzi döneminde nökerlik / yoldaşlık egemen bir kurum olarak görünmektedir. 703'te (1304) Osman'ın Sakarya seferinde Lefke (Osmaneli) ve Çadırlı tekfurları kendisine itaat ettiler ve Osman Gâzi'ye has nöker oldular.[22] Nökerlik, sonraları Osmanlı Devleti'nin gelişme çağında kul sistemine yol açmış görünmektedir. Sultanın yeniçerileri, bey kulları (gulâm-ı mîr), tımarlı sipahilerin hizmetkârı gulâmlar hep nöker durumundadır.

Uc toplumunda Osman Gâzi'nin mânevî destekleyicisi hukukî ve içtimaî hayatı örgütleyici olarak ahîler ve fakihlerdir (fakı). Osman, bir bölgeyi ele geçirdikten sonra burayı nasıl örgütleyeceğini ve dinî kuralları fakihlerden sormaktadır. Fakihler İslâm hukukunu, Sünnî akaidini ve İslâm kurumlarını bilen insanlar olarak gazi önderi yönlendirici bilgiler sağlar, daha aşağı düzeyde şehir ve köylerde imâmet hizmeti görürlerdi. İlk Osmanlı beyleri Osman ve Orhan tarafından ahîler ve fakihlere verilmiş birçok vakıf köy ve çiftlik tahrir defterleri, kayıtlarıyla bugüne ulaşmıştır. Osman döneminde bu fakihlerin en meşhuru Dursun Fakih'tir. Eskiden Osman Gâzi'nin uc toplumunda daha çok ahîlerin önde geldiği sanılıyordu. Fakat, tahrir defterlerindeki vakıf kayıtları fakihlerin daha ağır basmakta olduğuna işaret eder.[23] Vakıfların kanıtladığı gibi

19 Âşıkpaşazâde, s. 99-100.
20 Neşrî, I, 76.
21 Âşıkpaşazâde, s. 95.
22 Âşıkpaşazâde, s. 99-100; Neşrî, I, 120.
23 BA, MAD, nr. 16016, s. 13-17.

daha Osman Gâzi zamanında İslâm hukukunu bilen kişilerle devlet kuran bey arasında sıkı ilişkiler vardı. Ayrıca, vakfiyeleri yazan bir çeşit bürokratın varlığı da ileri sürülebilir. Beyliği teşkilatlandırma, sosyal hayatı düzenleme bakımından bu fakihler ve ahîler son derece önemli bir rol oynamıştır. Din bilginlerinin ilk dönemlerde devletin örgütlenmesinde yardımcılık ve beylere danışmanlık yapmış olmaları, ilk vezirlerin de onlar arasından seçilmiş olması hususunu açıklar. Osman'ın son zamanlarında Alâeddin Paşa vezir durumundaydı.

Etrafında çeşitli askerî, içtimaî ve dinî gruplar toplayan ve beyliğin nüvesini oluşturan Osman'ın Sultanöyüğü ucunda harekâtı İç Anadolu'daki olayların ışığında izlenebilir. 684-690 (1285-1291) döneminde Anadolu'da Selçuklu sultanına ve Moğollar'a karşı Türkmen isyanları, Osman'ın Selçuklu sultanının haraçgüzârı Karacahisar tekfuruna karşı hareketi 687'de (1288) kaleyi ele geçirmesine fırsat vermiş görünmektedir. Osman'ın oğullarından Çoban'ın adı İlhanlı büyük emir Çoban ile ilişkili olabilir. Emir Çoban, ilk defa Şaban 698'de (Mayıs 1299) Sülemiş'e karşı Anadolu'ya geldi ve Sülemiş'i yendikten sonra Memlüklere karşı Suriye sınırına yöneldi. İkinci defa ayaklanma halindeki Türkmenlere karşı 714'te (1314) büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldi, Osman'ın yurdundan uzak olmayan Karanbük'ü (Karabük) kışlak seçti. Türkmen beyleri gelip orada bağlılıklarını bildirdiler. Bu yıllarda Osmanlı kroniklerinde Osman'ın veya oğlu Orhan'ın herhangi bir gazâ hareketi kaydedilmemiştir. Selçuklu tarihçisi Aksarâyî, itaat eden "Etrâk" (Türk) beylerini Hamîdoğlu, Eşrefoğlu, Karahisar beyi, Germiyanoğlu, Kastamonu'dan Süleyman Paşa diye anar; Osman'ın adı zikredilmez. Bu sırada Osman en ileri uc bölgesinde yerel tekfurlarla uyum içinde yaşamaktaydı ve belli ki bu durum İlhanlılar için bir sorun teşkil etmemekteydi.

Öteki uc beyleri gibi Osman'ın yerel tekfurlara ve Bizans'a karşı gazâ hareketine başlaması, Moğollar'a karşı Anadolu'da uc Türkmenleri arasında direnç ve isyanların artmasıyla yakından ilişkili olmalıdır. Uclarda Moğol idaresine karşı hareketler II. İzzeddin Keykâvus'un isyanı ve uc Türkmenlerine sığınmasıyla kendini göstermişti (659/1261). Mısır sultanları Türkmenlerle iş birliği yaparak Müslüman Anadolu'yu Moğol egemenliğinden kurtarmaya çalıştılar. Memlüklerin bu siyaseti, Anadolu'da Moğol valilerinin İlhanlılara karşı isyan hareketlerini desteklemeleri biçiminde sürdü. Bunlar Togaçar (694/1295), Baltu (696/1297) ve Sülemiş (699/1299-1300) isyanlarıdır. Bu dönem, Osman'ın Sultanöyüğü ucunda yerli tekfurlara karşı önemli gazâ hareketlerine giriştiği ve bir Moğol müdahalesinden çekinmediği yıllara rastlar. Özellikle, Sülemiş'in isyanı uc Türkmenlerinden destek görmüştür. Bütün Türkmen beyleri gibi Osman da Memlûk sultanının desteklediği Sülemiş yanlısıdır. Osman Gâzi'nin oğullarından birine Melik Nâsır (Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed

b. Kalavun'un saltanat yılları: 1293-1294, 1299, 1309, 1310-1341) adını vermiş olması da bir rastlantı değildir. Muhammed b. Kalavun'un ikinci defa Memlûk tahtına oturduğu yıl, Anadolu'da Sülemiş'in isyanı almış yürümüştü. Eski Osmanlı rivayetinde bu olay belirsiz şekilde yankı bulmuştur. Bu rivayete göre sözde Sultan III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) Osman ile beraber Karacahisar kuşatmasında iken Bayıncar Tatar Anadolu'ya gelmiş, Ereğli'yi (Karaman) tahrip etmiş, bunun üzerine Alâeddin Keykubad ona karşı yürümüş, Bigaöyüğü'nde büyük savaşta Bayıncar'ın ordusu yenilmiştir Bu rivayette Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, Bayıncar'a karşı savaşmış gösterilirse de gerçekte Gâzân Han, Bayıncar'ı ve Boçukur'u büyük bir ordu ile Sülemiş'i ortadan kaldırması için göndermişti. Sülemiş, onları yenmiş ve Bayıncar'ı katletmişti. Dikkat çeken husus, tam bu olaylar sırasında 1299 yılının Osmanlı rivayetinde Osman'ın Bilecik fethi ve bağımsızlık yılı olarak kaydedilmesidir.

Selçuklu sultanının haraçgüzârı Bilecik tekfuru bölgedeki diğer yerli tekfurlar üzerinde en güçlü olanıydı. Bilecik tekfuru Selçuk-İlhanlı egemenliğini tanıyordu. Âşıkpaşazâde'nin kaynağına göre ilk zamanlarda Osman da ona "mudârâ" gösteriyordu.[24] Mudârânın (aşağıdan alma, yaranma), sebebini anlamak için 684'te (1285) Osman'ın aşîretiyle Söğüt-Domaniç arasında göç devrine dönmek gerekir. Osman'ın aşîreti sürüleriyle Söğüt-Domaniç arasında göç ederken Bilecik tekfurunun himayesine muhtaçtı, İnegöl ovasında sürüler tarım topraklarını çiğnediği için İnegöl tekfuruyla aralarında başından beri düşmanlık vardı.[25] Osman'dan armağan alan Bilecik tekfuru Osman'ı koruyordu. Osman bu bölgede göç yolunu engelleyen İnegöl tekfuru ile çatışma halindeydi. Ermenibeli çatışması, yerel önemsiz bir karşılaşma idi (Ermenibeli Söğüt-Domaniç yolu üzerindedir; Söğüt-Domaniç yolu bugün de Ermenipazarı/Pazar Yeri üzerinden İnegöl ovasına iner). Osmanlı rivayetine göre Ermenibeli çatışmasının ardından Osman, Edebâli eliyle gazâ kılıcı kuşanmış ve bölge tekfurlarına karşı aktif gazâya başlamıştır. İnegöl Rumları'na karşı bir gece baskını yapmış, İnegöl yakınında küçük Kulaca Hisarı'nı yağmalayıp ateşe vermiştir (684/1285)Bugün İnegöl'ün Kulaca köyü yakınında bazı kale kalıntıları gözlemlenmiştir; sonradan Orhan burada cami yaptırmıştır.[26]

Osman'ın Kulaca'yı yakması üzerine İnegöl bölgesi Rumları telâşlandılar; toplanıp Karacahisar tekfurundan yardım istediler. Öyle anlaşılıyor ki, bu tarihlerde Osman Gâzi'nin halkı Söğüt'te yerleşmiş, fakat yazları Domaniç yaylasına çıkan bir yörük topluluğu idi. Karacahisar tekfuru bir adamıyla asker gönderdi;

24 Âşıkpaşazâde, s. 99-100.
25 Âşıkpaşazâde, s. 94.
26 Raif Kaplanoğlu, *Bursa Ansiklopedisi*, (Âşıkpaşazâde, s. 97; Neşrî, I, 66). I, s. 197.

İnegöl Rumları ile birleştiler. Osman da gazileri topladı. İkizce'ye yakın Domaniç belini aştıkları yerde büyük savaş oldu (685/1286). Bu savaş Osman'ın gerçek anlamda ilk savaşı sayılmalıdır. Osman'ın kardeşi Saru Yatı burada hayatını kaybetti. Böylece Osman ile Karacahisar tekfuru arasında savaş başlamış oldu. Kulaca akınından iki yıl sonra, Osman bölgenin ikinci büyük tekfuru Karacahisar tekfurundan hisarı aldı, beylik merkezi yaptı. Rivayete göre bu önemli fetih sonucu ucda sancak beyliğine erişti.[27] Karacahisar'ın konumu yapılan çalışmalarla aydınlatılmıştır. Nehirlerin kesiştiği verimli ovada bu tarihlerde zamanla kurulmuş şu merkezler vardı: Antik şehir Dorylaion kalıntılarının bulunduğu Şarhöyük, Porsuk Çayı ötesinde Odunpazarı bayırında kurulmuş bir Müslüman şehri Eskişehir, Eskişehir'e 7 km. uzaklıkta hâkim tepede Bizans kalesi Karacahisar, Karacahisar eteğinde Karacaşehir. Karacahisar'ın, Anadolu'dan İznik-İstanbul'a giden ana yolların kesiştiği bir noktada stratejik konumu son derece önemli, çıkılması güç bir kale olduğu anlaşılmaktadır. Osman, Karacahisar fethiyle bütün bölgeye hâkim olmuş, fiilen bu kesimdeki Selçuklu-İlhanlı nâibleri yerine geçmiş görünmektedir. Neşrî'ye göre Osman Gâzi Karacahisar'ı fethedip Eskişehir'e mâlik oldu.[28] Konya'ya gönderdiği yeğeni Aktimur'un sancak beyliği sembolleri getirdiği doğru kabul edilirse, Osman'ın 1288'de bölgeye Selçuklu sultanı adına hâkim olduğu söylenebilir. Sonraki tahrir defterlerinde Sultanönü sancağı Bilecik, Eskişehir, İnönü, Seyitgazi kazaları ile Karacaşehir ve Günyüzü nahiyelerini içermekteydi. Tahrirlerde Eskişehir'de gayrimüslim kaydı yoktur. Burası başlangıçtan beri bir Türk-Müslüman şehri olarak kurulmuştur. Buna karşı yüksek tepede eski Bizans kalesi Karacahisar halkı Fâtih Sultan Mehmed döneminde tepenin hemen eteğinde Karacaşehir'e nakledilmiştir.[29] Rivayete göre Osman, Karacahisar'da kendi adına hutbe okutmuş, bağımsız beylik iddiasında bulunmuştur. Âşıkpaşazâde'de (Bab 14) Osman'ın bağımsızlık, yani kendi adına hutbe okutması iddiasında bulunması için şu olgular üzerinde durduğu ileri sürülür ki, bu iddialar aslında çok sonraları hânedanın Osman ile başladığı inancında olanlar tarafından eklenmiştir: Karacahisar Müslüman halk ile iskân edilip bir beylik merkezi durumuna gelmiş; Müslüman halk mescit ve pazar yeri kurmuş; dolayısıyla imam, kadı ve hatip istemiş; Osman bu şehri kendi kılıcı ile aldığını, kendisine Allah tarafından gazâ ile hanlık verildiğini, Selçuklu sultanı Osman'a sancak gönderip gazâda onu temsil etme yetkisi vermiş denirse, buna karşı kendisinin kâfirlerle uğraşarak bölgeyi fethettiğini ve büyük atasının Anadolu'ya ilk gelen Süleyman Şah olduğunu ve Gökalp neslinden geldiğini söylemiştir. Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre Osman, han sıfatıyla kanun koymuş, belli başlı alp yoldaşlarına beyliğin belli kısımlarını tımar, daha doğrusu

27 Âşıkpaşazâde, s. 98.
28 Neşrî, *Cihannümâ*, I, s. 86.
29 BA, MAD, nr. 18333

il-yurtluk tayin etmiştir. Bütün bunlar, Osman'ın beyliği han sıfatıyla Türk devlet geleneğine göre teşkilâtlandırdığını anlatmak için kullanılmış argümanlardır. Bu teşkilât Osman'ın beylik yapısının esasları olmuştur. Genelde Osmanlılar bir yeri fethedince üç şeyi hemen yerine getirirlerdi: Bir kadı, bir subaşı tayin edilir, pazar yeri belirlenirdi. Kaynaklar, bu aşamada Osman'ı diğer Türkmen beyleri gibi gazâ ile bağımsızlığa hak kazanmış, kendi adına hutbe okutabilecek bir bey, bir han gibi göstermeye çalışmaktadır. Neşrî, Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın ölümüyle Selçuklu hânedanının ortadan kalkması üzerine, "Hutbe Osman Gâzi adına okundu" diye farklı bir yorum yapar.[30] O tarihte Osman, Neşrî'ye göre hutbe ve sikke sahibi bir İslâm hükümdarı olmuştur. Aslında Selçuklu Sultanı III. Alâeddin 1302'de Moğollar tarafından Tebriz'e götürülmüş, son Selçuklu hükümdarı II. Mesud'un idaresi 1308'e kadar sürmüştür. Bütün Anadolu bey-emîr-hanları, ancak 1335'te İran'da Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine Cengiz soyundan ilhanlar kalmayınca sultanlıklarını ilân edip hutbe ve sikke sahibi olmuşlardır. Şimdiye kadar tarihçiler, eski rivayeti izleyerek 1299 tarihini Osmanlı hânedan ve devletinin gerçekten ve hukuken kuruluş tarihi kabul etmişlerdir. Türk geleneğinde devletin kuruluşu, her şeyden önce egemenliğini Tanrı'dan aldığına inanılan karizmatik bir hanın ortaya çıkışına bağlıdır. Fakat bu, İslâmî geleneğe göre hutbe ve sikke sahibi olmaya yetmez.

Sultanöyüğü bölgesinde uzun zamandır bir Rum tekfuru elinde bırakılmış bir kalenin fethedilmiş olması iki yönden önemliydi. İlkin bölgede sultanın haraçgüzârı olarak yaşamakta olan tekfurlarla barışın terkedilmesi, bölgenin bir gazâ alanı haline gelmesi; ikinci olarak Osman'ın doğrudan doğruya kendi hükmü altında Karacahisar gibi hâkim bir kaleye sahip olmasıdır. Kaleye bölgeden ve Germiyan gibi uzak yerlerden halkın gelip yerleşmesi sonucu tepede Karacahisar Müslüman nüfuslu bir şehir oldu. Aşağıda Ilıca yanında pazar da Osman'ın kontrolü altına geçmiş görünmektedir. 1288'de uzak Söğüt uc kasabası yerine Osman, şimdi Karacahisar fethiyle sultanın nâibine ait Eskişehir yanında hâkim durumda bir merkeze yerleşmiş bulunuyordu. Fetih Osman'ı bölgede fiilen bir gazi bey durumuna yükseltiyordu. Böylece Osman, Kastamonu emîri Çobanoğulları gibi Selçuklu sultanının sancak sahibi bir emîri (bey) mertebesine ulaşmış görünmektedir.

Osman Bey'in bundan sonraki ana hedefi Sakarya nehrinin doğusundaki bölge oldu. Osmanlı kaynaklarına göre Osman Gâzi sancak beyi olunca, nökeri Köse Mihal'e Taraklı Yenicesi'ne akına gitmek gerektiğini söyledi.[31] Harmankaya-Göl bölgesinde tekfur olan Köse Mihal'in Orta Sakarya kıvrımı içindeki tekfurlar

30 Neşrî, *Cihannümâ*, I, s. 106-112.
31 Âşıkpaşazâde, s. 99-100; Neşrî, I, 88-92.

ve bölgedeki yollar hakkında bilgisi vardı; seferin planını özetledi: Beştaş'tan geçilecek, Sarıkaya'da Sakarya ırmağı aşılacak, böylece Sakarya kıvrımı içinde geniş bölge, özellikle İznik'e ipek getiren kervanların yolu, Göynük suyu üzerinde Mudurnu Göynük ve Târaklı Yenicesi kasabaları üzerinde kontrol kurulabilecekti. Bölgede kendi aşîretiyle yerleşmiş olan Samsa Çavuş'la iş birliği için haber gönderildi. Bu sefere çıkan Osman, yolda ilkin Beştaş Zaviyesi'ne kondu (sonraki tahrir defterlerinde Beştaş Zaviyesi kaydı vardır). Tekke şeyhinden Sakarya'nın geçit yerini sordular (gerçekten geçit yeri Sarıcakaya'dır, bugün burada yeni ve eski iki köprü vardır; nehir atların geçmesi için elverişli haldedir). Sakarya üzerinde Samsa Çavuş onları karşıladı ve Sorkun (haritada Sakarya'dan kuzeyde) üzerine götürdü. Sorkun Rumları, Samsa Çavuş aracılığı ile itaate razı oldular, ahd ile itaat edip yağmadan ve esaretten kurtuldular. Oradan Samsa Çavuş kılavuz olup Mudurnu vilâyetine çıktılar (Sorkun'dan sonra yol kuzeye yönelir). Samsa Çavuş bölge Rumları ile mudara edip cemaatiyle yaşıyordu. Osman bu vilâyeti ona bıraktı. Mudurnu'dan nehri izleyip sıra ile Göynük'e, Taraklı Yenicesi'ne gelip yağma etti; ardından güneye yönelip dağlık bölgeden Göl-Flanoz (Klanoz?, bugün Gölpazarı) ovasına indi. Burada Mihal'e ait Harmankaya üzerinden onun kılavuzluğu ile Sakarya'yı geçip Karacahisar'a döndü. Bu rivayet, izlenen yollar ve topografya dikkate alındığında sıhhatli bir anlatıma dayanır. Bu seferle güdülen amacın ganimet almak, fakat aynı zamanda bölge tekfurları üzerinde Karacahisar'ın yeni hâkimi olarak otorite kurmak olmalıdır.

Bizans'tan Batı Anadolu topraklarını fetheden diğer beyler gibi Osman Gâzi de 687-699 (1288-1299) döneminde, Selçuklu sınırları içinde haraçgüzar tekfurlar elinde bırakılmış bölgeyi, Karacahisar'dan Bilecik-Yenişehir'e kadar egemenliği ve kontrolü altına alarak birçok şehir ve kaleye hükmeden bir bey durumuna geldi.

1288-1299 döneminde Osman, Selçuklu sultanına haraç ödeyen yerel tekfurları (Göynük, Gölpazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar tekfurları) ortadan kaldırdı, daha sonra doğrudan doğruya Bithynia'da Bizans imparatorluk topraklarına karşı gazâ faaliyetine başladı. Neşrî'deki bir rivayete göre Ertuğrul'un ölümü üzerine Söğüt'te beylik sorunu ortaya çıkmıştı. Göçer evlerden bir bölüğü Osman'ı, bir bölüğü amcası Dündar'ı (Tündar) bey yapmak istiyordu.[32] Osman'ın kendi kabilesi onu tuttu. Bir araya gelindiğinde çoğunluk Osman'ı destekledi; bunun üzerine Dündar da ona uydu. 1299'a doğru Dündar Osman'ın kethüdâsı idi (vekili, bir çeşit vezir). Bu yılda Osman'ın fetih politikasında kökten bir değişiklik oldu. Başlangıçta Osman'ın güçlü Bilecik tekfuruyla ilişkileri dostluk, hatta bir çeşit bağımlılık biçimindeydi. Eskişehir-Bilecik arasındaki haraçgüzâr Rumlarla iyi

32 Neşrî, I, 78.

geçinme politikası bölgede tutunmak için gerekli sayılıyordu. Germiyan saldırıları Osman'ı bölge tekfurlarıyla uzlaşma zorunda bırakıyordu. Karacahisar'dan sonra Osman, akınlarını bölge dışı Mudurnu-Göynük tekfurlarına karşı yöneltti. Bilecik tekfuruna başkaldıran Köprühisar tekfurunu Dündar'la birlikte itaat altına aldılar. 1299'da Osman ile amcası arasında beyliğin bundan sonraki politikası üzerinde görüş ayrılığı belirdi. Dündar, Bilecik tekfuruna ve Rum halkına karşı iyi geçinme politikasının sürdürülmesi gerektiğini ileri sürdü.[33] Osman bu sözü kendisinin savaş ve egemenlik hakkını engelleme olarak anladı ve okla Dündar'ı vurup öldürdü (Neşrî'nin kaydına göre Bilecik fethi Dündar'ın katlinden öncedir). 1299 yılına doğru Osman, savaş alanını Karacahisar-Söğüt bölgesinden batıda ileride Bilecik-Yenişehir bölgesine taşıdı. Osman Gâzi'nin pâyitahtını 1299'da Karacahisar'dan Bilecik'e ve uc merkezini İznik'e yakın Yenişehir'e nakletmesi bundan sonraki hedefini göstermekteydi. Doğrudan Bizans sınırları ötesinde Bithynia topraklarına akına başlayan Osman, Yenişehir'den zaman zaman İznik'e kadar inerdi.

Osman Gâzi'den ve fetih girişimlerinden söz eden çağdaşı Bizans tarihçisi G. Pachymeres, şüphesiz onun hakkında en güvenilir kaynaktır. 701'de (1302) Osman'ın İznik kuşatması ve Bapheus savaşı dolayısıyla Bizanslı kronikçi Osman'la ilgili etraflıca bilgi verir. Osman'ın menşei hakkında on yıl öncesine gider; Osman'ın nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını anlatır. E. A. Zachariadou, Pachymeres'te Osman ile Çobanoğulları arasındaki ilişkiden söz ederek bu parçayı 689-692 (1290-1293) dönemine ait tahmin eder. C. Imber, bu bilgileri 1300'lere koyarak olayları karıştırır.[34] Pachymeres, o yıllarda Bizans'a karşı aktif gazâ hareketlerinde Kastamonu uc emirliğinde Çobanoğlu Yavlak Arslan ve sonra Ali'den söz eder. 1290'larda Kastamonu'da Hüsâmeddin Çoban soyundan Muzafferüddin Yavlak Arslan, "sipâhbed-i diyâr-ı uc" unvanıyla hüküm sürüyordu. Pachymeres, Osman Gâzi'nin ortaya çıkışını Kastamonu emîri "Amourioi"na (Emîroğullarına) bağlar. Onun "Melek Masur ve Amourioi" hakkında verdiği karışık bilgileri çağdaş Selçuklu kaynağı Kerîmüddin Aksarâyî aydınlatmaktadır. Bu kaynağa göre Sultan II. Keykâvus'un oğulları Kırım'dan Anadolu'ya döndükten sonra onlardan Sultan II. Mesud, Argun Han'dan Selçuklu tahtını elde etmiş, kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ı uc bölgesinde (muhtemelen Akşehir civarında) yerleştirmişti. Argun Han'ın ölümü ve Geyhatu'nun han seçilmesinden (22 Temmuz 1291) sonra İran Moğolları arasında başlayan taht kavgaları sırasında Anadolu karışıklık içinde kaldı. Uclarda Türkmenler başkaldırdı. Kılıçarslan da kardeşi Mesud'a karşı ayaklandı. Geyhatu Han'ın ordusuyla gelmesi üzerine (Zilkade 690/Kasım 1291) Kılıçarslan Kastamonu ucuna gitti ve oradaki uc

33 Neşrî, I. 94.
34 *EI²* [İng.], VIII, 180-182.

Türkmenlerini etrafına topladı. Eskiden beri Mesud'a taraftar olan uc emîri Yavlak Arslan'ı öldürdü. Geyhatu tarafından ona karşı gönderilen Sultan Mesud önce yenildi (Pachymeres, Melik Kılıçarslan yerine Masur'u yani Sultan Mesud'u koymakla yanılmıştır). Mesud, ardından yanındaki Moğol kuvvetleri sayesinde galip geldi (Aralık 1291). Kılıçarslan kaçmışsa da Yavlak Arslan'ın oğlu Ali nihayet bir baskında onu katletti. 1291 olaylarından sonra Selçuklu-Moğol bağımlılığından çıkmış olan Çobanoğlu Ali, uzakta batıda Bizans topraklarına saldırılara başlamış, Sakarya nehrine kadar fetihler yapmış, hatta akınlarını nehrin öbür tarafına kadar ilerletmişti. Fakat sonraları Bizanslılarla barışçı ilişkiye girdi. O zaman Osman Gâzi en ileri ucda Sakarya vadisinin beri yakasında Söğüt bölgesinde bulunuyordu. Pachymeres, akını durduran Ali'nin yanındakilerin Osman tarafına geçtiğini ve onun önderliğinde akınları sürdürdüğünü belirtir ve Osman'ın o zaman Çobanoğulları'nın emri altında ileri hatta bir uc savaşçısı olduğunu vurgular. Böylece bu serhad bölgesinde önderlik Osman Gâzi'ye geçmiştir. Bu sıralarda Osman, Eskişehir-Karacahisar'dan Bilecik-Yenişehir'de yerleşerek İznik'i tehdit etmeye başlamıştı. Pachymeres, onun önceki Karacahisar dönemini (1288-1299) bilmiyordu. Ancak, onun kaydı, Osman'ın (Atmanes) ilk defa çağdaş bir kaynakta adı geçtiği ve tarihî kimliğini ortaya koyduğu için önem arzeder. Pachymeres, onu uc bölgesinde Türkmenler arasında en atılgan, en enerjik akıncı önderi olarak tanıtır; bölgede kendi başına hareket eden başka önderler olduğuna da (Osmanlı rivayetinde adı geçen Konuralp, Akça Koca, Turgut Alp gibi) işaret eder. Bizanslı kronikçi Osmanlı rivayetlerinde olmayan bir başka önemli noktayı belirtir: Osman, başlangıçta Kastamonu uc emîrleri Çobanoğulları emrinde bir uc savaşçısıdır.

Osman, Bizans topraklarına karşı akın merkezi olarak Yenişehir'de yerleşip ailesini Bilecik'te bıraktıktan sonra bütün faaliyetini İznik'e yöneltti. İlk akınlardan sonra gelip İznik'i kuşattı. Bunun üzerine, bir Bizans birliği İznik'i kurtarmak için harekete geçti. Bunu haber alan Osman Gâzi, onlarla Pachymeres'e göre 27 Temmuz 1302'de (Osmanlı kaynaklarına göre 701/1301-1302'de) Bapheus'ta (Koyunhisar) savaştı. Bapheus Savaşı'nın vuku bulduğu yer Osmanlı rivayetinde Yalakova olarak gösterilir. Yalakova, Yalakdere'nin Hersek dilinde denize ulaştığı düzlüktür. Burada vuku bulan savaştan önce Bizans kuvvetleriyle Osman'ın öncü keşif kuvvetleri İznik'ten gelen yolu kapatan Koyunhisar'da çarpışmışlardı. Yalakdere vadisini izleyerek İznik'ten gelen ana yol üzerinde Koyunhisar, Yalakova'ya çıkmadan önce tepedeki hisardır ve bugün yıkıntıları mevcuttur.

Bu önemli savaşın ayrıntıları Pachymeres tarafından aktarılır. Ona göre Osman, İznik bölgesinden ayrılıp dağlık araziyi geçitlerden geçerek Halizônların ülkesine girmiştir. Bundan önce 100 kadar öncü Türk kuvveti âniden Telemaia'da

(Koyunhisar Kalesi) gece baskını yapmış, ganimetle kaçarken Bizans askerleri onların peşine düşmüştür. Bir tepeye çıkan Türkler kendilerini oklarıyla savunmuşlardır. Bu ilk karşılaşmadan cesaret alan Osman'ın yanındaki askerler, Meandre (Büyük Menderes) bölgesinden gelen başka Türk kuvvetleriyle büyük bir sayıya ulaşmışlardır. Emîr Ali (Yavlak Arslan'ın oğlu) uzaktan akına gelenlerin Osman'ın yanına gittiğini görerek imparatorla yapmış olduğu anlaşmaları çiğnemiş ve o da akına başlamıştır. Osman, dağ geçidini (Yalakdere Vadisi) geçip birden Yalakova'da görünmüştür. Osman, kendi kuvvetleriyle birlikte daha önce Kastamonu dolaylarından savaş için kendisine gelip katılan birçok savaşçının başında yer almıştır. Leon Mouzalôn kumandası altındaki Bizans ordusu, Bizanslı ve Alan'lardan başka yerli ve yabancı askerden oluşuyordu ve hepsi yaklaşık 2000 kişi idi. Alan'lara verilmek üzere istenen yardım dolayısıyla atlarından ve paralarından mahrum edilmiş olan yerli asker gevşek ve gayretsiz bir hava içindeydi ve bu sebeple cesaretle savaşa girmemişti. Bu durum Türklere büyük bir güvenle saldırma fırsatı verdi; sayıca üstün olduklarından (5000 kişi) yürekli idiler. Böylece savaş, hem sayı hem moral bakımından eşit olmayan şartlarda başladı. Rumlar'dan birçoğu savaş meydanında kalırken çoğu yakın olan İzmit Kalesi'ne doğru hep beraber utanç verici şekilde firar yolunu tuttu. Bu sırada Rumlar için hayatlarını feda eden Alan'lar çok yararlı oldular.Alan'lar, Rum piyadenin saflarını sıkılaştırıp ilerlemelerine ve kendilerini kurtarmalarına imkân verdiler. Türkler için o zaman savaşı bitirmek, etrafa dağılıp hiç direnç görmeden kolayca ganimet toplamaktan başka iş kalmamıştı. Mahsul toplama zamanı idi. Köylülerin bir kısmı tutsak ediliyor, bir kısmı boğazlanıyor, başına geleceği önceden anlayarak kurtuluşu bir kaleye sığınmakta bulan bazıları ise firar yolunu tutuyordu. Kır halkı aileleriyle gelip İstanbul'a sığınmaktaydı. Edremit'e kadar bütün bölgeler Türkler tarafından yağma edildi. Ancak, daha ötede Achyraous (Balıkesir yakınında Akira), Kyzikos (Kapıdağı), Pegai (Karabiga) ve Lopadion (Ulubat) denize yakın bölgeler tahribattan kurtulmuştu. Yağmalar Bursa ve İznik kapılarına kadar uzanıyordu. Her yer birkaç gün içinde harabeye dönmüştü.[35]

Bu bilgiler *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'daki anlatılanlarla önemli ölçüde örtüşür. Burada İznik kuşatması üzerine İstanbul'dan yardım talebinde bulunulduğu ve İstanbul'un tekfurun güvendiği bir adamının idaresinde ordu hazırladığı, bunların gemilere girip Yalakova'ya çıkarak İznik'i kurtarmak üzere harekete geçtikleri, bir casusun durumu haber aldığı, nereye çıkacaklarını bildirdiği, pusuya yatan Osmanlı kuvvetlerinin çıkarma yaparken bunların üzerine saldırdığı ve denize döktüğü bildirilir.[36] Anonim tarihte İznik kuşatması için ilk önce Köprühisar'ın alındığı zikredilir. Köprühisar, güneyden Bilecik'ten ve batıdan Yenişehir'den

35 *Relations Historiques*, IV, 25, s. 364-368.

36 *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, s. 11-12.

İznik'e gelen başlıca yolların kavşak noktasıdır. Bu hisar İznik'e giden Kızılhisar-Derbend (bu köyler bugün mevcuttur) vadisinin başlangıç noktasıdır, Osman, İznik'e bu vadiden gidecektir. Her iki kaynak imparatorun, ordusunu kuşatma altındaki İznik'i kurtarmak için gönderdiği noktasında birleşir. İznik önünde kaleden çıkış hareketleri ve çarpışmalar olduğu anonim tarihten öğrenilmektedir. İznik'in bataklıkla çevrili durumda bulunduğu da burada belirtilir. O zaman Osman bütün Türkmen beylerinin uyguladığı taktiğe başvurup, şehri abluka altına almış ve açlıkla teslim almaya çalışmıştır. Uzun abluka için Osman "Yenişehir'den yana olan dağ" yamacında bir havale kulesi yaptırmış ve içine Taz (Drâz) Ali kumandasında ufak bir kuvvet yerleştirmiştir (bugün İznik'ten Yenişehir'e giden yolun solunda Draz Ali köyü ve Draz Ali Pınarı vardır). Anonim tarihte yer alan, İznikliilerin o zaman umutsuz kalıp şehri teslim ettiklerine dair bilgi doğru değildir, İznik, Orhan tarafından 1331'de teslim alınacaktır. Bununla beraber Neşrî, kuşatmanın ardından uzun abluka sırasında birçoklarının şehri bırakıp kaçtığını belirtir ve fethin bu tarihte olmadığına işaret eder.[37] Bizans imparâtorluk ordusuna karşı kazanılan bu zafer Osman'ı bölgede karizmatik bir bey durumuna yükseltmiştir. Pachymeres, bu zaferle Osman'ın şöhretinin Paflagonya, bölgesine kadar yayıldığını ve gazilerin onun bayrağı altına koşuştuklarını kaydeder. Bapheus Savaşı Osman'a hanedan kurucu bir bey ünü kazandırmış, kendisinden sonra oğlu Orhan rakipsiz beylik tahtına geçmiştir. Böylece 27 Temmuz 1302 tarihi Osmanlı hanedanının, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir.

Bapheus zaferiyle Osman, bütün Bithynia'da Bizans egemenliğini tehdit eden önemli bir siyasî-askerî güç olarak ortaya çıkmıştır. Bizans imparatoru Osman'ı durdurmak için İran'da Gâzân Han'a, onun ölümünün ardından Olcaytu Han'a bir Bizanslı prensesi zevce olarak önermiş ve bir Moğol ordusunu tahrik etme girişiminde bulunmuştur. Pachymeres'in açıkladığı gibi, o zaman direnç görmeyen, gazâ ve ganimet için uc bölgesine koşup gelmiş gaziler İstanbul Boğazı'na kadar yayılmışlardı. Bapheus bozgunundan sonra 1302-1307 yılları arasında Bizans'ın düştüğü çaresizliği, Pachymeres dramatik ifadelerle anlatır. Ona göre bütün Mesothynia (Kocaeli) bu akıncıların saldırılarına hedef olmaktaydı. Pachymeres, Bapheus Savaşı'ndan ve Osman'ın 702-705 (1303-1305) seferlerinin ardından yerli halkın sadece hayatlarını kurtarmak için Batı'ya kaçtıklarını, Türklerin çok kalabalık olup birçok başbuğ kumandası altında toplandıklarını, onlardan biriyle anlaşma yapmanın faydasız olduğunu, çünkü, onların kendilerini yağmaya götürecek şefi arayıp bulduklarını belirtiyordu. Alp gaziler emrinde küçük gruplar halinde hareket eden bu akıncılar, 703 yılı ortalarında (1304 yılı başları)

37 Neşri, *Cihannümâ*, I, 106

İstanbul Boğazı'na kadar her yerde görünmekteydiler. Türkler bir gemi bulunca Boğaz'ı geçiyor, İstanbul önlerine kadar geliyorlardı. Chele (Şile) ve Anadolu Kavağı'nda tepede Hieron (Yoros) kaleleri onların saldırılarına hedef oluyordu. Panik halinde kaçan Rum halkı İstanbul'a sığınıyor, sokaklar açlık ve hastalık çeken insanlarla doluyordu.

Osman, İznik kuşatmasına gitmeden önce Yenişehir'i ve arkasını güvence altına almak için Marmaracık (eskiden burada bir göl vardı) ve Koyunhisar tekfurları üzerine bir akın yaparak onları itaat altına almıştı. Fakat Bapheus Savaşı'ndan sonra Bursa ovasındaki Adranos, Bidnos, Kestel ve Kite tekfurları birleşip Osman'a saldırmak üzere ittifak ettiler. Bu savaş için Aşıkpaşazâde 702 (1303) tarihini verir. 702 yılı milâdî26 Ağustos 1302'de başlar. 702 yılının baharı 1303'ün ilk yedi ayına rastlar. Tekfurların ordusu bu tarihte harekete geçmiş olmalıdır. İttifak ve saldırı kuşkusuz İstanbul'dan gelen emir üzerine yapılmıştır. Tekfurların Yenişehir'e doğru saldırı hareketi başlangıçta başarılı oldu. Osman, yanındaki kuvvetlerle tekfurlar ordusunu Yenişehir ovasındaki diğer Koyunhisar'da karşıladı. Düşman savaşa savaşa dar Dinboz (Dimboz/Dinbos) Boğazı'na kadar çekildi. Osman'a karşı orada son bir savaşa giriştiler. Şehitler arasında Osman'ın kardeşi Gündüz Alp'in oğlu Aydoğdu da vardı (türbesi Dinboz'tan Koyunhisar'a giden yol üzerindedir). Zafer, Osman tarafında kaldı Dinboz Savaşı'nda (yakın zamana kadar boğazdaki köy Dinboz adını taşıyordu, şimdi Erdoğan) Kestel tekfuru savaş meydanında öldü. Bursa ve Adranos (bugün Orhaneli) tekfurları kaçıp hisarlarına sığındılar. Osman, karşısında savaşan ve bozgunda firar yolunu tutan Kite tekfurunun (Bursa'ya yakın Kite Kalesi surlarından bir kısmı bugün ayaktadır) peşini bırakmadı, Ulubat (Lopadion) Köprüsü başına kadar kovaladı. Tekfur Ulubat Kalesi'ne sığındı. Köprüyü koruyan kaleden ileriye geçme imkânı yoktu. Osman, kaçak tekfurun teslim edilmesini istedi, aksi takdirde gölü dolaşıp yurdunu yağma tehdidinde bulundu. Sonunda Ulubat tekfuru ile yapılan anlaşmada Osman, kendisinden sonra gelecek beyler adına köprüyü geçmeye yeltenmeyeceklerine dair söz verdi. Tekfuru teslim alan Osman, Kite (Ürünlü) Kalesi önünde onu idam edince kale teslim oldu (1303). Dinboz Savaşı'nın ardından Ulubat'a kadar Bursa ovası ve Uludağ, Türkmen yerleşmesine açıldı. Bursa ise yirmi üç yıl kuşatma altında kalacaktır. Osman şehri kuşatıp etraftan tecrit etmek için iki havale kulesi; Aktimur ile Balabancık kulelerini yaptı ve çekildi. Uludağ'da Türkmen köyleri ve Uludağ eteğinde Kızık köyleri 1303-1326 döneminde kurulmuş olmalıdır.

Bapheus ve Dinboz zaferinden sonra Osman, Bizans karşısında kendini güçlü hissediyor, Paflagonya ve Anadolu'nun diğer taraflarından gazâ ve doyum için akın akın bayrağı altına gelen yoldaşlarla ordusu sefer zamanı 5000 kişiye varmış

bulunuyordu. İznik'i düşürmek ve İstanbul'dan gelecek yardımlara karşı ablukayı tamamlamak için Sakarya üzerindeki geçit yerlerine karşı yeni seferler düzenlemeye başladı. 704 (1304) seferi hakkında ilk ve en ayrıntılı kaynak İshak Fakih-Yahşi Fakih'ten gelen rivayettir. Âşıkpaşazâde metninde yer alan bu rivayete göre Osman Bey, Leblebüci Hisarı'na (Kabakluca / Koubouklia ?) geldiğinde tekfur itaat etti. Onu yerinde bırakan Osman oğlunu yanına aldı. Oradan Lefke'ye (Leukai) vardı. Çadırlu ve Lefke tekfurları bağlılık bildirince onlara memleketleri bırakıldı ve Osman Gâzi'nin yanında nöker oldular. Osman, oradan Mekece'ye ulaştı, oranın tekfuru da itaat etti ve Akhisar'a (Metabole) Osman ile beraber geldi. Akhisar tekfuru adam toplayıp savaşa girdi, ancak yenilip kaçtı; hisarına giremeyince Karaçepüş (Katoikia) Hisarı'na çekildi. Osman Geyve'ye (Kabakia) gidip boş bulduğu hisarı aldı. Ardından Tekfurpınarı'nı da ele geçirip bir aydan fazla bir zaman bu bölgede kaldı.[38]

Burada verilen toponimi ve güzergâh dikkate alınırsa kaynaktaki bu rivayetin tamamıyla tarihî gerçeğe dayandığı anlaşılır. Osman, merkezi Karacahisar'dan hareket etmeden önce Mihal'i çağırmış, İslâm'a davet etmişti. Lefke'ye kestirme yol Mihal'e ait bölgeden, Harmankaya (bugün Harman köy) ve Gölpazarı üzerinden Sakarya vadisine inmektedir. Osman bu yolu izlemiş olmalıdır. Köse Mihal, bu sebeple seferden önce Karacahisar'a çağrılmıştı. Osman'ın yolu üzerinde ilk fethi Leblebüci Hisarı'dır. Ondan sonra Lefke, Sakarya vadisinde İznik'e gelen ana yol üzerindedir. Lefke'den Mekece'ye kadar sarp Sakarya vadisi boyunca kuzeye dönülür ve Akhisar ovasına (bugün Pamukova, Eskihisar tepede) ulaşılır. Osman, bu seferde Karaçepüş Kalesi'ni alamadı ancak ertesi yıl oğlu Orhan'ı deneyimli kumandanlarla bu kale ve Karatigin (bugün Karadin) üzerine gönderdi.

Bapheus'tan sonra Osman Gâzi'nin 1304 Sakarya seferinin İstanbul'da panik havası doğurduğu anlaşılmaktadır. Pachymeres, hiçbir umudun kalmadığını saraya yakın bir adam olarak yana yakıla anlatır.[39] İzmit, açlık ve susuzluk içinde son derece kötü durumdaydı. İznik şehri de etraftan çevrilmiş, dışarıyla ilişkisi kesilmiş, kıtlık içinde bulunuyordu. Belokömis (Bilecik), Angelokömis (İnegöl), Anagourdy (?), Palatanēa (Bursa- İznik yolu üzerinde), Melangēia (Yenişehir) ve dolaylarının halkı kaçmış, memleket ıssızlaşmıştı. Kroulla ve Katoikia'nın durumu daha kötü idi (Kroulla yol kavşağı Gürle'dir. Katoikia, Karaçepüş'tür). Bu kalelerin Türklerin eline geçmesiyle Bizans'tan İznik'e gelen yol kapanmıştır. 1304 seferinde Osman, Sakarya vadisinde Geyve, Mekece, Absu (Hypsu) ve Lefke'yi ele geçirmiş bulunuyordu. İznik'e erişmek için yalnız göl tarafından Kios / Cius (Gemlik) yolu açık kalmıştı.

38 Âşıkpaşazâde, Târih, s. 107.
39 Relations Historiques, XI, 21, s. 650.

Osman, 1304'te seferde iken Çavdar (Çavdarlı) Tatarı, Karacahisar pazarını gelip yağmalamıştı. 705 yılında (24 Temmuz 1305'te başlar) Osman Gâzi, Mihal ve öteki tecrübeli kumandanlarla Orhan'ı Karaçepüş ve Karatigin hisarlarını fethetmeye gönderdi.[40] Bu seferin amacı İznik'in bu yönden tecrit işini tamamlamaktı. Orhan, Karatigin'i aldığı zaman, "Benim garazım İzniktir" demişti.[41] Osman ise Çavdar Tâtarı'nın yeni bir saldırısı ihtimali yüzünden yahut yaşı ve hastalığı dolayısıyla Karacahisar'da kaldı. Orhan, Karaçepüş ve Absu hisarlarını fethetti. Arkasını emniyete almak amacıyla Karaçepüş'te Konuralp ve Absu'da Akça Koca'yı bıraktı. Karatigin'i de alıp tekfurunu idam etti. Drâz Ali ve Karatigin havale hisarlarından İznik kuşatması çeyrek yüzyıl sürecektir. O zamana kadar Absafı-Bıçkı dağ kitlesini aşmak imkânsızdı, tek yol Sakarya vadisi idi. Ancak bu vadide de Akhisar, Geyve, Absu ve Karaçepüş kaleleri bulunuyor ve bu yolu Osmanlılara kapatıordu. 1305'te Orhan, Akhisar'ı harekât merkezi yaptı. Kalelerin düşmesi üzerine Osmanlılar, Sakarya'dan Beşköprü-Adapazarı düzlüğüne inmiş görünmektedir. Bu düzlüğün doğusunda Bizans'a ait Akyazı, batısında Sapanca'nın (Sophon) güney kıyılarından İzmit ve kuzeyde Adapazarı bölgeleri şimdi Osmanlı akınlarına açılmış bulunuyordu. Böylece Osman'ın 1304, Orhan'ın 1305 seferi İzmit ve İstanbul yolu üzerinde Osmanlı egemenliğini sağlamış ve İznik'e bu yönden bir yardım gelmesini önlemiştir. Bölgede yeni uclarda Konuralp Akyazı tarafına, Akça Koca İzmit üzerine sürekli akınlara başladı. Konuralp Akyazı'da Tuzpazarı'nı aldı ve Bizans kuvvetleriyle Uzuncabel'de iki gün iki gece çetin bir savaştan sonra bütün bölgeyi ele geçirdi. Tuzpazarı'nı yeni uc merkezi yaptı. Akça Koca, Osman'ın yeğeni Aktimur'la batıda Kocaeli'ne akın düzenliyor, Konuralp doğuda Akyazı, Konurpa, Mudurnu ve Bolu'yu ele geçiriyordu. Sakarya üzerinde Karaçepüş ve Absu'da Gâzi Abdurrahman yerleşti ve Akova'ya akına başladı. Âşıkpaşazâde ve Neşrî'de kısaca kaydedilen bu gelişmelerin çoğu kuşkusuz 1305 seferinden sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Böylece 1305'te İznik'e gelen bütün yollar Osman Gâzi'nin kontrolü altına geçmiştir.

Pachymeres'e göre 1305'te imparator, "stratopedark" unvanı verilen Sguros adlı birini "arbaletli askerî başında" Osman'a karşı gönderdi ve bir miktar para verdi; Sguros bu para ile mahallinde yerli bir kuvvet meydana getirecekti. Sguros, Katoikia bölgesine geldi. Fakat 5000 kadar Osmanlı kuvveti belli etmeksizin gece kaleye gelen yolları ele geçirmişti. Pachymeres'te ve eski Osmanlı rivayetinde Orhan'ın taktiği üzerinde birbiriyle örtüşen ayrıntılar, Osmanlı rivayetinin tamamıyla güvenilir niteliğini bir defa daha ortaya koyar. Orhan'ın taktiği hakkında ayrıntılar Karaçepüş Kalesi'nin Katoikia olduğunu kesinlikle

40 Âşıkpaşazâde, s. 108-110.
41 Neşrî, I, 126.

kanıtlamaktadır. Pachymeres, para ile tutulan askerden bir yarar gelmediğini, kaleye sığınmak için kaçan kadın ve çocukların kaleyi zaptetmiş olan Türklerin eline düştüğünü, şehrin yakıldığını ekler. Bu noktada Bizanslı tarihçi çoğu zaman yaptığı gibi daha önceki olaylara geçer, Osman'ın Belokömis'i (Bilecik) aldığını, sadece Bursa'nın direndiğini hatırlatır. Osmanlı menâkıbnâmesine göre Bilecik 1299'da ele geçirilmiş ve Bursa, Dinboz Savaşı'ndan sonra 1303'te abluka altına alınmıştır.

Osman, beyliği ailenin diğer üyeleriyle birlikte idare eder görünmektedir. Kara- cahisar subaşılığını kardeşi Gündüz'e vermişti. Önemli siyasî kararları amcası Dündar'a danışırdı. 1303'te Bursa Hisarı'nı abluka için yaptırdığı havale kulelerinden birini kardeşinin oğlu Aktimur'a verdi. Osman, oğlu Orhan'ı kendi sağlığında deneyimli kumandanlar Akça Koca, Konuralp, Köse Mihal ile seferlere gönderip, onu beylik için hazırlıyordu. Hasta olan Osman son yıllarında beyliği fiilen oğlu Orhan'a bırakmıştı.

Osmanlı rivayeti erken bir tarihten, 1305'ten sonra Osman'ın herhangi bir faaliyetinden söz etmez. Bu rivayetlerde Osman Bey'in ayağında "nikris zahmeti" bulunduğu için işleri Orhan'a bıraktığından kendisinin yaşlanıp "mütekait" olduğundan söz edilir.[42] Osman'ın ölüm tarihi Asporça Hatun ile Mekece vakfiyelerine göre belirlenebilir. Birincisinde Osman hayatta, ikincisinde vefat etmiş görünmektedir. Dolayısıyla, Osman 724'te (1324) ölmüştür. Osmanlı rivayetine göre vefatında hicrî yıl hesabıyla altmış dokuz yaşındaydı ve yirmi yedi yıl hükümdarlık yapmıştı. Bu kayda göre doğumu 1257 olmalıdır. Osmanlı rivayetine göre vefatında Orhan Bey, Bursa'yı kuşatmakla meşguldü. Osman'ı, vasiyeti gereği Hisar'da Tophane'de "Manastırda kubbenin altında" defnettiler. Gümüşlükubbe denilen manastır[43] 1271 (1855) depreminde yıkılınca 1280'de (1863) şimdiki sade türbe Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Osman'ın Orhan'a vasiyeti olarak daima şeriat hükümlerine riayet, emrindekileri gözetme ve ihsanda bulunma maddeleri zikredilir. 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi'nde şahitler kısmında Osman'ın Orhan dışında Çoban, Melik, Hamid, Pazarlı adlı oğulları ve Fatma Melek adlı kızı yer alır. Şahitler arasında Ömer Bey kızı Mal Hatun'un adı geçer. Kroniklerde Mal Hatun hanımı ve Şeyh Edebâli'nin kızı olarak kayıtlıdır. Ayrıca bir başka oğlu olarak Alâeddin Ali'nin adı zikredilir. Orhan, 1305'ten beri seferlerde kumandan olarak ordunun başında olduğundan babasının ölümünde olaysız beylik tahtına oturmuştur.

Osman dönemine ait en önemli belge Asporça Vakfiyesi'dir ve 723 Ramazan ayı başlarında (Eylül 1323 başları) düzenlenmiştir. Belgede, Osman Gâzi b. Ertuğrul

42 Âşıkpaşazâde, s. 112; Neşri, I, 136.

43 Tasviri için bkz. Texier, Ch., Asie Mineure, Paris 1862, 130.

oğlu Orhan'ın eşi Asporça Hatun kendi huzurunda Alâeddin Paşa'yı vakıfları için vekil tayin etmiştir. Asporça Hatun'a Osman tarafından hibe edilen beylik köyler Narlı ve Kıyaklı (Kapaklı?) vakfedilmiştir. Kendisinden sonra iki oğlu Şerefullah ile İbrahim Bey ve onların neslinden gelecekler hasılattan haklarını vakıf şartlarına göre alacaklardır. Asporça Hatun, tevliyeti büyük oğlu İbrahim Bey'e vermiştir. Bunun dışında Sultanönü Livası tahrir defterlerinde Osman dönemine inen atıflar mevcuttur. Öte yandan Osmanlı tarihinin ilk dönemini nakleden Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ının ana kaynağı Orhan'ın imamı İshak Fakih oğlu Yahşi Fakih'in yazdığı, bugüne ulaşmayan Ch. bir vakayinâmedir. Yahşi Fakih'in Osman ve Orhan dönemlerine ait rivayetleri İshak Fakih'ten, yani çağdaş bir raviden gelir. Bu rivayetin doğru tarihi bilgiler içerdiği yer adlarının kontrolü, toponimik-topografik araştırmalar sonunda ortaya çıkmıştır. Âşıkpaşazâde'den başlayarak Neşrî, Rûhî Çelebi (veya ona atfedilen Oxford anonimi), anonimler, Oruç b. Âdil'in *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı ve Ahmedî'nin gazavât tarzında manzum *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ında Yahşi Fakih'in eserinin kullanıldığı açıktır. XV. yüzyılda yazılan derleme tarihler, Yahşi Fakih'i ihtisar eden Âşıkpaşazâde'den veya onun bugüne ulaşmamış nüshalarından aktarmaktadır. Âşıkpaşazâde'nin Yahşi Fakih menâkıbnâmesini ihtisar ederken atlamalar yaptığı anlaşılmaktadır. Onun eksik bıraktıkları (mesela Bapheus savaşı, İznik ablukası, 1329 Pelekanon savaşı) *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da ve kısmen İdrîs-i Bitlisî, İbn Kemal gibi sonraki klasik kompilasyonlarda dikkate alınmıştır. Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-tevârîh*'i, esas itibariyle İdrîs'in *Heşt Bihişt*'inin Türkçe inşâ diliyle bir özetinden ibarettir. Çok defa Sâdeddin'in İtalyanca Bratutti çevirisini kullanan Batılı tarihçiler (J.von Hammer, J. W. Zinkeisen, N. Jorga) İdrîs'i kullanmamışlardır. Bazıları Leunclavius çevirilerinden yararlanırlar. Bunlar bu ilk dönem üzerinde ağır yanlışlara düştüklerinden ihtiyatla kullanılmalıdır. Osmanlı tarihinin Türkçe kaynakları konusunda yapılacak ilk iş Âşıkpaşazâde, Neşrî ve anonimlerden hareketle olabildiğince Yahşi Fakih menâkıbnâmesinin aslını ortaya çıkarmaktır. Bunun için de ilkin bu kaynakların metin tenkidi metoduyla doğru tespiti gerekir. Âşıkpaşazâde'nin Atsız tarafından yayımlanan metni (İstanbul 1949) pek çok yanlış içerir. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç'ın günümüz Türkçe'siyle neşrettikleri *Âşıkpaşazâde: Osmanoğullarının Tarihi* (İstanbul 2003) ilmî maksatla kullanılamaz. Günümüzde bu tarihî metinleri içerdikleri destanî-folklorik malzemeye bakarak toptan masal- efsane saymak ve ilk dönem tarihinin "kara boşluk"tan ibaret olduğunu iddia etmek[44] işin kolayına gitmektir. Kuşkusuz, Osman Bey dönemi üzerinde eldeki *Tevârîh-i Âl-i Osman* çok noksandır. Ancak, Osman dönemine ait çağdaş Bizans tarihçisi G. Pachymeres önemli ayrıntılar sağlar.

44 C. İmber, *The Ottoman Empire: 1300-1481*, İstanbul 1990.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, *MAD*, nr. 16016, s. 13-17; nr. 18333; BA, *TD*, nr. 438; BA, *KK*, nr. 3358; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, haz. Ö. Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Ankara 1988, s. 283; İbn Bîbî, *el-Evâ mirü'l-Alâiyye: Selçukname*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, II, 124-129, 243 vd.; G. Pachymeres, *Relations Historiques*, nşr. A. Failler, trc. V. Laurent, Paris 1999, IV, 25, 358-368; XI, 21, 650; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 238-244; Âşık Paşa, *Garibnâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000, H/2, s. 549-579; Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, II, 234 vd., 342- 345; Yazıcızâde Ali, *Târih-i Âl-i Selçuk*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1391, vr. 431ᵃ, 444ᵃ; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, trc. A. Sait Aykut, İstanbul 2004, I, 430-435; N. Gregoras, *Rhomâische Geschichte*, trc. J. L. van Dieten, Stuttgart 1973, I. Register: Türken; Ahmedî, Dâstân ve *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân*, haz. Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1949, s. 6-9; Şükrullah, *Behcetü't-tevârih*, trc. Çiftçioğlu N. Atsız, *a.e.* içinde, s. 51-53; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 91 116; Oruç b. Âdil, *Tevârîh Âl-i Osman*, s. 4-14; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 60-147; Fatih Devri Kaynaklarından *Düstûrnâme-i Enverî*: Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003, s. 10-23; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I, 1-204; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 3-15; *Rûhî Târîhi*, TTK Belgeler, XIV/18 (1992) içinde, tıpkı basımı ile birlikte, nşr. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, s. 359-383; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279, I, 12-30; Şikârî, *Karamanoğulları* Tarihi, tür. yer.; Hammer, GOR, I, 71-86; Ch. Texier, *Asie Mineure*, Paris 1862, s. 130; P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938, tür.yer.; a.mlf., "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and its Transformation", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, ed. G. Makdisi, Leiden 1965, s. 662-672; a.mlf., "Der Stammbaum der Osmanen", *Isl*, XIV, 1925, s. 94-100; a.mlf., "Deux chapîtres de l'histoire des turcs de Roum", *Byzantion*, II, Bruxelles 1936, s. 285-319; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 97, 202; İbrahim Hakkı Konyalı, *Söğüt'de Ertuğrul Gâzi Türbesi ve İhtifali*, İstanbul 1959; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, nşr. Atsız, İstanbul 1961, s. 25, 67- 68, 101; Cl. Cahen, "The Mongols and The Near East", *A History of the Crusades*, ed. R. Lee Wolff-H. W. Hazard, Philadelphia 1962, II, 715- 734; a.mlf., "La Question d'histoire de la provin- ce de Kastamonu au XIIIe siecle", *Turcobyzantin et Oriens Christians*, London 1974, s. 146-158; V. L. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis - P. M. Holt, London 1962, s. 168-179; a.mlf., "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *BSOAS*, XXVI, 1963, s. 50-54; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes de regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachii 1967, tür.yer.; a.mlf., "La conquete de la Bithynie maritime: etape decisive dans la fondation de l'etat ottoman", *Byzans als Raum*, ed. K. Belke v.dğr., Wien 2000, s. 21-36; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, London 1971; a.mlf., "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms", *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 23-24, Washington 1969-70, s. 253-308; a.mlf., "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *a.e.*, s. 29 (1975), s. 41-71; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, nşr. Adnan Erzi, Ankara 1972, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", TTK *Belleten*, VII/27, 1943, s. 284-301; J. E. Woods, *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis-Chicago 1976, s. 173-183; İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gâzi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1071-1920, Social and Economic History of Turkey, 1071-1920*, ed. Osman Okyar-Halil İnalcık, Ankara 1980, s. 27-33; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1980, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", *Belleten*, TTK XII/47 (1948), s. 575-615; a.mlf., "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ile İlgili Meseleler Üzerinde Araştırmalar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, V/51, İstanbul 1991, s. 3-9; R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 1-51; Osman

Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 509, 613-614, 648, 653-657; E. VVerner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen* (1300- 1481), Weimar 1985, tür.yer.; K. Hopvvood, "Türkmen, Bandits and Nomads: Problems and Per- ceptions", *Proceedings of ClEPO Sixth Symposium*, ed. J. L. Bacque-Grammont-E. van Donzel, İstanbul 1987, s. 23-30; a.mlf., "Nomads or Bandits", *Byzantinische Forschungen*, XVI, Amsterdam 1991, s. 179-194; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Çoban-oğulları Beyliği, Candar-oğulları Beyliği*, Ankara 1991, I, 183-203; J. S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor*, New Rochelle 1992, tür.yer.; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992, tür.yer.; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, tür.yer.; a.mlf., "Karahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Önemi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, Eskişehir 2001, s. 105-127; *The Ottoman Emirate, 1300-1389*, ed. E. Zachariadou, Rethymnon 1993, tür.yer.; Cemal Kafadar, *Between Tıvo Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995, tür.yer.; C. Imber, "Ideals and Legitimation in Early Ottoman History", *Süleyman the Magnificent and His Age*, ed. C. Woodhead-Metin Kunt), London 1995, s. 138-153; a.mlf., "What does Ghazi Actualy Mean?", *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, ed. Çiğdem Balım-Harding- Clmber, İstanbul 2000, s. 165-178; a.mlf., "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, XIX, Paris 1987, s. 7-27; a.mlf.. "Othmân I", *EI²* (İng.), VIII, 180-182; Halil İnalcık, "Osman Gâzi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği: 1300-1380*, trc. Gül Çağalı Güven v.dğr, İstanbul 1997, s. 78-100; a.mlf., "Karacahisar ve Karacaşehir Üzerinde Bir Belge (MAD 18333, Sultanönü Evkaf Defteri)", Osmangazi Sempozyumu, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi*, 1998; a.mlf., "İznik İçin Osman Gâzi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, haz. Işıl Akbaygil v.dğr., İstanbul 2004, s. 59-85; a.mlf., "Ottoman Methods of Concjuest', St.l, II, 1954, s. 103-129; a.mlf., "The Question of the Emergence of the Ottoman State", IJTS, II, 1980, s. 71-79; C. Heywood, "The Frontier in Ottoman History, Old Ideas and the New Myths", *Frontiers in Question: Euro-Asian Boderlands, 700-1700*, ed. D. Power- N. Standen, New York 1999, s. 228-250; a.mlf., "Betvveen Historical Myth and 'Mytho- history': The Limits of Ottoman History", *Byzantine and Modern Greek Studies*, XII, Oxford 1988, s. 315-345; D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları: 1261-1453*, trc. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 135-153; Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul 2000, tür.yer.; a.mlf.. *Bursa Ansiklopedisi*, Bursa 2001, I, tür.yer.; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul 2001, s. 1-23; La Bithynie au moyen âge, ed. B. Geyer-J. Lefort, Paris 2003, tür.yer.; H. W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003, tür.yer.; E. A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devletinin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, haz. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2005, s. 341- 396; a.mlf., "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu", *Byzantine and Modern Greek Studies*, III, Oxford 1977, s. 57-70; a.mlf., "Observations on Some Turcica of Pachymeres", *REB*, XXXVI, 1978, s. 261-267; *The Ottoman Empire: Myths, Realities and Black Holes*, ed. E. Kermeli-Oktay Özel, İstanbul 2006, tür. yer.; Fr. Giese, "Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik und Verwandte Gebiete*, II, Leipzig 1923, s. 246-271; Hüseyin Hüsameddin, "Orhan Bey'in Vakfiyesi", *TTEM*, XVI/94, 1926, s. 284-301; J. H. Kramers, "Wer war Osman?", *AO*, VI, 1928, s. 242-254; Fr. Taeschner, "Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14.-15. Jhdt) auf Grund neuer Quellen", *Islamica*, IV, Leipzig 1929, s. 1-47; a.mlf., "Beiträge zur frühosmanischen Epigrafik und Archâologie", *Isl*, XX, 1932, s. 109-186; XXII, 1935, s. 69-73; A. Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM*, I, 1931, s. 1-42; İhsan Uludağ, "Osman Gâzi'ye Dair Mühim Bir Vesika: Aspurça Hatun'un Vakfiyesi", *Uludağ*, s. 26, Bursa 1940, s. 61-68; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebîülevvel/1324 Mart", *Belleten*, TTK, V (1941), s. 277-288; a. mlf., "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Târih ve İlk Sikkesi", a.e., IX, (1945), s. 207-211; Adnan Erzi, "Osmanlı Devletinin Kurucusunun İsmi Meselesi", *TM*, VII-VIII (1940-1942), s.

323-326; Şevkiye İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", DTCFD, VI (1948), s. 189-195; E. Frances, "La féodalite byzantine et la conquéte Hırque", SAO, IV (1962), s. 69-90; H. Glykatzi-Ahrvveiler, "l'Histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques, 1081-1317", *Trauaux et Memoires*, I, Paris 1965, s. 1-204; D. Jacoby, "Catalans, Turcs et Venitiens en Romanie (1305-1332)", *Studi Medieuali*, XV/1, Torino 1974, s. 217-261; C. Foss, "The Defenses of Asia Minör against the Uırks", *Greek Orthodox Theological Review*, XXVII, Brookline 1982, s. 145-205; a.mlf., "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *Anatolian Studies*, XI, Ankara 1990, s. 161-184; R. C. Jennings, "Some Thoughts on the Gazi Thesis", *WZKM*, sy. 76 (1986), s. 151-161; Şinasi Tekin, "XIV'üncü Yüzyıla Ait Bir İlim-i Hâl: Risâletü'l-îslâm", *a.e.*, sy. 76 (1986), s. 279-292; a.mlf., "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik 'fârikası, 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ / Cihâd Kavramları Hakkında", *JTS*, XIII (1989), s. 139-204; L. Darling, "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", St.I, XCI (2000), s. 133-169; a.mlf., "Persianate Sources on Anatolia and the Early History of the Ottomans", Studies on Persiarıate Societies, II, Tihran 2004, s. 126-144; M. Tayyib Gök- bilgin, "Osman", *İA*, IX, 431-443.

ORHAN[45]

Osmanlı Padişahı (1324-1362)
(Ölm. 763/1362)

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gâzi'nin oğlu olup doğum tarihi tartışmalıdır. 699'da (1299) Nilüfer'le evlendiğinde "yiğit" (genç) diye anılmış olmasından hareketle bu tarihte on sekiz yaş civarında olduğu düşünülebilir. Osmanlı rivayetine göre, tutsak edilen Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer'le (Lülüfer, Rumca Luludia / çiçek) evlendirilmiş, Süleyman ve Murad bu evlilikten doğmuştur.

699'da (1299) Osman Gâzi merkezini Bilecik-Yenişehir'e naklettiğinde Orhan'ı deneyimli atabey Gündüz Alp ile Karacahisar'a gönderdi. Osman Gâzi'nin İznik kuşatması (701/1302) ve Dimboz (Dinboz) savaşına (702/1303) katıldığı anlaşılan Orhan, Lefke seferinde (703/1304) Germiyanlılar'ın tehdidine karşı Eskişehir-Karacahisar'da kaldı.

Yanında babasının güvendiği adamları Saltuk Alp ile Köse Mihal de bulunuyordu. Osman Gâzi, Lefke seferinde Sakarya üzerinden İznik'e yol veren kalelerin fethiyle uğraşırken Germiyan'dan Çavdar Tatar, "Karacahisar'ın pazarına" (Ilıca yanında) yağma akını yapıp çekildi. Orhan yağmacıların peşine düştü, onlara Oynaşhisarı'nda (bugün Çavdarhisar) yetişti, yağma mallarını ellerinden aldı ve Çavdar Tatar'ın oğlunu ele geçirdi. Osman Gâzi, bu esirle bir anlaşma yaptı ve onu babasına geri gönderdi. Daha sonra Osman, Germiyan-Çavdar saldırılarını karşılamak üzere kendisi Karacahisar'da kalmaya karar verdiğinde Orhan'ı yanına kattığı gazi alpleri Akça Koca, Konuralp, Gâzi Abdurrahman ve Köse Mihal ile birlikte Sakarya'ya gönderdi (705/1305). Âşıkpaşazâde, Orhan'ın kumanda ettiği ilk seferin bu olduğunu belirtir.[46] Orhan, stratejik önemi olan

45 Halil İnalcık, "Orhan", *TDVİA*, c. 33, s. 375-386.

46 Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 108.

Karaçepüş (Katoikia), İznik önünde Karatigin, Absu (Hypsu: Geyve Boğazı'nda) kalelerini fethetti. Yenişehir'de babası yanına geldi. Bu harekâtın hedefi İznik'e gelecek yardımı keserek burayı teslim olmaya zorlamaktı; Orhan bu seferlerde askerî tecrübe kazanmış oldu. Babasının zamanındaki son seferi Adranos Kalesi (Orhaneli) üzerinedir. Bu seferde yanında yine Köse Mihal ile Turgut Alp vardı. 723 Ramazan ayı başlarında (Eylül 1323) düzenlenmiş Asporça Hatun Vakfiyesi'ne göre o tarihte Osman hayatta idi. Orhan'ın beyliğe geliş tarihi Rebîülevvel 724'tür (Mart 1324). Osman'ın ölümü de bu iki tarih arasında olmalıdır.

Orhan, beyliğin başına geçince Bizans Bitinyası'nın iki büyük merkezi Bursa ve İznik üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırdı. 726 (1326) baharında bütün kuvvetleriyle Bursa önüne gelip teslim olmasını istedi. Bursa tekfuruyla uzlaşılan teslim ahidnâmesinin maddeleri şunlardır: 1. Şehre giren Osmanlı askerleri halka zarar vermeyecek (yağma olmayacak, esir alınmayacak). 2. Gitmek isteyenler mallarıyla Osmanlı askerlerinin himayesinde şehri terkedecek. 3. Teslimde Orhan Bey'e 30.000 altın ödenecek. Bursa tekfuru şehri terkedince Âşıkpaşazâde'ye göre, *"Pınarbaşı'nda Ahî Hasan çıktı, burç üzerinde muhkem durdu, ondan sonra Müslümanlar kovuldular"* (2 Cemâziyelevvel 726 / 6 Nisan 1326).

Bursa'nın düşmesi ve İznik'in kuşatma altında sıkıntıda olması, İstanbul'da Bitinya bölgesinin tamamının kaybedilmek üzere olduğu kaygısını uyandırdı. Bizans İmparatoru III. Andronikos Paleiologos, Gebze önünde Pelekanon'dan (bugün Eskihisar geçidinde) denizi geçip abluka altındaki İznik'i ve mümkün olursa Bursa'yı kurtarmaya karar verdi. Ordu başkumandanı (Grandomestikos) Yuannis Kantakuzenos'un hâtıratında.[47] Pelekanon Savaşı bütün ayrıntılarıyla verilmiştir. Bu kaynağa göre imparator daha önce 1328'de Anadolu sahilinde Bizans'a ait Kyzikos (Kapıdağı) ve tahkimli yarımada Pegae'ya (bugün sahilde Karabiga) gitmiş ve Karesi Beyi Temirhan ile (Demirhan) bir anlaşma yapmıştır. Kantakuzenos'a göre imparator, Karesi beyini saldırıdan vazgeçirmeyi ve bağımlı duruma getirmeyi amaçlamıştı.[48] Aslında bu bir ittifak anlaşması idi. Osman Gâzi zamanında 1303'te Apolyond'a kadar Bursa ovası istilâ edilmişti; 724'te (1324) Adranos Kalesi'nin fethedilmesi Karesi Beyliği'yle anlaşmazlığın kaynağı olmalıdır.

İmparator, ilkin Mesothenia (Türklerin Kocaeli'si) Valisi Kontofre'yi yanına çağırdı, sefer hakkında kendisiyle görüştü. Kontofre valiliği sırasında Kocaeli'nde Türkler'le karşılaşmalarında tecrübe kazanmış, yetenekli bir askerdi; Türklerin savaş taktiğini yakından öğrenmişti. Kontofre, imparatoru bu sefere teşvik etti. Osmanlı vekâyinâmelerinde lâyıkıyla yer almayan ve çok kısa olarak Abdurrahman

47 Notlarla Almanca çevirisi için bkz. *Geschichte*, II, 22 vd.
48 *A.g.e.*, II, 20.

Gâzi'nin Orhan Gâzi ile beraber bir Bizans kuvvetini püskürttüğü şeklinde belirtilen Pelekanon Savaşı iki aşamada gerçekleşti. Birinci aşamada Bizans imparatorunun savaş meclisinde tepelerdeki Osmanlı kuvvetlerinin düzlüğe çekilmesi ve savaşın bu düzlükte yapılması kararı alındı. Bizans komutanı eğer bunu yapamazsa o zaman savaş meydanını bırakıp dönmeyi düşünüyor, böylece daha başlangıçta tepelere yerleşen Osmanlılar stratejik üstünlük sağlamış oluyordu. Orhan Bey, tepeden harp sahasını gözetliyor, Bizans ordusunu arızalı araziye çekip orada çevirmeyi düşünüyordu. Bunun için de önemli bir kuvveti bir vadide pusuya sokmuştu. Bu klasik Osmanlı savaş taktiğiydi. Savaşın ilk günü (1 Haziran 1329) Orhan Gâzi, Bizans ordusunu kendine çekmek için 300 kişilik bir kuvveti üzerlerine gönderdi (bu ordu düzenli 2000 askerden ibaretti). Osmanlı akıncı kuvveti Bizans ordusuna yaklaştı, oklarını attı, ardından geriye doğru çekildi. Bu çekilişten maksat Bizans ordusunu yerinden çıkarıp tepelere doğru getirtmekti. Saldırı birkaç defa tekrar edildi. Başlangıçta Bizans ordusu mevzilerini bırakmadı. Orhan Bey'in kuvvetleri de tepeleri terketmedi. Fakat savaşın ikinci günü tekrarlanan akıncı saldırıları sırasında imparator bu ufak kuvveti yok etmek için harekete geçti. Bunun üzerine Orhan Bey, bir kısım kuvvetlerini kardeşi Pazarlu kumandasında düzlüğe gönderdi. Bizans ordusu karşı çıktı; bu suretle akın şeklinde başlayan çarpışmalar iki tarafın büyük kuvvetlerinin katıldığı bir savaş halini aldı. İmparator, okla baldırından yaralandı ve öldüğü haberi yayıldı. Bizans ordusunda panik kendini gösterdi. Panik halinde kaçan Bizans kuvvetleri sahildeki kalelere ve özellikle Filokren'e sığınmaya çalıştı. Orhan'ın kuvvetleri kaçanları kovalıyordu. Bizans imparatoru paniği önleyemeyince kendisini bir halıyla gemiye taşıttı ve İstanbul'a kaçtı. Orhan, bütün Kocaeli'ni ele geçirdi; zaferden sonra İzniklilerin hiçbir ümidi kalmadı. Osmanlılar, ablukayı şiddetlendirerek şehri teslim aldı[49] (21 Cemâziyelevvel 731/2 Mart 1331).[50] İznik fethiyle İslâm dünyasında şöhret kazanan Orhan Bey, Irak Celâyirli Sultanı Hasan-ı Büzürg ile de dostça ilişkiler kurdu.[51].

Bitinya'nın tamamında sağlamca yerleşen Orhan Bey'i o sırada gören Arap seyyahı İbn Battûta onu "Sultan Osmancık oğlu İhtiyârüddin Orhan Bey" diye anar ve zenginlik, arazi, askerî kuvvet bakımından Türkmen sultanlarının en büyüğü olup 100 kadar kalesinin bulunduğunu, zamanının çoğunu bu kaleleri dolaşmakla geçirdiğini, her birinde birkaç gün kalıp durumu teftiş ettiğini, bir şehirdeki ikametinin asla bir ayı bulmadığını, kâfirlerle sürekli savaşta olup onları kalelerinde kuşatma altında tuttuğunu kaydeder.

49 Teslim şartları ve ilk önlemler için bkz. Âşıkpaşazâde, s. 118-119; Neşrî, I, 156-158, tarih için Schreiner, II, 238.

50 İbn Kemal 734/1333 tarihini verir; Bkz. *Tevârîh*, I, 42-48.

51 İbn Kemal, I, 61.

Ayrıca, Bursa'yı Rumlardan babasının aldığını ve mezarının eskiden Hıristiyanlara ait bir kilise olan cami içinde bulunduğunu, rivayete göre Osman'ın İznik şehrini yaklaşık yirmi yıl kuşatma altında tuttuktan sonra oğlunun on iki yıl daha kuşatıp ele geçirdiğini yazar. İbn Battûta, Bursa'da tanıştığı Orhan Bey'in kendisine para gönderdiğini de belirtir. Bu ifadelerden Osman'ın faal beyliğinin 1322'de son bulduğu sonucu çıkarılabilir. Yine, Orhan Bey zamanında yaşayan Memlûk tarihçisi İbn Fazlullah el-Ömerî de merkezi Bursa'da oturan "Toman" oğlu Orhan'ın elli şehir ve elliden çok kalesi olduğunu, 40.000 atlısı olup yayaları da toplanınca sayılamayacak kadar kalabalık ordusu bulunduğunu, zengin ve korkulduğu kadar güçlü olmayıp Müslüman komşularıyla barış içinde yaşadığını, düşmanlarına karşı bazan galebe çaldığını, bazen de yenildiğini belirtir. Ömerî bu bilgileri Osmanlı arşıtı Germiyanlıların yanında bulunan bir şahıstan derlemiştir.

1329'dan beri Bizans ile savaş durumunda olan Orhan Bey'in yine Bizanslılar'la savaş halindeki Aydınoglu Umur Bey ile irtibat kurduğu Enverî'nin *Düstûrnâme* adlı eserinden anlaşılır.[52] Orhan 730'da (1330) onunla Saruhan'da buluşmuş ve Bizans'a karşı ortak harekâta karar vermişlerdir. P. Lemerle, adı geçen Orhan'ı Menteşe beyi olarak yorumlarsa da[53] 1329'dan beri Orhan ve Umur'un Bizans'a karşı savaş halinde bulunduklarını dikkate almaz. Anadolu'dan gazilerin akın yolunu kesen Gelibolu Kalesi'ne saldırı, Aydınoğlu-Saruhanoğlu ve Orhan arasında bir görüşme sonunda kararlaştırılmış görünmektedir.

Bu sırada emektar uc (serhad) beylerinden Konuralp Akyazı, Konurpa-ili ve Mudurnu'ya yönelik akın faaliyetlerini sürdürürken Bolu tarafına bir akınında Uzuncabel'de iki gün iki gece çetin bir savaş vermek zorunda kalmış, oradan Akyazı'da Tuz (Düz) Pazarı'na gelmişti.[54] Geyve boğazında Karaçepüş ve Absu'ya da Gâzi Abdurrahman yerleştirilmişti. Batıda Bizans'a karşı savaşan bir diğer uc beyi Akça Koca ise Kocaeli'nde Kandıra'yı ve Ermini-ili'ni (Kocaeli'nde) fethedip yerleşti ve Samandıra'daki Bizans askerîne karşı sürekli mücadeleye girdi.[55] Samandıra'nın fethinden sonra Aydos'ta (Aetos) üslenen Bizans askerîyle çetin savaşlar yapıldı.[56] Burada Osmanlılar'a karşı Bizans'ın Mesothenia valisi Kontofre (Katalan?) savaşıyordu. 1329 Pelekanon zaferinin ardından Kocaeli'de Hereke ve sahil kasabaları Üsküdar'a kadar Orhan Bey'in hükmü altına girdi. 733 (1333) yazında III. Andronikos, Chalkidike'den hareket ettiği sırada Orhan'ın

52 Enverî, *Düstürnâme*, s. 25.
53 P. Lemerle, *l'Emirat*, s. 66.
54 Âşıkpaşazâde, s. 109.
55 Ibn Kemal, 11, 12-13.
56 Âşıkpaşazâde, s. 112.

Nikomedia'yı (Eis-Nikomedia'dan eski Osmanlıca İznikmid, modern İzmit) büyük bir ordu ve mancınıklarla kuşattığı haberini aldı. Kantakuzenos, bu konuda önemli ayrıntılar verir.[57] Bu bilgilere göre imparator, aldığı haber üzerine süratle şehrin yardımına koştu. Filo henüz yolda olup Nikomedia'ya erişmek üzere iken Orhan bir elçi heyeti gönderdi, anlaşmaya razı olduğu takdirde savaştan çekileceğini, fakat savaşmak isterse buna hazır olduğunu bildirdi. İmparator barışa razı oldu. Anlaşmaya göre, Orhan imparatorun dostu olacak ve Bizans'a bağlı şehirlere karşı düşmanca hareketlere girişmeyecekti. Karşılıklı armağanlar gönderildi. Orhan imparatora atlar, av köpekleri, halı ve panter kürkü yolladı; o da Türk beyine gümüş kaplar, yünlü ve ipekli kumaşlar, bir at ve bir eyer örtüsü gönderdi. İzmit önünde Orhan'la yapılan anlaşmaya göre imparator, İzmit kuşatmasından vazgeçmesi karşılığında Orhan'a yılda 12.000 altın (hyperper) ödemeye söz vermiş, böylece Osmanlı emîri gözünde Bizans haraçgüzar bir ülke durumuna düşmüştür (Zilhice 733/Ağustos 1333)

1337'de Bizans imparatoru Arnavutluk'ta âsilere karşı seferde idi. Orhan bunu fırsat bilerek İzmit'i kuşattı. Osmanlı rivayetinde İzmit fethi üzerinde ilginç ayrıntılar verilir.[58] Konuralp ölünce, Orhan o bölgeyi Süleyman Paşa'ya vermişti. Gâzi Abdurrahman'dan bilgi edinen Orhan Bey asker toplayıp Bursa'dan Yenişehir üzerinden Geyve'ye geldi. Geyve boğazında Absu'da Süleyman kendisiyle buluştu, Ayan gölü (Sapanca/Siphon) ve Aydos'tan gaziler gelip kendisine katıldılar. İzmit'i kuşatabilmek için Yalova yönünde Yalakova'da Koyunhisarı'nı (Hersekdili'ne inen İznik yolu üzerinde bir tepede Kaloyan elindeki Koyunhisarı) almak gerekiyordu. Orhan, bundan sonra bütün kuvvetleriyle gelip İzmit'i kuşattı. Âşıkpaşazâde'ye göre, "İzmit'in sahibesi bir hatun idi, İstanbul tekvuruna taalluku vardı." (Bu bilgi Bizans kaynaklarıyla uyuşur). Hatun, Orhan ile anlaşıp kaleyi ahidnâme ile teslim etmek zorunda kaldı; zira İstanbul kayseri uzakta Arnavutluk'ta isyancılara karşı savaşa gitmişti (Kantakuzenos, II, 295) İzmit fethi için İdrîs-i Bitlisî'nin kaynağındaki 738 (1337) tarihi doğrudur. Orhan, Aydos'taki gazileri şehrin muhafazasına tayin etti. Kiliseler mescide çevrildi. Bir kilise medrese için ayrıldı. Süleyman Paşa İzmit'e vali tayin edildi. İzmit-Yalakova Marmara sahilini koruma görevi Kara Mürsel'e verildi. Bizans'tan gelebilecek saldırıları önlemek için Akça Koca'nın merkezi Kandıra bölgesindeki uc gazileri buraya getirildi. Bizans'ın Mesothenia bölgesi Akça Koca ile bölgeye gelmiş olan gaziler arasında bölüşüldü. Orhan Bey, Ermeni-ili (bugün Akmeşe) bölgesini Yahşilü'ye (Yahşi Bey ?), Kandıra bölgesini Ak-Baş'a verdi.

57 *Geschichte*, II, 89-90.
58 Âşıkpaşazâde, s. 116-117; Hoca Sâdeddin, I, 34-37.

İzmit fethinden sonra Orhan Bey, ülkesini yeni baştan teşkilâtlandırdı; büyük oğlu Süleyman'a İzmit'i verdi. Bursa sancağına ikinci oğlu Murad'ı gönderdi, bölgeye "Bey Sancağı" adı verildi. Eskişehir yakınında ilk payitaht Karacahisar'a amcasının oğlu Gündüz Alp'i tayin etti. Orhan Gâzi, kendi vilayetlerinin "ulubey"i oldu. Anadolu beyliklerinde Selçuklular'daki gibi ülkenin oğullar arasında bölüştürülmesi âdetti; hükümdar ulubey unvanı ile bütün beyliğin yüksek sahibi sayılırdı. Süleyman Paşa, İzmit ucundan doğuda Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu'yu doğrudan Osmanlı idaresi altına aldı.[59] Tebriz İpek Yolu üzerindeki bu kasabalar önemliydi. Kaynaklara göre Süleyman Paşa adaletli davrandı. Birçok köy halkı "Bu Türk kavmini görerek Müslüman oldu". Rumca bilen bu mühtedileri Yıldırım Bayezid, İstanbul'da kurulan Müslüman mahallelerine yerleştirecektir.

Bizans kaynakları (Kantakuzenos, Gregoras) 738 (1337) yaz sonunda İstanbul'a karşı Orhan'ın bir saldırısından söz eder. O sırada imparator Edirne'de idi. Orhan'ın otuz altı gemilik bir donanma ile İstanbul civarına çıkarma yaptığı haberi geldi. Gregoras, Türklerin İstanbul civarına yönelik bu saldırısından ayrıntılı biçimde söz eder. Olay, İstanbul'da korku uyandırmış, kayserin emri üzerine Başkumandan Kantakuzenos, İstanbul'da mevcut az miktarda askerle Ennakosia (İstanbul civarında bir kale) mevkiinde Türkleri beklemişti. İstanbul önünde Osmanlıların ilk defa görünmesi İzmit'e yönelik girişimi önlemek için olmalıdır.

Orhan ve Karesi Beyliği

Osmanlı Beyliği'nin Batı Anadolu beylikleriyle ilişkileri genelde gazâ iş birliği çerçevesindeydi. Ancak, Karesi ve Germiyanoğulları ile rekabet kaçınılmazdı. Orhan'ın Bizans'a karşı Aydınoğlu Umur Bey'le ittifak ettiği bilinmektedir (730/1330). Rumeli'nde Osmanlı gazilerinin Umur'un Trakya seferlerini bildikleri ve kendilerine "Umurca oğlanları" dendiği belirtilir. Orhan döneminde Karesi Beyi Demirhan (Temirhan) ile (Osmanlı kaynaklarında bir istinsah hatası olarak Aclân) aradaki gerginlik zikredilir (Demirhan ile III. Andronik Anlaşması, 1328). Özellikle başlangıçtan beri Germiyan Beyliği düşmanca davranıyordu. Germiyan beyleri bütün Batı Anadolu beyleri üzerinde egemenlik iddiasındaydı. Osman ve Orhan devrinde Germiyan Beyliği, I. Yâkub idaresinde (1300?-1340) en güçlü dönemini yaşıyordu. Osman'ın beyliği onun Bizans topraklarında akınına engel olmaktaydı. *el-Mesâlik*'e göre Bizans, Germiyan akınlarından korunmak için Yâkub'a önemli miktarda haraç ödüyordu (100.000 dinar). Bu rolü şimdi Osmanlı Beyliği üzerine almıştı.

59 Süleyman'ın Göynük Hamamı ve Camii ile bölgedeki vakıfları için bkz. Ayverdi, s. 145-150.

Öte yandan, Karesi gazileri gazaya devam etmek için Bizans'a karşı güçlü Osmanlı beyi ile birleşmek istiyordu. Orhan'ın yanına sığınmış olan Demirhan'ın küçük oğlu Tursun'u (Dursun) Karesi gazileri desteklemeye karar verdiler. Hacı İlbey ile Karesi âyanları Demirhan'ın ölümünde (1335 veya 1345) Tursun'u davet ettiler. Orhan, Karesi Beyliğini ülkesine katmak için bu fırsattan yararlandı. Tursun ile yapılan anlaşmada Karesi Beyliği bütünüyle Osmanlı ülkesine katılıyor, Tursun'a Behramkale (Machramion) ile zengin tuz geliri olan Kızılca-Tuzla bölgesi bırakılıyordu. Osmanlı Beyliği'nin batıda sınırı, 1303'te Osman Gâzi'nin Bursa ovasını işgal ettiğinden beri Ulubat Köprüsü ve Kocasu (Ulubat Suyu) idi. Gölün güneyi yol vermeyen dağlık bölgeydi. Batıya yolu kapatan Lopadion (Ulubat) Kalesi, Bursa gibi Bitinya'nın en önemli kalelerinden sayılıyordu. Osmanlı rivayetine göre Karesi seferinde Orhan, Ulubat'ı emanla almış ve tekfuru yerinde bırakmıştı. Göl üzerinde Gölyazı (Galyas) ve Gilyos (Kilyos, eski Karaağaç) kaleleri ele geçirildi. Gölün batısında Kirmasti Kalesi sahibesi "Kalamastorya" ve kardeşi Mihalıç gelip itaat ettiler, Orhan onları yerlerinde bıraktı.

Orhan, ilk aşamada Balıkesir üzerine yürüdü, Tursun'un kardeşi sarp Bergama (Pergamon) tepesindeki antik büyük kaleye sığındı. Tursun yanında olduğu halde Orhan gelip Bergama Kalesi'ni kuşattı. Kale altına kardeşiyle konuşmak üzere giden Tursun kaleden atılan bir okla hayatını kaybetti. Buna içerleyen Orhan, Osmanlı rivayetine göre şöyle demiş: *"fi'l-hâl çağırttı kim il vilâyet ahd ü emanla şimden gerü Orhan Gâzi'nindir, her kim itaat etmeye kılıçtan geçiririz."* Bu fetih 735'te (1334-35) vuku buldu. Tımar sahibi kimselere Orhan tımarlarını verdi. Karesi ile Osmanlı Beyliği arasında gidiş gelişi kontrolü altında tutan Ulubat Kalesi tekfur elinde bırakılamazdı, "hıyaneti" dolayısıyla burası da ele geçirildi. Karesioğullarından Beylerbeyi Çelebi, Bergama'da 1341'e kadar beylik yapmıştır.

Karesi sancağına Süleyman Paşa'yı tayin eden Orhan, içeride tepede yer alan Biga'yı uc merkezi yaptı. Orhan, Karesi'yi ilhak ettiği sırada stratejik Bursa-Lapseki yolu üzerinde Cyzicus (Kapıdağı), Aydıncık (bugün Edincik), Biga, Kemer (Virancahisar antik limanı), Lapseki (Lampsakos) ve bütün sahil ovası Bizans'a aitti. Sahilde yüksek antik surlarla korunan yarımadada Bizans'ın Pegae Kalesi bu sahil şeridini muhafaza etmekteydi. Zamanla Süleyman Paşa bölgeyi fethetti. Bursa-Lapseki sahil yolu Anadolu'dan savaşçı gazi, göçmen ve tüccarın Rumeli'ye geçiş yolu olarak büyük önem kazanacaktır. Yıldırım Bayezid'in bu yol üstünde inşa ettirdiği muhteşem kervansaray günümüze kadar ayakta kalmıştır. Sahil ovası Bizans'ın sahildeki Pegae Kalesi alınıncaya kadar tam emniyette değildi. Pegae Kalesi, I. Murad tarafından karadan ve denizden kuşatma sonunda 773 (1371) yazında ele geçirilmiştir.

Yarım yüzyıl boyunca Türkler'le yalnız savaşlar değil, birlikte yaşama deneyimi Kantakuzenos'u Türklere ısındırmış (kendisi Türkçe biliyordu), bu durum, onu hiç olmazsa Doğu Roma topraklarını Avrupa yakasında elde tutmak için Türk askerî gücünden yararlanma düşüncesine götürmüştü. Kantakuzenos, askerî üstünlüğü deneyimlerle ortaya çıkmış olan Türkleri hâtıratında ücretli asker gibi görmeye alışmıştı. Esasen birçok Türk, bu dönemde ücretli asker olarak Bizans ve Latin devletlerinin hizmetine girmiş, Hıristiyanlaşmış, "Turkopoulo" adı altında onların başlıca savaş gücünü oluşturmuştu. Kantakuzenos'un Osmanlı ittifakı o dönemin şartları dikkate alınırsa tamamıyla olağan bir politika idi. Kantakuzenos, 1346'da kızı Theodora'yı zevce olarak Orhan'a verdi. Evlenme Bizans imparatorluk geleneğine göre yapıldı. Merasim Kantakuzenos tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Nikâh töreni Silivri Kalesi dışında bir tahta set üzerinde gerçekleşti. Kayser ailesi ve ruhban hazır değildi. Kantakuzenos, hâtıratında kızının İslâmiyet'i kabul etmediğini, birçok Hıristiyan esiri, fidyelerini ödeyip kurtardığını iddia eder. Kendisi kızını gelin gönderirken şüphesiz Orhan'dan isteyeceği askerî yardımı düşünüyordu.[60] Orhan ile ittifaktan bir yıl sonra Kantakuzenos maiyetindeki 1000 kişilik kuvvetle İstanbul'a girip sarayı kuşattı ve genç imparatorun ortağı olarak tahta oturdu (8 Şubat 1347). 1347'de Theodora, Orhan'ı babasıyla görüştürmek üzere Üsküdar'a (1329 Pelekanon zaferinden beri Osmanlı ülkesinde) getirecektir.

Rumeli Yakasına Geçiş

Kantakuzenos'un İstanbul'a ortak kayser olarak yerleştiği sırada Sırp Kralı Duşan, Selanik'i tehdit ediyordu. 1348'de Selanik'te isyancı Zealotlar şehri Sırp kralına vereceklerini ilân ettiler; Duşan gelip şehri kuşatma altına aldı. Kantakuzenos, Orhan ve Umur'un göndereceği kuvvetlerle Duşan'a darbe yapmak üzere bir plan hazırladı ve Orhan, Süleyman Paşa kumandasında Sırplar'a karşı büyükçe bir kuvvet (20.000 süvari ?) gönderdi. Kantakuzenos'un oğlu Mattheos, Sırplar'a karşı yürürken Süleyman onunla birleşecekti. Yirmi iki gemiden oluşan Türk deniz kuvveti Strumca (Strymon) nehri ağzına geldi (bu gemiler Kantakuzenos'un talebi üzerine Umur tarafından gönderilmiş olabilir). Umur o sırada aşağı İzmir'deki kaleyi kuşatmakla meşguldü. Umur savaşırken hayatını kaybetti (Safer 749/Mayıs 1348). Umur'dan yardım gelmemesi üzerine Kantakuzenos'un Sırplar'a karşı planı sonuçsuz kaldı.[61] Süleyman, Kavala'nın (Christoupolis) Sırpların eline düşmesinin ardından daha ileriye gitmedi ve Anadolu'ya döndü. Orhan kayınpederine mazeret olarak Anadolu'da saldırıya uğradığını bildirdi. Serbest kalan Sırplar bütün Kuzey Yunanistan'ı, Tesalya ve Epir'i işgal ettiler.

60 Bryer, s. 486.

61 Lemerle, s. 227-229; Soulis, s. 34-35.

V. Ioannes Palaiologos gelip, Mattheos'u Edirne'de kuşatma altına aldı. İstanbul'da Kantakuzenos güveni kaybetmişti. Onun Türklerin Trakya'ya akınlarını önlemediğine, Tsympe'yi verdiğine inananlar V. Ioannes Palaiologos'a katılıyordu. Trakya şehirlerinin çoğu V. Ioannes Palaiologos'u destekliyordu. Trakya'da durum kötüleşince Kantakuzenos, Cenevizlilerle barış yaparak bir Türk kuvvetiyle hemen Trakya'ya hareket etti. Ona karşı V. Ioannes Palaiologos, Sırp ve Bulgar krallarından yardım istedi. Sırp Kralı Duşan önemli bir kuvvet (4000 süvari) gönderdi. Bunlara Bulgar Çarı Aleksandr da katıldı (1352 güz). Orhan, Kantakuzenos'un oğlunu desteklemeye karar verdi. Böylece Mattheos'a karşı savaş, Orhan'ın önemli rol aldığı bir Balkan savaşına dönüştü. Sırp ve Bulgar askerleri Meriç boyunca yerleşti. Orhan'ın, oğlu Süleyman kumandasında gönderdiği 10-12.000 kişilik süvari ordusu duruma hâkim oldu. Süleyman, Meriç üzerinde Empithion'da Bulgarları yendi (1352 kışı). Sırplar ve Bizans kuvvetleri bir süre direndilerse de Türklerin sayı üstünlüğü ve cesaretleri karşısında bozguna uğradılar. Kaçabilenler Dimetoka Hisarı'na sığındı. Türk süvarilerinin hızlı ve dayanıklı atları, dolayısıyla üstünlüğü vardı. Bizans tahtı için Palaiologos ve Kantakuzenos aileleri arasında rekabet Trakya'yı Osmanlılara açmaktaydı. Bunun ardından Süleyman, Kantakuzenos'u Edirne'de buldu. Türk birlikleri ganimetlerini arttırmak için Bulgaristan'a akın yaptılar. Süleyman, askerîni kışı geçirmek üzere Tzympe (Cinbi/Çimbi) Kalesi'ne yerleştirdi. Ioannes Palaiologos, Süleyman'ı kendi tarafına çekmek için elçi gönderdi, Süleyman ise bunu nezaketle geri çevirdi. Ümidini kaybeden Ioannes, rakip Kantakuzenoslar ile anlaşma yapmak ve iç savaşa son vermek zorunda kaldı. Trakya şehirleri Kantakuzenoslara teslim oldu. Baba Kantakuzenos İstanbul'a geldi. Sonuçta Orhan olayların gidişini belirleyen güç olarak ortaya çıkmıştı.

Âşıkpaşazâde tarihinde popüler-folklorik hikâyelerle (öküz derisi, salla geçiş vb.) anlatılan Avrupa'ya geçiş rivayeti[62] *Düstûrnâme*'deki tarihî bilgiler ışığında değerlendirilmelidir. Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre Süleyman Paşa, Aydıncık tepesinden (Temaşalık) Cyzikus harabelerini görüp hayrete düşmüş ve Rumeli'ye geçip yerleşmeyi düşünmüş, Ece Bey ve Gâzi Fazıl ile görüşüp bunu kararlaştırmıştır. Bu olay, Süleyman'ın Kapıdağı-Aydıncık-Lapseki sahil ovasını fethettiği bir zamana rastlamış olmalıdır.[63] Aydıncık'tan Rumeli sahili görünmez. Mahallî rivayet bir noktayı teyit eder: Süleyman, Görece tepesinden karşı yakayı seyretmiştir (Görece yer adı, Âşıkpaşazâde'nin nüshalarında çeşitli biçimlerde verilmiştir). Süleyman Paşa, Görece'den (bugün Kemer'in güneyinde tepede bu adda bir köy mevcuttur) sahilde Virancahisar'a (Görece'den aşağı sahilde Kemer'e 4-5 km.) inmiştir. Kemer (yakınında Virancahisar, antik Parion harabeleri)

62 Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 123-125; Neşrî, I, 170-182; Hoca Sâdeddin, I, 51-62.
63 Enverî, s. 83.

burada önemli bir liman şehridir. Karabiga (antik Priapos) bir yarımada üzerinde kurulmuş büyük bir kaledir. Süleyman Paşa, Bolayır fethi için Kemer'den bir ordu ile hareket etmiştir. *Düstûrnâme*'de Gelibolu Tekfuru Esen'in oğlunun tutulduğu ve Müslüman olarak Melik Bey adını aldığı, bu şahsın Süleyman'ı sürekli Rumeli fethi için desteklediği, Lapseki'de yapılan gemilerle geceleyin asker taşındığı bilgisi yer alır. Lemerle, o sırada Gelibolu valisinin Asan Andronik olduğunu, Asanların üç kardeş olup aralarında geçimsizlik bulunduğunu, birinin kaçarak Süleyman'ın yanına geldiğini tespit etmiştir.[64] *Düstûrnâme* de onun Müslüman olup ilk Osmanlı fetihlerinde önde olduğunu gösterir. Âşıkpaşazâde'nin geceleyin salla geçilip bağların arasında bir kâfirin ele geçirildiği, Süleyman Paşa'nın buna bir kaftan giydirdiği ve onun yol göstermesiyle kaleye girildiği şeklindeki rivayeti genelde *Düstûrnâme*'deki bilgiyle uyuşur ve bunun Gelibolu tekfurunun oğlu Asan olduğu ortaya çıkar. Aynı kaynak ilk Osmanlı fethi Akça-Burgos'u onun aldığını, Gelibolu düştükten sonra bir derya seferinde boğulduğunu açıklar (Kemer'in doğusunda Şahmelek [Şahmelik] Limanı'nda onun adı bugüne kadar yaşamıştır). Âşıkpaşazâde rivayeti Süleyman Paşa'nın Cinbi / Çimbi / Çimpi Hisarı fethinin ardından Bolayır yakınında Akçaliman'ı alıp gemileri yaktığını açıklar. Âşıkpaşazâde'ye göre bir iki gün içinde 2000[65] asker geçirdiler ve bir gece Aya Şilonya'yı aldılar. Bu rivayetin başka bir versiyonunda[66] Odköklük ile Eksamilye'nin de fethedildiği belirtilir (Eksamiliye, Bolayır'ın kuzeyinde her iki denizi gören Bizans Hexamilion Hisarı'dır, yakın zamanlara kadar haritalarda Eksamilye adını korumuştur). Odköklük veya Köklük (Balabancık) Hisarı'nın fethi Süleyman Paşa'nın Bolayır seferinde ilk fethidir. Öteki kalelerin fethi, Süleyman Paşa'nın Kemer'den (Parion, Virancahisar) 3000 kişiyle gelip Bolayır'ı fethetmesinden sonra olmalıdır. *Düstûrnâme*'de kaydedildiği gibi Süleyman Paşa'nın 2000 (3000) kişiyle Kemer Limanı'ndan Kozludere'ye asker çıkarıp Bolayır'ı fethi Rumeli fütuhatında bir dönüm noktasıdır.

Şimdiye kadar literatürde Osmanlıların Avrupa yakasında yerleşmeleri hakkında yazılan şudur: 1352 'de sefer dönüşü Kantakuzenos, Süleyman'a Tzympe Kalesi'nde geçici olarak yerleşme izni vermiş, o bu kaleden çıkmayıp Trakya'da yerleşmiştir. Gerçekte bu, daha ziyade Bolayır fethi sonucu Osmanlıların Gelibolu yarımadasında stratejik bir noktada yerleşmesiyle mümkün olmuştur. *Düstûrnâme*'de Süleyman Paşa'nın Anadolu'da Kemer Limanı'ndan o zaman için büyük bir ordu olan 3000 kişi ile Kozludere'ye çıkarma yaptığı belirtilmektir (Kozludere kıyıdaki limandan Bolayır'a uzanan vadidir, bugün bu vadide Kozluçeşme, Kozludere adları yaşamaktadır).

64 P. Lemerle, *l'Emirat*, s. 63-73.
65 Hoca Sâdeddin, I, 55: 3000.
66 Neşrî, I, 176.

Süleyman'ın Bolayır uc merkezi Gelibolu yarımadasının en dar yerinde stratejik bir noktada idi. Süleyman Bolayır'da ucları teşkilâtlandırdı. Ece Bey ve Gâzi Fâzıl kumandasındaki kuvvetler kuzey ucunda Gelibolu'yu abluka altına aldı.[67] Kuzeyde Süleyman Paşa'nın kendi kumandasındaki uc geleneksel Türk stratejisine uygun biçimde sağ kol, orta kol ve sol kol olarak örgütlendi. Orta kol önemli merkez Malkara'ya (Megal-khora), sol kol Evrenos idaresinde Keşan'a, sağ kol Banatoz (Panados)-Tekfurdağı doğrultusunda teşkilâtlandırıldı. Süleyman Paşa, bölgeye Anadolu'dan derhal asker ve halk getirip yerleştirme ve bir köprübaşı kurma konusunda büyük çaba gösterdi. Hisarlardaki Bizans askerî Anadolu'ya sürüldü. Babası Orhan'a adam gönderdi, fethedilen hisarları korumak için çok askere ihtiyaç olduğunu bildirdi.[68] Bununla beraber 1351-1355 Ceneviz-Venedik Savaşı'nın ortaya çıkardığı şartlar olmasaydı, Osmanlıların Rumeli yakasında yerleşmesi kolay olmazdı.

İstanbul'da Pera'daki (Galata) Ceneviz kolonisi, varlığını sürdürebilmek için Marmara'nın ötesinde gelişen Osmanlı Beyliği'ni tabii bir müttefik olarak görmeye başladı. Özellikle Pelekanon savaşından sonra Orhan'ın beyliği Üsküdar'dan Karadeniz ağzında Ceneviz'in Hieros (Yoros) Kalesi'ne kadar Boğaz'ın doğu sahiline yerleşmiş bulunuyordu. 1351'de Venedik donanması Pera'yı kuşatma altına aldı. Pera, Bizans ve Venedik karşısında ancak Orhan ile iş birliği sayesinde dayanabilirdi. 1351-1355 Ceneviz-Venedik Savaşı döneminde Ceneviz donanması erzak ikmalini Orhan Bey'e ait limanlardan yapacaktır. Bu savaş boyunca Pera, Orhan'ı yanında tabii bir müttefik olarak buldu. Orhan'a gelince, Boğaz'da tutunmak için güçlü deniz devleti Venedik ve Aragon ile Bizans ittifakına karşı Ceneviz'i tabii bir müttefik görüyordu. Osmanlı Beyliği strateji bakımından hayatî bir duruma gelmişti. Karesi Beyliği zaptedilmiş, sınır Çanakkale Boğazı'na dayanmıştı. Süleyman Paşa, Rumeli'ye ulaşan tarihi Kapıdağı (Cyzikos), Lapseki (Lampsacus) yolunu ele geçirmişti. 1350'lilerde öte yakaya geçip yerleşmek için şartlar en uygun zamanı gösteriyordu. Ceneviz ile Venedik-Bizans-Aragon ittifakı arasındaki savaş Orhan için elverişli şartlar hazırladı. 1351 Kasım ayında Orhan'ın Cenevizlilerle temasa geçtiği dikkati çeker. Orhan'ın elçileri Ceneviz amiraliyle buluştular ve düşman hakkında bilgi verdiler.[69] Üsküdar'a gelen Orhan, Pera'yı müttefiklere karşı savunmak üzere 1000 okçu gönderdi. Osmanlı kuvvetlerini deniz aşırı Avrupa yakasına geçirmekte Cenevizlilerin daima iş birliği yaptıkları, gemi kiraladıkları bilinmektedir. Orhan karşı yakaya kitle halinde taşıma için bir defasında 60.000 altın ödemişti.

67 Âşıkpaşazâde, s. 124.
68 *A.g.e.*, s. 124-125; ayrıca bkz. Neşrî, I, 176.
69 Bkz. Balard, IV (1970), s. 431-469.

Bu dönemde Ceneviz desteğini sağlayan Orhan'ın İstanbul'u tehdidi Bizans'ta ve Venedik'te ciddi kaygıya sebep oldu. Venedikli Faliero, şehrin Türklere karşı dayanamayacağını belirterek Venedik'in doğrudan doğruya şehri ilhak etmesini tavsiye etti.[70] Pera'nın yardımına gelen Ceneviz Amirali Peganino Doria'nın donanması altmış kadırgadan oluşuyor ve 10500 tayfa ve asker taşıyordu. Doria, Marmara kıyılarını izleyip İstanbul'a doğru gelirken Heraklea'yı (Marmara Ereğlisi) işgal etti. Ceneviz kaptanı Hieros / Hieron Kalesi'ni (bugün Anadolu Kavağı'nda tepede Yoros Kalesi) harekât üssü olarak kullanacaktır. Orhan'la iş birliği ise Boğaz'da başladı. 1351 Ekim ortalarında Doria'nın donanması Pera'ya ulaştı. Osmanlıların Gelibolu yarımadasında fetihleri aynı tarihtedir ve bu bir rastlantı değildir. Ceneviz kaynağında 12 Kasım 1351'de Orhan'ın elçilerinden söz edilir. Balard'a göre mektup ve elçilerin gidip gelmesi arada bir anlaşmanın kesin göstergesidir. Ceneviz donanmasında dokuz Türk gemisi (parescarmi) vardı. Mart ayı boyunca Orhan armağanlar göndermişti. Türkler Boğaz'da demirleyen Doria ile haberleşiyordu. Balard'a göre her şey, Boğaz Savaşı'ndan (Şubat 1352) sonra Cenevizliler ile Orhan arasında bir ittifak yapılmış olduğunu kanıtlar. Orhan'ın Cenevizlilerle ittifakı Bizans'a karşıydı. Aynı zamanda Doria'ya erzak sağlamış, un yüklemek üzere otuz kadırganın Osmanlı topraklarından geçmesine izin vermişti. Orhan'ın Cenevizlilere bağışladığı ilk kapitülasyon 1352 başlarına rastlar. Orhan'ın Üsküdar'da kuvvet yığarak 1352 Şubat deniz savaşında Cenevizlileri desteklediği açıktır.[71] Böylece Ceneviz-Venedik Savaşı, Osmanlıların Trakya'da yerleşmesine herhalde katkıda bulunmuştur. Bundan önce ticaret gemilerini korumak için Cenevizliler Haçlı ittifaklarına katılıyordu. Şimdi Cenevizliler büyük bir Osmanlı kuvvetini ücret karşılığı gemileriyle karşı sahile çıkarmayı kabul ediyordu. Çağdaş Cenevizli devlet adamı Lucanio dal Vermeda, "Türkiye Emîri Orhan Bey'den ne kadar iyilik ve lûtufkârlık gördüğümüz bizce, sizce ve bütün Cenevizlilerce bilinmektedir" diyor ve Orhan'ı "Peralılar'ın kardeşi ve sevgili babası" diye anıyor.[72] Venedik-Katalan donanmasının İstanbul'dan ayrılması üzerine yalnız kalan Bizans, Orhan'la ve Cenevizlilerle barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı (6 Mayıs 1352).

Bu arada Süleyman Paşa, Trakya'dan Anadolu'ya geri çekilmeyi reddediyor, elindeki şehirleri ve Tzympe'yi boşaltmak istemiyordu. Kantakuzenos, Türk işgalindeki şehirleri güç kullanıp geri almanın imkânsızlığını görerek damadı Orhan'a başvurdu. Fakat Süleyman, Tzympe'yi ödünsüz boşaltmayı reddetti. Kantakuzenos'a göre bu olayda Orhan da suç ortağı idi. Orhan ise kayınpederi imparatorla iyi ilişkiyi korumak istiyordu ve onu oyalıyordu. Nihayet imparator,

70 Ostrogorsky, *History*, s. 475.
71 Balard, IV (1970), s. 444.
72 Turan, s. 197.

anlaşma şartlarının yerine getirilmesinde ısrar ederek 40.000 altın ödemeyi önerdi. Gemiyle İzmit'e gelip Orhan'la buluşmak istediyse de Orhan hastalığını ileri sürerek gitmedi. Görüşmeler devam ederken 5-6 Safer 755 (1-2 Mart 1354) gecesi korkunç bir deprem Trakya sahillerindeki birçok şehir ve kaleyi bu arada Gelibolu'yu ve etrafındaki kaleleri yerle bir etti. Süleyman, bu savunmasız şehirleri derhal işgal ederek güçlendirdi. Bu durum Bizans ile ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Cenevizlilerin desteğini sağlayan Orhan'ın İstanbul'a yönelik tehdidi Bizans'ta ve Venedik'te ciddi kaygıya sebep oldu. Venedik balyozu 1355 Ağustos'unda Venedik doçuna bu tehdide karşı İstanbul'un bir Hıristiyan devletinin, Venedik, Sırp Kralı Duşan veya Macar kralının himayesi altına girmeye hazır olduğunu yazdı.

Süleyman Paşa, Trakya'da Bolayır-Gelibolu'dan hareketle sınırlarını Tekfurdağı'na, Malkara'ya (Migalkara) kadar genişletmişti. Osmanlı kuvvetleri batıda Hayrabolu'ya (Hariupolus), doğuda Vize'ye, batıda Keşan (Kisson) ve Dimotoka'ya (Didimoteichon) kadar akınlar yapıyordu. Bizans iç savaşları, Türk akınları, veba salgını yüzünden nüfuzu azalan Trakya harap bir bölge haline geldi. Bizans iç savaşları (1328-1341 ve 1341-1347), Karesi ve Umur Gâzi'nin akınları, Bulgarların istilâları ve özellikle 1348 ve 1362 veba salgınları yerleşik köylü halkı ve şehirleri kırmış geçirmişti; halk bir kurtarıcı arıyordu. Kantakuzenos yanlısı Patrik Philotheos, istilâcı Sırpların Türk akınlarına hedef olmadığından, fakat sayısız Rum'un katledildiğinden veya tutsak yapılıp götürüldüğünden yakınıyordu. Baba oğul Kantauzenoslar, Orhan'ın yardımıyla Trakya'da toprak sahibi zengin ve soylu büyüklerden destek buluyorlardı. Baba Kantakuzenos, tahtı bırakmak zorunda kaldığı zaman oğlu Mattheos'un yanındaki Türk kuvvetleri onun davasını benimseyeceklerdir. Diğer bir ifadeyle, Bizans'taki iç savaş, soylular, kilise ve köylüler arasında sosyal gerilim, Osmanlı yayılışına ayrıca yardım etmekteydi.

Bu sıralarda Orhan, İç Anadolu'daki gelişmelerle de ilgilenmekteydi. Ankara bölgesi Sivas sultanı Eretna soyundan Gıyâseddin Mehmed'e aitti. Onun zayıf kişiliği yüzünden Eretna Sultanlığı'nda iç karışıklıklar baş gösterdi, Mehmed 20 Recep 755'te (10 Ağustos 1354) tahtını bırakıp Karamanoğlu'na sığındı. Karamanoğlu, onu destekleyerek Ankara'yı ele geçirmeye çalıştı. Osmanlılar bu kargaşadan yararlandı. İpekyolu üzerinde sofimalatı ve ticareti zengin bir şehir olan Ankara'yı işgal etmeye karar verdiler. Süleyman'ın, şehre hâkim olan âhilerle anlaşma ve iş birliği yaptığına kuşku yoktur. Amasya Emîri Hacı Kutluşah ile anlaşan Orhan, Süleyman Paşa kumandasında orduyu harekete geçirip, Ankara ve Sivrihisar'ı ele geçirdi. Ankara ve Sivrihisar için bu karşılaşma, Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında gelecekteki büyük mücadelenin başlangıcı sayılabilir.

Ankara dönüşü Süleyman sonbaharda (755/1354) babası Orhan ile anlaşarak veya onun baskısıyla Kantakuzenos'a birlikte elçi gönderdiler ve Trakya'da işgal edilen şehirleri geri vermek için görüşmeye hazır olduklarını bildirdiler. İmparator, bizzat Trakya'ya gidip bu şehirleri alıp garnizonlar yerleştirmeye hazır olduğu cevabını verdi. Tam bu sırada V. Ioannes Palaiologos tahtı geri almak üzere Tenedos'tan (Bozcaada) gizlice İstanbul'a geldi ve halkın desteğini sağladı. Kantakuzenos, Trakya'da yerleşmiş olan Türklerden yardımcı kuvvet geleceği haberini yayarak rakipleri üzerinde baskı yapmayı denedi.

Tzympe'den Süleyman'ı çıkaramayan Kantakuzenos papaya yaklaşmış, kiliseler birliği için bir dinî meclis (konsil) toplanmasını önermişti (1352).[73] Türklerin Avrupa toprağına kalıcı olarak gelmesi üzerine Bizans ile Papalık arasında Haçlı seferi görüşmeleri ciddilik kazandı. Papalık, Kantakuzenos'tan ümidini keserek Türklere karşı güçlü Sırp Kralı Stefan Duşan'ı desteklemeye karar verdi. Kantakuzenos, İstanbul'daki düşmanlarına karşı mücadelede başlangıçta Duşan'a dayanmak istemişsede (1342 anlaşması) onun tehlikeli bir müttefik olduğunu anlamakta gecikmedi. Kantakuzenos Umur'a dönmüş, onun gönderdiği kuvvetlerle Sırplar arasındaki ilk karşılaşma (Mayıs 1344) başarılı olmuş, Duşan Doğu Makedonya'da yerleşme imkânı bulamamıştı. Bu arada Duşan Serez'i aldı ve Christopolis'e (Kavala) kadar ilerledi (1347). Sırpların ve Rumların imparatoru unvanını alarak Bizans İmparatorluğu'nun, "Tanrı'nın inâyetiyle büyük kutsal Grek imparatorlarının vârisi" olma iddiasında bulundu (1345). Sırp kralının başarıları karşısında Kantakuzenos, her zamankinden çok Türk yardımına bağımlı hale geldi. Duşan, Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendi egemenliği altında ihya etme planı karşısında en büyük engel olarak Osmanlı Türkleri'ni görüyor, papanın desteğine güveniyordu. İstanbul'a sefer için deniz gücü Venedik'in desteğini aradı. Kesin hareket için Duşan'ı bağlayan şey kuzeyden Macaristan baskısı idi. Kantakuzenos, Anadolu'da Bizans hâkimiyetini geri getirme fikrinden tamamen vazgeçmiş, politikasını Avrupa'da imparatorluğu ihya fikrine hasretmişti. Böyle bir siyasetin başarısı ancak Türklerden asker sağlamakla mümkündü. Bizanslılar, Sırpların eline geçen Makedonya şehirlerini geri almak için Türklerin yardımıyla bir sefer hazırlığına girişiler (Soulis, s. 35). 1348'de veba salgını Rumeli'yi kasıp kavuruyordu. Duşan, Trakya'da yerleşme çabasında bulunan Türkleri bertaraf edip İstanbul'u almak amacıyla son bir hamleye hazırlanırken birdenbire öldü (20 Aralık 1355). Sırp İmparatorluğu Duşan'ın ölümü üzerine parçalandı, Balkanlar'da Osmanlılar'a yol açıldı.

73 *A.g.e.*, s. 19.

Bu tarihlerde İstanbul'da, Osmanlı istilâsı karşısında bir Haçlı seferine bel bağlayan ve Roma kilisesiyle patriklik arasında birleşme yanlısı Greko-Latin skolastiğini benimsemiş aydınlardan oluşan güçlü bir grup ortaya çıktı; bunlar Kantakuzenos'un Türk politikasına şiddetle karşı idiler. Bizans'ta Kantakuzenos'un desteklediği palamizm (hesychasm) dinî hareketinin başı (1354'te Orhan'a esir düşen ve fidye karşılığı serbest bırakılan Gregory Palamas) Doğu mistisizminin en aykırı şekillerini benimsemiş bir rahip olup,[74] İstanbul'da papa taraftarlarına karşı mücadele halindeydi. Orhan'ın ülkesinde tasavvuf mistisizmi revaçta idi. 1333'te İznik'te ilk medreseyi kuran Dâvûd-i Kayseri büyük İslâm mutasavvıfı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin etkisi altında idi, onun *Fusûsü'l-hikem* adlı eserine bir şerh yazmıştı. Orhan bu akımı desteklemekte, heterodoks alperen dervişleri himaye etmekte, onlar için zâviye vakıfları bağışlamaktaydı. Özetle; bu tarihlerde tebaası arasında büyük bir Rum topluluğu bulunan Osmanlılar, Hıristiyanlarla bir uzlaşma zemini arıyorlardı.

Süleyman Paşa'nın Trakya'da yerleşmesi ve özellikle Türklerin Balkanlar'a geçişini kontrol eden Kallipolis'in (Gelibolu) düşmesi üzerine (755/1354) İstanbul'da saray mensupları ve aydınlar Kantakuzenos'un güttüğü politikanın iflâs ettiğini görüyordu. Artan zıtlık karşısında Kantakuzenos tahtı bırakmaya razı oldu (Aralık 1354). Ayrılırken verdiği nutkunda neden Türklerle işbirliği yapmak zorunda kaldığını açıklamaya çalışarak şöyle söylemiştir: *"Barbarlarla (Türklerle) aramızdaki farkı bilmezlikten gelemeyiz. Biz askerî tercübe bakımından onlardan üstün değiliz. Onlar silâhları, sayıları ve savaş atılganlığı bakımından bizi geçtiler. Onlar orduda parasız gönüllü hizmet ederler. Asya ve Avrupa'da bizden aldıkları geniş topraklara sahip oldukları gibi kalan topraklarımızı da ele geçirmek için bütün gayretlerini harcayacaklardır. Fetihlerinde şimdiye kadar kolayca elde ettikleri başarı onlara bu umudu vermektedir. Bu sebeple onlarla barışı korumayı tavsiye ederim. İleride hazine toplayıp ordu ve donanma yaparak karşı saldırıya geçmek gerek. Unutmayınız ki, yalnız Orhan'a karşı değil Asya'daki bütün Türklere karşı savaşma zorunlu olacaktır. Onların dininde ölüm (şehâdet) âhirette sonsuz mutluluktur."*[75] Bu söylevde tecrübeli devlet adamı realist biçimde gerçekleri belirtmekteydi. Fakat gençler, onun damadı Orhan'la ittifakı yüzünden Türkleri korur biçimde konuştuğuna inanıyorlardı. Onlar Trakya'da savaş konusunda ayak dirediler. Gerçekte Kantakuzenos manastıra çekildikten sonra oğlu Mattheos'a Trakya'da Türkler destek oldu. Yanında Anadolu beyliklerinden para istemeyen, sırf ganimet akınına gelmiş 5000 Türk askerî bulunmaktaydı. Mattheos onları ganimet almaları için Bulgaristan üzerine sevketti. Pheria'ya (Karaferye) çekildiği zaman da onları Sırplar üzerine gönderdi. Yağmadan dönüşte Türkler bir

74 Halecki, s. 13.

75 Kantakuzenos, III, 292.

Sırp saldırısından korkup paniğe kapıldılar. Mattheos'un karşıtı V. Ioannes Palaiologos, Türklere karşı Sırplar'a ittifak önerdi.

Kantakuzenos sahneden çekildikten sonra V. Ioannes Palaiologos tarafından Trakya'da Türklere karşı savaş başlatıldı. İstanbul'da papa-Latin partisi işleri tamamıyla ele aldı. Katolik olan V. Ioannes Palaiologos, Türklere karşı papaya mektup yazarak halkını Katolikliğe sokmak için bir plan sundu (15 Aralık 1355). Haçlı yardımı olarak derhal on beş gemiyle 500 şövalye ve 1000 yaya askerî istiyordu. Papa, İmparator Ioannes'in mektubunu aldıktan sonra Haçlı seferini gerçekleştirmek için Venedik, Kıbrıs kralı, Rodos şövalyeleriyle temasa geçti, Bizans'a yardım etmelerini istedi. Ioannes'e güvence verdi ve Boğaz Savaşı (Şubat 1352) sırasında Orhan ile ittifak etmiş olan Cenevizlileri ileride Haçlı ittifakına sokmak amacıyla bir mektup gönderip taahhütlerinin hükümsüz olduğunu bildirdi (6 Ağustos 1355), Boğaz kıyısına İstanbul karşısına gelen Osmanlılar şimdi Trakya'da İstanbul doğrultusunda ilerlemekteydiler. Ortodoks inançlarına sıkı sıkıya bağlı sıradan Rum halkı Katolikliğe kesinlikle karşı idi; bu gerçek Osmanlı yayılışında önemli bir faktör olacaktır. Osmanlı idarecileri, bey ve ulemâ fıkhın gayrimüslimlere tanıdığı zimmet hukukunu (istimâlet politikası) izliyor, öte yandan itaat eden Rum halkı Osmanlı egemenliğini kabul etmeyi tek çare olarak görüyordu. İslâmlaşmalar İstanbul patriğini telâşa düşürmekteydi. Patrik, İznik Hıristiyanlarına mektuplar göndererek ihtidâların önüne geçmeye çalışıyordu.[76]

758'de (1357) Orhan, küçük oğlu Halil'in (o zaman on bir yaşında) İzmit körfezinde "korsanlar" tarafından tutsak edilip Eski Foça'ya götürüldüğünü öğrendi. Aslında Eski Foça'da Bizans Valisi Leo Kalothetos, Bizans sarayının yakından tanıdığı biriydi.[77] 1329'da III. Andronikos, Cenevizlileri Sakız'dan çıkardığı zaman onu Sakız'a vali yapmıştı. Olayların gelişi, Halil'in tutsaklığının aslında Bizans sarayının Orhan'ı barışa zorlamak için bir tertibi olduğunu gösterir. İhtiyar ve hasta Sultan Orhan, Theodora'dan olan çok sevdiği oğlu Halil'in kurtarılması için imparatora başvurdu. Bizans diplomasisi durumdan fazlasıyla yararlandı ve Orhan'a bir anlaşma imzalattı. Buna göre Orhan, Trakya'da Bizans topraklarına karşı her türlü saldırıyı durduracak, oğlunu kurtarmak için Foça'ya gönderilecek gemilerin bütün masraflarını üzerine alacak, imparatorun o zamana kadarki borçlarını silecekti. Orhan, aynı zamanda Trakya'da Kantakuzenos'un oğlu Mattheos'a yardımdan vazgeçmeyi ve İmparator Ioannes'i desteklemeyi vaad ediyordu. Bizans tarihçisi Gregoras'ın ifadesine göre Orhan'ın imparatorla yaptığı barış anlaşması Süleyman'ın ölümünden sonradır. Bu anlaşma ile

76 Vryonis, *The Decline*, s. 341-343.
77 Lemerle, s. 71-75.

Osmanlılar, Rumeli'de Osmanlı topraklarını genişletmek için şimdiye kadar Kantakuzenos ailesiyle yaptıkları iş birliği politikasından vazgeçiyor, önemli bir bekleme ve gerileme dönemine girmiş görünüyordu. Gerçekten 760'ta (1359) Halil kurtalıncaya kadar Rumeli'de Osmanlıların yayılma faaliyetleri durdu. V. Ioannes, bir taraftan Orhan'la anlaşma düzenlerken öbür yandan papanın Rumeli'ye acele bir Haçlı kuvveti göndermesine umut bağlıyordu. Bizans, Haçlı yardımıyla denizden boğazları kesmek, Rumeli'deki Türkleri yok etmek stratejisini izlemekteydi. Osmanlılar için cidden kritik bir durum ortaya çıkmıştı.

Zorunluluktan yapılan bu anlaşma Rumeli yakasında bir avuç Osmanlı'yı umutsuz bir durum içine atmak demekti. Kendi başına bırakılan Mattheos Kantakuzenos da bu sırada Sırplar tarafından esir alınarak imparatora teslim edildi (1358). Böylece İstanbul, Trakya'da durumu kendi lehine çevirmiş bulunuyordu. Orhan'la yapılan anlaşmada imparatorun eski borçlarından söz edilmektedir. Gerçekten 1333'te İzmit'i rahat bırakma karşılığında imparator yıllık bir haraç ödemeyi kabul etmişti. Bizans'ın tekrar bir Osmanlı haraçgüzârı durumuna düşmesi 1371'de Meriç Savaşı'yla gerçekleşecektir. Gaziler, yeni durum karşısında ümitsizlik içindeydiler.[78] Karesili gaziler, Rumeli'ni boşaltmaya kesinlikle karşı olmalıdır. Çimbi ve Gelibolu fethinden sonra Karesi'den halk Rumeli'ye geçip yerleşmeye, köyler kurmaya başlamıştı. Orhan, bu tarihte yeni bir felaketle sarsıldı. Süleyman, bir kazada yahut bir suikast sonucu hayatını kaybetti (758/1357). Süleyman, rivayete göre Rumeli'nin terk edilmesi gibi bir ihtimalin önüne geçmek için ölüm döşeğinde cesedinin Bolayır'da gömülmesini ve yerinin belli edilmemesini vasiyet etmişti. Onun ölümü üzerine Orhan yerine ikinci oğlu Şehzade Murad'ı tecrübeli kumandan lâlâsı Şâhin'le beraber Gelibolu'ya gönderdi. Halil kurtarılıncaya kadar (1359) Murad hareketsiz bekledi.

Halil'in kurtarılması için Bizans imparatoru 759 (1358) baharında üç kadırgasıyla Foça üzerine hareket etti. Orhan'ın dostu Saruhan Beyi İlyas da aynı zamanda karadan yürüdü ve şehri kuşattı; fakat bir sonuç alamadılar. İmparator, Orhan'a danışmadan İstanbul'a döndü. Eski Foça'nın hâkimi Kalothetos, Halil için büyük bir meblağ koparmaya çalışıyordu. Orhan, anlaşmayı bozacağını söyleyip tehdit etti. İmparator, hemen Orhan ile buluşma isteğinde bulundu. Prikonisos Limanı'nda Orhan'ı ziyaretle yatıştırdı ve aynı yıl içinde tekrar Foça'ya gitti, ancak bu seferde sonuç vermedi. 760 (1359) baharında Üsküdür'a gelen Orhan ile Arkla'ya (kızkulesi) gelen imparator arasında elçiler aracılığıyla görüşme başladı. Bizans, Orhan'ın güç durumundan sonuna kadar yararlanmak istiyordu. Orhan'a yeni şartlar kabul ettirildi. Orhan fidye olarak 30.000 Venedik altını ödedi ve Halil

78 *Anonim Tevârih-i Âl'i Osman*, s. 20-21.

kurtarıldı. İstanbul'a getirilip orada Ioannes'in küçük kızı İren ile nişanlandı ve imparator tarafından İzmit'e getirildi. İmparator, Halil'in Orhan'dan sonra tahta geçmesi vaadini de aldı. Bizans, böylece Halil'in şahsında Osmanlılarla bir barış ve denge dönemi açmayı arzuluyordu. Gregoras'a göre Orhan bu düzenlemeyi kabul etti. Türk-Moğol geleneğini izleyen Osmanlılarda hükümdarlık için bir veraset ve veliahtlık kanunu yoktu, Halil'in veliahtlığı unutuldu. Rumeli'deki Şehzade Murad bu politikaya karşı idi ve Karesili gazi beyler ve lâlâsıyla birlikte gazâ ve yayılma politikasında kararlı idi; Trakya'da Bizans'a karşı savaş ve başarı kendisine taht yolunu açacaktı.

V. Ioannes Palaiologos'un Türklere karşı Papa V. Innocent'e bir Haçlı seferi için başvurusu 1355 tarihindedir. Haçlı hazırlıkları için Papa Pierre Thomas'ı İstanbul'a gönderdi (ikameti: Mayıs sonu-Kasım 1357). Ioannes, Haçlı yardımıyla Türkleri Trakya'dan tamamıyla çıkarmayı umuyordu. Papaya gönderdiği mektupta (21 Temmuz 1357) imparator Türklere karşı başarılarından söz etmekteydi. Thomas, 1359 sonbaharında papanın Doğu'da apostalik Lega'sı gibi büyük bir unvanla İstanbul'a geldiği zaman imparatoru Trakya'da Türklerle savaş halinde buldu. Venedik'in sağladığı gemilerde Rodos, Venedik, Ceneviz ve İngiliz askerleri Türklere karşı Haçlı ordusunu oluşturmaktaydı. Sonradan aziz mertebesi verilen Thomas'ın biyografisini yazan Philippe de Mezières'e göre Bizans askerînin katıldığı bu Haçlı ordusu Türklerin Avrupa'ya geçiş iskelesi olan Lapseki'ye çıkarma yaptı; kasaba yakıldı. Bunlar gemilerine dönerken pusudaki Türklerin saldırısına uğradılar, karmaşa içinde kaçarken çoğu kılıçtan geçirildi, Thomas hayatını güçlükle kurtarabildi. Bu olay Osmanlı kaynaklarında kaydedilmiştir.[79]

Bu hâdisenin ardından Trakya'da Osmanlıların en önemli hamlesi olan Edirne'nin fethi gerçekleşti. Literatürde Edirne fethi için 1363, 1364, 1369, 1371 gibi tarihler verilir. Ancak, Edirne 762'de (1361) Şehzade Murad ve lâlâsı Şahin tarafından ele geçirilmiştir. Araştırmacıları yanıltan nokta, Murad'ın Edirne'yi sultan olduktan (763/1362) sonra fethettiği bilgisinden kaynaklanır. Gerçek şudur: Şehzade Murad, 1357-1362 arasındaki durgunluk dönemindeki Rumeli uc kumandanı olarak faaliyette bulunmuş, Edirne'yi 1361'de ele geçirmiştir. Bu sırada Anadolu'dan yeni göçlerle Rumeli'deki köprübaşı sağlamlaştırılmış, Süleyman Paşa'nın ölümünde Trakya'da sınır batıda Keşan-İpsala arasında Yayladağı'ndan, Marmara tarafında Tekirdağı güneyinde Bakacak tepesi ve Hora'ya kadar uzanmıştı. Tekirdağı ve İpsala henüz bu sınırın ötesinde kalıyor, akıncılar İpsala, Dimetoka, Vize, hatta Edirne'ye kadar yayılıyordu. Paşa livâsının, Rumeli beylerbeyliğinin çekirdeği böylece Süleyman Paşa zamanında oluşmuştur. Edir-

79 *A.g.e.*, s. 20-21

ne fethinden ve Murad tahta geçtikten (1362) sonra Edirne'de yerleşen Lâlâ Şâhin, paşa unvanıyla ilk Rumeli beylerbeyi olacaktır.

Edirne fethiyle sonuçlanan olaylara gelince, 1359'da Halil kurtatılır kurtarılmaz Şehzade Murad ve Lâlâ Şâhin kumandasında Osmanlıların Trakya'da sistemli fetih harekâtı başlamıştır. Osmanlı kaynakları, Murad'ın Rumeli'de büyük fütuhata giriştiği tarihi doğru olarak 761 (23 Kasım 1359'da başlar) şeklinde verir.[80] Fakat, bu kaynaklar genelde Murad'ın aynı yıl içinde tahta çıkmış olduğu hatasını yapar. Grek ve İtalyan kaynakları harekâtın 1359'da başladığını teyit eder (Gregoras, tür.yer.; Villani, tür.yer.). Villani 1359'da akıncıların İstanbul surları önünde göründüğüne işaret eder. Osmanlı kaynakları, 1359'da başlayan büyük taarruzu belirtir ve Murad'ın İstanbul yolu üzerinde ilkin Çorluhisarı'nı aldığını kaydeder. Murad ve Lâlâ Şahin, Çorlu'yu aldıktan sonra arkalarından emin olabilmek için İstanbul-Edirne yolu üzerindeki hisarlara yöneldiler. Asıl amaç ise Edirne idi.[81] Bu Trakya harekâtından Batı kaynakları da söz etmştir.

Murad, 1359-1360 taarruzunda doğrudan Edirne üzerine yürümeyip önce İstanbul-Edirne yolu üzerindeki Çorlu, Misini, Burgos (Lüle-Burgaz) kalelerini aldı. Edirne'yi güneyden Meriç vadisi üzerinden koruyan kaleler, başlıca Dimetoka (Didymoteichon) uc beyleri tarafından baskı altında tutulmaktaydı. Hacı İlbey, Meriç kenarında fethettiği "Burgos"ta[82] yerleşmiş, Dimetoka'yı sıkıştırmaktaydı. Nihayet, bu kalenin tekfurunu pusuya düşürüp esir aldı ve kaleyi teslim etmeleri üzerine kendisini serbest bıraktı. Yine bu tarafta Meriç vadisinde Gâzi Evrenos, Keşan hisarını almış, oradan İpsala'yı zorlamaktaydı.[83] 1361'de harekâtın ikinci ve son safhasında Murad, uc beylerini orduya çağırdı. Edirne'ye 55 km. kadar uzaklıkta Babaeski'de karargâhını kurdu, oradan Lâlâ Şâhin'i Edirne üzerine gönderdi. Edirne'de toplanmış olan Bizans kuvvetleri Osmanlıları püskürtmek için kaleden çıkarak Sazlıdere'de (bugün askerî müdafaa hattı) savaş verdiler, fakat yenilerek Edirne Kalesi'ne çekildiler. Sazlıdere zaferinden sonra Murad, Edirne'ye karşı son taarruz harekâtına girişmek üzere bütün kuvvetleriyle şehre yürüdü. Edirne'nin bir kuşatma savaşı yapılmasına hâcet kalmadan teslim alındığı rivayeti gerçeğe uygundur. Sazlıdere yenilgisinin ardından Edirne halkı için Murad'ın ordusuna karşı başarı ümidi azaldı. Halk anlaşma ile teslime razı idi. Osmanlılar, bu durumlarda ahidnâme ile can ve mal güvenliği, din serbestliği garantisi verirdi. Tekfur kaçtı, halk direniş göstermedi. Bizans'ın İstanbul ve Selanik'-

80 Âşıkpaşazâde, s. 126; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 21.
81 Âşıkpaşazâde, s. 126-128.
82 Oruç b. Âdil, s. 20, 93.
83 Âşıkpaşazâde, s. 126-127.

ten sonra en önemli şehri, Trakya'nın merkezi Edirne teslim oldu.[84] Edirne'nin fethinden az sonra yaşı oldukça ilerlemiş olan Orhan, Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) Bursa'da vebadan öldü;[85] Daha 755'te (1354) karaciğerinden rahatsız olduğu ve kendisine Taronites adlı bir Rum hekimin baktığı belirtilmektedir. Türbesi Bursa'da babası Osman Gâzi'nin yanındadır. Orhan Bey vefat ettiğinde Süleyman Paşa, Sultan, Murad, İbrâhim, Halil ve Kasım adlı altı oğlundan Murad, İbrâhim ve Halil hayattaydı. Orhan Gâzi, Şehâdet Camii duvarına sonradan konan 738 (1337) tarihli mescit kitabesinde "el-emîrü'l-kebîri'l muazzam el-mücâhid sultânü'l-guzât... şücâü'd-dünyâ ve'd-dîn... bahâdır-ı zamân Orhan b. Osman" şeklinde anılmıştır. "Sultânü'l-a'zam" unvanını İlhanlı Ebû Said Bahadır'ın ölümünden (1335) önce hiçbir Türkmen beyi almaya cesaret edememişti. "Gazi, mücahid" unvanlarının bir gerçeği ifade etmediği, gazânın bu bey ve sultanlar için gerçek bir önem taşımadığı iddiaları doğru değildir.[86] Gazâ, özellikle Batı Anadolu beyliklerinde temel devlet ideolojisi idi.

Orhan Bey'in Bursa'nın fethi üzerine 727 (1327) tarihinde İlhanlı sikkeleri tipinde gümüş sikke bastırdığı bilinmektedir.[87] Ona ait beş tip sikke tespit edilmiştir (Zhukov, tür. yer). Orhan döneminde bir vezir idaresinde bürokrasinin oluştuğu iddiaları da açıklama ister. Osman ve Orhan zamanında verilmiş vakıflar, 723 (1323) tarihli Asporça Hatun vakfiyesi ve 724 (1324) tarihli Mekece vakfiyesi, bürokratik uygulamaların Orhan'ın babası zamanında başladığını kanıtlar. Hüseyin Hüsâmeddin'e göre ilk vezir, Asporça Hatun vakfiyesinde adı geçen ulemâdan Kemâleddin oğlu Alâeddin Paşa'dır (bu, Orhan'ın kardeşi Alâeddin değildir). 749'a (1348) doğru Ahmed b. Mahmûd, 749'da (1348) Hacı Paşa, daha sonra Sinâneddin Yûsuf Paşa vezir olarak zikredilir. Orhan'ın yedinci veziri, Sinâneddin el-Fakih adında ulemâdan bir fıkıh âlimidir. Osmanlı Devleti'ni "çoban" Türkmen beylerinin kuramayacağını iddia eden Batılı tarihçiler (son defa Lowry) yanılgı içindedir. Edebâli'den beri beyliğin idaresini çoğu fakih, ulemâdan kişiler kurmuş ve yürütmüştür. Bu âlim vezirler İslâm hukukunu ve kurumlarını iyi bilen yetenekli kişilerdi. Alâeddin, Sinâneddin ve Çandarlı (Çendereli) Kara Halil bu ulemâ-bürokratların önde gelenleridir. Orhan'ın önce İznik, ardından Bursa kadısı yaptığı Çandarlı Kara Halil, I. Murad döneminde vezirlik ve kumandanlık görevlerinde bulunmuştur. Orhan dönemine ait birçok vakfiye ve mülknâme, iyice gelişmiş bir bürokrasinin eseridir. Orhan, kadı yetiştirmek üzere İznik'te mutasavvıf Dâvûd-i Kayserî idaresinde ilk medreseyi kurmuştu (731/1331).

---

84 Halil İnalcık, *Edirne*, s. 137-159.
85 Schreiner, II, 290.
86 Lowry, s. 39.
87 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Belleten*, IX, TTK, (1945), s. 207-211)

Orhan Gâzi devrinde askerî teşkilâtın yeni bir düzenlemesinin yapılmış olduğu açıktır. Beyliklerde, Türkmenler arasında gazâ akınlarına katılan yayalar, okçulukta üstün beceri kazanmış özel bir savaşçı grubu oluşturur, bunlar sıradan halktan kızıl börk ile ayırt edilirdi. *Düstûrnâme*'de Umur Gâzi'nin deniz seferlerine iştirak eden savaşçıların kızıl börk giymiş Türkmen askerî olduğu belirtilmiştir. Bunlar atlı ve yaya olabilirdi. Sefer ilânı üzerine beyin bayrağı altında toplanırlardı. Buna "ilden yaya çıkarma" denirdi. Orhan Gâzi, Vezir Alâeddin Paşa'nın sözüyle beyin maiyetinde sürekli hizmet gören hassa yaya askerîni teşkil etti (Alâeddin'in vezirliği 1333'ten önce). Rivayete göre padişaha özgü bir hassa maiyet askerî teşkili Orhan'ın bir padişah düzeyinde hükümdarlığa erişmesi üzerine gerekli görülmüştü. Kızıl börklü Türkmenler'den farklı bu hassa askerîne özel bir başlık, "ak börk" giydirildi (ak rengi Türkler'de soyluluk işaretidir). Seferlere çok asker gerektiğinden ilden çıkarılan askere de ak börk giydirildi. Bu gibi yenilikler daima İslâm hukuku bilgisine sahip ulemânın onayıyla uygulamaya konmaktaydı.

Tımar sistemine gelince Müslüman Türkler'de "tımar" kelimesi "bakım" anlamında kullanılırdı. Grekçe'de "pronoia" da aynı anlama gelir ve bu eyaletlerde toprak tasarrufuna dayanan belli bir atlı asker teşkilâtına ad olmuştur. Speros Vryonis, tımar ve pronoia kelimelerinin aynı anlama geldiğinden hareketle iki sistem arasındaki benzerliği "göze batar" bulmakta, tımarın Bizans menşei faraziyesini incelemek gerektiğini söylemekte, fakat aynı zamanda Selçuk iktâ sisteminden gelişmiş olabileceği noktasına da işaret etmektedir. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da Osman Gâzi zamanından başlayarak Osmanlı beylerinin askere tımar verdiği belirtilir. Osman'ın belli başlı kumandanlara tımar verdiği kaydedilmiştir, bu arada Turgut Alp'e verilen İnegöl bölgesi Turgut-ili diye adlandırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Âşıkpaşazâde "yurtluk" olarak verilen toprakları, kendi zamanının terimini kullanarak tımar adıyla anmaktadır. Yurtluklar babadan oğula irsîdir; XV. yüzyılda Rumeli uc sancaklarında uc beyine verilen topraklar irsî yurtluklardır; babadan oğula geçer, feodal bir karakter taşır. Galiba, Osman döneminin yurtluk yöntemi, Orhan-Murad dönemlerinde tipik Osmanlı tımar sistemine doğru bir gelişme göstermiştir.

Osman-Orhan devrinde Orta Anadolu'dan Babaî dervişleri ve ahîlerin Osmanlı ülkesine göçlerini tahrir defteri kayıtları kanıtlamaktadır. Orhan, vilâyet teftişlerinde (İbn Battûta) zâviye dervişlerini de teftiş ederdi. İnegöl bölgesini Turgut-ili adıyla tasarruf eden Turgut Alp, Babaî dervişleriyle gelen Geyikli Baba hakkında Orhan'a haber gönderir. Geyikli Baba, "*Baba İlyas müridiyim ve Seyyid Ebülvefâ tarikindenim*" der.[88] Derviş, bir kavak (veya çınar) fidesi ile

88 Âşıkpaşazâde, s. 122.

Orhan'ın hisardaki sarayına geldi. Avlu kapısının iç yanına ağacı dikti. Orhan, dervişe Uludağ eteğinde bugün Babasultan denilen yeri bağışladı. Sonraları, Orhan onun mezarı üzerine kubbeli bir türbe, yanına zâviye ve cuma mescidi yaptırdı. Göç eden Babaîler, Göynük'te iki mahalle (XVI. yüzyılda altmış üç hâne) kurdu. Osman ve Orhan'ın danışmanı fıkıh âlimi Edebâli bir Babaî-Vefâî halifesi olarak Osmanlı ucuna gelip yerleşmişti. 1260-1330 döneminde Moğol baskısı sonucu uzak Osmanlı ucuna önemli bir ahî ve Babaî göç hareketinden söz edilebilir. Osman ve Orhan devirlerinde birçok ahî ve dervişin zâviye vakıfları almış olması bir tesadüf değildir. Geyikli Baba köyü (Babasultan) için vakıf kaydı, "Karye-i Babaîler ki vakıftır, Orhan Bey'den Baba'ya" şeklindedir. Günümüzde Babasultan'da Haziran ayında 20-30.000 kişinin toplandığı anma töreni yapılır. Rumeli'de de Babaîler'e ait mahalleler tespit edilmektedir. Payitaht Yenişehir'de şehrin hâkim tepesinde Orhan'ın Postinpûş Baba için yaptırdığı türbeyi I. Murad görkemli bir ziyaretgâh haline getirmiştir.

Orhan Bey zamanında Trakya'da İslâmlaşma hareketinin başladığı dikkati çeker. Osmanlı tarihçisi Ruhî, Süleyman Paşa'nın altı yıl süren gazâ harekâtı sırasında Trakya'da bazı günler kâfirlerden bin kişinin imana geldiği şeklindeki rivayeti kaydeder. 1354'te Orhan'ın kişiliği ve Rum babası hakkında Selanik Başpiskoposu Gregor Palamas'ın gözlemleri önemlidir. Bizans'ta bir dinî hareketin (palamizm) önderi olan Palamas, Bozcaada'dan (Tenedos) İstanbul'a gelirken Gelibolu önünde, yanındaki keşişlerle birlikte esir edilip Orhan Bey'in huzuruna götürülür. Palamas, Selaniklilere mektubunda o zaman Osmanlıların ilerlemesi karşısında Rumlar arasında baş gösteren ruhsal çöküşü ve karamsarlığı yansıtır. Bursa'da Hıristiyan Rumlar da gelip kendisiyle görüşmüşlerdi. Rum rahipleri oradan yaylaya götürüldü. "Büyük emîr" Orhan, yazı geçirmek için serin bir yaylaya çıkmıştı. Palamas, Şehzade İsmâil ile buluştu. Yemekte meraklı şehzade piskoposla din üzerinde tartışmaya girdi. İsâ'nın çarmıha gerilmesi, haça tapınma, Meryem'in bâkireliği, Müslümanların kabul etmedikleri türlü sorular ortaya atıldı. İsmâil her ne kadar Hıristiyanların en amansız düşmanlarından biri idiyse de düşmanca bir tutuma girmedi. Daha sonra Palamas, Orhan'ın huzuruna götürüldü. Emîr, karaciğerinden hasta olduğundan yanında Taronites adlı bir Rum tabip vardı, o tercümanlık yaptı. Emîr, Taronites'e bu kişinin kim olduğunu sordu ve onun çok önemli bir din adamı olduğunu öğrendi; o zaman kendi ulemâsıyla dinî konuda bir toplantı düzenlenmesini emretti. Osmanlı ulemâsı birkaç "arhont" (bey) ve Palapanis (Balaban) denilen biriyle hazır oldu. Tartışma Palapanis başkanlığında başladı. Toplantıda hazır bulunan Taronites konuşulanları özetledi. İlkin başpiskopos Hıristiyan dininin esaslarını anlattı. Ulemâ, "İsâ bir insan olarak doğduysa ona nasıl Allah diyebilirsiniz?" diye sordu; Meryem'in bâkireliği üzerinde duruldu. Tartışma kızışınca Balaban görüşmeye son verdi.

Bu olay, o dönem Osmanlı idarecilerinin Rum halk ile uzlaşma politikasına ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Gregor Palamas, bir dinî hareketin önderiydi. Palamizm, gerçek bir ruhanî yaşam yoluyla insanın ilâhî nura, Tanrı'nın gerçek müşahedesine varacağı görüşünü savunuyordu. O dönemde Orhan'ın etrafındaki alperenler, abdalân ve İznik Medresesi, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd mistisizmini benimsemişti. Bizans'ta 1351 dinî konsil palamizmî onaylamıştı. Palamas, Bizans'ta Latinler'e, Batı Katoliklik taraftarı aydınlara karşı yazılarıyla mücadele etti ve kilisenin Ortodoks görüşünü hararetle savundu. Onun bu tutumu kendisini Osmanlılar'a yakınlaştırmıştır.

Orhan Bey döneminden kalma vakıf ve temlik kayıtları, Osmanlı aile fertleri ve idareci zümre ile dinî zümre mensupları hakkında bilgi verir. Orhan Bey'in 724 Rebîülevvel ortalarında (Mart 1324) Şerefeddin Mukbil'e verdiği berat son derece önemlidir. Belge, Orhan'ın Mekece'de kurduğu hankahın mütevelliliğine âzat edilmiş kullarından hadım Şerefeddin Mukbil'i tayin ettiğine dairdir. Orhan'ın kurduğu birçok zaviyenin beratlarında görüldüğü üzere Mukbil, mütevellilik hizmeti karşılığında hâsılatın onda birini alacaktı; tevliyet hizmetlerini görürken üçüncü şahısların karışmamaları veya sultanların kendisini tevliyetten azletmelerini önlemek üzere berat kendi eline verilmiştir. Vakfiye şartlarını ve hizmetlerini Mukbil yerine getirecektir. Hankahın vakfiyesi bugüne ulaşmamıştır (vakıf defterlerinde özeti vardır). Mukbil, vakfiyede belirtilen hankah gelirlerini toplayacak, dervişlere, güçsüzlere, yurdundan ayrılmışlara ve fakirlere sarfedecektir. Beratta "Hudâvendigâr" unvanı ilk defa Orhan için bu belgede kullanılmıştır. Orhan'ın altı oğlundan dördünün adları Süleyman, Murad, Halil ve İbrahim bu belgede yer alır. Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun, Kastamonu Beyi II. Süleyman'ın eşi oldu. Süleyman Paşa'nın üç oğlu İshak, Melik Nâsır ve İsmâil *Düstûrnâme*'de zikredilmiş,[89] İsmâil "akıncı serveri" diye anılmıştır.

Orhan'ın "zaîm" (komutan) Ferzende'ye 749 Rebîülâhir sonları (Temmuz 1348) tarihli temliknâmesi akrabası ve belli başlı idareciler üzerinde bilgi sağlamaktadır. Belgede ilkin Orhan'ın, Ferzende tarafından armağan verilen oğulları Süleyman Paşa, Murad Bey, Halil Bey, İbrâhim Bey sırayla sayılır; Vezir Hacı Paşa'ya at ile vezirlik kırmızı kemha bağışlanmıştır. Şahitler; sırasıyla başta Sinâneddin Fakih, Hacı Paşa, Timur Boğa. Yûsuf, Nusret Bey, Bahadır ve Taştimur Ağa'dır (Taştimur Ağa, şüphesiz Aykut Alp oğlu Emîr Ali oğlu ünlü Kara Timurtaş'tır). Kendisine Pambucak deresi temlik edilen Ferzende önemli bir kumandan olmalıdır. Bu temlikin 1337'de İzmit fethinden sonra yapılmış olması dikkat çekicidir.

89 *Düstûrnâme*, s. 83.

Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defteri'nde Süleyman Paşa evkaf ve temlikleri, onun vali olarak bulunduğu bölgeleri (Taraklı Yenicesi, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Kite, Biga, Ezinepazarı, Lapseki, İznik, Yalakâbâd, Bolayır, Seydikavagı, Malkara, İznikmid (İzmit) kazaları) göstermektedir. Orhan'ın oğlu Süleyman için yaptığı vakıfları içeren vakfiyede Süleyman, "seyyidü'l-guzât ve'1-mücâhidîn... Süleyman b. Orhan" diye anılır. Vakıflar, Süleyman'ın ruhu ve Bolayır'da mezarı yanında inşa edilen zaviye için tahsis edilmiştir. Vakfiye, yetmiş kadar Türk köyünü içerir, az sayıda Rum köyü dikkati çeker. Vakfiye Türklerin Rumeli'ye göçebe olarak değil köy kurmak üzere gittiklerini kanıtlar. Köy kuranlar arasında göçebe olmaları muhtemel sayılanlar azınlıktadır. Anadolu'dan gelen bazı grupların menşei köy adlarından öğrenilebilir: Saruhanlılar, Kastamonulular, Tatarlar. Malkara civarında köy kuranlar arasında Babaîler ve Ahî Evran Mezarlığı, Karaahî köyü sayılabilir. Vakfiye, Süleyman Paşa'nın ölüm tarihinde Osmanlı yayılış bölgelerini de tespit etmeye yarar: Bolayır, Evreşe, Seyyidkavağı, Migalkara (Malkara) bu bölgenin sınırları içindedir.

Ayrıca, Gelibolu tahrir defterleri ilk yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi sağlar. Süleyman Paşa yayabaşlarından Karı-Yaya'nın adı geçer. Gelibolu bölgesinde Eksamil ve Çimbi'ye ait kayıtlar dikkati çeker. Çimbi, Şehirköy'e tâbi bir köy olup beş hâne Müslüman, doksan dokuz Hıristiyan; Klamic (nüfusu hep Hıristiyan), Platinos (nüfusu Hıristiyan), Eksamil Evreşe'ye tâbi, Hıristiyanlar çoğunluktadır. Malkara köylerinden Hırala'da Hıristiyan "kadîmi kullar" ve "ortakçılar" (on dokuz nefer), aynı köyde yirmi dört Müslüman hânesi, otuz dört Hıristiyan kayıtlıdır. Defterde Ece Halil ve Orhan devrine ait vakıf kayıtlarına rastlanır. Kozludere'de "kadîmde kâfiri kovan" Hacı Hızır'ın vakfı ilginçtir.

Orhan Gâzi'nin 1329 Pelekanon Savaşı'ndan sonra Gebze'yi Kocaeli'nin merkez şehri haline getirdiği burada bir külliye kurmasından anlaşılmaktadır. Cami ve hamamı günümüze ulaşmıştır. Orhan Dânişmenddivanı, Kartal köyü, Hatunsuyu köylerini Gebze Camii'ne vakıf yapmış; Gedikli, Dereköy, Dânişmentli, Çepni köylerini imaretine tahsis etmiştir. Sofya Millî Kütüphanesi'nde Orhan vakıfları defteri (OAK, nr. 27/34) Bursa Hisar Medresesi, Bursa imaret ve medresesi için vakıflarını içerir (Bursa Kızık köyleri bu evkaf arasındadır). Orhan Bey'in Bursa imaretine vakıfları dükkân ve mukâtaalar dâhil yılda 166.305 akçe gelir sağlıyordu. Orhan'ın diğer vakıfları İznik'te camisine, Mekece'de imaretine, Soloz Köyü'nde Ahî Zâviyesi ve Camii'ne aittir.

BİBLİYOGRAFYA:

Osmanlı tarihinin ilk dönemi üzerinde bütün *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ın ana kaynağı olan ve Yahşi Fakih tarafından yazıldığı bilinen tarih kayıptır. Bu eserdeki Osman ve Orhan dönemlerine ait rivayetler Orhan'ın imamı ve Yahşi Fakih'in babası olan İshak Fakih'ten, yani Orhan ile çağdaş bir raviden gelmektedir. Bu rivayetlerin doğru bilgiler içerdiğini, yer adlarının kontrolü ve toponimik-topografik araştırmalar ortaya koymuştur. Ahmedî'nin gazavât tarzındaki manzum tarihi, Âşıkpaşazâde, Neşrî, Rûhi, anonimler ve Oruç esas itibariyle Yahşi Fakih metnine dayanmakta ve hepsi, Yahşi Fakih'i ihtisar eden Âşıkpaşazâde'den veya onun günümüze kadar gelmemiş nüshalarından aktarılmış görünmektedir. *Düstûrnâme*'de verilen tarihi doğru ayrıntılar, Yahşi Fakih'in ihtisarında hayli atlamalar yapıldığını gösterir. Âşıkpaşazâde'nin önemli atlamalarından bazıları, Osman'ın Koyunhisarı (Bapheus) savaşı, İznik ablukası ve Orhan'ın Pelekanon savaşıyla alâkalıdır. Buna karşılık Haçlılar'ın Lapseki çıkarması ve Koyunhisarı savaşı anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*'da mevcuttur. İdrîs-i Bitlîsî, İbn Kemal gibi sonraki klasik derlemelerde bu kayıtlar dikkate alınmıştır. Manzum *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'lardan Kemal (*Selâtînnâme*, haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001, s. 48-62) ve Hadidî (haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 58-81) Âşıkpaşazâde-Neşrî metnini izler. Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-tevârîh*'i, esas itibariyle İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'inin Türkçe inşa diliyle bir özetinden ibarettir. Sâdeddin'in İtalyanca'ya Bratutti çevirisini kullanan Batılı tarihçiler (J. W. Zinkelsen, N. Jorga) İdrîs ile ona kaynak olan Âşıkpaşazâde'yi, Neşrî'yi ve anonimleri kullanmazlar. Bazıları Levunclavius çevirilerinden yararlanır. Zinkeisen ve Jorga ilk döneme ait kısımlarda ağır yanlışlara düştüklerinden ihtiyatla kullanılmalıdır. Osmanlı tarihinin Türkçe kaynakları konusunda yapılacak ilk iş; Âşıkpaşazâde, Neşrî ve anonimlerden faydalanarak mümkün olduğunca Yahşi Fakih'in aslını ortaya çıkarmaktır. Bugün için öncelikle bu kaynakların metin tenkidi metoduyla doğru tespiti gerekir (Âşıkpaşazâde'nin Giese ve Atsız tarafından yayımlanan metni birçok yanlış içerir, Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç'ın günümüz Türkçe'siyle neşrettikleri "Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, İstanbul, 2003" bilimsel amaçla kullanılamaz). Bu kaynakların metin tenkidi metoduyla asıllarını tespit işi, ilkin Alman-Avusturya filoloji mektebi (Fr. Giese, P. Wittek, Fr. Taeschner) tarafından ele alınmıştır. Günümüzde bu tarihî metinleri içerdikleri destanî-folklorik malzemeye bakarak toptan masal-efsane saymak ve ilk dönem tarihinin "kara boşluk"tan (Black Hole) ibaret olduğunu iddia etmek (C. İmber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, İstanbul 1990, birçok yanlış içerir ve bu işin kolayına gitmektir. Orhan dönemi üzerine eldeki *Tevârîh-i Âl-i Osman*'lar çok noksan olmakla birlikte, Osman ve Orhan dönemi hakkında çağdaş Bizans tarihçileri (Pachymeres, Kantakuzenos, Gregoras) ve İtalyan kronikleri (özellikle Matteo Villanı), Vatikan, Venedik ve Ceneviz arşiv kayıtları boşlukları doldurmaya yardım etmektedir. Hammer, Zinkeisen ve Jorga başlıca bu kaynakları kullandıkları için önemlidir (Osmanlı kroniklerinin analizi üzerine ayrıca bkz. Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis-P. Holt, London 1962, s. 152-167; V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans, the Sources and Development of the Text*, London 1964).

İbn Fazlullah el-Ömeri, *Mesâlik* (Taeschner), VIII. fasıl; N. Gregoras, *Rhomâische Geschichte* (trc. J. L. Dieten), Stuttgart 1973,1-IV, bkz. Register: Orhan (Hyrkanos); J. Kantakuzenos, *Geschichte* (trc. G. Fatouros - T. Krischer), Stuttgart 1986, bkz. Register: Orhan, Türken; III, 292; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 430; D. Cydones, *Correspondance* (ed. R. J. Loenertz), Vatican City 1956-60, I-II, tür.yer.; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* (haz. Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri* I içinde), İstanbul 1949, s. 10-14; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevârîh* (trc. Nihal Atsız, a.g.e. içinde), s. 53-54; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1984, s. 19,

53; Ducas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (trc. H. J. Magoulias), Detroit 1975, bkz. İndeks; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 102-128; G. Phrantzes, *The Fall of the Byzantium Empire* (trc. M. Philippides), Amherst 1980, tür.yer.; Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, tür.yer.; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 145-191; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I, 42-48, 61, 128-195; II, 1-202; J. Leunclavius, *Historiae musulmanae Turcorum*, Fracofurti 1591; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 15-21; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 25, 82-84; Hoca Sâdeddin. *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279, I, 30-63; Hammer. GOR, s. 89-142; G. Villani, *Cronica di Giovanni Villani* (ed. F. G. Dragomanni), Floransa 1844-45,1-IV; C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, Paris 1880-90, I-IX, tür.yer.; N. Jorga, *Philippe de Mezières et la croisade au XIVe siècle*, Paris 1896; a.mlf., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, I, 149-195; a.mlf., "*Latins et grecs d'orient et l'etablissement des turcs en Europe*, 1342-1362", BZ, XV (1906), s. 179-222; G. Schlumberger, *Expédition des "almugavares" ou routiers catalans en orient de l'an 1302 â l'an* 1311, Paris 1902; J. Gay, *Le papa Clement VI et les affaires d'orient (1342-1352)*, Paris 1904, tür.yer.; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa 1930; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu, İstanbul 1938, Iv. 1; Fr. Babinger, *Beiträge zur Fruhgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, München-Wien 1944, s. 46; G. G. Arnakis, *Oi Protoi Othomanoi: The Early Osmanlis*, Athenai 1947, İngilizce özet, s. 239-246; a.mlf., "Gregory Palamas, the XIOVES, and the Fail of Gallipoli", *Byzantion*, XXII (1952), s. 305-312; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 117-161; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütâlea", *TTK Belleten*, III/9 (1939), s. 99-106; a.mlf., "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebîülevvel/1324 Mart", *a.e.*, V/19 (1941), s. 277-288; a.mlf., "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", *a.e.*, IX (1945), s. 207-211; a.mlf., "Orhan Gâzi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *a.e.*, XXVII (1963), s. 437-443; E. Werner, "Johannes Kantakuzenos, Umur Pasha und Orchan", *Byzantinoslavica*, XXVI, Prague 1955, s. 255-276; P. Lemerle, *l'Emirat d'Aydın: Byzance et l'Occident*, Paris, 1957, s. 63-75, 227-229; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, Paris 1958; J. Meyendorf, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *TTK Belleten*, VII (1943), s. 219-314; a.mlf., "Abdal Musa", TK, XI/124 (1973), s. 6-15; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (nşr. N. Atsız), İstanbul 1961, s. 25, 71, 101; Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi 1361", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159; a.mlf., "Ottoman Methods of' Conquest", St.I, II (1954), s. 103-129; Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisi I*, s. 145-150; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monochii 1967, s. 106-110; a.mlf., "Seyyid Ali Sultan d'apres les registres ottomans, l'installation de l'Islam héteredoxe en thrace", *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)* (ed. E. Zachariadou), Crete 1996, s. 45-66; G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (trc. J. Hussey), Oxford 1968; a.mlf., "Byzance, état tributaire de l'empire turc", *Zbornik Radova Vizantolokog instituta*, V, Beograd 1958, s. 49-58; D. M. Nicol, *The Byzantine Family of' Kantakuzenos (Cantacuzenus)*, ca. 1100-1460, Washington 1968; a.mlf., *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1979; a.mlf., *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge 1993; a.mlf., *The Reluctant Emperor, A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk c. 1295-1389)*, Cambridge 1996, tür.yer.; K. - P. Matschke, *Fortschritt und Reaction in Byzance im 14. Jahrhundert: Konstantinopel in der Bürgerkriegs-periode von 1341 bis 1354*, Berlin 1971; Artuk, *İslâm'ı Sikkeler Katalogu*, II, 453-456; Jr. S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minör*, London 1971; a.mlf., "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms", *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 23-24, Washington 1969-79, s. 253-308; Apostolos E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period: 1204-1461* (trc. I. Moles), New Brunswick 1973; a.mlf,

"Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XIV'siècle jusqu' à sa chute (1953)", *BZ*, LV (1962), s. 56-65; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Philadelphia 1976-84,1-VI; P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Wien 1977, II, 238-290; A. A. M. Bryer, "Greek Historians on the Turks: The Case of the First Byzantine-Ottoman Marriage", *The Writing of History in the Middle Ages: Essays Presented to R. W. Southern* (ed. H. C. Davis -J. M. Wallace-Hadrill), Oxford 1981, s. 471-493; P. Wittek, *La formation de l'empire ottoman* (ed. V. L. Ménage), London 1982, tür.yer.; R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983; E. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983, s. 7-12; a.mlf., "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, XII (1970), s. 211-217; G. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dukan (1331-1355) and his Successors*, Washington 1984; L. Clucas, "The Triumph of Mysticism in Byzantium in the Fourteenth Century", *Byzantina kai Metabyzantina* (ed. S. Vryonis), Malibu 1985, s. 163-224; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987; K. A. Zhukov, *Egeiskie Emiraty XIV-XV* vv., Moskva 1988; E. de Vries-Van der Velden, *l'Elite byzantine devant l'avance turque à l'epoue de la guerre civile de 1341 a 1453*, Amsterdam 1989; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995; H. W. Lovvry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003; La Bithynie au moyen âge (ed. B. Geyer- J. Lefort), Paris 2003; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005; J. Dräsecke, "Der Übergang der Osmanen nach Europa im XIV. Jahrhundert", *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur und für Pädagogik*, Leipzig 1914, s. 489-506; Hüseyin Hüsameddin, "Asporça Hatun Namına 723/1323'de Tertip Edilen Vakfıye ve Cemâziyelâhir 761 / Nisan 1360 Tarihli Orhan Bey Vakfiyesi", *TTEM*, XVI/94 (1926), s. 284-301; Fr. Taeschner, "Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14.-15. Jhdt) auf Grund neuer Quellen", *Islamica*, IV, Leipzig 1929, s. 1-47; a.mlf., "Beiträge zur frühosmanischen Epigrafik und Archâologie", *Isl*, XX (1932), s. 109-186; XXII (1935), s. 69-73; İhsan Uludağ, "Osman Gâzi'ye Dair Mühim Bir Vesika, Aspurça Hatun'un Vakfiyesi", *Uludağ*, sy. 26, Bursa 1940, s. 61-68; P. Charanis, "Internal Strife in Byzantium during the Fourteenth Century", *Byzantion*, XV (1940-41), s. 208-230; VI. Mirmiroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", *TTK Belleten*, XIII/50 (1949), s. 309-320; Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumelide İlk Feth Ertikleri Çimpe Kalesi", *TD, II/2* (1950), s. 283-308; R. J. Loenertz, "Notes d'histoire et de chronologie byzantines", *REB, XVII* (1959), s. 158-167; E. Francès, "La féodalité byzantine et la conquète Turque" *SAO*, IV (1962), s. 69-90; K. P. Kyriss, "John Cantacuzenus and the Genoese, 1321-1348", *Miscellanea Storica Ligure*, III, Genova 1963, s. 8-48; Mustafa Akdağ, "Ankara Sultan Alâeddin Camii Kapısında Bulunan Hicrî 763 Tarihli Bir Kitabenin Tarihî Önemi", *TV*, 1/3 (18) (1961), s. 366-373; M. Balard, "A propos de la bataille du Bosphore: l'Expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople, 1351-1352", *Taravaux et Mémoires*, IV, Paris 1970, s. 431-469; A. E. Laiou, "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334", Speculum (Cambridge), XLV, 1970, s. 374-392; D. Jacoby, "Catalans, Turcs et Venitiens en Romanie (1305-1332)", *Studi Medievali*, XV/1, Torino 1974, s. 217-261; A. Ducellier, "l'Islam et les musulmans vus de Byzance au XIV. siècle", *Byzantina*, sy. 12 (1983), s. 93-134; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 399-408.

SULTAN I. MURAT TURBESI
HUDAVENDIGAR 1324-1389

MURAD I[90]

Osmanlı Padişahı
(1362-1389)

726'da (1326) doğdu. Babası Orhan Bey, annesi Yarhisar Tekfurunun kızı Nilüfer (Lülüfer) Hatun'dur. Kaynaklarda ve kitâbelerde "bey, emîr-i a'zâm, han, hüdâvendigâr, padişah, sultânü's-selâtîn, melikü'l-mülûk" gibi unvanlarla anılır. Osmanlı tarihlerinde yaygın olarak Gâzi Hünkâr ve Hudâvendigâr şeklinde geçer. Sırp ve Bulgar kaynaklarında Tsar, büyük emîr; bir Ceneviz belgesinde "dominus armiratorum Turchie" unvanına rastlanır. Büyük kardeşi Süleyman aynı anneden doğmuştur. Diğer kardeşleri Sultan İbrâhim, Halil ve Kasım başka annelerdendir. Tahta çıktığı sırada bunlardan İbrâhim ve Halil hayattaydı.

Orhan Bey, İzmit fethi için harekete geçmeden önce (737/1337) ona Bursa ile Bey Sancağı'nı verdi. Murad on iki yaşında "küçük yaşından beri lâlâsı olan Şahin" ile (İdris) birlikte Bursa Bey Sancağı'na gönderildi.[91] İzmit'in fethinden sonra Sultanöyüğü (Eskişehir) Sancağı'na nakledildi. Rumeli fatihi olarak anılan kardeşi Süleyman Paşa'nın ölmesi üzerine 758'de (1357) lâlâsı Şahin ile birlikte önemli bir kuvvetle Rumeli'ye gönderildi. Orada 1362'ye kadar şehzade sıfatıyla fütuhatta bulundu. Osmanlı kroniklerinde bu faaliyeti tahta cülûsundan sonraya yerleştirilmiş ve bu yanlışlık modern tarihçileri bir takım hatalı varsayımlara götürmüştür.

Papalık ve Bizans Haçlı donanmasının 760'ta (1359) Lapseki ve Saros körfezi çıkarmasını önleyen Şehzade Murad'ın emrinde Lâlâ Şahin gibi yetenekli bir kumandanın yanı sıra Evrenos (Evrenuz) ve Hacı İlbey gibi serhad (uc) beyleri de bulunuyordu. Ancak, küçük kardeşi Halil'in Rum korsanlarınca esir alınıp Foça'ya götürülmesi, babası Orhan'ın oğlunun kurtarılması için İmparator V.

90 Bu madde için bkz. H. İnalcık, "Murad I", *TDVİA*, c. 31, s. 156-164
91 Neşrî, I, 162-164.

Yuannis Paleolog ile anlaşması sırasında Rumeli'deki askerî faaliyetlerini bir süre durdurmak zorunda kaldı. Halil'in kurtarılıp teslim edilmesi üzerine (Şevvâl-Zilkâde 760/Eylül-Ekim 1359) fetih harekâtına yeniden başladı. 1360-1361'deki faaliyetlerini belirli bir plana göre icra etti. Önce Edirne'ye gelebilecek askerî yardımları kesmek için akıncıları İstanbul önlerine kadar gönderdi. İstanbul-Edirne yolu üzerindeki başlıca kaleler olan Bantoz (Panados), Çorlu (Tsurullos), Misini (Mosunopolis), Lüleburgaz (Verguli) ve Babaeski (Bulgarufigon) ele geçirildi.[92] Öte yandan Meriç Nehri'ne doğru Güney Trakya'nın yol kavşağında Keşan Kalesi, Edirne'nin güneyinde Trakya'nın ikinci büyük merkezi Dimetoka (Didymoteikhon) Kalesi zaptedildi (761/1360 veya 762/1361). Böylece Edirne her türlü yardımdan tecrit edildi.

762 (1361) baharında Şehzade Murad, Rumeli kuvvetlerini emri altında toplayıp Edirne üzerine yürüdü. Edirne'nin 55 km. doğusunda Babaeski'de karargâh kurup Lâlâ Şahin Paşa kumandasında orduyu ileri gönderdi. Edirne Tekfuru onu Sazlıdere vadisi önünde karşıladıysa da bozguna uğradı ve Edirne'ye çekildi; geceleyin Meriç üzerinden gemiyle Enez'e kaçtı. Ardından Edirne halkı şehri teslim etti (28 Cemâziyelâhir 762 / 5 Mayıs 1361). Murad ordusuyla Kum Kalesi kapısından şehre girdi (Oruç b. Âdil, vr. 41ª). Daha sonra Edirne'yi güvence altına almak için Lâlâ Şahin ile birlikte kuzeyde Bulgaristan'a ait Eski Zağra ve Yukarı Meriç vadisinde Filibe doğrultusunda sefere çıktı. Fakat, bu sırada Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil'den Sultan Orhan'ın ölümü haberi geldi (Cemâziyelevvel 163/Mart 1362).

İznik ve Eskişehir'de bulunan kardeşleri İbrâhim'in (o zaman altı yaşında) ve Halil'in (on altı yaşında) adamları, Karaman ve Eretna kuvvetlerinin desteğiyle şehzadeler adına Bursa'da tahtı ele geçirmek için harekete geçtikleri gibi, Orhan Bey'in ölümünü fırsat bilen Amasya emîrlerinden Bahtiyar Bey de Ankara'yı almış, Karamanoğlu 757'de (1356) Osmanlıların eline geçmiş olan Sivrihisar bölgesini işgal etmişti. Murad, Rumeli'de lâlâsı Şahin'i uc beyleri üzerinde beylerbeyi tayin edip Rumeli'den ayrılarak Bursa'ya ulaştı ve Kadı Çandarlı Kara Halil ile buluştu. Çandarlı, o gelinceye kadar duruma hâkim olmuş, böylece Murad güvenle tahta çıkabilmişti. Bu arada Edirne'de oturan Beylerbeyi Lâlâ Şahin, Eski Zağra ve Filibe'yi eman ile teslim almıştı. Meriç vadisinde önemli bir şehir olan Filibe, Osmanlı rivayetine göre uzun bir kuşatma sonucunda 765'te (herhalde miladî 1364 bahar veya yazında) teslim olmuştu. Burası 767'de (1366) Murad Rumeli'de iken Beylerbeyi Lâlâ Şahin'in uc merkezi olacak, Şâhin oradan İhtiman ve Samakov istikametinde akınlara başlayacaktır.

92 Halil İnalcık, *Edirne*, s. 146)

I. Murad tahta geçtikten sonra 766 (1365) yılına akdar Karaman ve Eretna tehdidi yüzünden Anadolu'da kaldı. Eretnaoğlu Mehmed'i tahta çıkaran Karamanoğlu Alâeddin, Ankara'ya hâkim olan Bahtiyar Bey'le ittifak halinde Osmanlı topraklarına saldırdı. I. Murad, 1362 kışını Bursa'da geçirdikten sonra güçlü bir ordu toplayarak ertesi yılın baharında sefere çıktı. Eretna'nın Moğol birliklerini (Barımbay ve Samagar aşîret kuvvetleri) Eskişehir bölgesinde bozguna uğrattı. Karaman ordusunu püskürttü. Bunun üzerine kuşatma altında bulunan Ankara ahîleri kalenin anahtarlarını getirip teslim ettiler. Karaman ve Eretna tehdidi böylece ortadan kalktı.

1364'te Anadolu'da Türkmen beylikleri ve Mısır'da Memlükler'e karşı genel bir Haçlı seferi hazırlıkları yapılmaktaydı. Safer 767'de (Ekim 1365) on altı kadırga, 10.000 asker taşıyan altmış sekiz gemi ile Kıbrıs Kralı Pierre'in ordusu İskenderiye'yi ele geçirmiş, Mısır'ın zengin ticaret limanı yağma ve yangında harabeye dönmüştü. İskenderiye yağma ve katliamı Avrupa'da İslâm'a karşı kazanılmış en büyük zaferlerden biri olarak kutlandı. Ertesi yıl papalığın genel Haçlı planı dâhilinde Osmanlılar'a karşı Savua Kontu VI. Amedeo kumandasında bir Haçlı ordusu Gelibolu'yu aldı (Zilhicce 767/Ağustos 1366).

I. Murad, Bizans'a ve Haçlılar'a karşı Trakya'daki fetihleri korumak ve İstanbul doğrultusunda yeni fetihler yapmak için daha önce Recep 767'de (Mart 1366) Rumeli'ye geçmiş, Gelibolu Boğazı yoluyla Malkara'ya gelmişti. İdrîs-i Bitlisî'ye göre beş yıl Rumeli'de kalan I. Murad, bu zaman zarfında Bizans ve Bulgar topraklarında birçok fetihte bulundu. Meriç Nehri üzerinde Edirne yakınında Çirmen (Çirmianon/Tshronomen) üstüne kuvvet gönderdi, kale eman dileyip teslim oldu. I. Murad, Lâlâ Şâhin ve Gâzi Evrenos emrindeki kuvvetleri Malkara'ya çağırdı; kuvvetlerinin arkasını güvenceye almak için Lâlâ Şâhin'i Meriç ağzında Ferecik (Fire, Vira) üzerine gönderdi, kendisi de Bizans'a karşı harekete geçti. İstanbul yakınında İncüğez'i kuşatıp aldı, oradan Burgaz dağları tarafına yönelerek İstanbul'a yakın Çatalburgaz'ı (Çatalca) ve Küçükçekmece yakınında iki kaleyi ele geçirdi. Lâlâ Şâhin, Ferecik fethini tamamlayıp onunla buluştu ve birlikte Karadeniz kıyısında Polunya (Apolunia, Sozopol, Süzebolu) Hisarı üzerine yürüdüler, ancak burayı ele geçiremediler. Savua kroniğine göre Amedeo kaleyi 1366 Ekiminde Bulgarlar'dan almış ve Skafida'da Osmanlı gemilerini yakmıştı. Osmanlı kuşatması, kale henüz Amedeo'nun elinde iken 1366 Ekimi ile 1367 Nisanı arasında cereyan etmiş olmalıdır. Anonim tarihler Murad'ın kaleyi on beş gün kuşattığını, fakat alamayıp hayal kırıklığı içinde Devletlü Kabaağaç (bugün haritalarda Sozopol'ün 100 km. batısında Devletliağaç) mevkiine çekildiğini belirtir. Rumeli'de kaldığı sırada ilkin Dimetoka'da oturmuş, Edirne'de saray inşasını emretmiş, inşaat bitince oraya geçmişti (770/1369).

Bizans'a karşı 1366 seferinde I. Murad başlangıçta Bulgar Çarı Aleksandr ile birlikte hareket etmişti. Bizans imparatoru Bulgaristan'a ait Sozopol (Süzebolu), Mesembria (Misivri) ve Anchialos (Ahyolu) kalelerini ele geçirmek istediğinden, Bulgar Çarı Aleksandr Murad ile müttefik olmuştu. Amedeo bu kaleleri alıp Bizans'a verdi ve çar ile anlaştı. 1366 yılı sonlarında I. Murad'ın Bulgarçarı ile ittifakı son bulmuş ve Bulgar toprakları Osmanlı saldırılarına açılmış bulunuyordu. 769 (1368) baharında I. Murad, Doğu Bulgaristan'da önemli askerî harekâta girişti. Balkan dağ geçitlerini kontrol eden Aydos (Aetôs) ve Karin ovası (Karnobat / Karinâbâd) üzerine yürüdü; Aydos savaşsız teslim oldu. Karin ovası da kolaylıkla ele geçirildi. Oradan yenilgiyle ric'at ettiği Sozopol üzerine gelip kaleyi kuşattı ve eman ile teslim aldı (Osmanlı rivayetlerinde 779/1377 tarihi yanlıştır). 770 (1369) kışında Edirne Sarayı'nda kaldı. O yılın baharında Bizans'a karşı yeniden harekâta geçerek Trakya'da Istıranca (bugün Yıldız) dağları eteğinde Pınarhisar, Kırkkilise (Kırklareli) ve Vize kalelerini ele geçirdi. Sultan Murad'ın İstanbul doğrultusunda Trakya'da yaptığı bu fetihler İstanbul'da paniğe yol açtı. İmparator V. Yuannis, son çare olarak Katolikliği tanıma pahasına Batı'dan bir Haçlı ordusunu harekete geçirmek amacıyla papanın yanına gitmeye karar verdi.[93]

I. Murad, 1368-1369'da Bulgaristan ve Bizans'a karşı hareket ederken aynı zamanda Kara Timurtaş Bey'i Tunca vadisinde Kızılağaç Yenicesi (Elhowo) Yanbolu (Yamboli) Lâlâ Şâhin'i Samakov İhtiman üzerine göndermişti (herhalde 1369 bahar ve yazı) Timurtaş, Kızılağaç Yenicesi ve Yanbolu'yu alıp çok miktarda ganimetle Edirne'ye döndü. Lâlâ Şâhin ise büyük kuvvetlerle hareket ederek Rodop ve Balkan silsileleri arasında tarihî Kapulu-Derbend'e (Trajan-Kapısı, XIX. yüzyıl haritalarında Kapucuk) dayanmış, oradan İhtiman ovasına inmiş, halkı eman güvencesiyle Osmanlı himayesi altına almıştı. Ardından güneye dönüp Samakov'a yürüdü. Sırp (Laz) askerînin büyük kuvvetlerle işgal etmiş bulunduğu Çamurluova'da çetin bir savaş verdi. Samakov yolunu açtı ve önemli demir madeni bulunan bu şehri Osmanlı hâkimiyeti altına soktu. İhtiman'ın ele geçirilmesiyle Sofya doğrultusunda ana yol açılmış oluyordu. Lâlâ Şâhin'in bundan sonraki akınları bu istikamette olacaktır. Bizans diplomasisi, Haçlı girişimlerini daha ziyade Osmanlılar üzerine çekmek için yoğun çaba gösteriyordu.[94] V. Urban'ın (1362-1370) papa seçilmesi Haçlı Seferleri'nin Osmanlılar'a karşı yoğunlaşması sonucunu verdi. Bu sırada İtalya'da iki yıla yakın kalan imparator (Ağustos 1369 - Nisan 1371), Türklere karşı hiçbir siyasî yarar sağlayamamıştı.[95]

Aslında Amedeo'nun Gelibolu'yu ele geçirip Bizans'a teslim etmesi (14 Haziran 1367) Rumeli'de Osmanlılar için kritik bir durum ortaya çıkarmıştı

93 O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa 1930, s. 169-212.
94 O. Halecki, *a.g.e.*, s. 82, 85..
95 O. Halecki, *a.g.e.*, s. 233.

ve İstanbul'da papa ve Latinlerle iş birliğini zorunlu gören Batı-Katolik yanlısı partiyi kuvvetlendirmişti. I. Murad, Gelibolu'nun iadesi için baskı yapıyordu. Çirmen Savaşı'ndan önce Serez Despotu Uglyeşa'nın elçileri İstanbul'a geldiği sırada I. Murad, Bizans'a Gelibolu'nun teslimi şartı ile barış önerdi.[96] 1367-1370 döneminde I. Murad'ın Trakya'daki fetihleri İstanbul'da korku ve telâşa sebep olmuş, imparator sultana elçi heyeti göndererek[97] uzlaşmayı denemiş, I. Murad, Gelibolu'nun geri verilmesinde ısrar etmişti. Kydenos'a göre Türkler, Rodop dâhil Trakya'nın önemli bir bölümünü ellerinde tutmaktaydı. İstanbul halkı "bir hapiste veya kafesteki hayvanlar gibi" şehirde kapalı kalmıştı. Makedonya Sırp Despotu Jovan Uglyeşa'dan İstanbul'a gelen Sırp heyeti, ortak düşman olan Türklere karşı ittifakı bir izdivaçla güçlendirme teklifini getirmiş ve para sunmuştur. Kydenos'a göre, yardım ancak İtalyanlar ve Macarlar gibi para ve asker bakımından zengin Batı ülkelerinden gelebilirdi. I. Murad, Gelibolu geri verilmedikçe barış yapmayacağını bildirdi. İstanbul'daki çoğunluk Gelibolu'nun teslimine razıydı. Kydenos ve Latin yanlıları ise uzlaşmaya karşıydılar. Sonunda Sırpların ittifak teklifi kabul edildi.

V. Yuannis Paleolog ve Sırp Despotu Jovan Uglyeşa, Türkleri Trakya'dan tamamıyla sürüp çıkarmak düşüncesindeydi. Uglyeşa güneyde Evrenos'un, kuzeyde Meriç vadisinde Hacı İlbey ve Lâlâ Şâhin'in ilerlemesini tehlikeli görüyordu. 1360'tan bu yana Türkler, akınlarını Athos manastırları bölgesine kadar götürmüşlerdi. Uglyeşa, Patrik Kallistos'un ölümünden sonra da Türklere karşı Bizans ile ittifak fikrini hararetle sürdürdü,[98] İstanbul'dan yeni patrik Philotheos anlaşma için Serez'e İznik metropolitini gönderdi. Sırp ve Bizans patriklikleri arasındaki problem çözüldü ve anlaşma imzalandı (1368). Mayıs 1371'de kiliselerin birliği ilân edildi.

Uglyeşa'nın despotluğu Serez merkez olmak üzere Rum ve Türkler ile sınırdaştı. Batı Makedonya'da Uglyeşa'nın kardeşi ve müttefiki Kral Vulkaşin'in toprağı Prizren, Üsküp ve Prilep'i içine alıyordu. Ostrogorski'ye göre, Vulkaşin'in sefere katılmış olması Sırplar bakımından Çirmen Savaşı'nın önemini göstermektedir. Saldırı kararı 772 (1371) baharında alındı. Sırp ordusu, Trakya'dan Arnavutluk'a kadar uzayan bölgedeki yerli Rum ve Sırp kuvvetlerinden oluşmaktaydı.

Rumeli'de Lâlâ Şâhin, Sırp ordusunun yürüyüşü karşısında Bursa'daki I. Murad'dan yardım istedi. Sırp ordusu güçlü bir direnişle karşılaşmadan Meriç'in sol kıyısında Çirmen'e kadar ilerledi. Edirne tehlike altına girdi. Lâlâ Şâhin'den imdat haberini alan I. Murad, Anadolu kuvvetlerini toplayıp harekete geçti. Boğaz'a kadar

96 O. Halecki, *a.g.e.*, s. 243.
97 Kydones'ün Gelibolu'ya ait "non reddenda" nutku için bkz. O. Halecki, *a.g.e.*, s. 241.
98 Ostrogorski, s. 127.

geldiyse de buraya ve Gelibolu'ya Sırpların müttefiki olan Bizanslılar hâkim olduğundan geçemedi. Ayrıca, Bursa-Lapseki yolu üzerinde Karabiga'yı da (Pegae) gerisinde bırakamazdı. Osmanlı savaş meclisi, o yaz muazzam surların arkasında denizden destek alan Pegae Kalesi'nin alınmasına karar verdi. Ordu kaleye kara tarafından saldırırken, Aydıncık (Edincik) deniz üssünden İldutan kumandasında (mezarı ve camisi Edincik'te) gelen Osmanlı donanması denizden yardımı kesmekle görevlendirildi. Sultan denizden ve karadan "yağma", genel saldırı ilân etti. Biga kuşatmasının 1371 yazında olduğu kesindir (Osmanlı rivayetinde verilen 766/1364-1365 tarihi yanlıştır).

Osmanlı rivayetine göre Çirmen veya Sırp Sındığı Savaşı (15 Rebîülevvel 773 / 26 Eylül 1371) Hacı İlbeği idaresindeki öncü Osmanlı kuvvetlerinin ani bir baskınıyla sonuçlandı. Sırplar, bu "gece baskını" neticesi çıkan karışıklıkta birbirine girdi; çoğu Meriç'e düşüp boğuldu ve tam bir bozguna uğradı. Savaşın ayrıntıları Osmanlı kaynaklarından Âşıkpaşazâde ve Neşrî'de verilir ve Sırp Sındığı diye de anılır. *Anonim tevârîh-i Âl-i Osmânlar*'da ise Sırpları dağıtan Hacı İlbeği'dir. Savaşın tarihi Osmanlı kaynaklarında 766 (1364-1365) olarak verilirse de Hıristiyan kaynakları doğru tarihi 26 Eylül 1371 şeklinde kaydetmiştir. Sırp keşişi İsaiya'ya göre ise Despot Uglyeşa, bölgedeki bütün Sırp ve Rum askerleri toplayıp kardeşi Vulkaşin ile birlikte Türkleri Makedonya'dan (Trakya) kovmak için hareket etti. Sırp ve Rum askerleri 60.000'i buluyordu. İsaiya'ya göre ancak Sırp önderleri Allah'ın emirlerine karşı geldikleri için bu kötü âkıbete uğradılar. Batı tarafındaki Hıristiyanlar (öbür Sırp knezleri) yardıma gelmedi. I. Murad, Anadolu'da Biga kuşatmasındaydı.

Savaştan sonra Makedonya'daki Sırp prensleri Vulkaşi'nin oğlu Kral Marco, Despot Dragaş, kardeşi Konstantin, I. Murad'a baş eğip haraçgüzârı olmayı kabul ettiler. Uglyeşa'nın topraklarına ailesi sahip çıkmadı. Bizans imparatoru bir beratla oğlu Manuel Paleologos'a "Sırp boyunduruğundan kurtulmuş" Bizans şehirlerini tevcih etti. 1373'te Kavala'da Rum Alexios, Türkler'den ve Sırplar'dan bazı şehirleri zaptettiğini Venedik'e bildiriyor, ertesi yıl Venedik vatandaşlığını alıyordu. Papalık Hıristiyanların başına gelen bu felâketi ancak 1372 ilkbaharında öğrendi. Papa XI. Gregor, Macar kralına 1372 tarihli yazısında Türklerin "Sırp magnatlarını" hâkimiyet altına aldıkları, böylece Macaristan, Sırbistan ve Arnavutluk'un arasına sokuldukları, Adriyatik denizi kıyılarındaki limanlara kadar gelmelerinden korkulduğu ve Türklerin Hıristiyanlık sınırları dışına atılması gerektiğinden söz edilmektedir.

Meriç Savaşı sırasında ölen Vulkaşin'in mirası üzerinde anlaşmazlık çıktı. İşkodra'dan Georg Balşić, Prizren'i ele geçirdi (1372); Jupan, Nikola Altomanović'in

hücumuna uğradı. Duşan'ın imparatorluğu rakip yerel prensliklere bölünmüş bulunuyordu.

Bu gelişmeler I. Murad'ı Balkanlar'da üstün bir hükümdar durumuna getiriyor, Tuna ve Adriatik'e tarafına yapılacak fetihleri kolaylaştırıyordu. Papa, Venedik'e gönderdiği 13 Kasım 1372 tarihli "bulla"sında Osmanlı zaferinden Bizans ve Sırp Krallığı'na karşı bir zafer olarak söz etmişti. Papa, daha önceki bir mektubunda Murad'ın Bizans topraklarına büyük bir saldırıda bulunduğunu da belirtmişti. Söz konusu Osmanlı fetihleri, Kırkkilise-Vize kalelerinin fethiyle sonuçlanan harekâttan ibarettir. Papanın bu sözleri de Bizans'ın Sırplarla ittifak etmiş olduğunda kuşku bırakmaz. Çirmen'deki yenilgi haberi üzerine papa, bir Haçlı seferi hazırlamak için Thebes'te (Livadia) ilgili Hıristiyan hükümetlerinin bir araya gelip görüşmelerini istedi. Venedik, Cenova, Kıbrıs, Yunanistan'daki bütün Latin devletleri ve Aragon kralı toplantıya davet edildi. O zaman Levant'ta Batılı Latinler, Pera, İzmir, Atina, Rodos, Kıbrıs, Antalya, Ege adaları ve Mora'da hâkimdiler. Türk istilâsını durdurmanın yollarının konuşulduğu toplantıdan bir sonuç alınamadı.

I. Murad'a karşı imparatorla anlaşma yapan ve hararetli bir haçlı yanlısı olan Papa V. Urban 1370'te ölünce kiliselerin birliği ve Türklere karşı Haçlı tasarıları suya düştü. Borca batmış, küçük bir ücretli asker grubu ile İstanbul'a dönen imparator Çirmen'de olan biteni öğrendi. Bizans için bütün umutlar kaybolmuştu. İmparator ile anlaşma yanlılarına katılmaktan başka çare kalmadığını gördü; diğer Balkan hanedanları gibi I.Murad'ın haraçgüzârı olmayı kabul etti. Yılda 15.000 "hyperper" (1 hyperper yarım Venedik altını) ödeyecek ve sultanın seferlerine askerîyle bir vasal olarak katılacaktı. İmparator'un Osmanlı sultanının vasalı olması I. Murad için son derece önemli bir başarı idi. Böylece, Gelibolu Boğazı'ndan Rumeli'ye tehlikesiz geçme imkânı doğuyor, Rumeli'de Osmanlı hâkimiyeti güvence altına alınıyordu.

Son haber Roma'da şaşkınlık doğurmuştu ve imparatorun Türklerle ittifak ettiği, birlikte sefere çıktığı söyleniyordu. 775 (1373) sonbaharında imparatorun, büyük oğlu Andronik'in hukukunu çiğneyip, küçük oğlu Manuel'i ortak imparator ilân etmesi, Murad'la bir anlaşmanın sonucu olabilir.[99] İmparator, papaya gönderdiği mesajlarda Murad ile yapılan anlaşmanın geçici bir barış olduğunu söylüyor, papa ile ilişkilerini kesmemeye çalışıyor, özür olarak Macar Kralı'nın vaadini yerine getirip ordusuyla hareket etmediğini ekliyor ve papanın Macar Kralı'nı harekete geçmeye teşvik etmesini istiyordu. Papa, Macar Kralı'na

99 Halecki, s. 303; krş. Barker, s. 20.

bu konuyu bildirmekte gecikmedi. Papa, 1375'te İstanbul'un Türkler tarafından işgal edilmesi ihtimalinden dolayı ciddi olarak kaygı içindeydi.[100] Ege'deki Latin kolonileri Anadolu'dan gıda maddeleri, özellikle buğday almadan yaşayamazdı. Papalık için şimdi öncelikli konu, Türkleri Batı'ya yayılmaktan alıkoymaktı. Papa, Haçlı seferi için endüljanslar dağıtıp para topladığı gibi, Türklerle ticaret yapan Hıristiyanları aforoz ediyordu. Tebriz'den İstanbul'a gelen bir piskoposun gözlemine göre, imparatorla anlaşma arifesinde birçok Türk İstanbul'a gelmiş, şehir sanki onların işgalindeymiş gibi bir görüntü ortaya çıkmıştı.[101] I. Murad'ın Batı'daki gelişmelerden korkusu yoktu.

Türklere karşı Balkanlar'da Haçlı seferi için Macar kralı düşünülüyordu. Macar Kralı Louis, papaya mektubunda Meriç zaferinden sonra Bulgaristan ve Sırbistan'da Osmanlıların geniş bölgeleri ele geçirdiklerini ve doğrudan doğruya Macar topraklarını tehdit ettiklerini vurgular; kendisinin 1374 Mayısı'nda harekete geçeceğini bildirir.[102] Tuna'nın güney kıyılarında Macar hanlıkları kurulmuş olup Sırplar, Bulgarlar ve Bosna, Osmanlı fetihleri kadar Macarlardan da çekinmekteydi. Kral, çok geçmeden Dalmaçya'da rakibi Venedik'e karşı savaş ilân etti. Aslında Macar Kralı'nın Kuzey Balkanlar'da Tuna'nın güneyinde yayılma girişimleri I. Murad'ın işine yaramaktaydı. I. Murad'ın haraçgüzârlığını kabul etmekle beraber imparator, papalıkla sıkı teması sürdürüyordu. İstanbul ve Selanik kuşatma altındaydı. 1367'den beri Gelibolu'yu elinde tutan imparator, papaya Rumeli ile Anadolu arasında gidiş gelişi kontrol için Boğaz'da on iki kadırganın sürekli devriye gezmesini önerdi; masrafı ilgili devletler sağlayacaktı.[103]

Çirmen zaferinden sonra I. Murad, İdrîs-i Bitlisî'nin rivayetine göre, 773-775 (1372-1374) yılları arasında ikinci defa geçtiği Rumeli'de önemli fetihlerde bulunmuştur (Trakya'da 1366-1370 yıllarındaki fetihler kaynaklarda yanlış olarak 1372 yılında gösterilir). 773 hicrî yılı baharı 1372 yılına, 775 yılı baharı ise 1374 baharına rastlar (sefer mevsimi daima bahardadır). İdrîs-i Bitlisî'ye göre 772 (1370) yazında Lâlâ Şâhin Sarıyar Savaşı'nı kazanır. Rilya (Rila) Dağı eteğindeki bölge halkını itaat altına alıp Filibe'ye döner. Rila Manastırı keşişlerine muafiyet beratı ilk defa bu tarihte verilmiş olmalıdır (Nedkoff, 805 tarihli berat). Böylece Sofya akınlara açılmıştır (o sırada Sultan Bursa'da idi). Lâlâ Şâhin, Kostantinili (Köstendil) taraflarında bazı yerleri işgal etmişti. Yine bu kaynağa göre 773 (1372) baharında I. Murad, Lâlâ Şâhin'in fetihlerini tamamlamak üzere büyük

100 Halecki, s. 306-307.
101 *A.g.e.*, s. 308.
102 *A.g.e.*, s. 266.
103 *A.g.e.*, s. 274.

bir ordu ile Rumeli'ye geçti, Velbujd hâkimi Konstantin üzerine yürüdü. Tekfur boyun eğdi ve kalelerin anahtarlarını getirip teslim etti. I. Murad, onu haraçgüzâr olarak bölgesinde bıraktı. 791'de (1389) I. Murad Kosova'ya hareket ettiği sırada Köstendil hâkimi Konstantin, sultanın ordusuna katılıp orduya erzak sağlayacaktır. 10 Nisan 1372'de Osmanlı kuvvetleri ilk defa Selanik'i kuşatır ve çekilir. I. Murad, Osmanlı zaferinden yararlanan Sırp knezlerinin ve Bizans'ın, Uglyeşa'nın mirasına konmasına göz yumamazdı. Yine 1372 ve 1373 yıllarında I. Murad Rumeli'de bulunuyordu. İmparator'un Osmanlı haraçgüzârlığını kabul edip bu sıfatla sultanın ordusuna katıldığı kesindir; o sırada İstanbul ve Bursa'da bırakılmış olan Andronikos ve Savcı Bey'in birlikte isyanlarına dair Bizans ve Batı kaynaklarında kesin bilgiler vardır. Savcı Bey isyanı hakkında Osmanlı rivayeti 787 (1385) tarihini verir ki, yanlıştır. İmparator Ioannes'in büyük oğlu Andronikos Palaiologos ve Şehzade Savcı Bey, 1373 Mayıs başında harekete geçtiler. Savcı Bey, Bursa'da kendini sultan, Andronikos İstanbul'da kendini imparator ilân etti. Bizans kaynaklarına göre 25 Mayıs 1373'te Boğaziçi'nde Pikridion'da her ikisi savaşta yenilgiye uğradı, Andronikos babasına teslim olurken (30 Mayıs) Savcı Bey Trakya'ya kaçıp Dimetoka Hisarı'na sığındı, orada 7 Eylül'e kadar dayandı.[104] Osmanlı rivayeti ise farklıdır. Buna göre Bursa'da Savcı Bey isyan ettiğinde I. Murad Edirne'de idi. İsyanı duyunca Boğaz'ı geçip Biga tarafına geldi ve isyandan habersiz görünerek oğlunu buraya sürek avına çağırdı. Savcı Bey, etrafındaki yakınlarının kışkırtmasıyla hazineyi dağıtmış ve kendi adına hutbe okutmuştu. Savcı Bey, babasının davetine gitmedi, asker toplayıp karşı koymaya karar verdi. Bunun üzerine I. Murad Bursa'ya yürüdü; Bursa yakınında Kite ovasındaki karşılaşmada şehzade ele geçti; yandaşları kılıçtan geçirildi. I. Murad, oğlunun suçunu itiraf ile itaat etmesini istedi, öğütte bulundu. Şehzade sert sözlerle karşı koydu ve babasını hiddetlendirdi. I. Murad, bir daha tahta geçme imkânını ortadan kaldırmak için oğlunun gözlerine mil çektirdi. Bir Bizans kroniğine göre de Savcı Bey, on ay on gün babasından kaçtı.[105] Onun bu zaman zarfında Dimetoka'dan Bursa'ya döndüğü anlaşılıyor. Bu takdirde Kite ovasındaki çarpışmanın 1374 baharında olduğu ortaya çıkar. I. Murad, 1373 baharında V. Ioannes'ten denizi geçmek üzere gemiler hazırlanmasını istemişti.[106] Sultanın Ioannes ile birlikte 1373'te Edirne'de olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı rivayetinde Kite Savaşı hakkında verilen ayrıntılar herhalde hikâyenin kalan kısmını tamamlamaktadır.

Osmanlı rivayetine göre I. Murad, 775 başlarında (Haziran 1373) Çandarlı Kara Halil Hayreddin ile Rumeli'de idi. Kendisi Edirne'de oturup Hayreddin ile Gâzi

104 Dölger, (1961), s. 329–332)
105 Barker, s. 20, not 47.
106 Thiriet, *Régestes*, I, 541; 14 Temmuz 1374.

Evrenos'a Serez istikametinde ileri harekâtta bulunma emrini verdi. Beylerbeyi Lâlâ Şâhin'i de Batı Bulgaristan üzerine gönderdi. Hayreddin Paşa Gümülcine (Komotini) uc merkezinde oturdu. Evrenos Bey, Buri (Borukale, Pôros), İskeçe'yi (Xanthi), eman ile aldıktan sonra daha batıda Marulya'ya (Maronia, Avrathisarı) yöneldi ve burayı da teslim aldı. Kalenin hâkimi bir prenses olduğundan Türkler kaleye Avrathisarı adını verdiler. Hayreddin Paşa'nın Serez üzerine gönderdiği Kara Balaban burayı alamadı ve şehri sürekli abluka altında tuttu.

İdrîs-i Bitlisîye göre I. Murad üçüncü defa Rumeli'ye geçip Bulgar Çarı Şişman (Susmanos) üzerine yürüdü. Bulgar çarı Sırp knezleri gibi itaat edeceğini söyleyerek üç yıllık haraç ve pîşkeş ile sultanın huzuruna çıktı; yapılan anlaşmaya göre Şişman sultanın her seferine katılacaktı. Kışı Rumeli'de geçiren I. Murad, Timurtaş'ı "bi'l istiklâl" beylerbeyi yapıp Bursa'ya döndü.

Timurtaş 1375-1381 döneminde Rumeli'de önemli reformlar gerçekleştirdi, yerli Hıristiyan askerlere tımar verilerek eski topraklarının bir kısmında Osmanlı ordusunda hizmet şartıyla yerlerinde bırakılması sağlandı. Bu reform Osmanlıların Balkanlılaşması sürecinde önemli bir adım oldu. Her şeyden önce Balkanlar'da yerli askerî grupların direnci önlendi, Osmanlı ordusu, Müslüman ve Hıristiyan erlerle bir Balkan ordusu haline geldi, Murad'a Anadolu'daki rakiplerine karşı ezici bir üstünlük sağladı. İslâm memleketlerinden gelip padişahın hizmetine giren Arap, Acem ve Türkler sarayda sipahi oğlanları bölüklerine alındı. Bu kapıkulu sipahileri, Bizans İmparatoru'nun hassa alayına benzemekteydi. Daha önemli bir reform ise tımarlı ordusunda yaygın bir hoşnutsuzluk sebebi olan, ölen tımar erinin tımarının alınıp başkasına verilmesi uygulaması yerine tımarın ölenin oğulları arasında bölüştürülmesi kuralının getirilmesiydi.

Bu sırada Osmanlı diplomasisinin en çok ilgilendiği şey, Gelibolu'yu geri almaktı. 1376 Ağustosunda IV. Andronikos (kör edilmiş, fakat iyileşmişti), Cenevizlilerin ve I. Murad'ın yardımıyla İstanbul'da tekrar imparatorluk tahtını ele geçirdi. Andronikos, babası V. Ioannes'i ve oğullarını zindana attı. Tenedos'u (Bozcaada) Cenevizlilere vermeyi vaad ettiyse de, Venedikliler adayı işgal edince Cenevizliler ile savaş başladı; Andronikos, Gelibolu'yu I. Murad'a teslim etti (779/1377). I. Murad, 1379'da siyasetini değiştirdi. Rebîülevvel 781'de (Haziran 1379) V. Ioannes zindandan kurtulup Üsküdar'a onun yanına kaçmayı başardı. I. Murad'a daha fazla haraç ödeme, ordusuna yardımcı asker gönderme ve Anadolu'da Philadelphia'yı (Alaşehir) teslim etme vaadinde bulundu. Andronikos, Pera'ya Cenevizlilerin yanına sığındı ve 1381'de babasıyla yapılan bir anlaşmaya kadar mücadeleyi sürdürdü.

Gelibolu Boğazı'nı kontrol eden Tenedos adasını elde etmek iki büyük deniz gücü olan Venedik ile Cenova arasında bir mücadele konusu oldu; o zaman I. Murad, donanmasından yararlandığı Cenova'yı destekledi. Osmanlılar, daha önce 1352-1355 Venedik-Ceneviz Savaşı'nda Cenevizliler ile iş birliği yapmış ve kapitülasyon vermiş olup Cenova'yı bir müttefik olarak görüyordu. Cenova, Osmanlı limanlarını serbestçe kullanmakta ve donanmaya gerekli erzakı bu limanlardan sağlamaktaydı. Ceneviz Perası karşısında İstanbul limanında büyük yatırımları olan Venedik, daima Bizans'ın yanında yer alıyor, İstanbul'un Osmanlı nüfuzu altına girmesine karşı bulunuyordu. Torino Anlaşması ile (Ağustos 1381) Tenedos'ta kalelerin yıkılması gündeme geldiği zaman Venedik, Cenevizlilere adaya yönelik Osmanlı tehdidini hatırlattı.

783 (1381) yılında I. Murad, Anadolu beyleri üzerinde kontrolünü sağlamak için diplomatik teşebbüse geçti. Bursa'da büyük bir düğün tertip etti. Anadolu beylerini çağırdı. Germiyanoğlu Süleyman, Hamid-ili'ni ele geçirmek isteyen Karamanoğlu'na karşı Hamîd-ili Beyi İlyas'ı desteklemiş ve iki arada kalmamak için I. Murad ile akrabalığı ve iş birliğini tercih etmişti. Şehzade Bayezid ile Süleyman'ın kızının düğünü için I. Murad 1381 sonbaharı veya kışında Edirne'den Bursa'ya geldi. Düğün 784 (1382) ilkbaharında Bursa'da büyük merasimle gerçekleşti. Anadolu beyleri Karamanoğlu, Hamîdoğlu Menteşeoğlu, Tekeoğlu, Batı Anadolu'dan Saruhan ve Aydınoğlu, Kastamonu'dan İsfendiyar düğüne çağrıldı. Karaman ve Güney Anadolu beyleri üzerinde üstün nüfuz sahibi Memlûk sultanı ihmal edilmemişti. Düğünde Mısır elçisine bütün öbür elçiler üzerinde yer verildi. Düğünde I. Murad, kızı Nefise (Melek) Hatun'u Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'e nişanladı. Rumeli'den gelen uc beyi Evrenos, Anadolu beylerini gölgede bırakan bir zenginlik ve servet gösterdi. Düğüne I. Murad'ın Rumeli'deki haraçgüzâr Hıristiyan knezleri de davet edilmiş olmalıdır. Osmanlı rivayeti bunlardan yalnız Branković'i (Vılkoğlu) zikreder. Düğün esnasında önemli diplomatik anlaşmalar yapıldı. Germiyan'dan, Karaman ülkesine sınırdaş bölge (Kütahya, Simav, Eğrigöz [Emet], Tavşanlı) ve zengin Gediz Şaphânesi Bayezid'in çeyizi olarak şehzadeye verildi. I. Murad, Rumeli'ye hareketinden önce Bayezid'i Timurtaş'la beraber Kütahya'da yerleştirecektir. Osmanlı hanedanı ile Anadolu ve Balkan hanedanları üzerinde izdivaç yoluyla bağımlılık kurma, I. Murad zamanında başlıca diplomatik araç olarak sık sık uygulanmıştır.

Düğün, I. Murad'ın Anadolu beylerine üstün hâkimiyetini kabul ettirdiği bir olaya dönmüştü. Lazar'a karşı büyük sefere çıkmadan önce I. Murad, Anadolu beylerinden ve özellikle Karamanoğlu'ndan emin olmak zorundaydı. İzdivaç ilişkileri, tehdit, şer'î satın alma (herhalde Çandarlı'nın fikri) gibi yollarla düğün

ve sonrasında bu siyaset gerçekleşti. Rumeli'deki fetihlerle çok güçlü bir duruma erişen I. Murad'a beyler karşı duramadılar ve bütün isteklerini kabul ettiler. I. Murad'ın ikinci girişimi düğünde Hamîdoğlu'ndan Göller bölgesini almak, böylece Karaman'ın batısına inmekti. Sultan, düğünde yapılan satış vaadi üzerine Hamîdoğlu Hüseyin'den kalelerin teslim edilmesini istedi. Ordusuyla Kütahya'ya geldi (1382 baharı). Hamîdoğlu Hüseyin'in baskı sonucu teslim ettiği altı şehre (Akşehir, Beyşehri, Seydişehri, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta) I. Murad kendi adamlarını yerleştirdi. Eskiden beri bölge üzerinde Karaman beyi hâkimiyet iddiasındaydı. Karamanoğulları Göller bölgesini kendi ülkelerinden sayıyorlardı, Osmanlıların işgalini hiçbir zaman kabullenmediler. 1385'te I. Murad Rumeli'de iken Karamanoğlu gelip bölgeyi ele geçirdi. I. Murad'ın 788 (1386) yılındaki Karaman seferinin sebebi budur.

1381-1383 yıllarında I. Murad, Anadolu'da işleri yoluna koyduktan sonra 785'de (1383) dördüncü defa Edirne'ye dönmüştü. Batı Balkanlar'da başlayan Osmanlı saldırısı karşısında Sırp prensleri arasında birlik yoktu. Merkezi Kruşevać'ta (Alacahisar) bulunan Knez Lazar, diğer Sırp beyleri üzerinde kontrolünü kuramamıştı. Lazar'ın arazisi, Morava nehri vadisinde zengin gümüş madenlerinin bulunduğu Novabrdo (Novaberda), Rudnik ve Braniçevo'yı içine alıyordu. Vuk Branković (Vılkoğlu) Priştine, Trepça, Vulçıtrin, Zveçan, Prizren ve Üsküp'te hüküm sürmekteydi. Vılkoğlu 1382'de Bursa'da düğüne çağrıldığına göre I. Murad'ın haraçgüzârı idi. Lazar'ın Macar kralı ile anlaşma yapmış olması Osmanlılar'a karşı en ciddi önlem sayılabilir. Macar Kralı Büyük Louis'in ölümü üzerine (Eylül 1382) I. Murad, Balkanlar'da en büyük rakibinden kurtulmuş oluyordu. Bu şartlar altında Osmanlıların Batı Balkanlar'da Niş, Epir, Arnavutluk doğrultusunda fetih harekâtı sürat kazandı.

I. Murad 785'te (1383) dördüncü defa Rumeli'ye geçti, veziri Çandarlı Hayreddin Paşa'yı Serez ve Selanik üzerine gönderdi (Selanik Kuşatması 1383-1387). 1371-1381 döneminde Rumeli'de yapılan Osmanlı fetihleri güneyde ve batıda Serez-Vidin hattı üzerinde duraklamıştı. Uclarda yoğun yerleşme yapan Anadolulu göçmenler fütuhat ve yeni tımar bölgeleri için baskıda bulunuyordu. I. Murad, Hayreddin Paşa ile uc beyi Evrenos'u karadan, Azeb Bey kumandasında donanmayı denizden Kavala (Hristopolis) üzerine yolladı. Venedik'ten yardım alamayan Kavala, teslim oldu. Bu sırada Serez de alındı (19 Eylül 1383). Teslim olan şehirler ahalisine I. Murad'ın ahidnâmesiyle tam güvenlik veriliyor, mukavemetle alınan şehirler ise "yağma" ilanıyla hücumla alınıyor, halkı esir ediliyor, şehir yağmaya uğruyordu. Güneyde Edirne'yi Adriyatik denizinde Draç (Durazzo) Limanı'na ulaştıran Via Egnatia tarihi ana yolu üzerinde Evrenos'un fetihleri ileri hatlara vardı. Evrenos'un fütuhatını planladığı ilk uc merkezi Gümülcine

idi. Oradan Hayreddin Paşa gözetiminde yaptığı fetihler, onu Serez önlerine getirdi. Ele geçirilen Serez, Evrenos'un uc merkezi oldu. Hayreddin Paşa, ayrıca 785'ten beri (1383) Selanik kuşatmasını sürdürüyordu. Evrenos, daha sonra Batı Makedonya'da yeni fetihler için uc merkezini, bir Müslüman kasabası olarak kurduğu Yenice-i Vardar'a taşıdı. Buradan Batı Makedonya, Epir, Arnavutluk ve Teselya'ya akınlar başlattı. Bu arada Evrenos'un uc bölgesine, Vardar ve Serez ovasına Saruhan (Manisa) kesiminden yörükler getirilip yerleştirilmiştir.

I. Murad, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş'ı Arnavutluk ve Bosna üzerine gönderdi. Timurtaş Pirlepe'yi (Prilep) kuşatıp teslim aldı. Oradan Manastır'a (Bitola) yürüdü ve zorlu bir savaş sonucu şehri fethetti. Ardından Osmanlı kuvvetleri İştip'i ele geçirdi. Timurtaş'ın kuvvetleri 1383-1385'te Epir bölgesinde fetihler yaptı. Timurtaş, Devol vadisi üzerinden Güney Arnavutluk'ta Savra (Muzakiye) ovasına indi. Muzakiye ovasındaki savaşta Balşa'yı ağır bir yenilgiye uğrattı (787/1385). Bu savaş Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı sayılır. Herhalde Sırp Balşalar'a karşı Güney Arnavut senyörleri Thopia ve Araniti Osmanlı hâkimiyetini o zaman tanıdılar. Yine, Arnavutluk dağlık bölgesinde kabileler başında Leka ve Paul Dukagin, Kuzey Arnavutluk'ta II. Curac Balşić barış yaparak Osmanlı himayesini kabullenmişlerdi.

1384'te Timurtaş'ı Arnavutluk ve Bosna'ya karşı gönderen I. Murad, Bursa'ya dönmüştü, 787 (1385) baharında tekrar beşinci defa Rumeli'ye geçti. İdrîs-i Bitlîsi'ye göre Lazar, halkını ve mallarını kalelere koymak ve dağ geçitlerini güçlendirerek memleketi boşaltmak suretiyle köklü savunma önlemleri almıştı. Osmanlı ordusu dört ay dolaştı ve Lazar'ın kuvvetlerini göremedi. Kış yaklaşmıştı, erzak yoktu. Anadolu askerî yurduna dönmek istiyordu. Lazar Tuna üzerinde Semendire (Smederovo) Kalesi'ne sığınmıştı. I. Murad için durum kötüydü. Nihayet, toplanan savaş meclisinde Niş üzerine yürüme kararı verildi; Lazar'ın ülkesi Morava vadisini koruyan Niş Kalesi çetin savaşlara sahne oldu ve "yağma" ilanı (halkın malları yağma, kendileri esir) üzerine şehir alındı. Niş düşünce Morava vadisi savunmasız kaldı, Lazar elçi yollayıp haraçgüzârlığı kabul ederek 150 okka gümüş gönderdi ve her yıl haraç olarak 50 vukiye gümüş ve I. Murad'ın seferlerine 1000 (yahut 2000) zırhlı asker göndermeyi vaad etti. I. Murad, 1385 seferi sonrası Karaman seferi hazırlıkları için Bursa'ya döndü. Gerçekten 1386'da Murad'ın Karaman seferinde yardımcı Sırp askerî hazır bulunacaktır. Öyle görünüyor ki, Niş düştükten sonra akıncılar Morova vadisine inmiş, Lazar'ın merkezi Kruşevać'ı tehdit altına almışlardı. Önemli bir stratejik merkez durumundaki Sofya, daha önce I. Murad'ın Rumeli'de bulunduğu 1383'te ele geçirilmiş olmalıdır.

I. Murad, 1385'te Sırp seferinden Edirne'ye döndüğünde Karamanoğlu Alâeddin Bey'in Hamîd-ili arazisine saldırdığını öğrendi. Bursa'da kışlayıp 788 (1386) baharında sefere çıktı. Bu savaş Anadolu tarihinde kesin sonuç veren tarihî karşılaşmalardan biridir. Savaşın ayrıntılı tasviri Ahmedî'nin *Gazânâme*'sinde mevcuttur.[107] Frenk yazısı denilen yerde yapılan savaş, düzenli Osmanlı ordusunun karşısında geleneksel aşîret kuvvetlerinin iş göremeyeceğini göstermesi bakımından tarihî bir önem taşır. Karşılaşmada mağlup olan Karamanoğlu Konya'ya çekildi. I. Murad, arkasından gidip şehri kuşattı. Sultanın emrini dinlemeyerek yağmaya kalkışan Sırp askerlerini idamla cezalandırdı (bu olay Lazar'ın isyanında başlıca sebeplerden biri olacaktır). Karamanoğlu Alâeddin Bey'in eşi Murad'ın kızı Nefise Hatun, babasına kocasını affetmesi için yalvardı, o da katına gelip elini öpmesi şartıyla (el öpme tâbilik, vasallık merasiminin simgesidir) "iklimini kendüye bağışladı." I. Murad hemen Konya önünden kalkıp Hamîd-ili'ni (Beyşehri-Süleymanşehri) yeniden ülkesine kattı. Antalya ve İstanoz Beyi Tekeoğlu'ndan itaatini istedi; o karşı çıkınca buralar da ele geçirildi.[108]

Bu arada, daha önce 1383-1384 döneminde Amasya ve Kastamonu'daki gelişmeler I. Murad'ı bu tarafa yönelik harekâtta bulunmaya zorlamıştı. Amasya-Tokat bölgesiyle yakın ilgi, başlıca Tebriz-Tokat-Amasya-Bursa arasında ipek kervanlarının geçtiği hayatî yol dolayısıyladır. Diğer taraftan Sivas hâkimi Kadı Burhâneddin, Dânişmendiye'nin bir parçası saydığı Amasya'yı ülkesine katmak için çetin bir mücadele içindeydi ve Amasya Emîri Hacı Şadgeldi'yi ortadan kaldırmış, Amasya'yı kuşatmıştı.[109] Amasya-Tokat bölgesiyle Kastamonu Beyi (Kötürüm) Bayezid de ilgileniyor ve Kadı Burhâneddin ile mücadele ediyordu. Kötürüm Bayezid ile oğlu Süleyman bir aile faciası yüzünden birbirine karşı düşman durumuna düşünce daha önce Amasya emîrinin oğlu Ahmed gibi o da I. Murad'a sığınmıştı (1383-1384 kışı). Amasya Emîri Ahmed'i himâyesine alan I. Murad, Kastamonu Emîri Bayezid'e karşı bir ordu gönderdi. Bayezid, oğlu İsfendiyar ile Sinop'a kaçtı. I. Murad'ın gönderdiği askerle Süleyman Kastamonu'ya hâkim oldu. I. Murad da Kastamonu Beyliği'nin doğu bölgelerini ele geçirdi. İran İpek yolu üzerindeki Osmancık Osmanlı himâyesini tanıdı. I. Murad Rumeli'de iken Süleyman halkın desteğiyle Osmanlı işgaline karşı ayaklandıysa da, Kötürüm Bayezid'in Kastamonu'da beyliğin başına geçmesi üzerine tekrar Osmanlılara sığındı. I. Murad da onu bir Osmanlı kuvvetiyle Kastamonu'ya gönderdi (786/1384) ve I. Murad kardeşi Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun ile Süleyman'ı evlendirdi. Bu izdivaç Kastamonu Beyliği üzerinde

107 Neşrî, I, 226-230'da iktibas edilmiştir.
108 *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, s. 18, 54; Neşrî, 1, 234.
109 Esterâbâdî, s. 318.

Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı sayılabilir. I. Murad ile Mısır Sultanı Berkuk arasındaki ittifak, Kadı Burhâneddin ve Karamanoğlu'na karşıydı. 1388 kışında Berkuk ile I. Murad arasında elçiler gidip gelecektir. Memlükler ve Osmanlılar 1365'ten beri Haçlı saldırıları karşısında birlik içindeydiler. Bu durum I. Murad'ın şehadetine kadar sürdü.

1383 sonbaharından beri Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından kuşatma altında tutulan Selanik, Bizans ve diğer Hıristiyan kaynaklarına göre 1387 Nisanında düşmüştü. Hayreddin Paşa, Selanik valisi Manuel'e Selanik'i eman ile teslim etmesini önermiş, aksi takdirde yağma ilânı ile alınacağını, halkın esir ve mallarının yağma edileceğini bildirmiş, görüşmeler sonuç vermemiş, fakat uzun kuşatma ve karadan tecrit sonucu halk teslim olup kurtulma seçeneğine eğilim göstermiş, şehri deniz yoluyla bırakıp kaçanlar artmış, Manuel'in yardım için başvurduğu Venedik (Nisan 1385), imparator ile I. Murad arasında ateşkes için aracılık yapma kararı almış, temaslarından bir netice alamayan Manuel 6 Nisan 1387'de gemiye binip Midilli'ye sığınmış ve üç gün sonra şehir Türklere teslim olmuştu.

Aynı yıl Bosna kralının tehdit ettiği İşkodra hâkimi II. Curac Balşić, Kuzey Arnavutluk uc beyi Kavala (Rumca subaşı karşılığı Kefalya'dan) Şâhin ile (Osmanlı rivayetinde Lâlâ Şâhin ile karıştırılır) beraber Bursa'ya gelip Murad'a bağımlılığını arzetmişti (789/1387 kışı). Balşić, kendisini Sırp kralları neslinden saymakta ve Bosna kralı ile çatışmaktaydı. Bosna kralının sultanı tanımadığını söyleyen Balşić, Şahin ile birlikte Bosna üzerine sefer yapıp kralı tekrar bağımlılığa zorlayacaklarını anlattı. I. Murad, Şâhin'e Bosna'ya akın emri verdi. Kavala Şahin, Beylerbeyi Timurtaş'ın 1382-1385 Epir Arnavutluk seferinde en ileri uclarda faaliyet gösteriyordu. Kavala Şâhin, 1385 Arnavutluk seferinde Balşa'nın yenilgisinden sonra Kuzey Arnavutluk'ta yerleşmişti. Balşa'nın halefi II. Curac Balşić, Güney Arnavutluk'taki topraklarını Arnavut senyörü Thopia'ya (Topya) bırakmak zorunda kalmış, Kuzey Arnavutluk'ta Zeta (Işkodra) bölgesine çekilmişti. Başlangıçta Bosna kralına karşı Balşić ile Şâhin arasındaki iş birliğini Batı kaynakları da teyit etmektedir.[110] Osmanlı kaynağına göre Balşić, Bosna kralı ve Sırplar'a Şâhin'in akınını haber vererek ihanet etmiştir. Kavala Şâhin, Bosna'ya yaptığı seferde Trebinye kuzeyinde Biletsa (Bileća) mevkiinde Vlatko Vuković kumandasında bir Bosna ordusu tarafından baskınla bozguna uğratıldı (26 veya 27 Ağustos 1388). *Gazânâme*'de bu bozguna ait ilginç ayrıntılar verilmiştir.[111] Buna göre, Kuzey Arnavutluk uc beyi olarak Şâhin, İskenderiye (İşkodra, Şkoder) tekfurunun tahrikiyle Bosna Krallığına bir yağma akını (20.000 er) düzenlemiş, Bosna'ya giren askerîn büyük kısmı yağma için dağılmıştı. Şâhin'in yanında 1000

110 Emmert, s. 39.

111 Neşrî, I, 238-242.

kadar er kalmış, gün ağardığında beklenmedik bir anda karşılarında "30.000 gök demirli kâfir" belirmiş. Şahin, geceye kadar dar sarp bir vadide dayanıp askerîn gelip katılmasını beklemek istemiş, fakat düzensiz azeblerin ileri atılmasını önleyememiş, akşama kadar süren boğuşmada Osmanlı askerî kırılmış, akından gelenler de pusuya düşürülüp tutsak edilmiş, yalnız kalan Şâhin, başını kurtarmak için kalan askerle (5000 er) Kuzey Arnavutluk'taki uc merkezine çekilmiştir (Ağustos 1388).

I. Murad, Şâhin'i Bosna'ya akına gönderdikten sonra 789 (1387) baharında Yenişehir Sarayı'na gelmişti. İttifak görüşmeleri için Mısır Sultanı Berkuk'a yolladığı elçi Yazıcıoğlu Mısır'dan iyi haberlerle dönmüştü. Yenişehir, o yaz büyük düğünlere sahne olmuş, I. Murad, imparatorun bir kızını kendine, iki kızını da oğulları Bayezid ve Yâkub'a eş olarak almış, aynı zamanda Bayezid'in üç oğlunu sünnet ettirmiş, bu düğün sırasında (Haziran 1387) Pera'dan gelen Ceneviz elçileriyle 1352 ticaret anlaşmasını yenilemişti.

Ertesi yıl Kavala Şâhin'in yenilgisi Balkanlar'da yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. 1385'te I. Murad'a baş eğen Knez Lazar Hrebeljanović, Osmanlı vasal beyleri arasında en güçlü olanıydı. O, hâkimiyet alanını diğer Sırp beyleri aleyhine gittikçe genişletmiş, Macar Kralı Louis'nin yardımıyla başlıca rakibi Nikola Altomanović'i yenmiş, özellikle Yukarı Morava vadisindeki zengin gümüş maden bölgesini (Plana, Zaplanina, Trepça, Novobrdo) ele geçirmiş, Saxon madencileri kullanarak ve buradan elde ettiği gümüşü Dubrovnik tüccarı eliyle İtalya'ya sevkederek büyük bir gelir sağlamıştı. Bu büyük servet kaynağı sayesinde zengin vakıflarla inşa ettiği ve desteklediği kilise ve manastırlar (başlıcası Ravanića) vasıtasıyla kilise ve ruhbanı kendine bağlamış, Sırp kilisesini patriklik düzeyine çıkarmıştı. Lazar'ın Kosova savaş meydanında Frenk (Katalan), Macar, Çek, Arnavut ve Eflaklar'dan yardımcı asker toplamış olduğu *Gazânâme*'de kaydedilir. Bu, şüphesiz Lazar'ın elindeki servet kaynaklarıyla mümkün olmuştur.

Gazânâme'de Lazar'ın damadı Vılkoğlu ve Bosna kralının (Tvrtko) 1387'de Lazar'ı baş kaldırmaya ikna ettikleri belirtilir.[112] Bosna'da Kavala Şâhin'in yenilgisi şüphesiz onu cesaretlendirmiş, aile bağlarıyla bağlı Vuk Branković (Kosovo ve Üsküp sahibi), Bosna Kralı Tvrtko ve Bulgaristan Kralı Şişman'ı ittifakına almıştı. Neticede Lazar, I. Murad'a karşı meydan okuyacak kadar kendini güçlü görüyordu. Haraçgüzârlığı reddederek sultana mektuplarında "kardeşim" diye hitap etmeye başladı. I. Murad ile ilişkisinde yeni gelişme sonucu Macar Kralı Sigismund ile vasallık ilişkilerini yenilemişti. Lazar'ın beyliği Türklerin önünden kaçanların

112 *A.g.e.*, I, 236.

sığındığı bir bölge haline gelmişti. Böylece Lazar, Duşan Sırp İmparatorluğu'nun merkez bölgelerini kendi hükmü altında birleştirmişti. Sırp kilisesinin onu "ulu hükümdar" (samodrzac) unvanıyla anmaya başlaması sebepsiz değildi.

Kavala Şâhin'in Bosna Bozgunu, Balkanlar'da 1381-1385 harekâtı sonucu haraçgüzar olan devletlerin ayaklanmasına yol açtı. Doğu Rumeli'deki eski haraçgüzar beylerden Vidin Bulgar Çarı Stratsimir, Köstendil hâkimi Konstantin Deyanović, I. Murad'a sadık kaldılar. I. Murad, Karamanoğlu'na güvenmediğinden Emîr Timurtaş'ı ve bazı sancak beyleriyle 5000 askerî Anadolu korumasına bırakarak, altıncı defa Rumeli'ye hareket etti. Rumeli'deki diğer haraçgüzâr Hıristiyan beylere de hazır olmalarını bildirdi. Bulgar Kralı Şişman, Dobruca hâkimi Dobrotić ona karşı çıktılar. Konstantin, sultanın ordusuna İhtiman ovasında katılacaktır. I. Murad için Bulgar ordusunu arkada bırakıp gitmek tehlikeliydi. 1388-1389 kışında çok güvendiği Çandarlı Ali Paşa'yı Timurtaş oğlu Yahşi Bey'le beraber 30.000 askerle Bulgar çarı ve Dobrotić üzerine gönderdi. Bulgaristan'ın süratle itaat altına alınmasının ardından Kosova'ya hareket edilmesi kararlaştırıldı. Ali Paşa'nın stratejisi, kalelerin itaatini sağlayıp bir yerde uzun zaman kalmadan Çar Şişman'ı ele geçirmek veya itaate zorlamaktı. Şumnu'ya geldi ve itaat eden bu şehirde karargâhını kurdu. I. Murad'ın ordusuyla Yanbolu'ya ulaştığını öğrenince onunla görüştü. Şişman, Osmanlı rivayetine göre kendi devlet büyüklerinin kararıyla sultana itaatini sunmak üzere Yanbolu'ya geldi. I. Murad onu affedip hil'at giydirdi. Şişman, Tuna üzerinde sığındığı Silistre Kalesi'ni teslim etmeyi vaad etti; I. Murad, Ali Paşa'ya Silistre'ye gitmesini emretti. Ali Paşa, Şumnu'dan Silistre'nin teslimi için çara haber gönderdi. Yeminden cayan Şişman kaleyi vermedi, Silistre'den merkezi Tırnova'ya, oradan da Niğbolu Kalesi'ne kaçtı. Ali Paşa'nın çarın peşinden harekâtı ve itaat altına aldığı kaleler *Gazânâme*'de ayrıntılarıyla gösterilmiştir.[113]

Balkanlar'da yayılma politikasında Osmanlıları durdurabilecek büyük güç Macaristan idi. Ancak, yeni Macar Kralı Sigismund'un Tuna'nın diğer yakasında nüfuzunu sürdürme siyaseti onu Lazar ve Bosna kralıyla karşı karşıya getirmiş, bu durum Kosova Savaşı arefesinde I. Murad'ın işine yaramıştır. *Gazânâme*'ye göre Sırplar, I. Murad'ın planını ve askerînin durumunu öğrenmek için bir elçi gönderilmesine karar vermişler, Lazar'ın tavırlarına öfkelenen I. Murad, ordusuyla harekete geçip Kiçi Morava'nın dar dağ geçidinden Kosova ovasına inmek zorunda kalmış ve ovada Gümüşhisar (Lipljang) önünde ordugâhını kurmuştur.

113 *A.g.e.*, I, 254-262.

Kosova Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Başlangıçta Osmanlı sol kolu çöktü. Fakat sağ koldaki Yıldırım Bayezid'in büyük gayreti sayesinde zafer kazanıldı. *Gazaname*'ye göre I. Murad, birkaç hasekiyle gelip cesetler arasına saklanmış bulunan Miloş Kobilović tarafından hançerle yaralandı ve az sonra öldü. İç organları çıkarıldıktan sonra şehit düştüğü yerde gömüldü; daha sonra, Yıldırım Bayezid'in tahta çıktığı sırada idam ettiği oğlu Yâkub Bey'in cesediyle Bursa'ya götürülüp Çekirge'deki türbesine defnedildi. Yaralandığı ve öldüğü yere Hüdâvendigâr Meşhedi denilen bir türbe yapıldı (Batı kaynaklarına göre 19 Cemâziyelâhir 791 /15 veya 28 Haziran 1389).

I. Murad, Osmanlı kaynaklarında orta boylu, yuvarlak yüzlü, koç burunlu; hayırsever, âdil, ömrünü gazâya sarfetmiş, bir hükümdar olarak tasvir edilir. Bizans kaynaklarında ise az konuşan, fakat konuştuğunda güzel sözler söyleyen, ava düşkün, yorulmak bilmeyen, Hıristiyanlara karşı merhametli, ancak hataya göz yummayan ve sertliğe başvurabilen, düşmanlarına karşı daima başarılı bir sultan şeklinde anılır. Adları kaynaklarda zikredilen dört oğlu tespit edilebilmektedir (Bayezid, Yâkub, Savcı, İbrâhim). Düzenlettiği vakfiyesi Kaplıca İmareti'ne ait olup Cemâziyelâhir 787 ortalarinda Temmuz 1385) hazırlanmıştır.

Kosova Savaşı neticesinde I. Murad'ın katli haberi İstanbul'da sevinçle karşılanmıştı. Venedik ise 1389 Temmuz sonunda henüz kesin bir haber alamamaktan sızlanıyor, fakat ne olursa olsun I. Murad'ın ölümü dolayısıyla yeni sultana (Bayezid mi, Yâkub mu bilinmiyor) başsağlığı dilemekte gecikmiyordu. Kosova Savaşı'nın sonucu Paris'te de yankı buldu. 1389 Ekimi'nde Paris'te Philippe Mezières, Türklerin tam bir bozguna uğratıldığını, sultanla bir oğlunun ve ordusundan pek çok erin ölmüş olduğunu yazdı. Sırpların son büyük direnişini temsil eden Kosova'daki mücadele, günümüze kadar Sırplar için bir millî destan konusu olmuştur.[114] Sonraki Sırp kaynakları Knez Lazar'ı yüceltip Sırpların zaferinden söz etmişlerdir.[115] Lazar'ın halefi Lazarević'in biyografı Konstantin Filozof ise Kosova Savaşı'nda yenilgiyi açıkça kabul eder.

I. Murad'ın ölümü, Bayezid'in savaş meydanında tahta çıkarılması, Yâkub'un idamı haberi o zaman Sivas'a kadar Anadolu'da yayılmış ve I. Murad'a bağımlılığı kabul etmiş olan beyler ayaklanmıştı. Savaşa Vlatko Vukovic'i göndermiş olan Bosna Kralı I. Tvrtko, savaşı kendi zaferi gibi gösterdi, 1 Ağustos'ta Trogir şehrine yolladığı yazısında sadece kendisinden bahisle Türklerin bozgunundan söz etti; iki ay sonra Floransa'ya gönderdiği yazıda da aynı iddiada bulundu.[116] Burada,

114 Emmert, s. 79-142; Malcolm, s. 58-80.
115 Mihaljcić, s. 45.
116 Emmert, s. 43-44.

"düşman saflarını yarıp kılıç ellerinde Murad'ın çadırına kadar ilerleyen on iki kahraman"dan söz edilir. Bu ifade, Kosova Savaşı hakkında sonradan ortaya çıkan rivayetlerde I. Murad'ın nasıl katledildiği hakkında epik tasvirlerin kaynağıdır. Miloş savaştan önce Lazar önünde I. Murad'ı öldürmek üzere kendini fedai ilân etmiş.

Gazâ için altı defa Rumeli'ye geçmiş olan I. Murad'ın temel politikası, Balkanlar'da egemen olmaktı. Babaî şeyhleri gibi kendini Tanrı ilhamına mazhar bir velî şeklinde hisseden I. Murad, gazâyı dinî bir ödev gibi benimsemiş bulunuyordu. 1386'da Karaman seferini yapmak zorunda kalınca, bu duygularını "erkân-ı saltanat"ı önünde coşkuyla dile getirmiştir.[117] Anadolu seferleri ona zoraki bir görev gibi geliyordu. Tahta geçişinde Bursa Kadısı Çandarlı Hayreddin kesin bir rol oynamış görünmektedir. Hayreddin'in Bizans ile çetin diplomatik savaşta etkili olduğu, sonunda Paleologları haraçgüzâr durumuna getirdiği anlaşılmaktadır. Devletin gerçek merkezi Bursa olmakla beraber I. Murad, Edirne'de yaptırdığı saray sayesinde bu şehri Rumeli'de ikinci merkez haline getirmişti. Oradan kendi kumandanları Lâlâ Şâhin, Timurtaş ve Hayreddin Paşa'yı uclara gönderip fetihleri kontrol ediyordu. Özellikle, anayollar üzerinde Anadolu'dan geniş ölçüde sürgün veya kendiliğinden gelip yerleşen yörükler sayesinde, Rumeli'de Osmanlı hâkimiyeti sağlam şekilde yerleşmişti. Evrenos ve Lâlâ Şahin, Rumeli'de ilk yerleşme döneminde (1360-1370) kesin rol oynamışlardı. Malkara, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Yenice-i Vardar, Filibe şehirleri onların kurdukları külliyeler, hanlar ve zaviyelerle Osmanlı Kültürü'nün ilk merkezleri ve dayanak noktaları olmuştur. I. Murad döneminde Rumeli ikinci vatan haline gelmiş, Osmanlılara Anadolu'da üstünlük sağlamış, böylece Osmanlı imparatorluğunun ilk taslağı meydana çıkmıştır. Gâzi Hudâvendigâr unvanı, onun gaza ile imparatorluk kurucusu kimliğini ifade eder. Gaza ideolojisi, kendisini örnek alan bütün Osmanlı padişahları için Avrupa'da yayılışın simgesi olarak sürüp gidecektir.

Hıristiyan hanedanlardan kız almak, Anadolu beylerine kız vermek, izdivaç ve feodal bağımlılık, I. Murad'ın başvurduğu başlıca diplomatik araçlardandı. Onun döneminde Trakya ve Doğu Balkanlar'da yerleşme sonucu Rumeli Tımarlı sipahi askerleri artmış ve kendisine Anadolu'daki rakipleri karşısında üstünlük sağlamıştı. Uclara sürülen Yörük grupları başlıca akıncı kuvvetlerini oluşturuyordu. Çandarlı Hayreddin, savaş esirlerinden yeniçeri ordusunu kurdu. 1389 Kosova seferinde kapıkullarından söz edilir.[118] Orhan Bey'in Türkler'den oluşturduğu yaya kuvvetleri hâlâ ordunun önemli bir kısmını teşkil etmekteydi.

117 Neşrî, I, 216.
118 *A.g.e.*, I, 290.

XIV. yüzyılda Dubrovnik'te top sanayii Sırplar'a ve Osmanlılar'a top sağlamaktaydı. Kosova'da her iki tarafın top kullandığına şüphe yoktur. Orhan Bey zamanında kurulmuş olan donanma, I. Murad döneminde önemli bir güç haline gelmiş, liman kuşatmalarında rol oynamıştır. Gelibolu ve Aydıncık deniz üssü oldu. I. Murad devrinde klasik Osmanlı ordusu esas kollarıyla oluşmuş bulunuyordu. Sultan'ın "emîr-i kebîr-i azam", "melikü mülûki'l Arab ve'l Acem" gibi sıfatlarla anıldığı 787 (1385) tarihli vakfiyesine göre, Bursa'da Çekirge'de bir cami, medrese, imaret, misafirhaneden meydana gelen bir külliye, Bursa Hisarında sarayın yanında bir cami, Bilecik ve Yenişehir'de birer cami yaptırmıştır. Ayrıca, annesi adına İznik'te 790 Cemaziyelevveli başlarında bir imaret inşa ettirmiştir. Edirne'de bir saray yaptırdığı (1369), Yenişehir'deki sarayda Haziran 1387'de büyük bir düğün düzenlediği, Edirne'deki saray bitinceye kadar Dimetoka Sarayı'nda kaldığı bilinmektedir. Yenişehir'de Orhan Bey'in derviş Postinpûş için inşa ettirdiği zâviye I. Murad'a atfedilir.[119] Onun Bursa Sarayı Hisar'da Şehâdet Camii karşısındaydı ve 1278 (1861-1862) planına göre on dört kuleli bir duvarla çevriliydi. Edirne'de fetihten sonra kale içindeki kiliseyi camiye çevirmiştir. (Halebî/Ayasofya Camii). Ona izâfe edilen başka camiler de vardır. (Hudâvendigâr Camii/Ayvacık; Hudâvendigâr Camii/Filibe; Karaferye'de kiliseden çevrilen I. Murad Camii gibi). Paraları, Orhan Bey'in sikkeleri gibi Selçuklu tarzındadır. el-Melkü'l-Âdil unvanı bakır sikkelerde görülür. I. Murad'ın Gelibolu, Malkara ve Bolayır'da dervişlere ve âhilere çeşitli vakıflar yaptığı da tespit edilmektedir.

I. Murad devrinin temel kaynakları arasında özellikle Türkçe kronikler dikkati çeker. Bu dönem için Yıldırım Bayezid zamanına kadar gelen ve bugün kayıp olan *Yahşi Fakih Menâkıbnâmesi*, *Âşıkpaşazâde Târihi* içinde özetlenmiştir.[120] I. Murad devrinin çağdaş kaynakları olarak Esterâbâdi'nin *Bezm ü Rezm*'isi (İstanbul 1928) ve Neşrî'nin *Cihannümâ*'sı içinde (I, 210-310) yer alan Ahmedî'nin *Gazânâme*'si önemlidir. Ahmedî'nin *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân*'ını, *Âşıkpaşazâde Târihi*'ni, *Rûhi ve Takvimler*'i az değişiklikle ve kendine göre bir sıralaması ile kelime kelime aktaran, 1366-1385 dönemindeki Sırbistan seferlerini bir arada vererek kronolojiyi tam karışıklığa dönüştüren Neşrî, 1385-1389 devresi için Kosova Savaşı'nda Şehzade Beyazid'in yanında bulunması muhtemel şair Ahmedî'nin *Gazânâme*'sini aynen nakletmiştir. Bu kısım "Hikâyet-i Feth-i Niş" ile başlar, "Cülûs-i Bâyezid Han"a kadar gelir. Bu metnin Ahmedî'nin kaleminden çıktığı, onun *Iskendernâme* adlı büyük eserindeki aynı beyit ve ifadelerle tespit edilmiştir.[121] Osmanlı şehnâmelerinin ilki sayılabilecek bu *Gazânâme*'yi yazarken Ahmedî, Vezir Çandarlı Ali Paşa, Gâzi Evrenos, Sultan Bayezid ve

119 Ayverdi, s. 209.
120 Halil İnalcık, *Studies in Ottoman*, s.139-156.
121 Halil İnalcık, *Kosova*, s.21-26.

hatta Sırp tanıklardan yararlanmıştır. I. Murad dönemine ait olduğu iddia edilen mektuplar[122] ise vekayi'nâmelerdeki bilgilere göre uydurulmuş metinlerdir.[123]

BİBLİYOGRAFYA:

Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân* (haz. Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1949, s. 14-20; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 318, 381-383, 387-388; D. Cydonès, *Correspondance*, Vatican 1975, I-II, tür.yer.; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1984, s. 18, 19, 54, 55, 70; Ducas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (trc. H. J. Magoulias), Detroit 1975, tür.yer.; N. Gregoras, *Rhomäische Geschichte* (trc. J. L. Dieten), Stuttgart 1973-88, I-III, tür.yer.; a.mlf., "Şehzade Halil'in Sergüzeşti" (trc. İ. Hoçi). TOEM, 1/4 (1328), s. 239-252; Karamânî Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (trc. İ. Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1949, s. 346-347; Aşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 126-134; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 84-87; Oruç b. Âdil, *Târih*, Manisa Muradiye Ktp., nr. 1373, vr. 41; a.e.: Tevârîh-i Âl-i Osmân, s. 20-26, 92-97; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 162-164, 190-196, 210-310; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 89-116; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân* (nşr. Fr. Giese), Breslau 1922, tür.yer.; a.e. (haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 21-29; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri* (nşr. Ö. Lütfi Barkan - Enver Meriçli), Ankara 1988, s. 26-44; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279, I, s. 103-125; Phil. Konstantin, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic* (ed. M. Braun), s-Gravenhage 1956; C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 351-352; a.mlf., *Geschichte der Serben*, Gotha 1911-18, I-II; tür.yer.; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, I, 196-266; a.mlf., "Latins et grecs d'Orient et l'establissement des turcs en Europe, 1342-1362", *BZ*, XV (1906), s. 179-222; *Amasya Tarihi*, III, 63-65; O. Halecki, *Un emperour de Byzance à Rome*, Warszawa 1930, s. 82-85, 169-212, 233, 241-309; P. Lemerle, *Phillippes et la Macédoine orientale â l'epogue chretienne et Byzantine*, Paris 1945,1-II, tür.yer.; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, tür.yer.; a.mlf., *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul 1957, tür.yer.; F. Thiriet, *Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*, Paris 1958, I, 541; a.mlf., "Una proposta di lega antiturca tra Venezia, Genova e Bizanzio nel 1363", *Archivio storico italiano*, sy. 113 (1955), s. 321-334; S. Novaković, *Srbi i Turci*, XIV i XV veka, Beograd 1960, s. 197, 437-438; Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 207-248; a.mlf., "Edirne'nin Fethi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159; a.mlf., "How to Read Âşık Pashazâde's History", *Studies in Ottoman History in Honor of Proffessor V. L. Menage* (ed. C. Heywood - C. Imber), İstanbul 1994, s. 139-156; a.mlf., "Ahmedi's Gazânâme on the Battle of Kosova", *Kosova*, Paris 2000, s. 21-26; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, tür.yer.; G. Ostrogorski, *Serska oblast posle dusanove smrti*, Beograd 1965, tür. yer.; Ayverdi, *Osmanlı Mîmârîsi I*, s. 209, 219-361; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Münich 1967, tür.yer.; a.mlf., "La prise de Serrès et le Firman de 1372 en faveur du monastere de Saint-Jean-Prodrome", *Acta Historica*, IV (1965), s. 15-24; a.mlf., "La conquete d'Andrinople par les turcs: La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes", *Travaux et mémoires*, I, Paris 1965, s. 439-461; a.mlf., "Un acte concernant la surveillance des Dardanelles", *BEO*, XXIX (1977), s. 17-24;

122 Feridun Bey, I, 89-116.

123 Yinanç, XI/62-77, 1339, s. 161-168; XI/63, s. 77-81.

J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick 1969, tür.yer.; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, s. 103-104, 121; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 57; R. Mihaljcic, *Kraj Srpskog carstva*, Beograd 1975, s. 43-45; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge 1975, tür.yer.; *Cronaca dei Tocco di Cefalonia* (ed. G. Schirò), Roma 1975, tür.yer.; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Philadelphia 1976, II, tür.yer.; A. Luttrell, *Latin Greece, the Hospillers and the Crusades (1291-1440)*, London 1982; E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, Venice 1983, tür. yer.; a.mlf., "Marginelia on the History of Epirus and Albania (1380-1418)", *WZKM*, LXXVIII (1988), s. 195-210; Th. A. Emmert, *Serbian Golgotha: Kosovo 1389*, New York 1990, s. 39, 43-44, 79-142; S. W. Reinert, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje", *Studies in Ottoman History in Honor of Proffessor V. L. Menage*, s. 249-272; N. Malcolm, *Kosovo: A Short History*, New York 1998, s. 58-80; K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge 1999, s. 15-20; a.mlf.. "The Treaty of 1387 betvveen Murad I and the Genoese", *BSOAS*, LVI/1 (1993); Mükrimin Halil Yinanç, "Ferîdûn Bey Münşeâtı", *TOEM*, XI/62-77 (1339), s. 161-168; XI/63 (1339), s. 77-81; P. Charanis, "An Important Short Chronicle of the Fourteenth Century", *Byzantion*, XIII, Bruxelles 1938, s. 335-362; a.mlf., "The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402", *a.e.*, XVI (1943), s. 286-314; P. Tomac, "Bitka na Marici", *Vojnoistorijski glasnik*, VII, Beograd 1956, s. 61-74; R. J. Loenertz, "Jean V Paléologue à Venise (1370-1371)", *REB*, XVI (1958), s. 217-232; F. Dülger, "Zum Ausstand Andronikos gegen seinem Vater Johannes V. im Mai 1373", *a.e.*, XIX (1961), s. 328-332; G. A. Skrivanid, "Bitka na Mârici", *Vojnoistorijski glasnik*, XIV (1963), s. 71-94; M. Spremić, "Harac Soluna XV veku", *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, X, Beograd 1967, s. 187-195; J. Chrysostomides, "Studies on the Chronicle of Caroldo with Special Reference to the History of Byzantium 1371 to 1377", *Orientalia Christiana Periodica*, XXXV, Roma 1969, s. 123-182; P. Schreiner, "Zur Geschichte Phila-delpheias im 14. Jahrhundert (1293-1390)", *a.e.*, XXXV (1969), s. 375-431; V. Gjuzelev, "Chronikon Mesembrie", *Godisnik na Sofia Universite Istor. Fakultat*, sy. 66, Sofia 1975, s. 145-199; İsmail Eren, "Kosova'da I. Murad Hüdâvendigâr Türbesine Ait Tarihî Bir Belge", *GDAAD*, IV-V (1976), s. 67-80; J. Gill, "John V. Palaeologus at the Court of Louis of Hungary (1366)", *Byzantinoslavica*, XXXVIII/1, Prague 1977, s. 31-38; N. Kočev, "Quelques reflexions au sujet de la diplomatie de Byzance â l'époque de la pénétration ottomane dans les Balkans", *EB*, sy. 2 (1978), s. 101-113; İbrahim Artuk, "I. Murad'ın Sikkelerine Genel bir Bakış", *TTK Belleten*, XXXVI/184 (1982), s. 782-794; H. Matanov. "Contribution to the Political History of South-Eastern Macedonia after the Battle of Cernomen", *EB*, sy. 2 (1986), s. 31-44.

BAYEZİD I[124]

Yıldırım Lakabıyla Tanınan Osmanlı Padişahı (1389-1403)
(Ölm. 805/1403)

755'te (1354) doğdu. I Muradın büyük oğlu olup annesi Gülçiçek Hatun'dur. 1381 yılı dolaylarında Germiyanoğlu Süleyman Çelebi'nin kızı Sultan Hatun ile evlendi ve hanımının çeyizi olarak Osmanlılara bırakılan topraklara sancak beyi tayin edildi. Yerleştiği Kütahya'da Osmanlıların doğu sınırlarının muhafaza ve gözetimi ile görevlendirildi. 1386'da babasının Karamanoğlu Alâeddin Bey'e karşı giriştiği sefere katıldı, Frenk Yazısı Savaşı'nda gösterdiği cesaret ve atılganlık dolayısıyla Yıldırım lakabını aldı. Onun ilk Amasya valisi olduğu kanaati, Kadı Burhâneddin'e karşı Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Amasya Emîri Ahmed ve Çandarlı Süleyman Bey ile olan münasebetler sırasında (1384-1388) bazı bölgelerin Osmanlı idaresine girmesi hâdisesinden ortaya çıkmıştır. Şehzade Bayezid, 15 Haziran 1389'da Türklerin Rumeli'deki geleceğini tayin eden Kosova Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynadı. Bu savaş sırasında babası I. Murad çok ağır bir şekilde yaralanınca, büyük oğul olması ve üstün yeteneği dolayısıyla kendi yerine onun getirilmesini vasiyet etti. I. Murad'ın ölümü ile de bu vasiyet gereği tahta çıkarıldı. Devlet erkânının tavsiyesiyle, hayattaki tek kardeşi Yâkub'u herhangi bir iç savaşa sebep olmaması için öldürttü. Bu arada esir düşen Sırp Prensi Lazar da savaş meydanında idam edildi.

Yeni padişah, savaştan sonra Bursa'ya dönmek üzere derhal harekete geçti. Çünkü, bu sırada Anadolu'da Osmanlılara tâbi olan beylikler isyana kalkışmışlar, eski topraklarına yeniden sahip olabilmek için Karamanoğlu'nun etrafında toplanmışlardı. Karamanoğlu Alâeddin Bey, Beyşehir'i alarak Eskişehir'e kadar uzanmış, Germiyanoğlu II. Yâkub Bey miras yoluyla kaptırdığı toprakları yeniden zaptetmiş, Kadı Burhâneddin ise Kırşehir'i almıştı. Bayezid, Anadolu'ya geçmeden önce Sırp kralının oğlu Stefan Lazareviç ile müzakereye girişerek kız kardeşi Olivera'yla (Maria Despina) evlenmek ve Sırplar'dan yardımcı kuvvet olarak

124 Halil İnalcık, "Bayezid I", *TDVİA*, c. V.

faydalanmak üzere bir anlaşma yaptı. Bundan sonra Stefan, sürekli Macar baskısı sebebiyle Bayezid'e sadık kaldı ve hatta onun seferlerine katıldı. Fakat, Yukarı Sırbistan (Üsküp, Priştine bölgeleri) hâkimi Vuk Brankoviç, kendi bölgesindeki önemli maden şehirlerine sahip olmaya çalışan Osmanlılar'a karşı koydu. Ancak, bu yörede faaliyet gösteren Paşa Yiğit Bey, 1391'de Üsküp'ü almayı başardı. Böylece Bosna ve Arnavutluk'a yönelecek akınlar için bir üs elde edilmiş oldu.

Anadolu'ya geçen Bayezid 1389-1390 kışında Alaşehir'i zaptettiği gibi Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerini, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamîd ve Germiyan'ı Osmanlı idaresi altına aldı. Çandaroğlu Süleyman Bey ve Bizans imparatorunun oğlu Manuel Palaeologus da kuvvetleriyle birlikte Osmanlı ordusunun yanında bu sefere katılmışlardı. Bayezid, 1390 Mayısı'nda Afyonkarahisar'da bulunuyor ve Karamanoğlu'na karşı sefer hazırlığı ile uğraşıyordu. Nihayet, harekete geçerek Beyşehir'i aldı. Ardından Konya'ya yürüdü ve şehri kuşattı. Bu sırada ittifaktan ayrılıp Kastamonu'ya dönen Süleyman Bey, Karamanoğlu'na yardım için Kadı Burhâneddin ile bir anlaşma yaptı. Ortak kuvvetlerin Kırşehir'e gelmeleri, muhtemelen Bayezid'in Konya kuşatmasını kaldırmasına ve Karamanoğlu'nun anlaşma teklifini kabul etmesine yol açtı. Bu anlaşma ile iki devlet arasında Çarşamba Suyu sınır oldu, Beyşehir ve civarındaki bazı yerler ise Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Bayezid, 1391'de Süleyman Bey'in üzerine yürüdü. Ancak, Süleyman'ın müttefiki Kadı Burhâneddin'in kuvvetleri karşısında başarılı olamadı. 1392 ilkbaharında yeniden Süleyman Bey'in üzerine yürümek için büyük hazırlıklar yapmaya başladı. Hatta, 6 Nisan 1392 tarihli bir Venedik raporunda, Bayezid'in vassâli durumunda bulunan Manuel Palaeologus'un Sinop'a karşı yapılacak deniz seferine katılmak üzere olduğu bildirilmekteydi. Bu sefer, Sinop hariç Süleyman'a ait yerlerin zaptı ve onun ölümü ile sonuçlandı. Daha sonra Bayezid, Kadı Burhâneddin'in protesto ve tehditlerine rağmen Osmancık üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Fakat, Çorumlu mevkiinde iki taraf arasındaki mücadeleyi Kadı Burhâneddin kazandı ve yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetleri geri çekildi. Kadı Burhâneddin, bu galibiyetin verdiği cesaretle hücumlarını Sivrihisar ve Ankara'ya kadar uzattı, yağma ve tahribatta bulundu. Ancak, Burhâneddin'in kuşatması altındaki Amasya Emîri 1392'de Amasya'yı Osmanlılar'a teslim etti. Ertesi yıl bölgeye gelen Bayezid Amasya'ya girerek şehri teslim aldı. O yörede bulunan Çarşamba Vadisi'ndeki Tâceddinoğulları, Merzifon bölgesindeki Taşanoğulları ve Bafra hâkimi gibi mahallî beyler Bayezid'in hâkimiyetini tanıdılar. Bu arada müttefikleriyle bozuşan Kadı Burhâneddin ise geri dönüş sırasında Osmanlı kuvvetlerine karşı taciz edici hücumlar dışında önemli bir harekâta girişemedi.

Bayezid, daha sonra dikkatini batıya çevirdi ve burada hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalıştı. Kosova Savaşı'ndan sonra Bizans üzerindeki kontrolü oldukça

artmıştı. Bizans İmparatoru VII. Johannes'in tahta çıkışını (1390) destekledi. V. Johannes ve oğlu ortak imparator Manuel'e de aynı desteği verdi (1391) Hatta Manuel, Anadolu seferlerinde ona yardımda bulunmuş ve bağlılık göstermişti. Doğuda Anadolu işleriyle ilgilendiği sırada batıda sınır boylarındaki uc beyleri düşmanlarını baskı altında tutuyor ve gazâ faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Paşa Yiğit, Vuk Brankoviç'e boyun eğdirmiş. Evrenos Bey Kitros ve Vodena'yı fethederek Tesalya'ya doğru ilerlemiş, Firuz Bey Eflak'a, Şahin Bey ise Arnavutluk'a karşı akınlarda bulunmuştu. Fakat, Eflak Prensi Mirçea, Bayezid'in Anadolu'daki meşguliyetinden faydalanarak Silistre'yi geri almayı başarmış ve Karinâbâd'daki akıncılara karşı başarılı hücumlar yapmıştı. Venedikliler bir yandan Bizans üzerinde baskı kurmaya çalışırken aynı zamanda Mora ve Arnavutluk'ta da faaliyet gösteriyorlar, Macarlar ise Eflak ve Tuna Bulgaristanı'nda nüfuzlarını yaymak için uğraşıyorlardı. Bu durum karşısında Bayezid, bütün gücünü Balkan işlerine vermeye mecbur oldu. 1388'den beri Osmanlı kontrolü altında bulunan Tırnova'yı 17 Haziran 1393'te aldı. Bulgar Kralı Şişman, bir Osmanlı vassâli olarak Niğbolu'ya gitmek zorunda kaldı. 1393-1394 kışında Bayezid, bütün Balkan prenslerini ve Palaiologosları Serez'de toplantıya davet ederek kendisine olan bağlılıklarını güçlendirmeye çalıştı. Özellikle Theodore Palaiologos'tan Venedik'e karşı Mora'daki belli başlı şehirlerin teslimini istedi. Ümitsizlik içindeki Palaeologlar, Theodore ve Manuel ona karşı çıktılar ve batıdan özellikle Venediklilerden yardım talep ettiler. Bunun üzerine Bayezid, bizzat Yunanistan üstüne yürüdü ve ilk olarak 1387'de alınan, ancak daha sonra 1389'da kaybedilen Selanik'i yeniden ele geçirdi (1394). Ayrıca, Tesalya bölgesini Salone, Neopatrai gibi şehirler de dâhil olmak üzere fethetti. Evrenos Bey'i kuvvetleriyle Mora'ya gönderdi. Fakat, Theodore bu arada Argos'u Venediklilere vermişti (27 Mayıs 1394). Diğer bir Osmanlı toprağını ise doğrudan doğruya hâkimiyet altına alınan Güney Arnavutluk teşkil etti. Lâlâ Şahin Arnavutluk sahilleri üzerindeki Venedik hâkimiyeti altında bulunan yerlerde taciz edici bir baskı kurdu. Bayezid, ayrıca yedi yıldır abluka altında tuttuğu İstanbul'u 1394 ilkbaharında yeniden sıkı bir kuşatma altına aldı. 1395'te ise Macaristan üzerine hücuma geçti ve yolu üzerindeki Slankamen, Titel, Beçkerek, Tımışvar, Kraşova ve Mehadiye gibi kalelere saldırdı. Eflak'ta Argeş nehri civarında 17 Mayıs 1395'te meydana gelen savaşta yenilgiye uğrattığı Mirçea'nın yerine Vlad'ı tahta geçirdi. Ardından Tuna'yı geçerek Niğbolu'ya ulaştı ve Kral Şişman'ı yakalatıp öldürttü (3 Haziran 1395).

Bayezid'in bu âni ve süratli fetihleri, Macarlar ve Venediklilerin bir ittifak kurarak Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferi başlatmalarına yol açtı. 1396'da Bayezid İstanbul'u almak için büyük bir gayret sarfederken Macar Kralı Sigismund idaresindeki Haçlı kuvvetleri Niğbolu'yu kuşattılar. Acele olarak kuşatmayı kaldırıp oraya giden Bayezid onları büyük bir bozguna uğrattı (25 Eylül 1396).

Ardından son bağımsız Bulgar Prensi Stratsimir'den Vidin'i aldı. Artık, Balkanlar ve İstanbul'un kaderi tamamıyla Bayezid'in elindeydi. Bizans İmparatoru Manuel, İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması, cami yapılması ve bir kadı yerleştirilmesi teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Evrenos Bey, 1397'de Argos ve Atina'yı aldı. Bayezid, Niğbolu mücadelesi sırasında düşmanca hareketlerde bulunan Karamanoğlu Alâeddin Bey'in üzerine yürümek için Anadolu'ya geçti. Akçay Savaşı'nda mağlûp olan Alâeddin Bey, Konya Kalesi'ne kapandıysa da yakalanarak öldürüldü. Konya ve diğer Karaman toprakları Osmanlı hâkimiyeti altına girdi (1397 sonbaharı). Ertesi yıl Canik bölgesi ve Kadı Burhâneddin'in hâkim olduğu yerler Osmanlı topraklarına katıldı. Ancak Bayezid, Timur tehlikesine karşı Memlûk sultanı ile anlaşmak yerine onlara ait Elbistan, Malatya, Behisni, Kâhta ve Divriği gibi şehirleri ele geçirdi.

Öte yandan Bizans'a yardım için Türk sahillerine gelen Mareşal Boucicaut, Gelibolu önlerinde zayıf Türk filosunu vurarak İstanbul'a ulaşmış, ancak onun getirdiği az sayıdaki yardım kuvveti Bizans'ı rahatlatmaya yetmemişti (1399 yazı). Manuel, Türklere karşı daha fazla yardım talebinde bulunmak üzere Avrupa'ya gitti (10 Aralık 1399). Fakat, İstanbul kuşatmasına iyice hız verildiği ve şehrin düşmesinin an meselesi olduğu bir sırada doğuda Timur tehlikesi baş gösterdi. Nitekim, 1399 sonbaharında Timur Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Timur, 1394'te Anadolu'nun doğu kesimindeki ilk işgalinin ardından batı taraflarını da ele geçirmeyi arzu ediyordu. İran'a hâkim olan Timur, Büyük Selçukluların ve İlhanlıların vârisi olmak iddiasıyla Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Bayezid ise Selçuklular'ın mirasçısı sıfatıyla Anadolu'da birliği sağlamak düşüncesindeydi. Ancak Timur, başlangıçta gazanın liderliğini elinde tutan Bayezid'e karşı harekete geçmek için tereddüt etti. Bayezid'e karşı koyan ve kaçıp kendisine sığınan Anadolu beylerini iyi karşıladı. Buna mukabil Bayezid de Timur'un düşmanları Sultan Ahmed Celâyir ve Kara Yûsuf'u korudu, onları kendi hizmetine aldı. Bu durum Timur'u çok kızdırdı. Anadolu'ya yürüyüp Erzincan'a geldi ve Erzincan Emîri Mutahharten tarafından karşılandı. Ardından Osmanlılara ait Sivas Kalesi'ni kuşattı (1400 Ağustosu); şehir teslim olduysa da kanlı bir şekilde yağmalandı, sonra da Mıtahharten'e bırakıldı (1401). Nihayet Timur ile Bayezid, Ankara yakınında Çubuk ovasında karşı karşıya geldiler (28 Temmuz 1402). Yapılan savaşta Bayezid yenildi ve esir düştü, bir süre sonra da esaret altında Akşehir'de vefat etti (8 Mart 1403). Ankara Savaşı, Bayezid'in süratli bir şekilde genişlettiği devletin çökmesine yol açtı. Eski topraklarına yeniden sahip olan Anadolu beyleri gibi ülkenin geri kalan kısmı için birbirleriyle mücadeleye girişen Osmanlı şehzadeleri de Timur'un hâkimiyetini tanıdılar. Osmanlı tarihinde Fetret Devri adıyla anılan bu döneme ait meseleler, ancak II. Mehmed devrinde kesin bir çözüme kavuşturulabildi.

Bayezid, Anadolu ve Rumeli'de tâbi hanedanları ortadan kaldırmak ve Yakındoğu İslâm devlet anlayışı çerçevesinde merkezî bir devlet kurmak gayesini benimsemişti. Bu gayesinde kısmen başarılı olmuş, ilk merkezî idareyi kurarak kul sistemini düzenleyip yerleştirmiş, yeni örfî hukuk uygulamaları getirmiş, kanunnâmeler çıkartmıştır. Onun zamanında Tuna'dan Fırat'a kadar, padişahın kulları tarafından idare edilen merkezî bir devlet sistemi başarıyla uygulanmış, böylece Osmanlı Devleti Batı Avrupa'dan Orta Asya'ya, Mısır'dan Altın Orda sahasına kadar uzanan bölgede milletlerarası siyasetin başlıca odak noktasını oluşturmuştur. Fakat, bu yeni merkezî devlet çok uzun ömürlü olmamış, Timur darbesiyle Osmanlı Devleti Anadolu'da hemen hemen I. Murad devri başlarındaki sınırlarına çekilmiştir. Ancak, bütünlüğünü koruyan Rumeli toprakları sayesinde bu zor dönem tekrar aşılmış ve yeniden toparlanma mümkün olabilmiştir. Son derece cesur, faal ve yetenekli ve âdil bir idareci olan Bayezid, sert bir mizaca sahipti. Hayatta kalan altı oğlundan Süleyman, Îsâ, Mûsâ ve Mehmed Çelebi'lerin saltanat mücadelesine giriştikleri, en küçük oğlu Kasım'ın Süleyman Çelebi tarafından rehin bırakıldığı Bizans'ta kaldığı, Mustafa'nın ise "Düzmece" lakabıyla özellikle II. Murad zamanında taht iddiacısı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.

Hayatı baştanbaşa savaş ve mücadelelerle geçen Bayezid'in öldüğü zaman birçok hayratı da bulunmaktaydı. Bursa'da zaviye, medrese, imaret, han, köprü, dârüşşifa yaptırmış, muhteşem Ulu Cami'yi de yine o inşa ettirmiştir (1400). İstanbul'u baskı altında tutmak için Güzelhisar diye de anılan Anadoluhisarı'nı yaptırdığı gibi (1396-1397), Anadolu'nun diğer bazı şehirlerinde ve Rumeli'de hayır eserleri meydana getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 301-324; Ahmedî, "Bâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl- i Osmân" (nşr. Nihad Sami Banarlı) *TM*, VI 11939), s. 170-176; İbn Arabşah, *'Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1868, s. 142; İbn Hacer, *İnbâ'ul-ğumr*, V, 55-57; Şerefeddin, *Zafernâme* (Urumbayev), s. 421 -422; J. Schiltberger, *The Bondage and Travels* (trc. Telfer), London 1879, tür.yer.; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm (*nşr. Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 302, 308, 387, 418-420; Enverî, *Düstûrnâme*, I, s. 87-91; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 64-80; Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. VI. Mirmiroğlu) İstanbul 1956, s. 8-9. 26-43; Oruç b. Adil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 26-37; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, s. 311-361; Ruhi Çelebi, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Berlin Staatsbibliothek, Tübingen MS, nr. 821, vr. 366ª vd.; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3078, vr. 70ª-100ᵇ; Chalcondyle, *Chronique* (trc. V. Bourbon-nois), Paris 1612, s. 39-95; *Tevârîh-i Âl-i Osmân* (nşr. F. Giese), Breslau 1822, s. 22 vd.; A. S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, London 1938; M. M. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, Bucharest 1942; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. O. Şaik Gökyay), Ankara 1944. s. 76 vd.; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, s. 34, 50; M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 101 102; Yaşar Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, s. 111 -117, 159-162; a.mlf.. "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar 1: Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *TTK Belleten*, XXXVI/140 (1971). s. 665-719; a.mlf.. "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II: Türkiye - Yakındoğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi", *a.a.*, XXXVII/146 (1973). s. 159-181; F. Dölger. "Johannes VII", *BZ*, I 118921, s. 21-36; S. Stanojevic, "Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin", *Archiv f. Slav. Phil*, XVIII, s. 409-428; R. J. Loenertz, "Pour l'histoire du Plopenese au XIV siecle", *REB*, I (1943), s. 152-196; Mükrimin Halil Yınanç. "Bayezid I", *İA*, II, 369-392; Halil İnalcık, "Bâyazid I", *£I²*(İng.). I, 1117-1119.

ÇELEBİ SULTAN MEHMED[125]

Mehmed I (1413-1421) Ölm. 1421

Mehmed Çelebi 1386 veya 1387 yılında dünyaya geldi. I. Bayezid'in Devlet Hatun adlı bir cariyesinden doğma dördüncü oğludur. "Çelebi" veya Yunanca Krytsez (genç efendi) kelimesinden gelen "Kirişçi" lakabıyla tanınır. Fetret devrinde kardeşi Süleyman (1402-1411) ve daha sonra Mûsâ (1411-1413) Edirne'den Rumeli topraklarını kontrol ederken Mehmed 1403-1413 yılları arasında Anadolu'da ilkin Tokat, Amasya'ya ve Bursa'ya (1403) hâkim olmuştur. 1403-1404 ve 1410-1413 yıllarında Batı Anadolu ve Bursa'yı hâkimiyeti altına almış, kendi hükümdarlığı (1413-1421) döneminde Osmanlı Devleti'nin iki parçasını birleştirmeyi başarmıştır.

Çelebi Mehmed, on iki yaşında lâlâsı Bayezid ile Haziran 1399'da Amasya, Tokat, Sivas ve Ankara'yı içine alan, daha önce Eretna hanedanının toprakları olan Rum vilâyetine Dânişmendiye (Rûmiye-i suğrâ) vali gönderildi. Ertuğrul (ölm. 1400), Mustafa (1402 yılında Timur tarafından yakalanıp Semerkand'a götürüldü), Süleyman, Mûsâ, Îsâ ve Kasım adlı altı kardeşi vardı. 1402'de Mûsâ, babasıyla birlikte Timur tarafından yakalandığında on iki yaşında idi, Kasım, Bursa'daki sarayda bulunuyordu. Süleyman, Îsâ, Mehmed ve Mûsâ ise "dârüssaltana" olarak kabul edilen Bursa'yı ve Rumeli'nin merkezi Edirne'yi ele geçirmek için birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Timur'un İzmir kuşatması esnasında (2 Aralık 1402-5 Ocak 1403) Süleyman'a Boğaz'ın öte yakasındaki topraklar üzerinde hâkimiyetini belirleyen bir yarlık verildi.[126] Kütahya'ya görüşmek üzere çağrılan Mehmed ise bu emre itaat etmedi. Tokat ve Amasya bölgesindeki Türkmen beylerine karşı Mehmed'in ilk faaliyeti bazı Osmanlı tarihleri içinde yer alan menâkıbnâmede[127] destansı bir üslûpla anlatılmıştır. Hükümranlığını

125 Halil İnalcık, *TDVİA*, c. 28, s. 391-394.
126 Şerefeddin, s. 424.
127 Neşrî, II, 423-551.

kabule karşılık olarak bu beylerin topraklarındaki mülkiyeti kendisinin tasdik etmesiyle neticelenen bir uzlaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. İleride Osmanlı merkeziyetçiliği yenidien tesis edildiğinde mirasa dayalı bu mülk-tımar konusu önemli bir problem haline gelecektir. Bu mahallî hânedanların kontrolündeki Türkmen veya Tatar kuvvetleri Mehmed'in ordusunda önemli bir güç oluşturuyorlardı. 816'da (1413) Mûsâ'ya karşı olan savaşta yanında Tatar ve Türkmen tümenleri vardı.[128]

Kara Devletşah, Kubad-oğlu, Mezid Bey ve Taşan ailesi[129] Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un hükümranlığını kabul eden ve Osmanlı hâkimiyetine meydan okuyan yerel hanedanlardı. Mehmed de Timur'un hükümranlığını kabul etti. Ve böylece Tokat, Amasya bölgesindeki hükümranlığını meşrulaştırdı. Burada rakiplerine karşı otoritesini kurma mücadelesinde ulemâ ve şehir eşrafı tarafından desteklendiği görülürken yerel beylerin Tatar ve Türkmen tâbileriyle ona karşı ne prestijleri vardı ne de bunlar Osmanlı şehzadesinin sahip olduğu meşruiyeti haizdi.[130]

Hâkim Türk geleneğine göre bir hükümdarın çocuklarından her birinin babasının yerine geçme hakkı vardır ve veraseti düzenleyen bir kanun olmadığı için onun meşruiyeti tartışılamaz. Menâkıbnâme'nin açıkça ifade ettiği gibi tanınmak için mücadele eden şehzadelere halkın çoğunluğu, Allah'ın yardımının işareti olarak yorumladıkları savaşı kazanma zorunda oldukları söylerdi.[131] Her ne kadar ilk başlarda Mehmed kendinden büyük kardeşi Süleyman'ın otoriteyi temsil ettiğini kabul etse de yaşta büyüklük prensibi bağlayıcı değildi.[132]

Osmanlı şehzadeleri (çelebiler) arasında 1402-1413 yıllarındaki mücadele *Menâkıbnâme*'den takip edilebilir. Bu kaynağa göre, karşılaşmaların çoğunda İsâ Çelebi, Batı Anadolu beyleri ve Kastamonulu İsfendiyar'ın ittifakını elde etmesine rağmen Mehmed'e yenildi ve Mehmed Bursa'yı aldı.[133] Ardından onu yakalayıp Eskişehir'de öldürdü (1403-1404). Elizabeth Zachariadou, İsâ'nın 1403'te Süleyman tarafından öldürüldüğünü belirtir.[134] 1403-1404'te Mehmed, Rumeli'den gelen Süleyman Çelebi ile yaptığı mücadele sonrasında Bursa ve Ankara'yı kaybetti, Tokat-Amasya üssüne çekilmek zorunda kaldı ve Mûsâ'yı

128 *A.g.e.*, II, 512-513.
129 Bu ailenin menşei hakkında bkz. Esterâbâdî, s. 397.
130 *Amasya Tarihi*, II, 157-198.
131 Neşrî, II, 432, 434, 446, 456, 462, 504, 508.
132 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân* (nşr. F. Giese), 47.
133 Neşrî, II, 422-450.
134 *Isl*, X, 1983, 283-291.

Rumeli'ye gitmeye teşvik etti.[135] Mûsâ, Eflak Voyvodası Mircea'nin davetini kabul ederek 809'da (1406) Eflak'a deniz yoluyla vardı.[136] Musa'nın Doğu Balkanlar'daki başarıları, Süleyman'ı Rumeli için Bursa'yı terketmeye mecbur etti. Yanbolu Savaşı'ndaki ilk zaferinin ardından (13 Şubat 1410) Mûsâ, iki defa yenildi (Haziran 1410).[137] Sonunda âni bir saldırı ile Edirne'yi ele geçirdi ve Süleyman'ı kaçarken yakaladı ve öldürdü (17 Şubat 1411). Süleyman'ın Anadolu'dan ayrılmasının ardından Mehmed Bursa'yı yeniden ele geçirdi.[138] Ancak, Mehmed ile olan anlaşmasına uymayan Mûsâ, bağımsız tarzda hareket etmeye başladı, uc beylerinin gazâ politikasını benimseyerek vasal devletleri kendinden soğuttu, onlar da Mehmed'in tarafına geçti.[139] Mûsâ, Süleyman'a karşı iki başarısız teşebbüste bulunduktan sonra uc beyleri ve vasal devletlerin ittifakıyla 5 Temmuz 1413'te rakibini yendi ve saf dışı bıraktı.[140] Neşrî'deki *Menâkıbnâme*'ye göre 1402'den başlayarak Süleyman sekiz yıl on ay on yedi gün, Mûsâ iki yıl yedi ay yirmi gün ve Mehmed yedi yıl on bir ay hükümdarlık yapmışlardır.

Timur'un hükümranlığı altında eski beyliklerini ele geçiren Candaroğulları, Karamanlılar, Germiyan, Saruhan ve Aydın beyleri, Osmanlı şehzadelerinin başşehir kabul edilen Bursa'yı elde etme mücadelesine fiilen katıldılar. Onların bu mücadelelerdeki politikaları Bizans, Eflak ve Sırbistan'ınki gibi Ankara Savaşı'ndan sonra oluşan statünün devam ettirilmesine yönelikti. Her bir Osmanlı şehzadesi, kendi adına onların otonomi veya bağımsızlıklarına saygılı davranacağını göstererek destek veya tarafsızlıklarını kazanmaya çalıştı. Timur'un Anadolu'dan ayrılığı (Ağustos 1403), Anadolu yerel hânedanlarının Osmanlı güç ve üstünlüğünün sarsılmaz bir gerçek olduğunu anlamalarını gösterdi. Hatta, bazıları Bursa'yı hangi şehzade ele geçirdiyse onun hükümranlığını kabul etti.

Bizans ve Balkanlar'daki vasal devletler, I. Murad (1362-1389) ve I. Bayezid (1389-1403) dönemlerinde haraç ödüyorlardı. Ankara Savaşı'nın ardından bağımsız hale geldiler ve bazı topraklarını geri aldılar. Özellikle, Bizans Selanik'i aldı. Vasal devletler Fetret Dönemi'nin karışık ortamında bir Osmanlı şehzadesini diğerine karşı destekliyor ve sığınma hakkı veriyor, üzerlerinde hükümranlık iddia edecek kadar güçlü hale gelen ve sultanlık hakkı iddia eden herhangi birine (başlıca Musa'ya) karşı diğer Osmanlı şehzadelerini kullanıyorlardı. Dolayısıyla,

135 Neşrî, II, 473-474.

136 Dersca, X-XI, 1968, 116-117'de Guboğlu'nu zikrederek 1406 tarihini verir. Neşrî'deki *Menâkıbnâme*'de bu tarih tasdik edilir: II, 478-479; burada Ali Paşa'nın vefat ettiği bilgisi yer alır ki, bunun tarihi 17 Recep 809/28 Aralık 1406'dır; bkz. İdrîs-i Bitlisî, 278.

137 Bkz. Dersca, X-XI, 1968, s. 122-123.

138 Neşrî, II, 480.

139 İdrîs-i Bitlisî, s.281-288.

140 İdrîs-i Bitlisî, s. 86-288; Neşrî, II, 506-516.

Eflak Voyvodası Mircea ve Bizans İmparatoru II. Manuel'in politik manevraları, Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadeleyi ciddi şekilde etkilemiştir. Kaybedilen toprakları geri alma siyasetini benimseyen ve daha çok saldırgan akınlarla meşgul olan Mûsâ dışında, diğer şehzadeler Süleyman ve Mehmed, bazen uzlaşarak bazen da tâviz vererek Hıristiyan hükümdarlarla irtibatlarını kesmediler. Fetret Dönemi boyunca Bizans, merkezî bir rol oynadı ve rakip Osmanlı şehzadelerini destekledi. Bu durum, Süleyman Çelebi ile 1403 Anlaşması'ndan sonra Bizans'ın Anadolu ve Rumeli arasındaki geçişleri kontrol etmesi gerçeğine dayanır. 1403'te Süleyman Anadolu'ya geçip Bursa'daki Mehmed üzerine yürümeye karar verdiğinde, küçük kardeşi Kasım ve kız kardeşi Fatma'yı imparatora rehine olarak bıraktı. Daha sonra yatıştırma politikasının bir parçası olarak Süleyman, oğlu Orhan'ı imparator II. Manuel'e rehin olarak gönderdi. İmparator da önce Musa'ya karşı ve o bertaraf edildiğinde 1413'te Mehmed'e karşı, Süleyman'ın meşru halefi olarak Osmanlı tahtını talep eden Orhan'ı kullanmayı denedi. Çelebi Mehmed'in nihaî başarısı, kendisine baba dediği imparatora karşı çoğunlukla yatıştırıcı ve uzlaşmacı tavrına dayanır.[141] Musa'nın saldırgan siyaseti veya verasetle beyliğe gelen uc beylerini gücendiren merkeziyetçi ve otokratik politikası onları Musa'dan soğutmuştur.

Ülkenin Birliği Yeniden Kurulur

Mehmed, 1413'te Edirne'de Osmanlı ülkesinin tek hükümdarı olarak tahta çıkışı üzerine, Bizans, Sırbistan, Eflak, Mora Despotluğu, Atina Prensliği dâhil haraç ödeyen vasal ülkelerin elçilerini kabul etti ve onları kuvvetli bir barış ve dostluk garantisiyle geri gönderdi. Balkanlar'da kendini emin hissedince, sonraki iki yılı Anadolu'daki hâkimiyetini yeniden tesis etme mücadelesine ve kendisine karşı Musa'ya yardım eden beyleri cezalandırmaya ayırdı. Mûsâ'yı bırakarak İzmir'e dönen ve orada beyliğini yeniden canlandıran Cüneyd'i 1414'te yenip bütün Batı Anadolu'yu ele geçirdi. Aydın-ili işgal edildi ve bir Osmanlı sancağı haline getirildi. Bu mücadelede Germiyanoğulları, Menteşeoğulları, Sakız adasındaki Cenevizler, Midilli adası hâkimi, Foça, Rodos şövalyeleri Cüneyd'in haşin ve sert davranışını hesaba katarak Mehmed'in tarafını tuttular. Mücadele sırasında Mehmed, şövalyelerin İzmir'de tekrar inşa ettiği kaleyi yıktı. Menteşeoğulları da onun hükümdarlığını kabul etti.[142] 1413'te Mehmed, Rumeli'de Musa'ya karşı ilerlerken Karaman Beyi Mehmed Bursa'yı kuşattı ve kale etrafındaki mahalleleri yaktı.[143] Mehmed'in Musa'ya karşı zaferi haberi geldiğinde Karamanlılar otuz bir

141 Dukas, s. 114.
142 Wittek, *Das Fürstentum Menteche*, s. 97.
143 Makrîzî, IV, 47ª; Neşrî, II, 519-520.

gün süren kuşatmanın ardından geri çekildiler. Mehmed, hemen Candaroğlu İsfendiyar'a karşı bir sefere hazırlanırken o, Karamanlılar'a karşı planlanan sefere yardımcı kuvvet göndereceğine söz vererek bağlılık bildirdi. Karamanlılar tarafından işgal edilen Germiyan ise, Osmanlıların tabii müttefiki ve vasalıydı.[144] Karaman'a karşı büyük seferden önce Mehmed, Karamanlılar'ın hâmisi kabul edilen Memlûk sultanına pahalı hediyelerle bir elçi gönderdi.[145] (Mehmed bu seferde Karamanlıları yendi ve Konya'yı kuşatma altına aldı (Mart 1415). Karamanoğlu barış istedi, Hamîd-ili, Said-ili toprakları Osmanlı ülkesine katıldı.

Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı idaresinin kurulup toprakların bir hükümdarın emri altında yeniden birleşmesi ve Mehmed'in daha önceki Osmanlı vasal devletleri üzerinde tekrar hâkimiyet tesisi üzerine Bizans imparatoru, Papa ve Venedik birlikte Osmanlılar'a karşı Haçlı seferi çağrısında bulunmak için diplomatik faaliyete başladılar.[146] Fetret Dönemi'ndeki karışıklıklardan istifade eden Venedik, kontrolünü Batı Yunanistan, Arnavutluk ve Mora adasına kadar genişletmeyi başarmıştı. I. Mehmed ile bir anlaşmaya varma müzakereleri ise, onun kardeşlerine karşı galibiyetiyle birlikte başarısızlığa uğradı. I. Mehmed'in 1414'te Cüneyd'e karşı mücadelesi sırasında Nakşa adasının Venedikli dükü, bağlılıklarını yenileyen Ege'deki diğer Latinlere katılmadı. Bunun üzerine I. Mehmed, 1415'te Batı Anadolu'daki deniz gazilerini Venediklerin Ege'de sahip oldukları yerler üzerine akına gönderdi. Çalı Bey kumandasında Gelibolu donanmasını da (13 kadırga olmak üzere 112 gemi) Kiklat adalarına yolladı.[147] Venedik, bu saldırıya saldırı ile karşılık vermeye karar verdi. Pietro Loredano kumandasındaki Venedik donanması sürpriz bir atak yaparak Gelibolu'daki Osmanlı donanmasını tahrip etti (29 Mayıs 1416).

I. Mehmed'in kardeşi Mustafa, Timurlu Şâhruh tarafından serbest bırakıldıktan sonra Trabzon'a ulaştı (Ocak 1415). Mustafa'nın yolladığı adamları, Venedikliler ve Bizans imparatoruyla müzakereye başladı.[148] Önce Konya'ya, sonra Kastamonu'ya gelen Mustafa oradan deniz yoluyla Rumeli yakasına, Eflak'a geçti. I. Mehmed tarafından Niğbolu beyliğiyle uzaklaştırılmış olan Cüneyd Bey ona katıldı. I. Mehmed'in büyük kardeşi Mustafa'nın sahneye çıkması, Anadolu ve Rumeli'deki vasal devletlerin düşmanca tavrı, dinî-içtimaî ayaklanmaları beraberinde getiren bir iç savaşı başlattı. Askerî olarak Mircea tarafından desteklenmesine rağmen

144 Neşrî, II, 516-534.
145 İbn Hacer, III, 518; İnegöl'de iken yazdığı mektup evâsıt-ı Zilhicce 817 (Şubat 1415 ortaları) tarihlidir; bkz. Feridun Bey, I, 145 .
146 Barker, s. 290-353.
147 Dukas, s. 119, Thiriet, II, nr. 1569, 1573, 1584, 1588, 1597, 1598.
148 Thiriet, II, nr. 1563, 1564.

Mustafa ve Cüneyd, uc kuvvetlerini kendilerine çekmekte başarısız oldular ve İstanbul'a dönmeye mecbur kaldılar. İmparator bu defa (bahar 1416) onları Selanik'e gönderdi.[149] I. Mehmed Bizans'a karşı savaş ilân etti. Mustafa ve Cüneyd Makedonya'da Serez'i ele geçirdiler ve bununla Osmanlı uc kuvvetlerinin desteğini kazanmayı ümit ettiler. Ancak bunda başarısız oldular, I. Mehmed onları yine Selanik'e ilticaya zorladı (sonbahar 1416).[150] Sonunda imparator, onları I. Mehmed hayatta olduğu müddetçe hapiste tutma hususunda anlaştı ve bunun karşılığında I. Mehmed'den yıllık 300.000 akçe (10.000 altın duka civarında) tazminat almayı kabul etti.[151] Rumeli'de Mustafa'ya karşı savaşırken I. Mehmed, aynı zamanda Batı Anadolu'da ve Rumeli'de Deliorman'da Şeyh Bedreddin tarafından düzenlenen ayaklanmayla uğraşmak zorunda kaldı (1416 yaz ve sonbaharı). Şeyhi koruyan ve bilfiil destekleyen Mircea, Deliorman'ı işgal etti ve Silistre'ye saldırdı (sonbahar 1416).[152] I. Mehmed, şeyhi Zagra'da yakalayarak Serez'de idam ettirdi. Sultanın Rumeli'deki bu meşguliyeti sırasında Anadolu beyleri yine hareketlenmeye başladı. Bunun üzerine I. Mehmed önce, şeyhin Eflak'e geçmesine yardım eden İsfendiyar Bey'e karşı yürüdü (1417). İsfendiyar'ın I. Mehmed'in hükümranlığını kabul etmesi üzerine barış sağlandı. 1417'de I. Mehmed, ciddi şekilde hasta olduğu için Karaman üzerine olan sefer, Bayezid Paşa tarafından düzenlendi, Karaman Bey yakalandı.[153]

Fetret Dönemi'nde Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetine karşı en önemli rakip olarak belirginleştiği için Eflâk Voyvodası Mircea, Macaristan Kralı Sigismund tarafından desteklendi. I. Mehmed'in 1419'da Mircea'ya karşı seferi Sigismund'un Balkanları işgal etme planıyla ilgilidir.[154]

I. Mehmed'in Anadolu'daki vasalları Karamanlı ve Candaroğulları beyleri, bu büyük sefere oğullarının kumandasında destek kuvvetler gönderdiler. I. Mehmed, Eflak üzerine seferde, Yeni-Yergögü (daha sonra Rusçuk) Kalesi'ni Tuna'nın sağ kıyısında inşa ettirdi, ardından "Macaristan vilâyetine varıp Severin Kalesi'ni" aldı.[155] Neşrî'ye göre, Eflak Voyvodası Mircea teslim oldu ve üç oğlunu sultana rehin olarak gönderip haraç ödemeyi kabul etti.

149 Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, 373.
150 *A.g.e.* I, 374.
151 Dukas, s.125.
152 Jorga, *a.g.e.*, I, 373.)
153 İdrîs-i Bitlisî, s. 289-291; Neşrî, II, 530-534; ilk Osmanlı derlemelerinde, Karaman'a yapılan çeşitli seferler birbirine karıştırılmıştır.
154 Doğru tarih için bkz. İbn Hacer, III, 526; Mehmed'in Şâhruh'a Kasım 1419 tarihli mektubu için bkz. Feridun Bey, I, 150-151.
155 Neşrî, II, 536; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân*, nr. 1047, vr. 34 a-b; burada Mehmed'in bu seferi için verilen 1414 ve 1416 tarihleri uc beylerinin önceki akınlarına ait olmalıdır, Dukas, s.125.

Karakoyunlular'ın Azerbaycan ve Batı İran'daki başarısı ve I. Mehmed'in Anadolu'daki statükoyu değiştirmesi Timurlular'a karşı bir meydan okuma anlamına geliyordu. Şâhruh, doğudaki hâkimiyetini tesis ettikten sonra Batı'da kontrolü yeniden oluşturmak için harekete geçti. Önce 1416'da Osmanlı topraklarında iç savaşın yeniden başlamasına sebep olan bir hareket olarak Semerkant'ta tutuklu bulunan Mustafa'yı serbest bıraktı. Mustafa'nın serbest bırakılmasının Timurlu planı olduğu, I. Mehmed'in kardeşlerini bertaraf etmesinin ardından buna Şâhruh'un gösterdiği tepkiden açıkça anlaşılmaktadır.[156] Buna cevabında I. Mehmed, Karakoyunlu Kara Yûsuf'u desteklemediğini ispat etmeye çalışmakta ve Osmanlı Devleti'nin bölünmesinin İslâm düşmanlarına yaradığını ve bu bölünmeden dolayı Selanik dâhil birçok yeri Müslümanların kaybettiğini ileri sürmektedir. 1419'da Şâhruh'un Batı'ya geniş çaplı bir sefer hazırlığı, Osmanlı tarafında büyük endişeye yol açtı, hatta bu ihtimale karşı Karakoyunlular ile Osmanlılar arasında elçiler gidip geldi.[157] Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Şâhruh, I. Mehmed'i uyararak Kara Yûsuf'un oğlu İskender'in Osmanlı topraklarına sığınması halinde ona yardım etmemesini istedi (Aralık 1420). Bu uyarıya cevabında I. Mehmed, tam bir teslimiyet ifade etti. Bu sırada Osmanlılar, büyük endişe ile doğu cephesindeki gelişmeleri izliyordu. Akkoyunlu Kara Osman'ın İskender tarafından mağlûp edilmesi üzerine (Nisan 1421) Şâhruh, Doğu Anadolu'ya girmiş ve İskender'e karşı ezici bir zafer kazanmıştı (Temmuz 1421). Bu ortamda I. Mehmed, Şâhruh tarafından tehdit edilen Memlükler'le dostane ilişkilerini sürdürmeye çalışıyordu. [158]

1421'de I. Mehmed'in hastalandığı anlaşılmaktadır. Hastalığı sırasında en büyük amacı, büyük oğlu Murad'ın herhangi bir bunalıma sebebiyet vermeksizin tahta çıkmasını temin etmek olmuştur. Süleyman'ın oğlu Orhan, kör edilip zindanda tutulmasına rağmen Mehmed'in kardeşi Mustafa ciddi bir rakipti ve bazı Osmanlı liderleri tarafından sultan olarak tanındığı için Bizans imparatoru onu uygun bir zamanda serbest bırakabilirdi. Şehzade Murad'ı destekleyenler, Mustafa'nın öldüğü ve taht iddiasında bulunanın Düzmece Mustafa olduğu dedikodusunu yaydılar. Sultan Mehmed, Murad'ın tahta çıkışını sağlamak için yöneticilere karşı kendini çok liberal gösterdi ve imparatorla anlaşma yaptı.[159] Buna göre, Murad, Edirne'de kendisinin halefi olacak; oğlu Mustafa Anadolu'da kalacak; iki küçük oğlu Yûsuf (sekiz yaşında) ve Mahmûd (yedi yaşında) II. Manuel'in yanında rehine olarak İstanbul'a gönderilecek ve buna karşılık imparator da Mustafa'yı

156 I. Mehmed'e mektubu için bkz. Feridun Bey, I, 150-151.
157 *A.g.e.*, I, 150-157.
158 *A.g.e.*, I, 145-146, 164-167.
159 Dukas, s.129; Sırp voyvodasıyla aynı nitelikte bir anlaşma için bkz. *Lebensbeschreibung*, s. 56-58.

serbest bırakmayacaktı.[160] İmparator bu iki Osmanlı şehzadesinin muhafazası için yıllık bir para alacaktı. I. Mehmed 25 Haziran 1421'de Edirne'de vefat ettiğinde, Murad Bursa'da tahta çıktı ve kardeşlerini imparatora göndermeyi reddetti.

I. Mehmed'in saltanatı boyunca en temel mesele, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlar'da, 1402 felâketinden sonraki olumsuz şartlarda hâkim bir güç olarak yeniden ortaya çıkmasının gerçekleşmesidir. İlk önce, Ankara Savaşı'nın ardından askerî çöküntüye rağmen, Osmanlılar her iki bölgede de büyük askerî güç olmaya devam ettiler. İkinci olarak, Osmanlı hânedanı, feodal beyler ve bölgedeki diğer hânedanlar üzerinde tek meşruiyet kaynağı olan emperyal geleneği tesis edebildi. 1405'te ve 1413 yılında, mesela Sırp prenslerinin arasındaki çekişmenin çözümünde, Osmanlı yöneticileri devreye girmişti.[161] En az bunlar kadar önemli bir başka husus da, Osmanlı askerî grupları, sipahiler, yaya, müsellem, kapıkulları ve köylülerin, kendi statülerinin ve toprak hukukunun, meşruiyeti ve Osmanlı merkezî hükümetinin varlığına ve işlerliğine dayalı olduğunu bilmeleriydi. Bundan dolayı, Osmanlı tahrir ve tımar sistemi bu dönemde geliştirilmiş ve yaygın olarak uygulanmıştır.

I. Mehmed'in altı oğlu (Murad, Mustafa, Kasım, Ahmed, Yûsuf, Mahmud) ile yedi kızının olduğu bilinmektedir. Bursa'da cami (1419), medrese, imâret ve türbe (824/1421) yaptırmış, bunlara vakıflar tahsis etmiştir. Ayrıca, Edirne'de yaptırılan Eskicami onun zamanında tamamlanmış (1413) ve buraya vakıf olmak üzere bir bedesten inşa ettirmiştir.

160 *İA*, V, 598-599)
161 *Lebensbeschreibung*, s. 27, 55.

MURAD II[162]

Osmanlı Padişahı (1421-1444, 1446-1451).
(Öİm. 855/1451)

Zilhicce 806'da (Haziran 1404) Amasya'da doğdu. I. Mehmed'in bir cariyeden olma oğludur. (H. Hüsâmeddin, Amasya Tarihi'nde [III, 180] annesinin Amasya âyanından Divitdar Ahmed Paşa'nın kızı Şehzade Hatun olduğu kaydedildi. On iki yaşına girince Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve Osmancık bölgelerini içine alan Rum vilâyeti beyliğiyle Amasya'ya gönderildi. Bir yıl sonra Amasya kuvvetleriyle Börklüce Mustafa İsyanı'nı bastırmak üzere Saruhan ve İzmir tarafına hareket emri aldı. O sırada babası Çelebi Mehmed Selanik'te Düzme Mustafa ile uğraşıyordu; Venedikliler Gelibolu'da Türk donanmasını yakmış, boğazı kesmişlerdi (29 Mayıs 1416). Bayezid Paşa, Amasya ve Sivas kuvvetleriyle isyanı bastırdı. Murad Amasya'dan ayrılınca bu bölgedeki Moğol göçebeleri (Kara Tatarlar) kargaşalık çıkardılar. Şehzade, Bayezid Paşa ile beraber tekrar Amasya'ya döndü. 820-824 (1417-1421) yılları arasında Rum (Amasya) sınırında Osmanlılara karşı önemli gelişmeler oldu. Şehzade Murad ve yeni atabeyi Rum beylerbeyi Hamza Bey, Samsun'u İsfendiyaroğlu'nun elinden aldılar (Samsun'un Cenevizlilere ait kısmı daha önce ele geçirilmiş görünmektedir; Neşrî, 1418'de Çelebi Mehmed'in başarısız seferiyle 1421'de Samsun'un fethini karıştırır).[163] Bu başarıdan az sonra Şehzade Murad ölüm döşeğinde olan babası tarafından Bursa'ya çağrıldı. Oraya gittiği zaman Çelebi Mehmed ölmüştü. Bizanslıların yanında bulunan Düzme (Düzmece) Mustafa'nın harekete geçmesi korkusuyla vezirler padişahın ölümünü gizli tutmuşlar ve yeniçerileri bir bahane ile Anadolu'ya geçirmişlerdi. Bursa'da erkân ve bir kısım yeniçeriler tarafından kendisine biat edilen Murad, Osmanlı tahtına çıktı (23 Cemâziyelâhir 824 / 25 Haziran 1421).

O sırada on yedi yaşında bulunan II. Murad, Çelebi Mehmed'in en büyük oğlu olup dört erkek ve yedi kız kardeşi vardı. Erkek kardeşleri Mustafa, Ahmed,

162 Bu madde için bkz. İnalcık, Halil, "Murad II", *TDVİA*, c. 31, s. 164-172.
163 Krş. *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, s. 21 vd.

Yûsuf ve Mahmud çelebiler idi. Ahmed babasının sağlığında ölmüştü. Mustafa on iki yaşında olup bir yıl önce Hamîd-ili sancak beyliğine gönderilmişti. Yûsuf sekiz ve Mahmud yedi yaşındaydı. Kardeş öldürme bir âdet şeklinde yerleşmiş olduğundan Mehmed Çelebi ölümünden önce çocuklarının hayatını korumak istemişti. Murad, Edirne'de Osmanlı tahtına geçecek, Anadolu Mustafa'ya kalacak, Yûsuf ve Mahmud Bizans imparatorunun yanına gönderilecekti. Buna karşılık imparator Çelebi Mehmed'in kardeşi Mustafa'yı serbest bırakmayacaktı. Murad, kardeşlerinin masrafları için imparatora her yıl para ödeyecekti.

II. Murad tahta çıktığında Bayezid Paşa vezîriâzam ve Rumeli beylerbeyi olarak devlet işlerini yürütüyordu. Bayezid Paşa, gelen Bizans elçilerine Yûsuf ve Mahmud çelebilerin teslim edilmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine II. Manuel Palaiologos, Limni'de sürgün bulunan Mustafa ile bir anlaşma yaparak onunla birlikte İzmiroğlu Cüneyd Bey'i serbest bıraktı ve on gemilik bir donanmayla, Dimitrios Leontarios kumandasında Bizans askerleriyle onları Gelibolu önüne çıkardı (Ramazan 824 / Eylül 1421). Bizans Mustafa'yı meşrû sultan tanıyordu. II. Murad'a karşı sadece Bizans değil, Anadolu'daki beylikler de ayaklanmıştı. Germiyanoğlu Yâkub Bey, onun sultanlığını tanımayarak Hamîd-ili sancak beyi olan Mustafa Çelebi tarafını tuttu. Hamîd-ili arazisi Karamanoğlu tarafından işgal edildi. II. Murad elçi gönderip yatıştırma siyasetine başvurdu ve durumu kabul etti. Çelebi Mehmed'in 1415'ten beri tâbiiyet altına aldığı Menteşeoğlu da ayaklandı ve bağımsızlığını ilân etti. Menteşeoğulları Ahmed ve Leys, babaları İlyas Bey gibi 1421'de bastırdıkları paraya Osmanlı padişahının adını koymadılar. Aydınoğlu ve Saruhanoğlu bu sırada bir kısım topraklarını tekrar ele geçirdi. II. Murad elçiler yollayıp Anadolu'daki beyleri himayesinde Çankırı, Kalecik ve Tosya'da yerleşmiş olan kendi oğlu Kasım Bey'i oradan çıkarmıştı. II. Murad, İsfendiyar Bey'e karşı kuvvet gönderdi. Sinop'a kaçan İsfendiyar Bey, diğer Anadolu beylerinin aracılığı ile barış yaptı (824/1421 sonbaharı veya kışı). II. Murad, Düzme Mustafa karşısında taht mücadelesi içinde bulunduğundan bu değişiklikleri kabullenmek zorunda kalmıştı.

Gelibolu'ya çıkan Mustafa Çelebi, ahali tarafından iyi karşılanmış, ancak Gelibolu Hisarı'nda Şah Melik Bey ona karşı çıkmıştı. Mustafa, Gelibolu kuşatmasını İzmiroğlu Cüneyd'e bırakarak kendisi Edirne'ye yürüdü. Onu her tarafta Yıldırım'ın oğlu ve sultan olarak tanıdılar. Mustafa'nın Edirne'ye girmesini önlemek için harekete geçen Bayezid Paşa, Sazlıdere'de karşısına çıktıysa da emrindeki Rumeli askerlerinin Mustafa Çelebi tarafına geçmesi yüzünden ona itaat etmek mecburiyetinde kaldı, ancak Cüneyd Bey'in tahrikiyle idam edildi. Mustafa Edirne'ye girdi, bu haber üzerine Gelibolu Hisarı da teslim oldu. Fakat Mustafa ile Cüneyd, daha önceki anlaşmaya uyup kaleyi Bizanslılar'a teslim et-

meye yanaşmadılar. Bu durumda Bizans ile II. Murad arasında bir yakınlaşma olduysa da anlaşma sağlanamadı.[164] Gelibolu geçidine ve donanmaya hâkim olan Mustafa Çelebi İstanbul Boğazı'nı da tutmuş bulunuyordu. II. Murad o zaman denizde bir müttefik buldu. Yeni Foça podestası Giovanni Adorno, Manisa şap madenlerinden kalan borçlarının affı karşılığında, II. Murad için gemi ve asker hazırlamayı taahhüt etti. Ceneviz yardımı II. Murad'ın başarısında önemli bir âmil olacaktır.

Mustafa, 26 Muharrem 825'te (20 Ocak 1422) 12.000 sipahi ve 5000 piyade ile Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçti.[165] Bursa yolunu ona kapatmak için Ulubat gölünün ayağı üzerindeki köprü yıktırıldı. Mustafa, Ulubat suyunun öbür tarafında kaldı. Onun 4000 kişilik bir kuvvetle yapmak istediği baskın, yeniçeriler tarafından sonuçsuz bırakıldı. O zaman Mihaloğlu Mehmed Bey uc beylerini II. Murad tarafına geçmeye teşvik etti. Cüneyd'e gizlice İzmir beyliği ve Aydın ili vaad edilerek kaçması sağlandı. İzmir beyliği ve bu son tedbir Mustafa'nın ordusunda bozguna yol açtı. Mustafa geri çekilince Hacı İvaz Paşa yapılan tahta köprüden yeniçerilerle geçip onun yaya askerîni, azeblerini kılıçtan geçirdi. Rumeli uc beyleri de gelip II. Murad'a itaatlerini arzettiler. Mustafa Gelibolu'ya geçmeyi başardıysa da II. Murad'ın, Ceneviz gemilerinin yardımıyla Gelibolu'ya geçmesine engel olamadı. Ardından Edirne'ye ulaştı, oradan Eflak taraflarına hareket etti; ancak Kızılağaç Yenicesi'nde yakalandı ve Edirne'de idam edildi (825 / 1422 kışı). Diğer bir rivayete göre ise Mustafa Eflak'a, oradan Kefe'ye kaçmayı başarmıştı.

II. Murad, bunun arkasından Bizans üzerine yürüdü (Recep 825 / Haziran 1422). elli günden fazla süren kuşatma sonuç vermedi. Kardeşi Küçük Mustafa (o zaman on üç yaşındaydı) Karaman ve Germiyan beylerinin yanına kattıkları bir kuvvetle gelip Bursa'yı kuşatmıştı. (Ramazan 825/Ağustos 1422). Bu durumda II. Murad İstanbul'a karşı son bir genel taarruz yapmış ve şehri kuşatmaya devam edecek bir kuvvet bırakarak Edirne'ye gitmişti. Onun başarılarından endişeye düşen Anadolu beylerinden yalnız Karaman ve Germiyanoğulları değil, İsfendiyar Bey de saldırıya geçip Mustafa'yı desteklemekte gecikmedi. Rumeli'de Candaroğulları'nın müttefiki olan Eflak beyi aynı zamanda saldırıya geçti. Venedik ve Macaristan da bu ittifakta yerini aldı. Küçük Mustafa vak'ası gerçekte II. Murad'a karşı yapılan genel saldırı hareketinin bir yönünü teşkil eder. Bursa'yı kuşatan Mustafa, II. Murad'ın gönderdiği Mihaloğlu kuvvetleri karşısında kaçıp İstanbul'a sığındı. İmparator ile görüşerek Silivri'ye geçti; fakat Rumeli askerî karşısında tekrar kaçıp Kocaeli'ne gitti. Oradan İznik'e gelince şehir ona

164 Dukas, s. 95.

165 *Notes et eztraits*, I, 316.

kapılarını açtı; Bursa ovasının bir kısmını da ele geçirdi. Bursalılar, bir taraftan II. Murad'a imdatçı gönderdikleri gibi diğer taraftan şehir büyüklerinden Ahî Yâkub ve Ahî Kadem'i rica için Mustafa'nın lâlâsı Şarabdar İlyas Bey'e yolladılar. Bunlar İlyas Bey'i Bursa kuşatmasından vazgeçirdiler. İznik'te yerleşen Mustafa'ya Anadolu'nun önemli bir kısmı itaat etmiş görünmektedir. II. Murad lâlâsı Yörgüç'ün ısrarı ile Bursa'ya gitmeye karar verdi. Önce Mihaloğlu gönderildi. Arkasından kendisi Bursa'ya geldi. Oradan hareketle İznik'i muhasara etti. Kış yaklaştığından Mustafa'nın kuvvetleri dağılmıştı. İlyas Bey, kendisine Anadolu beylerbeyliği verilmek suretiyle elde edilmiş, halk da tekrar II. Murad'a dönmüştü. Mihaloğlu İznik'i kuşattı ve şiddetli çarpışmalar oldu. Bir çıkış hareketi sırasında içeri dalan Mihaloğlu ağır şekilde yaralandı. Ele geçen İznik yağmaya uğradı. İlyas Bey'in getirip teslim ettiği Mustafa idam edildi (9 Rebîülevvel 826 / 20 Şubat 1423). II. Murad, İznik'i aldıktan hemen sonra Taraklı Borlu'ya kadar ilerlemiş olan İsfendiyar Bey kuvvetleri üzerine yürüyüp onun kuvvetlerini dağıttı. Küçük Mustafa'yı Bursa'ya gönderen Karamanlılardan Mehmed Bey ise Antalya'yı kuşattığı sırada kaleden atılan bir top güllesiyle vurularak öldü (Safer 826 / Ocak 1423). Karaman tahtı için çıkan iç mücadeleden II. Murad faydalandı ve tahta çıkmasına yardım ettiği İbrahim Bey'e bir anlaşma imzalattı. Karamanoğlu 1421'de babasının aldığı Hamîd-ili'ni bıraktı ve Osmanlı tâbiliğini kabul etti.

Macar yardımı ile Tuna üzerinde geçit yerlerinden saldıran Eflak beyi, II. Murad'ın Anadolu'daki başarılarını öğrenince iki oğlunu rehine gönderip barış istedi. Öte yandan Bizans'a karşı baskısı sürüyordu. Cemâziyelâhir 826'da (Mayıs 1423) Turahan Bey, Hexamilion (Kerme) surunu zaptederek Mora'ya girmiş, Selanik kuşatma altına alınmıştı. Venedik Bizans'ın ümitsiz durumundan faydalanıp bir anlaşma ile Selanik şehrinin idaresini devralınca (826/1423 yazı) yeni bir bunalım çıktı.

Venedik, Osmanlıların Selanik işgalini tanıması için bir taraftan yıllık haraç vermeyi (1500-2000 Duka) teklif ediyor, diğer taraftan Pietro Loredano kumandasında donanmasını Gelibolu karşısına gönderiyor, nihayet genel bir taarruz için İzmir Beyi Cüneyd, Eflak beyi ve Macar kralı ile ittifak hazırlıyordu. Osmanlılar, İstanbul'un da Venediklilere teslim edileceği endişesine kapıldı. Cenevizlilerin aracılığı ile II. Murad, Bizans imparatoru ile barış anlaşması imzaladı. İmparator yıllık 300.000 akçe haraç ödemeyi, Silivri ve Terkos hisarları hariç Marmara, Ege ve Karadeniz kıyılarında 1402'den sonra aldığı yerleri geri vermeyi kabul etti.

İzmir Beyliği'ni ve Aydın ilini ele geçiren, ancak Osmanlı tâbiliğini reddeden Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'ı tahrikten geri kalmadığı gibi Venedik

ile ilişkiye girdi; ona karşı 828'de (1425) Anadolu beylerbeyliğine tayin edilen Hamza Bey'in Halil Bey idaresinde sevkettiği kuvvetler onu Akhisar civarında Gülnas'ta yendi. (Hypsela) Kalesi'ne sığınan Cüneyd teslim olmak zorunda kaldı ve soyu sopu ile birlikte imha edildi. Osmanlılar o yıl yalnız İzmir ve Aydın-ili'ni zaptetmekle kalmadılar, Menteşeoğulları'nın ve Hamîdoğulları'nın Teke'deki kolunun topraklarını da ilhak ettiler. Bu sırada Venedikliler, Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen bir Düzme Mustafa'yı daha meydana çıkardılar. 828 (1425) baharında Selanik'ten yola çıkan Mustafa, Venedik donanması ile iş birliği yaptı. Kassandra ve Kavala Venediklilerin eline düştü. Böylece Osmanlı-Venedik savaşı (1425-1430) başlamış oluyordu. Ertesi yıl Osmanlılar kayıplarını giderdiler. Selanik'ten tekrar çıkan Mustafa'ya Pazarlı ve Sarıca Beyler karşı koydular. Savaş Arnavutluk'a da yayıldı. Osmanlılar burada Venedik'e ait Draç'ı (Dyrrachium) kuşattı. Zilhicce 828'de (Ekim 1425) Venedik ile Macarlar arasında Osmanlılara karşı ittifak görüşmeleri başladı.[166]

824'ten (1421) beri Eflak ve Sırbistan üzerinde Macar nüfuzu kuvvetlenmişti. II. Murad bu iki memlekette tekrar Osmanlı hâkimiyetini kurmaya çalıştı. Macar himayesinde olan Eflak Beyi II. Dan'ın yerine Radu'yu getirmek için 827'de (1424) Osmanlı uc kuvvetlerinin yaptığı harekâta karşı Macar Kralı Sigismund Orsova'ya geldi. Osmanlılar 1426'da Dan'ı ve Macar kumandanı Pippo'yu bozguna uğrattılar. Bir Sırp kaynağına göre Sofya'ya gelen II. Murad, Vidin'den Tuna'yı aştı ve Macarlar'a önemli kayıplar verdirdi. Sırp Despotu Stefan Lazarevic İşkodra, Drivasto, Dulcigno (Ölgün) gibi limanları zaptetmiş olan Venedik'e karşı 1421'den beri savaş halinde olup II. Murad ile dostluğa önem veriyor ve Arnavutluk'taki Osmanlı uc beyleri kendisine yardım ediyordu. Fakat, çok geçmeden Stefan, Venedik ile bir anlaşma yaptı (12 Ağustos 1423) ve bunu 1426'da tasdik etti. Onun her yıl Macar kralının yanına gitmesi ve Osmanlılara tâbiiyetini unutmuş görünmesi Edirne sarayının gözünden kaçmıyordu. 829'da (1426) Sırbistan'a giden Osmanlı elçisi onun Macaristan'dan dönmesini bekledi, ancak despot tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Sofya'da bulunan II. Murad, bir ordu yollayıp Alacahisar'a (Kruşevac) kadar memleketini yağmalattı. Despot hemen bir elçi göndererek Alacahisar'a kadar olan yerleri terkedeceğini, her yıl haraç vereceğini, Macarlar veya kendisi tarafından Osmanlı topraklarına tecavüz edilmeyeceğini bildirdi. Osmanlılar da Bosna'ya karşı kendisine yardım etmeyi kabul ettiler. Stefan, Srebrenicaya yürürken Osmanlı uc kuvvetleri de güneyden Bosna'ya girdiler ve Hırvatistan'a kadar ilerlediler. Stefan'ın ölümüyle (19 Temmuz 1427) onun mirası meselesi Sırbistan üzerinde Osmanlı-Macar mücadelesini birdenbire şiddetlendirdi. Stefan, despotluğu yeğeni Georg

166 *Notes et extraits*, I, 409.

Vulkovic'e (Vılkoğlu Brankovic) bırakmıştı. Fakat II. Murad, Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evliliğini öne sürerek kendisinin meşru vâris olduğunu söyledi. Bu arada Sigismund gelip Belgrad'ı işgal etti. Osmanlı kuvvetleri de Alacahisar ve Tuna üzerindeki Güvercinlik (Golubac) Kalesi'ni ve Macar adasını aldılar. O kış Macar kralı Güvercinlik'i kuşattıysa da, Vidin uc beyi Sinan'ın yaptığı baskın üzerine geri çekildi; kuvvetlerinin önemli bir kısmı Tuna'da boğuldu veya esir edildi. Yeni despot Vılkoğlu elçi gönderip Stefan ile padişah arasında yapılmış eski anlaşmayı yeniledi, ayrıca kızını padişaha zevce olarak vermeyi kabul etti. Osmanlılar Eflak'ta da üstün geldiler. Sigismund 830 (1427) ilkbaharında Dan ile birlikte tekrar Eflak'a girmiş ve Yergöğü'yü almıştı. Fakat ertesi yıl Osmanlı hücumları sebebiyle Dan, padişaha sadakatini arzetti.[167] Bundan sonra II. Murad ile Macar kralı arasında üç yıllık bir ateşkes imzalandı.

Devletin Tuna üzerinde meşgul olduğu yıllarda (1426-1428) Venedik yeni barış teklifleriyle Selanik işini kabul ettirmeye çalışmış, yıllık vergiyi 300.000 akçeye kadar çıkarmıştı. Bu sırada doğuda baş gösteren gelişmeler onları tekrar ümitlendirdi. Macar kralı ile ilişki kuran Karamanoğlu, Macarlar Güvercinlik'i muhasara ederken Anadolu'da harekete geçmiş, Beyşehri'ni işgal edip Şarabdar İlyas'ı esir almıştı.[168] Rumeli'den ayrılamayan padişah Hamîd-ili'ni Karamanlılara bırakmak zorunda kaldı. Venedik, Karamanlılar ile Kıbrıs Kralı Janus vasıtasıyla bir ittifak için ilişkiye girdi. Diğer taraftan Şâhruh'un büyük bir ordu ile Anadolu'ya doğru yürüdüğü haberi Timur devrinde olduğu gibi bütün Hıristiyanlık âleminde sevinçle karşılandı. Venedik 832'de (1429) savaşı şiddetlendirdi. Ağustosta Venedik Amirali Pietro Mocenigo, Gelibolu Limanı'na saldırdı; limanı kapatan duvarı yıktıysa da burayı alamadı. Gelibolu karşısında beş gemi bırakarak çekildi. II. Murad, Selanik'e karşı yine kesin bir harekete girişemeyip doğudaki gelişmeleri endişe ile izlemeye başladı, Şâhruh'a karşı onun ölümüne kadar (850/1447) mutedil bir siyaset güttü, Timurluları tahrik etmekten kaçındı, daima bağlılığını teyit etti. Şâhruh'a karşı cephe alan kuvvetler Karakoyunlular ile Memlûkler idi. Malatya ve Divriği'ye kadar Anadolu içine sokulmuş olan Memlûklerin de belli bir Anadolu siyaseti vardı. Onlar, Dulkadırlılarla Karamanoğulları'nı kendi himayeleri altında tutmak ve Osmanlıların birleştirme, doğuya doğru genişleme siyasetine karşı koymak istiyorlardı. 832'de (1429) Şâhruh ikinci defa büyük ordusu ile batıya doğru yürüdü. Müşterek tehlike karşısında Osmanlı-Memlûk ilişkileri dostane bir hal aldı. Bir yıl önce Altın Orda Hanı Uluğ Muhammed Han da II. Murad'a bir mektup göndererek Toktamış ile Bayezid arasındaki dostluğu anıyor ve Eflak Beyliği'ni ortadan kaldırmak için birleşme teklifinde bulunu-

167 Jorga, I, 392.
168 Âşıkpaşazâde, s. 107.

yordu.[169] Şâhruh'un Selmas Meydan Muharebesi'nde Karakoyunlu kuvvetlerini perişan etmesi (17-18 Zilhicce 832 / 17-18 Eylül 1429), önünde Anadolu ve Suriye yolunun açılması Memlûkler gibi Osmanlıları da kaygıya düşürdü. Ancak, Şâhruh'un Azerbaycan'dan Herat'a geri dönmeye karar vermesi onlara rahat bir nefes aldırdı.

II. Murad, Selanik meselesini çözmek için o kış hazırlıklarını tamamladı. Cemâziyelevvel 833'te bütün ordusu ile Selanik üzerine yürüdü. Beylerbeyi Hamza kumandasında Anadolu kuvvetleri de bu sefere katıldı. Venedik donanması yetişmeden 4 Receb'de sabaha karşı yapılan genel bir taarruzla kale alındı.

Osmanlılar Selanik'i fethettiği sırada Venedik Amirali S. Morosini, Epir sahillerinde oyalanıyordu. Şehrin düştüğü haberini alınca senato Arnavutluk'taki toprakları için de korkmaya başladı. Morosini'ye verilen talimatta barış görüşmeleriyle beraber Gelibolu'ya saldırabileceği bildiriliyordu. Şâhruh'un Azerbaycan'da bulunduğu haberi gelince (1430 baharına kadar Karabağ'da kalmıştır) Venedik Selanik'i geri alma ümidine kapılarak, oraya taarruz emri gönderdi. Morosini, Gelibolu'ya gelip Emîr Süleyman- Burgazı denilen hisarı kuşattı ve Osmanlılar'a önemli kayıplar verdirdi (833/1430 yazı). Venedik donanması Boğazlar'da Osmanlıların her türlü askerî ve ticarî gidiş gelişini durdurdu. Bunun üzerine Hamza Bey, Lapseki'de ilk barış kararlarını imzaladı (Şevval 833 / Temmuz 1430, tasdik tarihi 15 Zilhicce 833 / 4 Eylül 1430). Selanik ve civarındaki Osmanlı hâkimiyeti tanınıyor, buna karşı Arnavutluk'taki şehirlerle İnebahtı'da (Lepanto) Venedik hâkimiyeti yıllık 236 duka haraç karşılığında kabul ediliyor ve Boğazlar'da Türk gemileri için serbest gidiş geliş taahhüt ediliyordu.[170] Venedik, II. Murad ile barış yapınca hemen Ceneviz'e karşı savaşa girdi. Osmanlılar, eski müttefiklerine erzak ve gemi vererek her türlü yardımda bulundular. Osmanlı-Venedik ilişkileri bozuldu, savaşın yeniden başlama tehlikesi belirdi. Fakat, o sırada Osmanlılar Arnavutluk'ta önemli sorunlarla karşılaştılar; Venedik'in tarafsızlığı büyük önem kazandı. Osmanlılar, Arnavutluk'un güney ve merkez kısımlarında kendi idarelerini kurmuşlar, kuzeyde ve dağlık bölgelerde kabilelere dayanan Arnavut beylerini haraçgüzâr tâbiler olarak bırakmışlardı. Bunların içinde en kuvvetli kişi, Akçahisar (Kroya) kuzeyinde Yuvan-ili'nde hâkim bulunan İvan (Yuvan) Kastriota idi. Diğer Arnavut beyleri gibi o da yıllık tahsisat vaadi alınca Venedik tarafına dönmekten ve onlara hizmet etmekten çekinmedi. 1428'de Venedik himayesine girmişti ve oğlu İskender Bey, bir Osmanlı beyi sıfatıyla Venedik

169 Kurat, s. 6-16.

170 Metni için bkz. *Notes et extraits*, I, 526.

arazisine saldırırsa bundan kendini sorumlu tutmamalarını rica ediyordu.[171] Selanik'ten sonra Yuvan-ili'ne gelen Osmanlı kuvvetleri ona tekrar boyun eğdirdiler. Aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi Sinan, Epir'de Toccolar arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanarak Yanya ve havalisini ilhak etti. Carlo Tocco, despotluğun kalan kısmında (merkezi Arta) Osmanlılara yıllık haraç ödemeyi kabul etti (1430). Osmanlılar, bu önemli fütuhattan hemen sonra bölgede 835'te (1431-1432) yeni bir tahrir yaptılar. Arnavutluk'ta köylerin tımar olarak taksimi esnasında mukavemetler görüldü. Âsilere karşı hareket eden Evrenosoğlu Ali Bey bir boğazda pusuya düşürülerek ağır kayıplara uğratıldı. Osmanlılar bu isyanı Venediklilerin tahrik ettiğini tahmin edip ihtarda bulundular. Bizzat II. Murad, Serez'e gidip harekât sahasına yakın bulunmak istedi (836/1432-1433 kışı). İsyan bastırıldı. Venedik Senatosu, âsilere yardım edilmemesi için Arnavutluk'taki makamlara emir göndermişti. O zaman dağlara sığınan Arnavut âsi senyörleri Macar kralı ile ilişkiye girdiler. Kral, Balkanlarda Osmanlılara karşı yeni bir müttefik bulduğuna inanarak onları teşvik etti. Hatta 838'de (1435) yanında bulunan Osmanlı saltanat iddiacısı Kosova'da idam edilen Şehzade Yakub'un oğlu Dâvud Çelebi'yi gizlice Arnavutluk'a soktu. Bu suretle Osmanlıları yarım yüzyıl uğraştıran Arnavut meselesi ortaya çıkmış oldu.

1431'de Macarlarla mütareke sona ermişti. Sigismund'un elçisi sultandan, kralın Bosna, Sırbistan, Eflak ve hatta Tuna Bulgaristan'ı üzerinde üstün hâkimiyetinin resmen tanımasını istedi. II. Murad, bu istekleri sert bir şekilde reddetti. Macarlar, Balkanlarda mücadele için hazırlığa geçtiler. Kralın yanında II. Murad'a karşı kullanmak üzere saltanat iddiacıları toplanmıştı. Bunlar Osmanlı şehzadesi Dâvud Çelebi'den başka Yanya üzerinde hak iddia eden Memnon Tocco, Bulgar tahtını isteyen Frujin idi. 1434'te Bosna Kralı II. Tvrtko ve Sırp Despotu Vılkoğlu Georg, Sigismund'un yanına geldiler. Aslında Sırp despotu, 1433'te kızı Mara'yı II. Murad'ın zevcesi olarak büyük bir çeyizle (400.000 duka) Edirne'ye göndermiş, oğlu Gregor, uc beyi İshak Bey'le İşkodra'ya kadar ilerleyerek Venediklilere karşı Zeta'da eski iddiaları gündeme getirmişti. Despotun Osmanlılara bu kadar bağlı olduğu bir sırada Macarlara iltihakının sebebi tamamen belli değildir. Bunda defterdar Fazlullah'ın önemli etkisi olmuş görünmektedir. Semendire'yi inşa ve tahkime izin vererek Sırp despotuna yumuşak davrandığı iddia edilen Sarıca Paşa azledilmiş, amansız fetih ve savaş taraftarı Fazlullah devletin siyasetine hâkim olmuştu. Kral II. Tvrtko'ya gelince; onun toprakları Osmanlı akınlarına uğramıştı. 1435'te Eflak'ta sadık bir Osmanlı tabii olarak ölen Aldea'nın yerine Macar yardımı ile I. Vlad Drakul geldi. II. Murad, Osmanlılar aleyhine bozulan dengeyi sağlamak için harekete geçti. Uc beylerini Eflak ve Erdel üzerine gönderdi (839/

171 *A.g.e.*, I, 474 vd.

1436). Fakat, bu sırada Anadolu'da durum tekrar karıştığından harekâta devam edilemedi.

838'de (1435) Şâhruh'un tekrar batıya hareketi Macarlarda ve Osmanlılara bağlı memleketlerde heyecan uyandırdı. Şâhruh, bütün Anadolu hükümdarlarını kendi himayesi altında göstermek istiyordu. Zilhicce 838'e (Temmuz 1435) doğru Karayülük ve oğullarına, Dulkadırlı Nâsırüddin Mehmed'e, Karamanoğlu İbrahim Bey'e ve nihayet II. Murad'a hil'atlar gönderip kendi memleketlerinde onun nâibleriymiş gibi bu hil'atları giymelerini istedi. Osmanlı sultanının hil'atı giymesi ve Şâhruh'a tâbi görünmesi Mısır sultanının canını sıktı. Zira, Timurlulara karşı Anadolu'da en güvenilecek kuvvet Osmanlılar idi. Bu sırada Karakoyunlu İskender'i takip eden Timurlular, Osmanlı sınırında durdular. Tokat'a sığınan İskender bir süre burada kaldı. 839 (1436) baharı gelince, Osmanlılar bu tehlikeli misafirden bir an önce kurtulmak istediler. Şâhruh, bütün Anadolu hükümdarlarına İskender'i kendi topraklarına kabul etmemeleri ihtarında bulunmuştu. Şâhruh tehlikesi kalkınca Osmanlılar, Kayseri'yi ele geçirmiş olan Karamanoğlu'na karşı Dulkadırlıları desteklediler. Cemâziyelâhir 840'ta (Aralık 1436) Karaman kuvvetleri Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'yı sıkıştırdılar (İbn Hacer, II, vr. 197ª). Bunun üzerine II. Murad, Dulkadırlılarla beraber doğudan ve batıdan Karaman ülkesine saldırdı. Tokat'tan gelen bir Osmanlı ordusu Dulkadırlı Süleyman ile birlikte Kayseri'yi kuşatırken II. Murad, Rumeli ve Anadolu kuvvetleriyle Akşehir'e girdi (Ramazan 840 / Mart 1437). Karaman kuvvetleri mağlûp edilerek Konya, Beyşehir (Beyşehri) ve bütün Hamîd-ili ele geçirildi. Taş-ili'ne sığınan İbrahim Bey, Osmanlı kuvvetleri tarafından orada da takip edildi. Bunun üzerine Karamanoğlu İbrahim Bey, Mevlânâ Hamza'yı ve Murad'ın kız kardeşi olan karısını gönderip barış istedi. II. Murad Konya halkını Karahisar'a sürmekten vazgeçtiğini, Hamîd-ili arazisini yanında bulunan İbrahim'in kardeşi Îsâ'ya verdiğini bildirdi (muahede tarihi Zilkade 840 / Mayıs-Haziran 1437).[172] Karamanoğlu Îsâ Bey, kardeşine karşı başarılı olamayarak maktul düştü. Osmanlılar Akşehir, Beyşehir ve yöresini muhafaza ettiler.

Macar Kralı Sigismund'un ölümü (9 Aralık 1437) ve Macaristan'da taht için mücadelenin başlaması üzerine II. Murad, 1437'den sonra üç yıl içinde Sırp Despotluğu'nu tamamıyla ortadan kaldırmayı ve Eflâk'ta hâkimiyet kurmayı başardı. Sigismund'un ölümünün ilk sonucu Eflak Beyi Drakul'un oğullarını Edirne'ye getirip rehine bırakarak Osmanlı tâbiiyetini kabul etmesi olmuştur. 1438 yılında II. Murad, bizzat büyük bir ordunun başında Macaristan'a sefere çıktı. Sefer sırasında II. Murad Tuna'yı aşarak Erdel'in merkezi Zibin önlerine

172 Bkz. *a.g.e.*, II, vr. 199ª

gelmiş, on beş gün kadar burayı kuşatmış, etrafa akıncılar göndermiş, ardından Eflak'a girmiş, oradan Edirne'ye dönmüştü. II. Murad seferde Macarlardan hiçbir karşılık görmedi. Bu durumda Sırbistan'ın ve Eflak'ın işgali mümkün görünüyordu. Drakul ile Vılkoğlu Edirne'ye çağrıldılarsa da gelmediler. II. Murad, Şevval 842'de (Mart 1439) Sırbistan'ı ele geçirdi ve despotun merkezi Semendire'yi zaptetti.

Vılkoğlu daha önce burasını oğlu Gregor'a bırakıp Macaristan'a kaçmıştı. Segedin'de küçük bir orduyla bekleyen yeni Macar Kralı Albert hiçbir yardımda bulunamadı. Osmanlı kuvvetleri aynı yıl Üsküp uc beyi İshak Bey, oğlu Îsâ Bey idaresinde Bosna kralının merkezi Yayca'yı almaya çalıştı. Kral Turtko yılda 2500 altın haraç vermeyi kabul etti. Nihayet 844'te (1440) II. Murad, Sırp mirasının Macarların elinde kalan kuvvetli noktası Belgrad Kalesi'ni de zaptetmeye çalıştı. Altı ay süren kuşatma bir sonuç vermedi. İlk defa Türklere karşı kullanılan tüfek ateşi bu başarısızlığın âmillerinden biri gibi görünmektedir. Ancak, o yıl yeni Rumeli Beylerbeyi Şehâbeddin Şahin Paşa önemli gümüş madeni merkezi olan Novoberda'yı (Novobrdo) ele geçirdi.

Belgrad başarısızlığı II. Murad için bir dönüm noktası oldu. Îsâ Bey Bosna'dan çıkarıldı. Macarlar, Yanko'nun idaresinde Osmanlı kuvvetlerine karşı başarılı harekâtta bulundurlar (845/1441). Sırbistan uc beyi Mezid Bey pusuya düşürüldü. Ertesi yıl, Şehabeddin Paşa'nın ordusu yukarı Yalomitza'da baskına uğrayıp dağıtıldı. Bu yenilgiler Hıristiyan âleminde Türklere karşı bir haçlı seferi açma şevkini uyandırdı. Yanko'nun zaferi Venedik'te büyük merasimle kutlandı.[173] Osmanlı baskısı altındaki Bizans da yeni ümitlere kapıldı. Daha 1437'de imparator, bütün yüksek Ortodoks rahiplerini yanına alarak Katolik kilisesiyle birleşme işini görüşmek için Avrupa'ya gitmiş, Floransa Konsili'nde kilise birliğini imzalamış, bir Haçlı seferi düzenlenmesini planlamıştı.

Osmanlılar Floransa Konsili'ni kaygıyla karşılamış, imparator İstanbul'a döner dönmez, II. Murad elçilerini gönderip güvence istemişti.[174] 1442'de imparatorun temsilcisi Janaki Torzello, İtalya ve Macaristan saraylarına giderek Haçlı tasarısının bir an önce uygulanması için büyük faaliyet gösterdi. Bizans imparatoru Karamanoğlu ile de temasta idi. Erdel'deki bozgun haberini alan Karamanoğlu İbrahim Bey, Akşehir ve Beyşehir üzerine yürüdü (846/1443). II. Murad, hemen kapıkulu askerîyle harekete geçti. Diğer taraftan Amasya kuvvetleriyle şehzade Alâeddin yürüdü. Bu defa Osmanlılar, Konya ve Lârende dâhil Karaman İli'ni yağma ve tahrip ettiler; ancak Rumeli'deki durumu göz önüne alan II. Murad barış imzaladı ve Edirne'ye döndü.

173 Jorga, I, 428.
174 Ducas, s. 215.

Büyük kısmı tımarlılardan oluşan Osmanlı ordusunun sonbaharda dağıldığını iyi bilen Yanko (Hunyadi Jânos), yanında Sırp despotu ve yeni Macar Kralı Ladislas olduğu halde Tuna'yı aştı (Recep 847 / Ekim 1443); Rumeli kuvvetlerini bozarak Niş ve Sofya'yı aldı, Meriç vadisine yol veren son Balkan geçitlerine dayandı. II. Murad, bunları Zlatica / Zlatitsa (İzladi) geçidinde karşıladı ve durdurdu (1 Şaban 847 / 24 Kasım 1443). Macarların Balkan içlerine kadar ilerlemesi Batı'da olduğu gibi Balkanlar'da ve Anadolu'da yeni hareketlenmelere yol açtı. İskender Bey, kaçıp Arnavutluk'a koşmuş, isyanı alevlendirmişti. Güney Arnavutluk'ta Araniti tekrar faaliyete geçti. Bu sırada II. Murad'ın çok sevdiği ve güvendiği oğlu Alâeddin Ali Çelebi'nin Amasya'da öldüğü haberi geldi. Bu haber Murad'ı çok sarstı. Padişah, Macarlar'a karşı gerektiği şekilde savaşmamış ve dağılıp gitmiş olan uc kuvvetlerinin büyük beyi Turahan Bey'i yakalatıp Tokat'a hapse gönderdi. Devletin siyasetini idare eden Çandarlı Halil Paşa, her tarafta fedakârlıklarda bulunarak barış sağlamaktan başka çare göremiyordu. Anadolu'da Karamanlılar tekrar harekete geçmiş, Sivrihisar, Beypazarı, Ankara ve Karahisar'a kadar ilerlemiş, Akşehir ve Beyşehir bölgesini işgal etmişti (848/1444 baharı).

II. Murad, bir mütareke için Macarlarla temasa geçmişti. Sırp despotunun kızı padişahın karısı Mara Sultan bunda önemli rol oynadı. Macar kralı ile Yanko ve despotun elçileri Edirne'ye gelerek bir anlaşma yaptılar. (848 / 12 Haziran 1444). Sırp Despotluğu, 1427'de Stefan'ın ölümündeki haliyle (Güvercinlik dâhil) Vılkoğlu'na geri verilecek, her iki taraf Tuna'yı aşmayacak, Bulgaristan üzerinde padişahın hâkimiyeti tanınacak, Eflak beyi padişaha tâbi olmaya devam edecek, vergi verecek, kendisi padişahın yanına gitme görevinden affolunacaktı.

Bu tarafta barışı sağlama aldığına inanan II. Murad, kapıkulu ile Karamanlılara karşı Anadolu'ya geçti. Karaman'ı istilâya girişmeyip Bursa Yenişehri'nde İbrahim Bey'in elçileriyle bir "sevgendnâme" imzaladı. İbrahim Bey, Murad Bey ve oğlu Mehmed Bey'e her yıl oğlunu bir kuvvetle göndermeyi taahhüt ediyordu. II. Murad, 1438'de aldığı yerleri (Beyşehir, Seydişehir, Oklukhisarı, Akşehir) İbrahim'e geri veriyordu.

II. Murad, böylece batıda ve doğuda aldığı önemli yerlerden çekilmiş oluyor, fakat devleti tehlikeli durumdan kurtararak her tarafta barışı sağladığına inanıyordu. Bu inançla Cemâziyelevvel 848'de (Ağustos 1444) Mihalıç'ta kapıkulu ve beyler önünde oğlu II. Mehmed lehine resmen tahttan indi ve Bursa civarında kendisini zuhd ve takva hayatına verdi. Son olaylar, büyük oğlunun ölümü, uc beylerinden gördüğü muhalefet kendisini bu karara sevketmiş olmalıdır. Çağdaş kaynaklar onu duygusal, iyi kalpli, tasavvufa, sanata ve ilme meraklı olduğu kadar azimli bir şahsiyet olarak tasvir eder. Fakat, II. Murad eğlenceye ve içki içmeye fazla düşkündü.

II. Murad'ın, tahtını on iki yaşında bir çocuğa bırakarak çekilmesi devleti ağır bir bunalıma sürükledi. Devlet içinde Çandarlı Halil Paşa büyük bir kudret kazandı. Diğer vezirler, bilhassa Şehâbeddin ile II. Mehmed'in lâlâları Zağanos ve İbrahim ona karşı cephe aldılar. Haçlı taarruzu her zamankinden daha ağır bir şekilde kendini gösterdi. Bizans imparatoru, Venedik, papalık ve Yanko Türklere karşı kesin darbeyi vurmanın tam zamanı olduğunu düşünüyordu. II. Murad, despota topraklarını iade ettiği ve anlaşma maddelerini yerine getirdiği halde onlar, Macar kralına Segedin'de verdiği yemini bozdurdular. 4 Ağustos 1444'te kral Türklere karşı Haçlı seferine çıkacağını teyit etti. Bu şartlar altında Edirne'de halk telâşlanmaya ve ileri gelenler Anadolu'ya kaçmaya başladı. O yaz Rumeli'yi ayaklandırıp tahtı küçük Mehmed'in elinden almak üzere saltanat iddiacısı Orhan Çelebi İstanbul'dan çıkarak İnceğiz'e geldi. Orada tutunamayınca Dobruca'ya çekildi. Şehâbeddin Paşa'nın sıkı takibi neticesinde hiçbir başarı kazanamadan tekrar İstanbul'a kaçtı.[175] Macarların Tuna'yı aştığı gün Edirne'de Hurûfî katliamı yapıldı ve bedestenle 7000 evi kül eden büyük bir yangın çıktı. 4-8 Cemâziyelâhir 848'de (18-22 Eylül 1444) Tuna'yı aşan Macar-Eflak ordusu Kuzey Bulgaristan üzerinden Varna civarına kadar sokuldu. Ayrıca, kuvvetli bir Venedik donanması Gelibolu Boğazını kesmiş, ancak Sırp despotu tarafsız kalmıştı. Edirne'de savunma hazırlıkları yapılırken diğer taraftan II. Murad'a adam gönderildi. Kırgın hükümdar gelmek istemediyse de ısrar üzerine hareketa geçti, süratle Edirne'ye yetişti. Şehâbeddin ile Zağanos onu Edirne'de bırakmak ve II. Mehmed'i ordunun başına geçirmek istediler. Nihayet Halil Paşa'nın ısrarıyla II. Murad başkumandan olarak hareket etti. II. Mehmed ise resmen padişahlığı muhafaza ediyordu.

Çandarlı Halil Paşa, Murad'a daima gerçek padişah muamelesi yapıyordu. Fakat Murad, İstanbul'daki taht iddiacısına karşı oğlu Mehmed'in durumunu sarsmak istemedi. Edirne'de kısa bir süre kalıp Manisa'ya döndü. Aydın, Menteşe ve Saruhan illerinin geliri kendisine tahsis edildi. Varna'dan sonra memlekette nüfuz ve iktidarı tekrar kurulmuş olduğundan Manisa'da bir padişah gibi yaşıyordu. Bu dönemde Çandarlı ile rakipleri arasında mücadele şiddetlendi. II. Mehmed'i Bizans, Sırp despotu ve Anadolu beylerine karşı sert bir siyaset takibine teşvik eden Zağanos ve Şehâbeddin paşalar Murad'ın müdahalesine sebep oldular.

Dış tehlike bütünüyle ortadan kalkmamıştı. Macarlar, Tuna üzerine harekete geçtiler. Onlarla iş birliği yapan Eflak beyi Yergöğü'yü ele geçirdi. Osmanlı tahtında hak iddia eden Dâvud Çelebi, Dobruca'ya çıkarıldıysa da bir şey yapamadı. Bu sırada bir yeniçeri isyanı patlak verdi. Görünüşe nazaran Halil Paşa'nın tahrik

175 *Ag.e.*, s. 37-38.

ettiği isyan genişledi; isyancılardan bir kısmı İstanbul'daki taht iddiacısı Orhan'ın yanına gitme tehdidinde bulundu. İsyan halkın yardımıyla bastırıldı. II. Murad'ın tekrar saltanat tahtına gelmesi devletin iç ye dış güvenliği için gerekli görülüyordu. Halil Paşa, onu gizlice tahta çağırdı. II. Murad, 8 Safer 850'de (5 Mayıs 1446) Manisa'dan acele yola çıktı. Ardından, belki Edirne'deki isyan sebebiyle fikrini değiştirerek Bursa'ya geldi. Ağustos sonlarında oğlunun haberi olmaksızın Rumeli'ye geçip Edirne'ye ulaştı. II. Mehmed'e tahttan babası lehine vazgeçtiğini söylettiler. Zağanos ve Şehâbeddin paşalar bu değişikliği istemiyordu. II. Murad, iki yıllık bir aradan sonra tekrar saltanata geçmiş oldu; Mehmed veliaht sayıldı. Zağanos ve Şehâbeddin paşalar onunla birlikte Manisa'ya gönderildi.[176]

II. Murad tahta çıkınca ilk olarak, yeni Haçlı taarruzlarına cesaret veren Arnavutluk isyanını bastırmak, Eflak voyvodası ile mora despotunu itaat altına almakla uğraştı. Mora'ya sefer yaparak 8 Ramazan 850'de (27 Kasım 1446) Hexamilia (Kerme) suru önünde göründü. Surlar ele geçirilip yıkıldı (21 Ramazan/ 10 Aralık). Akıncılar yarımadanın her tarafına yayılırken kendisi Petras ve Klarentza'ya kadar ilerledi, oradan Edirne'ye döndü. Paleologlar, tekrar Osmanlı tabiiyetini tanıdılar. Türklerin yeniden güçlendiğini gören Eflak Beyi I. Vlad Drakul, padişahla anlaşmak istediyse de Yanko tarafından öldürüldü (851/1447). Papa ve Macar kralı ile ilişkiye geçip yardım alan İskender Bey, Arnavutluk yolu üzerinde Kocacık Hisarı'nı (Svetigrad) ele geçirmişti. Onun Venedik ile arasının açılması üzerine 852 (1448) yazında II. Murad, büyük bir ordu ile Arnavutluk'a gelerek Kocacık Hisarı'nı geri aldı; fakat az sonra Yanko'nun Arnavutluk'a doğru yürüdüğü haberi alındı. Sofya'ya çekilen padişah ordusunu yeniden düzene soktuktan sonra Kosova ovasında onları karşıladı. Üç gün süren çetin bir muharebeden sonra Macarlar yenildi (18-21 Şaban 852 /17-20 Ekim 1448). Yanko, 1444'te olduğu gibi ateşli silâhlarla takviye edilmiş arabaların himayesinde (tabur cengi) çekilebildi. Sırplar bu defa da Macarlarla iş birliği yapmadılar ve Karamanlılar Murad'a askerî yardım gönderdiler. Yanko Kosova'ya doğru yürürken Eflak Beyi Dan oğlu Vladislav, Niğbolu'dan geçip Osmanlı topraklarına taarruz etmişti. 853'te (1449) yeni Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Bey Yergöğü'yü geri aldı.

854 (1450) yazında II. Murad, oğlu Mehmed'i yanına alıp Arnavutluk'a ikinci seferini yaptı. Bu defa Akçahisar'ı (Croia, Kruye) kuşattıysa da Yanko'nun tekrar saldırıya geçeceği söylentisi üzerine uzayan kuşatmayı kaldırarak kuvvetlerini geri çekti. O senenin kışında Murad'ın oğlu Mehmed'in Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlenmesi dolayısıyla Edirne'de muhteşem bir düğün yapıldı. Düğünün ardından II. Murad hastalanarak vefat etti (1 Muharrem 855/3

176 *A.g.e.*, s. 76-104.

Şubat 1451). Öldüğünde 48 yaşındaydı. 9 Cemaziyelevvel 850'de (2 Ağustos 1446) tanzim ettirdiği vasiyetnâmesinde, şöyle buyurdu ki: *"Bursa'da Merhum oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar... Üzerime bir çâr dîvâr türbe yapalar; üstü açık ola ki, üzerime yağmur yağa... Soyumdan sopumdan her kim ki, ölecek olursa benim yanımda komayalar, katıma getirmeyeler"* diye vasiyet ediyordu: ayrıca bütün kölelerini azat etmişti.

Çağdaş Arap tarihçisi İbn Tağriberdi'ye göre; *"Hükümdarlığı uzun sürmüş, yükselmiş, haşmet kazanmış, saadete ermiş ve Rum hükümdarlarının en büyüğü olmuştur. Cihaddan asla geri kalmamakla beraber eğlenceye ve zevke düşkündü. Halka karşı âdil olup, onların işleriyle yakından ilgilenirdi. Aynı zamanda cömert ve iyi huylu idi. Eğlence ve çalgı erbabını severdi. Bu hali civar memleketlerde yayılmış, her taraftan çalgıcılar onun yanına akın etmeye başlamıştı. Fakat, bir cihad haberi gelince derhal kalkar, her şeyi bırakırdı."*[177]

Dedesi Yıldırım Bayezid ve oğlu Fâtih Sultan Mehmed gibi fütuhatçı bir padişah olmayan II. Murad'ın barışseverliğinde, Çandarlıların ihtiyat siyaseti kadar siyasî şartlar da rol oynamıştır. Fakat, zamanında devlet tehlikeleri karşılayacak ve sonuçta ülkeyi genişletecek bir güce erişmiştir. Ducas, *"Bugün Gelibolu Boğazı'ndan Tuna'ya kadar olan yerlerdeki Türkler Anadolu'da bulunan Osmanlı tebaası Türklerden fazladır"* der.[178]

II. Murad devrinde, merkezde hakiki iktidarı ve merkezle eyaletler arasındaki ilişkileri belirleyen güçler ve şartlar sonraki devirlerden oldukça farklı idi. Gerçi Brocquiére padişahın çok kuvvetli olduğunu belirterek, *"Bildiğim hükümdarlar arasında Osmanlı padişahı tebaası tarafından en ziyade itaat gösterilen hükümdardır"*[179] demekteyse de onun iktidarını fiilen belirleyen güçler merkezde vezîriâzam ile kapıkulu, eyaletlerde ise uc beyleridir. II. Murad döneminde Çandarlıların devlet içinde üstün yeri kuvvetlenmiştir. Rebîülevvel 823 (Mart-Nisan 1420) tarihli Oruç Bey Vakfiyesi'ne göre, birinci vezir Bayezid, ikinci vezir Çandarlı İbrahim, üçüncü vezir Hacı İvaz paşalardı. Çandarlılar, Rumeli'de Çelebi Mehmed'in rakiplerine hizmet ettikleri için eski nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Çelebi Mehmed, Bayezid Paşa'ya güveniyordu. Bayezid Paşa, II. Murad tahta çıktığı zaman vezîriâzam ve Rumeli beylerbeyi olarak bütün devlet işlerine hâkimdi. Ulemâdan olan ve asker üzerinde doğrudan doğruya bir nüfuzu bulunmayan Çandarlı İbrahim, Hacı İvaz ile beraber Bayezid Paşa'dan kurtulmayı başardı ve vezîriâzamlığı ele geçirdi, ölümüne kadar (24 Zilkade 832 / 25

177 *el-Menhelü'ş-şâfi*, II. Vr. 215.
178 Decline, s. 83.
179 *Le voyage*, s. 273.

Ağustos 1429) bu mevkide kaldı. İkinci vezir mevkiine geçen Hacı İvaz Paşa da bertaraf edildi. Murad, Çandarlı İbrahim'in, ondan sonra Fazlullah Paşa'nın, en sonra da Çandarlı Halil'in etkisinde kalmış görünmektedir. Venedik belgelerine göre 1428 Ağustosu'nda İbrahim Paşa birinci, Mehmed Ağa ikinci vezir, Sinan Bey Rumeli beylerbeyi olarak devletin en nüfuzlu şahsiyetleri idiler. Çandarlı'nın ardından Amasyalı Mehmed Ağa (Hoca veya Koca Mehmed Paşa) vezîriâzam olmuştur (Şevval 833 /Temmuz 1430 tarihli II. Murad'ın imaret vakfiyesinde Hoca Mehmed Paşa vezîriâzam sıfatıyla vakfın nâzırı tayin edilmiştir). Raguza belgelerine göre 1431 Ekiminde Sarıca Paşa ikinci ve Halil Paşa üçüncü vezirdi. Mehmed Paşa, vakfiyelerine göre 1440'ta hâlâ vezîriâzam görünmektedir (5 Ramazan 843 / 9 Şubat 1440 tarihiyle Bursa'da tanzim ettiği vakfiyeleri). Bu devirde başlangıçta, Rum aslından olan Sarıca Paşa büyük nüfuz kazandı, fakat 1435 veya 1436'da azledildi. O sırada gaza ve fütuhat siyasetinin ateşli taraftarı olan Kadı Fazlullah'ın nüfuzu üstün geldi. Fazlullah 840'ta (1436-1437) divanda vezir olmuş görünmektedir. Ducas'a göre II. Murad onu birinci vezir (vezîriâzam) yapmış[180] ve o da Sırbistan ve Macaristan'a karşı savaş siyaseti izlemiştir. 846 yılı sonlarında (1443 başları) Çandarlı Halil'in birinci vezir ve Fazlullah'ın ikinci vezir olduğu tespit edilmektedir. 1443'te vezirler Halil ve Fazlullah paşalarla Fenârizâde Hasan Paşa idi ve bunların hepsi de ulema kökenden geliyordu. Halil Paşa, Mehmed ve Fazlullah paşalar azledildikten sonra 1453'e kadar mevkiini tam bir yetkiyle işgal etmiştir. 1446'da II. Murad, Halil Paşa'nın çabasıyla tekrar tahta çıktığı zaman Sarıca Paşa ikinci, İshak Paşa üçüncü vezirdi.

II. Murad devrinde uc beyleri devlet içinde önemli bir rol oynayacak kudret ve nüfuza sahipti. Başlangıçta Mihaloğlu Mehmed Bey, onun ölümünden (825/1422) sonra Paşa Yiğitoğlu Turahan Bey uc kuvvetlerinin başı oldu. Turahan Bey, Tırhala ve Yenişehir merkez olarak Yunanistan ve Mora'ya yapılan akınları idare ederdi. İkinci uc bölgesi başlangıçta Selanik'e karşı Serez ve Arnavutluk'ta Ergiri idi. Bu bölge Evrenosoğulları'ndan Ali, İsa ve Barak'a aitti. Ali ve İsa Beyler sırayla Arnavut-ili uc beyi oldular. Üçüncü uc bölgesi Üsküp'tü. Burada Paşa Yiğit Bey'den sonra evlâtlığı İshak Bey, onun ölümünün ardından oğlu Îsâ ve Mustafa beyler hâkimdi. Bunların faaliyet alanı Sırbistan ve Bosna idi. İshak Bey akınlarını Hırvatistan'a ve Dalmaçya'ya kadar genişletti. Dördüncü bölgenin merkezi Vidin olup buradan Sırbistan, Macaristan ve Eflak'a karşı seferler yapılırdı. Niğbolu'da Fîruz Bey'in oğlu Mehmed Bey ve Silistre'de Gümülüoğulları faaliyetteydi.

Bu uc sancakları, eski Osmanlı geleneğini devam ettiren irsî ve yarı feodal bir yapıya sahipti. Uc beyleri padişaha ve merkezî kuvveti temsil eden beylerbeyine karşı

180 Decline, s. 126 vd.

gelmekten, saltanat iddiacılarını dahi desteklemekten çekinmezdi. İzlâdi Savaşı'nda Kasım Paşa'ya gerektiği şekilde yardım etmedikleri için padişahın emriyle Turahan Bey yakalanıp Tokat'a hapse gönderilmiş, fakat Varna Muharebesi'nden sonra mevkiine iade edilmişti. Murad uc beylerine hiçbir zaman güvenmedi. Bu dönemde Hıristiyan kuvvetlerinin gittikçe daha fazla ateşli silâhlar kullanması ve Yanko gibi güçlü bir düşmanın ortaya çıkması üzerine uc beyleri zaaflarını anlamışlar ve merkeze daha sıkı bağlanmak gereğini duymuşlardır. II. Murad'dan sonra onların 1420 yıllarındaki kudret ve nüfuzu tarihe karışmıştır.

Osmanlı ilim hayatı büyük bir ilerleme göstermiştir. Bu dönemde müftü ve kadı Molla Yegân'ın kişiliği hâkimdir. Fâtih Sultan Mehmed devrinin birçok üstadı, bu arada Hızır Bey ve Hatibzâde Tâceddin İbrahim onun yetiştirmelerindendir. Murad döneminde Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan birçok değerli ulemâ gelmiştir. Başlıcaları Molla Gürânî, Alâeddin et-Tûsî, Şerefeddin Kırîmî, Seydi Ahmed Kırîmî, *Bahrü'l-'ulûm* sahibi Alâeddin es-Semerkandî, Seydi Ali Arabî ve Acem Sinan'dır. Çoğu Seyyid Şerif el-Cürcanî'nin ve Sa'deddin et-Teftâzânî'nin talebeleri olup, bu iki üstat arasındaki ilmi tartışma konularını Anadolu'ya getirerek ilmî hayata canlılık vermişlerdir. Osmanlılar arasında tasavvufa eğilim kuvvetle devam etmekteydi. Bu devirde Zeyniyye ile Mevleviyye yüksek mahfillerde rağbet görmüştür. Bayramiyye de çok yayılmıştı. II. Murad'ın Hacı Bayrâm-ı Velî müridlerine vergi muafiyeti tanıması bu tarikatın yayılıp gelişmesine yardım etmiştir. 1438-1458 yılları arasında esir olarak Türkiye'de kalmış olan Fr. Georgius de Hungaria, II. Murad'ın dervişlerle sıkı ilişkisine temas etmekte ve dânişmendler, dervişler, sûfîler ve hurûfîler olarak dört dinî zümreden söz etmektedir. Bu dönemde Hacı Bayrâm hulefâsından Yazıcızâde ailesi Türk kültür tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediyye*'si ve Ali'nin Murad'a ithaf ettiği *Selçuknâme*'si devrin iki kuvvetli akımını temsil eden eserlerdir. Birincisinde tasavvuf, ikincisinde Oğuz geleneği belirmekte, her ikisi de o devir Türkçe nesrinin mükemmel örneklerini oluşturmaktadır. Bu dönemde hâkim olan Oğuz-Kayı geleneği daha ziyade pratik siyasî bir gayeye hizmet etmekte olup bu da Osmanlı hanedanını Timurlular karşısında yükseltmekte ve Türkmen çevrelerinde nüfuz sağlamaktaydı. II. Murad devrinde birçok eserin Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmesi Osmanlı Türk kültürünün gelişmesi bakımından önemli olmuştur; 1447'de bitirilebilmiştir. Caminin avlusunda yapılan Üç Şerefeli Medrese, Fâtih döneminde Sahn-ı Semân kurulduktan sonra da imparatorluğun yüksek medresesi mevkiini muhafaza etmiştir.

II. Murad, Bursa'da Simavlılar mahallesinde Muharrem 830'da (Kasım 1426) tamamlanmış olan camisinin etrafında bir zaviye ile bir medrese yaptırmış, bunların 22 Şevval 833 (14 Temmuz 1430) tarihli vakviyesi günümüze ulaşmıştır.

II. Murad'ın ve oğlu Aleddin'in türbeleri de buradadır. Bursa'nın bu köşesi Muradiye adını taşır. II. Murad büyük eserlerini Edirne'de yaptırmıştır. Tunca kenarında dârülhadisi inşa ettirdikten dört yıl sonra (vakfiyesi Şaban 838 / Mart 1435) Şeyh Sücâeddin Karamânî için mescit ve zaviye kurdurmuştur. Bu devrin büyük mimarî eserleri Yenicami ile (sonra Üç Şerefeli adını almıştır) Şerefeli Cami'de imparatorluk döneminin büyük cami tipinin ilk örneği görülür. II. Murad 1438'de Macaristan seferine çıkarken caminin temelini atmış, fakat bina ancak 1447'de bitirilebilmiştir.

Manisa Sarayı'nı inşa ettirdiği, Üsküp, Alacahisar, Selanik, Merzifon'da adını taşıyan camiler ve diğer hayratının bulunduğu belirtilir. II. Murad, muazzam eserleri dolayısıyla "abü'l-hayrât" (hayırların babası) unvanını kazanmıştır.

75b 188 — TİMÂR-ı HAMZA.

[K.] Mevkuf.

Karye-i Jibnede (جبنده) - hane 8. Hâsıl: 44

[K.] Müeyyed bu köy beğ-kulu Hızır'a verildi, yukarıda yazıldı.

Karye-i Ribek (ربك) - hane 4. Hâsıl: 20

[K.] با آخذ داده شد از زمرهٔ تیمار . aşağı İskenpar'da cem'olde.

Karye-i Olviri (اولیری) - hane 3. Hâsıl: 17

Cem'an ı kurâ 3, hane 15. **Hâsıl: 81**

189 — TİMÂR-ı OSMAN (*mürde*) ve Mahmud ve Hızır, Saruhan'lulardır. Mahmud il Hızır sürülüp gelmiş, Osman sürülügelen karındaşı ardınca kendü rızasiyle gelmi merhum Sultan zamanından beru yeyügelmişler, ellerinde merhum Sultan berâtı va

(Birer gulâm, kendüler cebelü)

[I. K.] منتقل کرده شد با برادرش الیاس نام ق اوائل شوال سنه ۸۶۲ در ادرنه

[III. K.] Gayrı yerde timâr oldu deyu bildirdiler.

Karye-i Karkanos (قرقانوس) - hane 45, bîve 2. Hâsıl: 2847;

[I. K.] Bu köyün ziyâdesi Zagancı beğ ma'rifetiyle İlyas'a verildi; fî evâsıtı Şevvâl sene 843, der Edirne.

[II. K.] Bu köy Pavle Kutlik oğlu İsa beğ yeğeni Ali'nin yukarı Sancak-begi kendü hâssından verdiği Vodiça (وديچه) adlu köyünle aşağı Muzakiya tevâbi'indeki İspolati (اسپولاتی) adlu köyün üzerine ber vechi mübâdele verildi; fî evâsıtı Şa'bı sene 854, der Akçahisar.

76a 190 — TİMÂR-ı KADI-i BELGRAD. bundan önden kadı olanlar yeyügelmi amma bir köyün bölüp gayrı kişiye vermişlermiş, sonra Klos (کلوس) adlu köyü nısfın 'ivaz vermişler, anı dahi alup gayrı kişiye vermişler.

(Cebelü 1)

Karye-i Baştraniy (باشترانی) - hane 9. Hâsıl: 82

Karye-i Peskopiye (پسقوپیه), vîrâne imiş, kadı şenletmiş- hane 5. Hâsıl: 21

Karye-i Livani (لیوانی) - hâssa: bâg 1, zeytun 4, draht-i meyva 13, hane 27, bîve 2. Hâsıl: 216

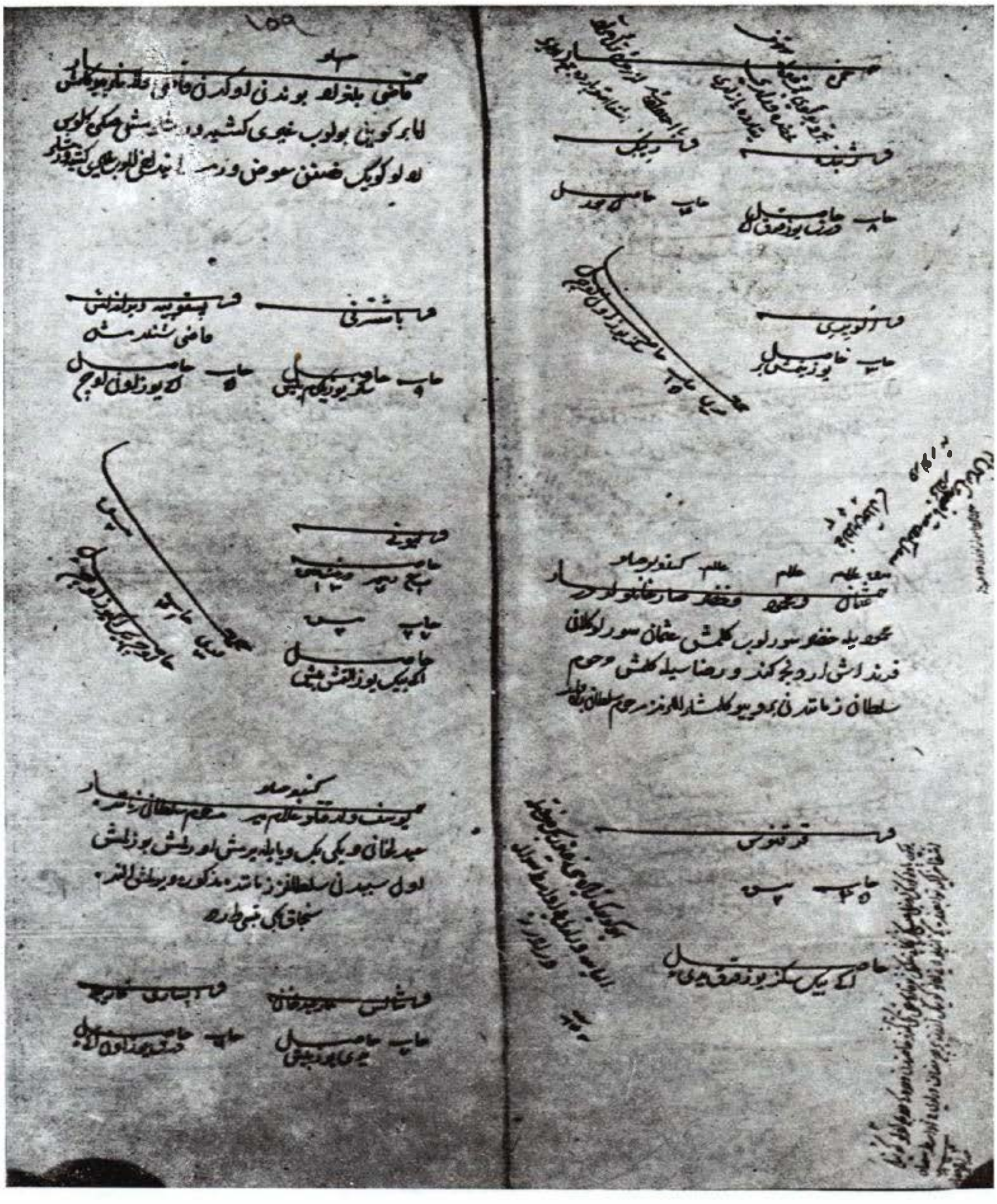
Cem'an ı kurâ 3, hane 41, bîve 2. **Hâsıl: 3203**

191 — TİMÂR-ı YUSUF veled-i Kutlu, gulâm-ı mîr, merhum Sultan zamanında İdilhan (عیدلحان) ve Yeñi-beg (یکی بك) ve Yabla (یابلا) yermiş, urulmuş, bozulmuş, sebebden Sultanımız zamanında mezkûre verilmiş, elinde Sancak-beği biti vardır.

(Kendü cebelü)

Karye-i Şales (شالس), timâr-ı İdilhan- hane 7. Hâsıl: 705

Karye-i İpsari (ایپساری), timâr-ı Yabla- hane 6. Hâsıl: 412a.

Varak 75 b — 76 a

Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defterî Sancak-i Arvanid, Yay. Halil İnalcık, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E. 6374; İbn Hacer, *Inbâ'ü'l-gumr*, Köprülü Ktp., nr. 1008, 11, vr. 187[b], 197[a], 199[a]; B. de la Broquiére, *Le Voyage d'outremer* (ed. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 181, 184, 207, 265, 273; Bedreddin el-Aynî, *'İkdü'l-cümân* (nşr. Abdür-râzık et-Tantâvî el-Karmût), Kahire 1409/1989, 206, 329, 333, 406, 484, 552, 631; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 649, 733-734, 747, 755, 778; a.mlf., *el-Menhelü'ş-şâfî*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3428, II, vr. 215[a], 415[a]; Ducas, *Decline and Fail of Byzantium to the Ottoman Turks* (trc. H. J. Magoulias), Detroit 1975, tür.yer.; G. Sphrantzes, *Chronicon minus. Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477* (ed. V. Grecu), Bucharest 1966, s. 64, 74-78; L. Chalkokandyles, *Historiae* (ed. E. Darko), Budapest 1922-1927, II, 102, 107, 110, 147; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevârîh* (trc. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1949, tür.yer.; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Giese), s. 93, 99, 107-120; Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 18, 51-53, 114; *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân* (nşr. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz), Ankara 1978; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), II, 557-683; a.e. (Taeschner), I, 154, 163-164; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân*, nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, tür.yer.; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 150, 153-156, 169, 195-212, 303-305; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279,1, 305-408; Sarı Abdullah Efendi, *Münşeât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3333, vr. 23[a]-28[a]; Zinkeisen, Geschichte, 1, 500-798; *Notes et extraits pour servir á l'histoire des croisades au XVe siecle* (ed. N. Iorga), Paris 1899, I, 312, 316, 324-325, 373-394, 409, 474 vd., 485-488, 505-526; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, I, 377-486; *Amasya Tarihi*, III, 180, 201; D. A. Zakythinos, *Le despotat grec de Moree*, Paris 1934, s. 193-196, 231-232; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 6-16; P. Wittek, Menteşe Beyliği (trc. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1944, s. 158; K. D. Merdjos, *Mnimeia Makedonikes İstorias*, Selanik 1947, III. kısım; Fr. G. de Hungaria, *Tractatus de Moribus condicionibus et nequicia Turcorium* (ed. A. B. Palmer. *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* içinde), XXXIV/1, London 1951, s. 44-68; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 203-299; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1954, s. 21-62; *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic* (ed. M. Braun), Gravenhage 1956, s. 58; Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 16-28, 33, 35-38, 52, 56, 59, 70-104, 206-207; a.mlf., "Murad II", *İA*, VIII, 598-615; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge 1993, s. 339-374; St. Stanojevie, "Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin", *Archiv für Slavische Philolagie*, XVIII, Berlin 1896, s. 409-470; B. Flemming, "The Reign of Murad II: A Survey (I)", *Anatolica*, XX, Leiden 1994, s. 249-267; J. H. Kramers, "Murad II", *E*[2] (İng.), VII, 594-595.

SUYUN ÖTEKİ YAKASINDA YENİ BİR VATAN

RUMELİ: GENEL BİR BAKIŞ[1]

Bizanslıların kendileri ve ülkeleri için kullandıkları Roımıioi, Romania kelimeleri İslâm dünyasında onların Rum, Doğu Roma imparatorluğu ülkesinin de "bilâdü'r-Rûm" veya "memleketü'r-Rûm" şeklinde tanınmalarına yol açmış, bu tabirler, Anadolu'nun Türk-İslâm hâkimiyeti altına girmesinden sonra Rum ismiyle Bizans idaresinde bulunmuş Anadolu'yu gösteren bir coğrafî ad olarak yaygınlaşmıştır. Batılı seyyahlar, XIII. yüzyılda Türklerin idaresindeki Anadolu'ya Turquemenie (Turquie) ve Bizans İmparatorluğu'na tâbi yerlere Romanie (Romania) diyorlardı. Nihayet bu tabir, daha ziyade Ortodoks Yunan mezhebinin hâkim bulunduğu Balkan yarımadasını ifade etmeye başladı. Osmanlı Türkleri, Balkanlar için Rum-ili adını Romanya'dan aldılar ve Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizanslılar'dan fethettikleri bölgeler için kullandılar. Yalnız Rum adı ise eski mânâsını muhafaza ederek Anadolu'da Selçukluların hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafî bir isim olarak kaldı. Rumeli, tarihî bir adlandırma olmasının dışında günümüzde İstanbul şehrinin, boğazın batısında kalan kesimlerinin adı olarak Rumeli Yakası şeklinde kullanılmakta, ayrıca bu yakada Rumelihisarı ve Rumelikavağı gibi semt adlarına, Boğaz'ın daha yukarı kesimlerinde Rumelifeneri gibi köy isimlerine rastlanmaktadır.

Bizans İmparatoru I. Iustinianos zamanında imparatorluğun kuzey sınırları Tuna ve Drava ırmakları idi. Osmanlı hükümdarları da I. Bayezid'den itibaren Tuna nehri güneyinde uzayan yarımadayı kendi hâkimiyet sahaları şeklinde düşündüler ve Ege denizi adalarını (Eğriboz, Midilli, Rodos) aynı coğrafî-siyasî sınırlar içine soktular. II. Murad, Macaristan ile 1444'te yaptığı anlaşmada Macarların Tuna'yı aşmayacağına dair söz alırken açıkça bu geleneği takip etmekteydi.

Anadolu Türklerinin Balkanlar'da ilk yerleşmesi H. 660 (1262)'ta Selçuklular'dan II. İzzeddin Keykâvus'un Bizans'a kaçıp sığınması hâdisesiyle alâkalıdır. İmparator

1 Halil İnalcık, "Rumeli: Genel Bir Bakış", *Doğu Batı, Makaleler II*, 2.b., Doğu Batı Yay., Anlara 2009, s.111-120.

VIII. Mikhail Palaiologos ona ve askerlerine yerleşmek üzere Dobruca ilini tahsis etti. Bunun üzerine Anadolu'dan kendisine taraftar olan bir göçebe Türk grubu Sarı Saltuk Baba ile beraber Dobruca'ya geçti ve otuz kırk oba ile iki üç kasaba oluşturdu. Babadağ kasabasını İbn Batuta 1330 tarihlerinde zikreder. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Hanı Berke ve ondan sonra Emir Nogay, Balkan işlerine yakından müdahale ettiler ve Dobruca'daki Müslüman Türkleri himayeleri altına aldılar. Aşağı Tuna üzerinde Sakçı (İsakça) bu tarihlerde bir Müslüman şehri ve Emîr Nogay'ın bir karargâhı olarak zikredilmektedir. Nogay'ın ardından Altın Orda Hanı Tohtu, Sakçı'ya oğlu Tukal Boğa'yı yerleştirdi. Nogay'ın oğlu Çeke'yi (Çaka) öldüren Bulgarlar, Dobruca Türklerini rahatsız etmeye başladı. Bunun üzerine Dobruca Türklerinden bir kısmı 1307-1311 yılları arasında Anadolu'ya döndü; kalanlar ise Hıristiyanlığı kabul etti. 1365 yılına doğru Dobruca'da Balık ve kardeşi Dobrotiç idaresinde kurulmuş olan Dobruca Despotluğu'nu bu Türkler ile Hıristiyan Kumanların kurdukları kuvvetle ileri sürülebilir. Despotluğun merkezi başlangıçta Kalliakra, Osmanlı Türkleri geldiği sırada ise Varna idi. Batı Anadolu'yu fetheden Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve Karesi beyleri donanmalarıyla Ege denizini geçerek Balkanlara akınlar yapmaya başladı. Bu akınların en tanınmış kahramanı Aydınoğulları'ndan Gâzi Umur Bey'dir (ölm. 1345). Bu sırada Balkanlarda istimalet (fethedip haraca bağlama) siyaseti takip edilmiştir. Âşıkpaşazâde, *"Onlar bu yerlerin kâfirlerini incitmediler, içinden birkaç bellice kâfirlerini tuttular. Cimbi kâfirleri bu Gâziler ile müttefik oldular"* şeklindeki ifadeleri bu durumu yansıtır.[2] Osmanlılar, Rumeli fütuhatında bu siyasete daima sâdık kaldılar. Uclarda gazâ akınları sürerken devlet kendi himayesine giren Hıristiyanları ve özellikle köylü ahaliyi korumaya ve kendi tarafına kazanmaya çalışıyordu. Yerel Hıristiyan derebeyler bertaraf ediliyor, karşı koymadıkları takdirde bunlar da Osmanlı askerî tımar kadrolarına alınıyordu. II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devirlerinde dahi Rumeli'de eski Bizans tımar (pronya) topraklarında Osmanlı tımar sipahisi olarak bırakılmış Hıristiyan asker ailelerine rastlanır. Yine, Duşan idaresinde eyaletlerde "voynik" (savaşçı) adı altında görülen küçük arazi sahibi askerler Osmanlı devrinde de "voynuk" adıyla yeni devletin askerî kadrolarında muhafaza edildi. XV. yüzyılda bunlar Makedonya, Tesalya ve Arnavutluk'ta aynı isimle önemli bir miktara varıyordu. Tuna üzerinde kalelerdeki martoloslar ve "eflâk" adı altında askerî nizama tâbi Hıristiyan göçebeler de kendi beyleri idaresinde Osmanlı askerî kadrosuna alındı. Bu siyaset Osmanlıların Rumeli'de yayılışını kolaylaştırdı. Fakat asıl Ortodoks kilisesini korumaları ve onlara kolaylık sağlamaları Osmanlı idaresinin geniş halk kitleleri ve köylü sınıfı tarafından benimsenmesini sağladı. Bu faaliyetler Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu'nun,

2 Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 123

Bulgar Çarlığı'nın ve Duşan İmparatorluğu'nun parçalandığı bir döneme rastlar. O sırada derebeylik âdetleri Balkanlar'da yerleşmeye ve merkezî kuvvetin yokluğu dolayısıyla derebeylik yayılmaya başlamıştı. Osmanlıların "tekfur" adı altında gösterdikleri bu mahallî senyörler toprağı daha sıkı bir şekilde şahsî kontrolleri altında tutmaya çalışmaktaydılar. Osmanlılar, önce ziraat topraklarını mîrî arazi olarak tamamıyla devletin kontrolü altına sokup mahallî derebeyliğe son verdiler; angaryaları sistemli bir şekilde kaldırıp angarya hizmetlerini bir vergi ile (çift resmi) karşıladılar. Osmanlı yayılması karşısında köylü kitlelerinin desteğini sağlayamayan senyörler, Haçlı bayrağı altında batıdan gelen Latinlerin ve Macarların himayesini aramaktaydılar. Katolik olan Latinler ve Macarlar, Rafızî saydıkları yerli Ortodoks halktan nefret etmekte, Katolik olmaları için onlara şiddet uygulamaktaydılar. Osmanlılar gittikleri yerlerde metropolitleri tanımak ve himaye etmekle kalmıyor, onlara tımarlar veriyor, böylece kendilerini doğrudan doğruya devlet memuru durumuna getiriyordu. XIV. yüzyılda Balkanlar'da Türk iskânı da geniş ölçüde kendini göstermiştir. Timur istilâsı, Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgasına yol açtı. Bundan sonra Osmanlılar, Rumeli'yi gerçek yurtları saymaya başladı ve Edirne devletin başşehri durumuna geldi. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye kurulduktan sonra Anadolu'yu içine aldığı iddiası şüphesiz büyük bir hakikat payı taşır. Bu göçler neticesinde Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç vadisi ve ardından Dobruca süratle Türkleşti. Tahrir defterlerine göre yapılan incelemeler, bu bölgelerde XVI. yüzyılda nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğunu kesin biçimde meydana çıkarmıştır. Bu yerleşmenin başlıca vasıllarından biri devletin uyguladığı iskân usulüdür. Bununla beraber daha Orhan Bey zamanından beri süren kendiliğinden göçler de önemlidir. Bu yerleşmenin şartları hakkında bölgede yer adlarının incelenmesi tarihî kayıtları teyit eden neticeler vermiştir. XV. yüzyıl tahrir defterlerinde Trakya ve Meriç vadisindeki köy adlarının Kayı, Salurlu, Türkmen, Akça-Koyunlu gibi göçebe yörük gruplarına; Saruhanlı, Menteşeli, Simavlı, Hamitli, Efluganlı gibi Anadolu'da bir yer adıyla alâkalı yerleşik veya göçebe topluluğa; Dâvudbeyli; Turahanlı gibi meşhur askerî önderlere bağlı olanlara; Doğancı, Çavuş, müderris, kadı, sekban gibi Osmanlı askerî sınıf mensuplarına; Karaca Resul, Hacı Timurhan gibi şahıslara, bir zaviye veya vakfa; nihayet Kayacık, Ada, Hisarlı, Yarıcılar, Çömlekçi, Eskicepazar gibi coğrafî görünüşe veya iktisadî duruma bağlı olduğu görülür. Zaviyelerin Türk köylerinin teşekkülünde çok önemli bir rol oynadığına ayrıca işaret etmek gerekir. Adı geçen bölgelerde eski yer adlarının azınlıkta kalması ve daha ziyade kasaba adlarında yaşaması kayda değer bir husustur. Türk göçmenleri genellikle müstakil köyler kurmuş ve bunlar duruma göre çeşitli Türk adları almıştır. Genellikle köylerde ve şehirlerde Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler yerli Hıristiyan halkla karışmamıştır. Şehirlerde dahi Hıristiyan mahalleleri ayrıdır. XIV. ve XV. yüzyıllarda İslâmlaşma olduğu da

görülür. Bu daha ziyade Doğu Balkan geçitleri, Meriç vadisi ve Via Egnatia yolu civarındaki askerî bölgeleri kapsar. 893-896 (1488-1491) tarihli Cizye Defteri'ne göre üç yılda din değiştirenlerin sayısı 255 kişidir; devşirme alınanlar bu sayıya dâhil değildir. Ana dilini kullanmayı sürdürenler söz konusu İslâmlaşma'nın en önemli delilini oluşturur. Boşnaklar, Arnavut Müslümanları ve Pomaklar bu gibi büyük gruplar olarak dikkat çeker. Sadece Türkçe veya iki dil konuşan Müslüman gruplar içinde ana dili Türkçe olanlar tamamıyla Anadolu menşelidir. Kuzey Karadeniz steplerindeki Türkler, Deliorman, Dobruca, Varna yöresindeki Türkler veya Tatarlar, Meriç vadisindekiler gibi bu kategoriye dâhil edilebilir. Moldova, Bucak ve Dobruca'daki Nogaylar da bunlara eklenebilir. Rumeli'de XVI. yüzyılda ziraat sahalarının genişlediği tahrir defterlerinde pek çok ifrazat kaydından anlaşılır. 1535 yılına doğru nüfusun 5 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Türkler, Balkanlara pamuk ve pirinç ziraatını sokmuş ve yaymıştır. İstanbul gibi kalabalık bir merkezin (XVI. yüzyılda nüfusu 400.000 tahmin edilmektedir) ortaya çıkışı, Trakya ve Bulgaristan için büyük bir pazar sağladı ve her türlü tarım üretimi teşvik edildi. Osmanlı devrinde Rumeli'de madencilik faaliyeti arttı, yeni maden ocakları açıldı. Sırbistan'da Novobrdo, Kratovo, Rudnik, Trepça, Zaplanina'da bakır, kurşun, altın, demir ve bu arada önemli miktarda gümüş elde edilmekteydi. En önemli gümüş istihsal merkezi Selanik yakınında Sidrekapısı idi. Bosna-Hersek'te çeşitli maden merkezlerinde gümüş ve kurşun çıkarılıyordu. En önemli demir üretimi merkezleri Bulgaristan'da Samakov, Sırbistan'da Vlasina ve Rudnik idi.

Süleyman Paşa, Gelibolu'da devletin esas kuvvetlerinin başkumandanı sıfatıyla beylerbeyi durumunda idi. I. Murad, Edirne'yi alınca (1361) lâlâsı Şahin'i, Eski-Zağra (Stara-Zagora) ve Filibe istikametinde fütuhatta bulunmak üzere orta uca tayin etti. İlk beylerbeyi merkezi Edirne oldu. Böylece Rumeli, bir beylerbeyi idaresinde ayrı bir askerî-idarî bölge olarak meydana çıktı. Bu bölgenin denizle ayrılmış olması devletin fiilen iki idarî bölge halinde ayrılmasını gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyiliği olan Rumeli beylerbeyiliği diğer beylerbeyilikler teşekkül ettikten sonra da özel mevkiini muhafaza etti. XIV-XV. yüzyıllarda Rumeli beylerbeyileri umumiyetle merkezde bulunur, vezirler gibi paşa unvanı taşır ve divan toplantılarının üyesi olarak müzakerelere katılırdı. Rumeli beylerbeyi devletin tımarlı sipahilerinden oluşan en önemli ordusunu kumanda ettiği için Fâtih Sultan Mehmed'in veziriazamı Mahmud Paşa ve Kanunî Sultan Süleyman'ın veziriazamı Makbul İbrahim Paşa aynı zamanda Rumeli beylerbeyiliğini kendi ellerinde tutmuşlardır.

XV. yüzyılda Balkanlar'da yapılan bütün fetihler Rumeli beylerbeyiliğindendi. Yalnız Tuna'nın güneyindeki arazi değil, Tuna'nın ötesindeki Kili ve Akkirman da

bu beylerbeyiliğe bağlandı (889/1484). Ancak, 1541'de Budin beylerbeyiliğinin teşkili üzerine Avrupa'da Osmanlı beylerbeyiliklerinin sayısı arttı. Aynı tarihlerde Bosna da bir beylerbeyilik haline getirildi. 1475'te Promontorio de Campis'in verdiği listede Rumeli'de (Grecia) şu on yedi sancak beyliği zikredilir: İstanbul, Gelibolu, Edirne, Niğbolu ve Zagora, Vidin, Sofya, Sırbiya (Laz-ili), Sırbiya (Despot-ili), Vardar (Evrenosoğulları), Üsküp, Arnavutili (İskender Bey'e ait), Arnavut-ili (Araniti'ye ait), Bosna (krala ait), Bosna (Stefan'a ait); Arta, Zituni ve Atina; Mora, Manastır. Rumeli beylerbeyi bu on yedi sancaktan yaklaşık 22.000 tımarlı asker çıkarıyordu. Ayrıca 8000 akıncı, 6000 azeb vardı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk zamanlarına ait bir Osmanlı belgesinde Rumeli sancakları, bunları o zaman tasarruf eden beylerin derecesine göre livaların isimleri ve sancak beyi hasları gösterilerek şöyle sıralanmaktadır: Paşa, Bosna (sancak beyi hassı: 739.000), Mora (606.000), Semendire (622.000), Vidin (580.000), Hersek (560.000), Silistre (560.000), Ohri (535.000), Avlonya (535.000), İskenderiye/İşkodra (512.000), Yanya (515.000), Gelibolu (500.000), Köstendil (500.000), Niğbolu (457.000), Sofya (430.000), İnebahtı (400.000), Tırhala (372.000), Alacahisar (360.000), Vulçıtrin (350.000), Kefe (300.000), Prizren (263.000), Karh-ili (250.000), Eğriboz (250.000), Çirmen (250.000), Vize (230.000), İzvornik (264.000), Florina (200.000), İlbasan (200.000), Çingene (190.000), Midilli (170.000), Karadağ (100.000), Müsellemân-i Kırkkilise (81.000), Voynuk (52.000).

Bunlardan Çingene, Müsellem ve Voynuk sancakları muayyen bir mahalle ait sancaklar değildir. Dağınık olan bu zümrelerin her biri bir sancak beyi idaresi altına konmuştur. Tahminen 1534 tarihli bir resmî listede Sofya, İnebahtı ve Florina hariç yukarıdaki bütün sancaklar yer alır. Ayrıca, Selanik livası zikredilmiştir. Umumiyetle Selanik, padişah hasları arasına alınmakta veya emeklilik olarak vezirlere verilmekteydi. Sofya da bu tarihlerde padişah hasları arasına alınmıştır. Paşa sancağı, Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk zamanlarında Üsküp, Pirlepe, Manastır, Kastorya (Kesriye) şehirlerini içine almakta ve Rumeli'de geniş bir bölgeye yayılmaktadır. Sonraları bu şehirler sancak beyi merkezleri olmuştur.

1018 (1609) yılına doğru Aynî Ali Efendi'nin verdiği listede Sofya ve Manastır, Paşa Sancağı'na eklenmiştir. Bu listede Selanik, Üsküp, Dukakin, Devline, Kırkkilise, Akkirman (Bender ile biraber) sancaklarına da rastlanır. Buna karşılık bu tarihten önce Rumeli'nin bazı sancaklarına da rastlanır. Buna karşılık bu tarihten önce Rumeli'nin bazı sancakları yeni teşekkül eden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Kefe ve Bosna eyaletlerine verilmiştir. Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine verilen sancaklar Gelibolu, Eğriboz, Inabahtı, Karalı-ili ve Midilli'dir. Bosna eyaletine

bağlanan sancaklar ise Kilis (Klis), Hersek, Pojega, İzvornik (Zvornik), Zaçana (Zaçasna veya Pakrac), Rahovica (Orahovica), Kırka (Krka)'dır. Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti 1533'te Barbaros Hayreddin Paşa'ya Beylerbeyilik verilmek suretiyle meydana çıkmıştır. Özi veya Silistre eyaletine Rumeli'de Silistre, Niğbolu, Çirmen, Vize, Kırkkilise, Bender ve Akkirman sancakları katılmıştır. 1054 (1644) tarihli bir ruus defterinde Rumeli sancakları Köstendil, Tırhala, Prizren, Yanya, Delvine, Vulçıtrim, Üsküp, İlbasan, Avyonya, Dukakim, İşkodra ve Voynuk olarak geçer. XVIII. yüzyılda Mora, Rumeli eyaletinden ayrılarak ayrı bir eyalet haline getirilmiş ve zaman zaman muhassıllık şeklinde idare edilmiştir.

XIX. yüzyılda Tanzimat Devri'nde Rumeli'nin idari taksimatı birçok değişikliğe uğradı ve küçük eyaletler teşkil edildi. 1847 yılına doğru Üsküp, Bosna, Yanya, Selanik eyaletleri kuruldu; asıl Rumeli eyaleti ise İşkodra, Ohri ve Kasriye sancaklarından ibaret kaldı. 1864'te ilk vilayet teşkilatı uygulandığı zaman Rumeli eyalet merkezi Manastır olarak Kasriye ve Ohri, İşkodra livalarından ibaretti. 1864'te Tuna vilayeti (livaları: Rusçuk, Tulçı, Vidin, Sofya, Tırnova, Niş ve Varna) oluşturduktan sonra birbiri arasından yeni vilayetler meydana getirildi (Bosna vilayeti, İşkodra, Yanya, Selanik ve Edirne) ve Rumeli artık coğrafî bir tabirden ibaret kaldı. Yeni Selanik vilayeti; Selanik, Manastır, Serez, Drama ve Üsküp livalarını içine almaktaydı. Bulgaristan ayrıldıktan sonra 1894'te Rumeli, Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır vilayetine ayrılmış bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA

Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid (nşr. Halil İnalcık), Ankara 1954, s. 58, 73; Enverî, *Düstûrnâme*, tür.yer.; Aşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 123, 125; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 49; Ayni Âli, *Risâle-i Vazîfehôrân*, s. 11-13; Kâtib Çelebi, *Rumeli und Bosna* (trc. J. V. Hammer), Wien 1812; Kantakuzenos, *Histoire de Constanlinople* (trc. Cousin), Paris 1674, s. 206 vd., 230. 232, 236, 245-248, 260-295; Turcicae Descriptio (*Notes et extraits pour servir á l'histoire des croisades au XVe siecle* [ed. M. Iorga] içinde), Bükreş 1915, V, 338-339; W. de Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler* (trc. İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul 1941, s. 221, 282; R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Berghaus im Osmanischen Reiches*, İstanbul 1943, s. 131-212; Z. Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 256, 325; D. A. Zakythinos, *Processus de leodalisation l'Hellenisme contemporain*, Atina 1948, II, 499-514; T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 125-150; a.mlf., *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İstanbul 1957; a.mlf., "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *TTK Belleten*, XX/78 (1956), s. 247-286; Halil İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 22; a.mlf., "Ottoman Methods of Conquest", St.I, 11 (1954), s. 103-129; a.mlf., "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-581; a.mlf'., "Rumeli", *E*[2] (İng.), VIII, 607-611; Fr. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promuntorio de Compis über dem Osmanenstaat um 1475*, München 1957, s. 48-55; Hazim Sabanovic, Bosanski Paşaluk, Sarajevo 1959, tür.yer.; R. Lampe - M. R. Jackson, *Balkan Economie History: 1550-1950*, Bloomington 1982, tür.yer. N. Todorov, *The Balkan Town: 1400-1900*, Seattle 1983, tür.yer.,- E. Hösch, *Geschichte der Balkanländer von der Früzeit bis zur Gegenwart*, Munich 1988, tür.yer.; F. Adanır, "Tradition and Rural Change in South-Eastern Europe during Ottoman Rule", *The Origins of Backwardness in Fas tem Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century* (ed. D. Chirot), Berkeley 1989, s. 117-176; Bilal Şimşir, *Rumeli'de Türk Göçleri*, Ankara 1989, tür. yer.; B. Jelavitch, *History of Balkans*, Cambridge 1991, tür.yer.; P. Wittek, "Le sultan de Rum", *Annuaire del'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, VI, Bruxelles 1938, s. 361-390; a.mlf., "Yazidgioghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruca", *BSOAS*, XIV (1952), s. 639-668; Münir Aktepe, "Osmanlı'nın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalesi", *TD*, I (1950), s. 303, 304; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 209-237.

DÜNYA ŞEHRİ BURSA

SANAYİ ve TİCARET

XV. ASIR SANAYİ ve TİCARET TARİHİNE DAİR VESİKALAR[1]

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı, genişleyen Osmanlı Devleti'nin siyasi merkezi olarak süratle gelişmiş, aynı zamanda yalnız Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin bir merkezi haline gelmekle kalmamış, batı ile doğu arasında milletlerarası ticaretin en mühim antrepolarından biri mevkiine yükselmişti. Bu bakımdan kayda değer ki, o zaman İstanbul'un hem rakibi hem tamamlayıcısı olan Bursa'nın nüfusu XV. asır ortalarında İstanbul'unkine yaklaşmış, hatta aşmıştı.[2]

İstanbul'daki arşivlerde (Başvekâlet, Topkapı) XV. asrın ikinci yarısında Bursa ticaret tarihine ait bazı malzemeler vardır. Fakat bu bakımdan aynı devre ait Bursa kadı sicilleri ve tereke defterleri kıyas kabul etmez derecede zengin bir kaynak teşkil eder.[3] Biz burada, bu sicillerden XV. asırda Bursa tarihine ait seçtiğimiz tipik vesikaları muayyen konular etrafında bir seri halinde yayınlayacağız. İlkin Bursa sanayi ve ticaret tarihine ait vesikaları ele alacak, sonra maliyeye, bilhassa havale ve mukata'a sistemine ve nihayet sosyal hayata ait vesikaları bir arada vereceğiz.

1 İnalcık, Halil, "Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, C., XXIV, sy. 93, (1960) 45-66, 224, 258

2 4 Şevval 890/13 Ekim 1485 tarihli bir resmi kayda göre (Bursa Müzesi, Şer'iye Sicilleri, A 4-4, 409 a) *"nefs-i Burusa eski salgun defteri mûcebince beş bin hane tahmin olunmuştur ve nahiye-i Burusa 733 hanedir"*. Buna göre Bursa nüfusu 40-50 bin olmalıdır. (bkz. *Belleten*, Sy: 60, s.637). Hâlbuki, ferihten önce İstanbul nüfusu 30-40 bine kadar düşmüştü. Bursa'nın XVI. asırda nüfusu için bkz. O. L. Barkan, "Essai sur les données staristiques des registres de recensement dans l'empire otoman aux XVe et XVI siecles", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, Vol. I.no.I (1957), p.9-36 ve A. Gabriel, *Une Capitale Turque, Brousse, Bursa*, Paris 1958, I, s. 3.

3 Tahrir, mukata'a ve gümrük defterlerinden topladığımız malzemeyi başka bir yazıda takdim edeceğiz. Bursa şer'iye sicilleri hakkında bakınız: *Belleten*, sy. 44, s. 693-696 ve *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, cilt 15, no: 1-4, s.51.

Bursa'nın, Osmanlı idaresine geçtikten kısa bir zaman sonra siyasi bir merkez olduğu kadar milletlerarası bir ticaret merkezi haline gelmesi, Anadolu yollar sisteminin gelişmesine yol açan mühim bir âmil teşkil etmiştir.

I. Şam-Bursa Yolu ve Arabistan ve Hint Ticareti

Bursa'nın siyasi ve ticari bir merkez olarak yükselmesine muvazi olarak Anadolu'yu çaprazlamasına kat eden eski bir yol, bu devirde tekrar gittikçe artan bir ehemmiyet kazanmaya başlamış ve İstanbul yerine münteha noktası olarak Bursa'ya yönelmiştir. 1432'de bir Osmanlı hac-ticaret kervanı ile Şam'dan Bursa'ya gelmiş olan Bertrandon de la Broquiére, bize bu yol hakkında en eski ve mühim tasviri bırakmıştır.[4] O, Şam, Halep, Adana, Konya, Akşehir, Karahisar, Kütahya yolu ile elli günde Şam'dan Bursa'ya gelmiştir. Broquiére, Akşehir'de bir kervansarayda 25 kadar Arap'a rast gelmiştir. Bursa'da yerleşmiş Floransalı ve Ceneviz tacirleri bulmuş, buraya kervanın getirdiği baharatı satın almaya gelmiş üç Ceneviz tacir ile Pera (Galata)'ya hareket etmiştir. O, Pera'nın Türklerle sıkı münasebetleri bulunan bir ticaret şehri olduğunu ve Türklerin burada büyük serbestliğe sahip olduklarını da kaydetmiştir. Bu müşahede şunu göstermektedir ki, daha XV. asır başlarında eski Osmanlı Payitahtı, İtalyan tacirleri için şark mallarının bir antreposu durumunda bulunmakta idi. Broquiére, Bursa'nın zengin pazarında her nevi ipekli kumaşın, ucuz ve bol miktarda inci ve pamuklunun sayılamayacak kadar çeşitli ticaret eşyasının bulunduğunu ilave eder.[5]

1474'e doğru Konya'da bulunan J.-M. Angiolello, Suriye'den Anadolu'ya gelen diğer büyük ticaret yolunun Kayseri'den geçtiğini işaret eder. Bu yol da, umumiyetle Karamanoğullarının elinde idi. Osmanlı-Karaman münasebetleri üzerinde bu hayati ticaret yollarının serbestliği meselesi büyük bir tesir icra etmiş görünmektedir. 1468de Konya'nın kesin olarak işgaliyle Osmanlılar Şam-Bursa ticaret yolu üzerindeki kontrollerini tam manası ile tesis edeceklerdir.

Mekke'ye giden Osmanlı tacirleri orada Hint mallarını bol bol bulmaktaydılar ve kayda değer ki, bu tarihlerde Mekke baharat ticareti yeni bir canlılık kazanmış bulunuyordu.

1478-1500 yılları arasında Bursa kadı sicillerinde, Halepli ve Şamlı tacirlerin Bursa'da faaliyette bulundukları ve Frenk tacirleri ile Bursa pazarında baharat ve kumaş üzerinde ticaret muamelelerine giriştiklerini tespit etmekteyiz (mesela

4 *Le Voyage d'Outremer*, Ch. Schefer neşri, Paris 1892, s. 58-137.
5 Broquiére, s.134.

bkz. Vesika no. 9).[6] Bursalı Türk tacirlerinden Balıkçızade Hayreddin'le Hoca Mehmed'in bu kara yolu ile Arabistan'a safran ve Bursa kumaşı gönderdiklerini tespit ediyoruz. Öyle görünüyor ki, Türk tacirleri yükte ağır pahada hafif malları (kereste, demir, sahtiyan, zift) Antalya'da deniz yolu ile kıymetli mallarını ise kervanlarla çapraz kara yolu ile göndermekteydiler (vesika no. 37).

Yalnız Arap tacirleri değil, aynı yolla gelen Hint tacirleri Bursa'da faaliyet göstermekte, bu merkezlerden ticaret için Rumeli'ne geçmekte idiler. Hindistan'da Behmenilerin meşhur veziri Münşî, devlet adamı ve tacir Hâce-i Cihân Mahmud Gâvân'ın Bursa'ya muntazaman ticaret malları ile vekillerini gönderdiğini aşağıda yayınladığımız vesikalar ortaya koymaktadır (vesika no. 3, 12, 40).

1470 tarihine doğru Floransalı ajan Benedetto Dei, vatandaşlarının Bursa pazarında yalnız pamuk ve balmumu değil, aynı zamanda baharat da bulduklarını yazıyor ve burada onların, Venediklilerin Mısır'da, İskenderiye'de olduğundan daha müsait bir durumda olduklarını, zira Venedikliler altın, gümüş vermek mecburiyetinde oldukları halde Floransalıların Bursa'da baharatı kumaş karşılığında alabildiklerini belirtiyordu.[7] Fakat XV. asır sonlarında Bursa'da yerleşmiş başka bir Floransalı ajan, Maringhi, baharatın Bursa da oldukça pahalı olduğunu ve bu ticaretin kâr getirmediğini yazıyordu. Kumaşla trampa, bu mahzuru kısmen hafifletmekte idi. Bursa pazarına getirilen Hint emtiası, bilhassa baharat, buradan Balkanlara, Karadeniz ve Tuna limanlarından kuzey memleketlerine (Eflak, Boğdan, Lwow yolu ile Lehistan'a, Kefe'den Rusya'ya) sevk edilmekteydi. Bu devre ait Kefe, Akkerman gümrük defterleri bu baharat ticaretinin ehemmiyeti hakkında bizi kâfi derecede aydınlatmaktadır.[8]

Bursa pazarına gelen başlıca Hint eşyası, mensucat, baharat ve kumaş boyasından mürekkeptir.[9] Baharat çeşitleri arasında birinci mevkii daima biber (fülfül) tutmaktadır. Yalnız mutfakta değil, birçok ilaçların imalinde kullanılan baharat (karanfil, zencefil, tarçın, 'ûdulkarh, sinâmeki, havlican, zerdeçal vs.) ticaretine ait Bursa sicilleri oldukça bol malzeme vermektedir. 1487'de Bursa'da boya ve biber

6 Bu vesikalarda başlıca Hint kumaşları zikredilmiştir. Şu yazıya da bakınız; A.Geijer, "Some evidence of İndo-European Cotton Trade in pre-Mughal times", *Journal of Indian Textile History*, no. I, 1995.

7 W. Heyd, *Hist. du Commerce du Levant*, trad. Furcy Raymau, Leipzig 1936, II, 345, 349-350.

8 Akkerman, def. Başv. Arşivi. Maliye'den müdevver defterler no.6,tarihi 1505-1506 ve 1487 t. Kefe defterleri, Başv. Arşivi no.5280; bu defteri neşir için hazırlıyoruz. Biberin okkası oralarda 35-50 akça arasında idi.

9 Başlıca boyalar, ipeklileri boyamak için kullanılan lök boyası ve hindi çivid (nil boya, indigo) idi. Bursa boyahaneleri Batı Anadolu'dan getirilen pamuklular için de kullanılırdı.

üzerinden alınan resim (vergi) ayrı bir mukata'a halinde olup 100 bin akçaya (49 akça bir Venedik altını) yükseliyordu.[10]

Osmanlılar, Anadolu çapraz yoluna Karaman elini aldıktan sonra tamamı ile hâkim oldular ve bu ticareti kolaylaştırmak üzere bir takım tedbirler aldılar. Bu meyanda, evvelce Toros geçitlerinde Türkmen beylerinin kervanlardan aldıkları resimleri kaldırdılar.[11] İdris-i Bîtlîsî, Ulaş-oğluna karşı yapılan mücadeleyi anlatırken Şam-Bursa yolunun açık tutulmasındaki ehemmiyeti belirtmiştir.

Karamanoğulları ülkesi Osmanlı devletine ilhak olunmadan önce Osmanlılar, Arab ülkeleri ile doğrudan doğruya münasebetlerini başka bir yoldan, Antalya deniz yolundan temin etmeye çalışmışlardır. Antalya-Bursa yolu, Bursa için erkenden en ehemmiyetli ticaret yollarından biri haline gelmişti. Osmanlıların daha I. Murad devrinden başlayarak Hamîd-eli'ni tamamıyla ele geçirmek ve Karamanlılara karşı korumak için inatla mücadele etmelerinin mühim bir sebebi de şüphesiz budur.

1390'da I. Bayezid, Çarşamba Suyu'nu Karaman-Osmanlı hududu olarak tespit etmişti. Haritaya bakılırsa bu ırmağın sağındaki arazinin Antalya-Karahisar ve Antalya-Akşehir yolları için ehemmiyeti derhal görülür. Osmanlılar Ankara bozgunundan sonra bu bölgeyi ellerinden çıkardılar, fakat I. Mehmed devrinde tekrar ele geçirmek için her türlü tehlikeyi göze aldılar.

Antalya'dan Bursa'ya giden bir yol da, Manisa-Balıkesir üzerinden geçen Batı Anadolu yoluydu ki, Balat, İzmir, Ayaslug, Sakız adası vasıtasıyla Batı ticaretine bağlandığı için sonraları da ehemmiyetini muhafaza etmiştir. 1333'e doğru İbn Battuta bu yolu (Tire, Ayaslug, İzmir, Foça, Balıkesir) takip etmişti. Bursa sicillerinde Ayasluglu, Sakız adalı tacirlere rastlıyoruz.

XIV. asır sonunda Şemseddin Cezeri ve I. Bayezid'in nezdinde gelen Mısır elçileri de Antalya-İskenderiye deniz yolunu kullanmışlardı.[12] Antalya ve Alanya ile İskenderiye arasındaki ticaret yolu şüphesiz Selçuklular devrinde ehemmiyet kazanmıştı.

Antalya-İskenderiye ve Alanya-Trablusşam deniz yolu Kıbrıs ve Rodos'ta yuvalanmış olan Hıristiyan korsanlarının daimi tehdidi altında idi. Antalya'da

10 Hüdavendigar sancağı def. Nefs-i Bursa (Başv. Arşivi tapu deft. no. 23, tarihi 892 H.) Bu mukataa daha önceleri 135000 akça imiş.

11 Bkz. Sis kanunu, Ö.Barkan neşri, Kanunlar, l.s.201.

12 Ayni, "İkdu'l Cuman, 799 H. Vekayii".

padişaha ait mavnaların tüccarlara kiralanması ve bu gemilerin ticaret işlerinde kullanılması burada kayda değer. Fatih Sultan Mehmed, yalnız Rodos'un zaptı için büyük gayretler sarf etmiş değil, aynı zamanda Kıbrıs krallığı ile de ilgilenmişti.[13] Daha önce II. Murad zamanında bu krallığa karşı Osmanlılarla Mısır Memlük sultanlığı arasındaki yakınlaşma da mânidardır. Hâlbuki, Karaman oğulları daha ziyade Osmanlılara karşı Kıbrıs Krallığı ile dostluk münasebetleri gütmüştür. Daha sonraları Uzun Hasan da, aynı şartlardan istifade ederek Osmanlılara karşı Konya tahtı için mücadele eden Karamanoğulları ile Rodos ve Kıbrıs arasında kendi himayesinde bir cephe kurmağa çalışıyordu.[14]

Antalya gümrük mutakaasına ait kayıtlardan öğreniyoruz ki,[15] oradan Arabistan'a yalnız hamûleli eşya (kereste, ağaç, demir, zift, vs.) değil, kumaş ve Ankara sofları da ihraç olunmakta idi. İskenderiye'den şeker, kumaş boyaları, baharat, Suriye limanlarından bilhassa sabun ithal olunduğunu yine Antalya gümrük mukataalarından öğrenmekteyiz. 1472'de Haçlı donanması Osmanlı devletine kuvvetli bir darbe vurmak istediği zaman İzmir limanına ve sonra Antalya'ya taarruz etmiş ve Antalya eşya depolarında büyük miktarda baharat ve kıymetli kumaşlar yağma edilmişti. O zaman Mısır Memlûkleri, Suriye'deki Venedik mallarına karşı mukabele bilmisil yapmak tehdidinde bulunmuşlardı.[16] Bu, onların Antalya Arabistan ticaretine verdikleri ehemmiyeti ve Osmanlılarla tesanütlerini açık bir şekilde gösterir.

9 ve 37 no.lu vesikalar Antalya'daki bu ticarette Bursa tacirlerinin önemli bir yer tuttuklarını ortaya koymaktadır. Bu yolun, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde Bursa ticareti için özel bir ehemmiyete haiz oluğuna şüphe yoktur. Mısır ve Rodos'un fethinden sonra XVI. asırda, İstanbul ile İskenderiye arasında doğrudan doğruya muntazam deniz seferlerinin emniyetle yapılması imkân dâhiline girince, İskenderiye-Antalya-Bursa yolu eski ehemmiyetini kaybetmiş görünmektedir. Fatih ve sonradan gelen padişahlar tarafından İstanbul'un şuurlu bir şekilde İmparatorluğun en mühim ticaret şehri haline getirilmesi politikası güdüldüğü devirde, Bursa bilhassa İran ipeğinin başlıca antreposu olmaya devam etmiş, Anadolu'nun en mühim ticaret ve sanayi şehri sıfatını muhafaza etmiştir.[17] Esasen XVI. asırdan sonra Hint ticareti yalnız Bursa'yı değil,

13 ▶E Verrot, *Hist. ▶es Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem*, 3. baskı (Paris 1737) III, s. 17-19; 1480 Rodos seferi sebepleri arasında Müslüman gemilerini korumak gayesi vardı (Sadeddin, Tac'üt-Tevarih, I,572).

14 Bkz. Mehmed II. İ.A.cüz 75, s. 525.

15 Başv. Arşivi, Maliye def. no 176, s. 87.

16 Heyd, II, s. 315.

17 İzmir, XVII. asırda Bursa'ya karşı bir rakip olarak yükselecektir. XV. asırda Bursa, Anadolu'ya şamil muhtelif mukata'aların idare merkezini teşkil ediyordu (bkz. *Belleten*, no.44, s.700; Anhegger-

bütün Ortadoğu pazarlarını terk etmiş bulunuyordu. Baharat o zaman Bursa'dan Galata'ya değil, Galata'dan Bursa'ya gelmeye başladı.

II. İran İpek Yolu ve Bursa

Osmanlıların zuhurundan önce Selçuklular ve Moğollar idaresinde İran'ın ticaret malları ve bilhassa çok makbul ince İran ipeği Trabzon'da, İskenderun Körfezi'nde Ayas (Lajazzo)'da batı tüccarlarının eline geçiyordu. Bu devirde Memlûklerle İran Moğolları arasındaki mücadele sebebiyle Mısır ve Suriye sahası aleyhine Anadolu'daki ticaret yollarının ehemmiyeti artmış bulunuyordu.[18] Osmanlı Devleti, yükselince Bursa, İran Müslüman tacirlerinin emniyetle gelebildikleri, İslâm dünyasının batıda en ileri merkezi haline geldi. İran ipeğinin mühim bir kısmı, Galata ve İstanbul'daki İtalyan tacirlerine çok yakın bulunan bu yeni pazara gelmeYe başladı.

Diğer taraftan 1343'te Azak (Tana)'taki İtalyan tacirlerinin Altın-Ordu tarafından tazyiki üzerine İtalya'da ipek fiyatları iki misline çıkmış, bu tarafta bu nevi kargaşalıklar gittikçe ziyadeleşmeye başlamıştı.

XV. asır başlarında J. Schiltberger[19] şu müşahedede bulunmaktadır. "Şam'da, Kefe'de ve Türkiye'de Müslümanların payitahtı olan Wursa (Bursa)'da ipekten güzel kumaşlar yapılır. İpek, Venedik ve Lickka (Lucca)'ya da götürülür ve oralarda güzel kadife yapılır." Aynı tarihlerde Clavijo da, Bursa'nın o zamanki dünyada bir ipek ticaret ve sanayi olarak ehemmiyetine işaret etmiştir.

Arap kaynakları XIV. asır ve XV.. asır sonları ve XV.. asır başlarında Bursa'dan Osmanlı sarayından Mısır sultanına giden hediyeler arasında daima Rumî altınlı ipek kumaşlar ve kadifelerden bahsederler. Broquiére (1432) Bursa pazarlarında ipekli kumaşların bolluğuna işaret eder. Bu kayıtlardan şunu istintac edebiliriz ki, daha XIV. asır sonlarında Bursa önemli bir ipek ticaret ve sanayi merkezi halini almış bulunuyordu. Diğer taraftan, XV.. asırda Avrupa'da ipekli sanayi büyük inkişaf gösterdi ve İran'ın makbul ipekleri Bursa'da her zamandan ziyade aranır oldu. Böylece XV. asır ikinci yarısında Bursa'nın, Halep gibi Akdeniz memleketleri içinde mühim bir ipek pazarı haline geldiğini görüyoruz.

İnalcık, *Kanûnnâme-i Sultanî ber Mûceb-i 'örf-i Osmânî*, Ankara, 1956, v.50).

18 İlhanlılar zamanında Orta-Asya'dan Anadolu'ya gelen büyük yol, Şahrah-i Garbi, Konya nihayetleniyor, Sivas'dan Bizans'a bir tali yol ayrılıyordu. (Z.V.Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu", *İktisat Fakültesi Mec.* c. XI,1-4,s.45).

19 J. Schiltberger, *Travels and Bondage*, Telfer çeviri ve neşri, Londra 1879, s. 34.

Tebriz-Bursa kervan yolu, biri kuzeyden Kastamonu-Bolu, diğeri güneyden Çorum-Ankara üzerinden iki istikamet takip ettikten sonra Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum ve Aras vadisi üzerinden Tebriz'e kavuşuyordu.

İpek yolu, doğuya doğru Osmanlı fetihlerinin istikametini tayin eden âmillerden biri olarak görünmektedir. Osmanlılar, daha I. Murad zamanında Çorum-Osmancık istikametinde ilerlemişler ve Yıldırım Bayezid devrinde Erzincan'a kadar bu yol üzerinde bütün mühim merkezleri ele geçirmişlerdi. Candar-oğulları ile mücadelenin mihverini, bu yol üzerindeki merkezlerin Osmanlı kontrolü altına sokulması meselesi teşkil etmekte idi. Amasya ve Tokat'ta Osmanlı nüfusunu kurmak için Yıldırım Bayezid daha 1391'de bizzat hareket etmiş ve bunun için Kadı Burhaneddin gibi tehlikeli bir rakibe karşı mücadeleye girmekten çekinmemişti.[20] Hâlbuki bu esnada Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de meşgul eden mühim meseleler vardı. Amasya'nın bir asırdan fazla bir zaman Osmanlı şehzadelerinin payitahtı ve Osmanlı doğu siyasetinin idare edildiği başlıca merkez haline gelmesi, yalnız iki siyasi bir gelenek neticesi değildir; Bursa'nın iktisadi durumu da birinci derecede bu taraftaki emniyetle ilgili idi.

İran ipeği üzerinde Osmanlılar ilk gümrüğü Tokat'ta, ikincisini Bursa'da alırlardı. İpekliler in Bursa'dan başka tarafa gitmemesi için sıkı tedbirlere başvurulduğunu görmekteyiz.[21]

İranlılar, Tokat'ta ikinci bir gümrük ihdasından çok şikâyetçi idiler. Uzun Hasan, bunu Fatih'in çıkardığı haksız bir bid'at sayarak kötülüyordu. 1472'de Akkoyunlular, Tokat'ı alıp tahrip ettiler.

Anadolu'da Bursa pazarı, İran ipeği inhisarını elinde tutuyordu. Bu, Osmanlı hükümetine ipek gümrüğünü orada simsar ve mültezimler vasıtası ile kolayca tahsil etmek imkânını sağladığı gibi Bursa ve İstanbul ipekli sanayinin ihtiyaçlarını da garanti altına alıyordu.

Bursa şer'iye sicilleri, İran (Acem) tacirlerinin Bursa'da tam bir hukuki emniyetle iş yaptıklarını gösteren vesikalarla doludur. Rahat, emin ve güzel hanları ile Bursa, bu tacirler için cazip bir yerdi. 1490'da II. Bayezid tarafından yaptırılan Bursa'nın en büyük ve güzel hanlarından Koza Hanı, o zamanlarda Acem Hanı adı ile anılmakta idi ve ipek-mizanı (terazisi) bu handa yerleşmişti. (Bu han şu isimlerle anılıyordu: Han-i Cedîd, Simkeş-Hanı, Beylik-Yeni-Kervansaray). Ondan

20 Halil İnalcık, "Bayezid I", *Encyc. of Islam*, 2. Baskı (Leiden).

21 Bkz. Anhegger-İnalcık, *Kanûnnâme*, vesika no.31. Uzun Hasan Kanununa göre "*harîr yükünden geçüb Ruma gitse 170 akça alına, Terâkime kavminden 150 alına.*" Bkz. Barkan, *Kanunlar*, s. 188.

önce Çelebi Mehmed zamanın da Yeşil Camii'ne vakıf olarak yaptırılan İpek Hanı meşhurdu.[22] (Daha önce Bey Hanı, yahut Eski-Bezzazistan adı ile anılan Sultan Orhan'ın yaptırdığı han, I. Murad'ın yaptırdığı Kapan Hanı, Hacı İvaz Hanı, Mahmud Çelebi Hanı, Osmancıklı Mehmed Paşa Kervansarayı, Mahmud Paşa Hanı, Bursa'da başlıca ticaret merkezleri idi. Bursa'ya ipek kervanları ile muntazaman gelen İranlı tacirler arasında Tebrizliler, Gilanlılar, Şirvanlılar ekseriyeti teşkil etmekte idi ve bunlar arasında Azeri Türkleri ve Ermeniler az değildi. Bunların birçoğu da Bursa'ya yerleşmişlerdi.

Bursa pazarına getirilen ipek (ibrişim) çeşitleri arasında en makbulu, İtalyanların "setta stravai" dedikleri Esterabadi ibrişimdi.[23] Bu ipeğin fiyatı, Bursa pazarında, fazla rağbet görmesi ve akçanın kıymetini kaybetmesi dolayısıyla mütemadiyen yükselmiş, 1467'de 50, 1478'de 67, 1488'de 70 akçaya çıkmıştır.[24] 1501'de Bursa'da 65-70 akça iken Tuna üzerinde Kili'de 95-100 akça idi. Aynı tarihte Bursa'da Floransalı firmaların ajanı olan Maringhi, burada satın alınan ipekten Floransa'da Fardello (yük)[25] başına 70-80 altın duka kâr sağlandığını yazmakta idi[26]. İpek kervanı gelir gelmez, mal süratle satılmakta, tüccarlar mümkün mertebe çok ipek almak için rekabet etmekte idiler.[27] Beklenen ipek kervanının biraz gecikmesi ipek fiyatlarının derhal yükselmesini intac etmekte idi. Her sene müteaddid ipek kervanı gelirdi; Maringhi'nin verdiği habere göre, bir kervan ortalama 200 yük Esterâbâdî ipek getirmekte idi.[28] 1467'de yalnız Şamâhîli Abdurrahim 220 bin akça değerinde 4400 lidre (1100 okka) ibrişim getirmişti.[29] Yalnız Bursa ipekli sanayinin günlük ipek ihtiyacı 1501'de Maringhi tarafından beş fardello (307.5 kg.) olarak hesaplanmıştır.[30] Aynı tarihlerde Bursa'da bin kadar ipekli dokuma tezgâhı tespit edilmiştir.[31]

Siciller, Bursa pazarında Ceneviz, Venedik ve Floransa tüccarlarının büyük iş yaptıklarını teyit etmektedir. Bunların orada hususî teşkilâtları ve ticaret usulleri

22 Kamil Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, Halkevi Neşriyatı no. 4, Bursa 1935.

23 İran ipeği hakkında bkz. A.U. Poppe, *A Survey of Persian Art*, III, London 1939,s.1995-2174. Avrupa'da XV. asırakadar ipekli kumaş imalinde başta gelen Lucca, bu üstünlüğünü başlıca kullandığı İran ipeğine borçlu idi. Bkz. F.E. de Rover, "Luccese Silks", *Ciba Review* (Haziran 1950), 2902-30.

24 Bkz. İnalcık, Halil, "XV. asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İktisat Fak. Mec.* c. XI,1-4,s.63.

25 İpek Yükü 61.5 kg. idi.

26 G.R. B. Richards, *Florentine Merchants in the Age of the Medici*, Cambridge, Mass. 1932, s. 122.

27 *A.g.e*, s.127.

28 *A.g.e*, s. 110.

29 Bkz. *İktisad Fak. Mec.* c. XI.1-4, s. 62.

30 Richards, *a.g.e*, s. 110.

31 "Bursa İhtisab Kanunu", *Tarih Vesikaları Dergisi*, sy. 7, s. 30.

hakkında İtalyan kaynakları tafsilât vermektedir.[32] Bu tüccarlar umumiyetle kendileri Galata'da oturmakta, Bursa'ya ajanlarını göndermekte idiler. Adı geçen Maringhi 1501'de Bursa'da Medici'leri ve başka Floransa firmalarını temsil etmekte idi. Bursa sicilleri bize bu gibi başka ajanları tanıtmaktadır. (bkz. vesika no. 7, 10, 19, 32). Bursa kadı defterlerindeki hukukî vesikalar, senet ve hüccetlerden ticarî usulleri tafsilâtıyla tespit edebilmekteyiz. Ticarî muamelelerin büyük kısmı üç, altı ve on iki aylık kredi ile yapılmakta idi. Borç için kefalet veya rehin ve kadının tescili mutaddı. Bu kredi muameleleri, aynı tarihlerde Batı Avrupa'da noter senedine müstenit kredi sistemine benziyordu. İtalyan tacirleri ipek mübayaalarını bazen altın, gümüş para ile yapmakta, fakat ekseriye bol miktarda getirdikleri yünlü kumaşla (çuha) ipeği trampa etmekte idiler. Bu suretle Bursa, yalnız İran ipeği için bir pazar olarak kalmıyor, aynı zamanda şark için Avrupa yünlülerinin bir antreposu mevkiinde bulunuyordu. Anadolu ve İran'a bu yünlüler Bursa'dan yayılıyordu. Erken Orta Çağda doğu memleketlerinde Avrupalıların en mühim ihraç malını yüksek kalitede ince yünlüler teşkil etmekte idi. Flandr, Lombardiya, Floransa, İspanya ve sonraları Londra yünlü sanayinin gelişmesinde bu şark pazarları büyük rol oynamıştır. Avrupa'da ticaret ve sanayi hayatının gelişmesi, kapitalizmin doğuşu meselelerini incelerken şarka yünlü ihracatının ehemmiyeti üzerinde şimdi iktisat tarihçileri gittikçe daha ziyade durmaktadırlar.[33] Bu bakımdan Bursa gibi bu ticaretin belli başlı pazarlarından birinde kadı sicillerinin ihtiva ettiği orijinal vesikalar büyük bir önem taşımaktadır. Muamelata ait bu vesikalarla birlikte bu ticareti düzenleyen umumi Osmanlı kanunları da bize kadar intikal etmiştir.[34]

III. Yünlü ve Pamuklu Ticareti

İlhan Moğol hanları zamanında İran'a, İstanbul, Trabzon, Ayas gibi merkezlerden

32 G. Vedovato L'orinamento capitolare in Oriente nei privilegi toscani dei secoli XII-XV, Firenze 1946; A.Sapori, Le marchand italien au Moyen-Age, Paris 1952. İstanbul Kadısı Muhiddin'in 882 Zilhecce başlarında yaptığı tahrire göre (Topkapı Sarayı Arş. No. D. 9524) Galata'da 335 Müslüman hane, 592 Nasrani (Ortodosks) hane, 332 Efrenc (İtalyan ve diğer Latin milletleri) ve 62 Ermeni hane vardı. 1507'de Galata'da 60-70 Florasanlı tüccar vardı ve yıllık iş hacmi beş altı yüz bin dukaya varmakta idi. (Heyd, II, s. 344). M. Berza, *La colonia fiorentina di Constantinopoli*, RHSE, 21, 1944.

33 Bkz. *The Cambridge Economic History of Europe*, c. II, s. 355-413. Osmanlı vesiklarında Londra kumaşına XV. asır ikinci yarısında rastlanmaktadır. Floransa, Batı Avrupa yünlülerini toplamakta, bunları ıslah etmekte ve Levant pazarlarına sevk etmekte idi. Evvelce, Venedik bu ticaretin büyük kısmını kontrol ederken, Fatih Sultan Mehmed 1463'den itibaren Venedik'e karşı Floransalıları teşvik etmiş ve böylece Medici'lerin Floransa'sı Osmanlı ülkesi ike doğrudan doğruya ticari münasebetler kurarak ticaret ve sanayiini geliştirmek imkânını bulmuştur.

34 Bkz. Anhegger-İnalcık, *a.g.e.*, s. 40-50.

dağıtılan Avrupa yünlüleri, *kumâş-ı Frenc ve Skirlat*,[35] XV. asırda büyük miktarda Bursa pazarından gitmekte idi. XVI. asra ait Doğu Anadolu bac (vergi) kanunlarında "Diyar-ı Rumdan pastav ile çuha" ve "frengi akmışa" nakliyatından sık sık bahsedilir ki,[36] bunun merkezi Bursa idi.

Osmanlılarda saray mensupları, yüksek tabaka halk, Avrupa yünlüleri giymekteydiler ve talep artmakta idi.[37] Maringhi, Osmanlı ülkesinde imal edilen yünlü kumaşların Avrupa yünlüleri ile asla rekabet edecek kalitede olmadığına işaret etmekte idi.[38] Fakat Ankara ve Kastamonu sofları, İtalyan tacirleri tarafından Bursa pazarında çok aranan bir mamûldü. Ankara sofları, büyük miktarda Bursa'ya getirilmekte, oradan Avrupa'ya, Rumeli ve Kuzey memleketlerine, Arabistan'a sevk edilmekte idi.[39]

Bursa, aynı zamanda Rumeli, kuzey memleketleri (Eflak, Boğdan, Kırım, Lehistan, Rusya) ve Avrupa'ya geniş ölçüde sevk edilen Batı Anadolu pamuklu mamulleri ve pamuğunun bir antreposu hizmetini görmekte idi. XV. asırda Bursa sicilleri, kefece Akkerman-kili gümrük defterleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bursa-Karacabey (Mihalıç)-Biga-Çardak-Gelibolu- Edirne yolu Bursa'yı Rumeli merkezlerine bağlayan çok faal bir yoldu. Floransalılar, Bursa'dan aldıkları ipeği aynı yoldan Raguza (Dubrovnik)'e, oradan Ancona üzerinden Floransa'ya sevk etmeyi tercih etmekte idiler. Zira, denizde Venedik müdahalesi ihtimali karşısında bu yol daha emniyetli görünüyordu.[40] Çardak ile Bursa arasında yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Issız-Han gibi kervansaraylar, Bursa-Rumeli yolunun ehemmiyetini gösteren eserlerdir. Esasen, İstanbul'un fethinden önce bu yol, Anadolu-Rumeli arasında başlıca askerî yoldu.

İstanbul'un büyük bir gelişme göstermesi (nüfusu 1530'a doğru 400 bin) Bursa'nın inkişafını yavaşlatmış olabilir, fakat hiçbir suretle durdurmamıştır (Bursa nüfusu 1520-1530'da 6531 aile, 1570-1580'de ise bunun iki misli olmuştur).[41]

---

35 قانون النسفا : متا عهاقماش فرنج من الكفار والسقر لاط (*Resâlä-ye Falakiyyä*, W.Hinz neşri, Wiesbaden 1952, s.173.

36 Bkz. 1518 tarihli Harput Kanunu (Barkan neşri, *Kanunlar*, I) s. 166; Ergani, s. 151; Mardin, s. 161; Bayburt, s. 188.

37 1511'de saray için 96000 zira (1 zira=67-68 sm.) Selanik çuhası ve 1476 zira Floransa kumaşı alınmıştı. (Başv. Arş. A.Emiri tasnif no.26). Bu sonuncusu Sultan ve yüksek mevki sahipleri içindi. 1527-28'de saray için alınan kumaşların değeri 5 milyon akçaya yaklaşıyordu. (Ö.L.Barkan, "H.933-934 mali yılına ait bir bütçe örneği", İktisat Fak. Mec. XI, 1-4, s.282).

38 Richards, *a.g.e.*, s.116.

39 Bkz. *İktisat Fak. Mec.* XI,1-4, s.64.

40 Bkz. Richards, *a.e.*

41 Bkz. Barkan, Essai sur les donnees statistigues, s.19 vd.

İpek ve baharat ticaretini kısmen üzerine çekmekle beraber, İstanbul, Bursa sanayii için ihtiyaç ve talepleri gittikçe artan yakın ve büyük bir pazar haline gelmişti. Fatih devrine ait vesikalar İstanbul sarayının kumaş, altın para vs. birçok ihtiyaçlarını Bursa pazarından sağladığını göstermektedir. Bursa'da padişah adına bu mübayaaları yapan hassa harc-eminine ait bazı vesikaları (vesika no.11.20) burada yayınlamaktayız.[42]

Bursa ile İstanbul arası ticari nakliyat, Mudanya ve Gemlik iskelelerinden yahut İznik-İzmit-Hereke-Üsküdar üzerinden yapılırdı.[43]

IV. Bursa Ticaret Hacmi ve Nizamları

H. 892/M. 1487 tarihli Hüdâvendigâr sancağı tahrir defterinde,[44] Bursa şehrinde muhtelif eşyadan alınan resimlerin tahmini gelirlerini mukata'a halinde tespit edilmiş bulunuyoruz ki, bu adetler şehrin ticaret hacmi hakkında bize oldukça açık bir fikir verebilir.

المقاطعات عن نفس بروسا :

1) مقاطعهء قپان و بازار شهر و بازار اسيران و بادهوا و عادت غنم و طريق عام في سنه بر موجب دفتر كهنه 230.633 مبلغ 303.333.

2) مقاطعهء شمعخانه در عهدهء عملدار في سنه بر موجب دفتر كهنه 50.000 مبلغ 23.333.

3) مقاطعهء قنطار اصبور و لوك و فلفل (fülfül) في سنه بر موجب دفتر كهنه 135.000 مبلغ 100.000.

4) مقاطعهء بازار ارز وجو في سنه بر موجب دفتر كهنه 100.000 مبلغ 90.000.

5) مقاطعهء فلوس في سنه 30.000 مبلغ 51.666.

42 Hassa Harc-emininin vazife ve durumu hakkında bkz. Anhegger-İnalcık, *Kanunnâme*, vesika no 26.

43 Osmanlı devrinde yollar hakkında umumiyetle bkz, Fr. Taeschner, Das anatolische Wegenetz, II cilt, Leipzig 1924-6.

44 Başvek. Arş. tapu deft. no. 23.

6) مقاطعهء نقره خانه في سنه 300.000 مبلغ 246.666.

7) مقاطعهء ميزان بروسا في سنه 2.587.000 مبلغ 2.000.000.

8) مقاطعهء عادت قپان كه اولدن صوباشيلر تصرف ايدر ايمش في سنه 76.000. مذكور يوقاري ذكر اولنان عادت قپانده داخلنر عامله بله صاتلمشدر.

9) مقاطعهء گمروك بروسا مبلغ في سنه 186.666.

Bursa şehrine ait mukata'alar:

1. Kapan, şehir pazarı, bâdihavâ, âdet-i ganem ve umuma mahsus yol (tarîk-i âm) mukata'ası, eski defter gereğince yılda: 230.633 (hâlihazırda takdir olunan) meblağ: 303.333.

2. Şem'hane (mum imâlâtı) mukata'ası, ameldâr elinde, yılda eski defter gereğince: 50.000, (halen) yılda 23.333.

3. Aspur (usfûr: sarı boya), lök (Hint'ten gelen kırmızı boya) fülfül (biber) mukata'ası, yılda eski defter gereğince: 135.000, (halen) meblâğ: 100.000.

4. Pirinç ve arpa mukata'ası, yılda eski defter gereğince: 100.000, (halen) meblâğ: 90.000.

5. Fulûs (bakırpara) mukata'ası, yılda: 30.000, (halen) meblağ: 51.666.

6. Nukrahâne (gümüş akça darphânesi) mukata'ası, yılda: 300.000 (halen) meblâğ: 246.666.

7. Bursa mîzânı mukata'ası, yılda 2.587.000, (halen) meblâğ: 2.000.000.

8. Âdet-i kapan mukata'ası ki, evvelden (Bursa şehri) subaşıları tasarruf edermiş, yılda 76.000 (bu mukata'a) yukarıda zikr olunan kapan (mukata'a asında) dâhil edilmiştir, âmile (mültezime) satılmıştır.

9. Bursa gümrüğü mukata'ası, meblâğ yılda: 186.666.

Mîzân (terazi), başlıca ipeğin ve kumaşların tartılıp yük veya hesap ile resim, bac alındığı yerdir.[45] Fatih kanunnâmesine göre[46] kumaş yükünden iki akça alınıyordu. Bursa'da mukata'alar gelirinin büyük kısmını, yani 3 milyon akçadan 2 milyonu mîzân mukata'asından geliyordu.

Kapan, (Arapça Kabbân, ağır yükler için büyük tartı), yiyecek şeylerin, mezbahalık hayvanların, pamuk, kösele gibi yükte ağır pahada hafif malların tartıldığı ve yük başına resim (bac) alındığı yerdir.

Bursa'da büyük-kantar ve küçük- kantar olarak iki türlü kantar mukata'ası tespit etmekteyiz. H. 890/M.1485'de büyük kantar mukata'asına 170 bin, küçük kantar mukata'asına 80 bin akçaya talip çıkmıştı. H.892/M. 1487 tarihinde mukata'alar arasında boyaların kantar mukata'asına tâbi olduğunu görüyoruz; bu şüphesiz küçük kantardır. Büyük-kantar hayvan vs. için kullanılırdı.[47]

Mumhane mukata'ası şehirde mum imali ve satışı inhisar ve imtiyazının iltizama verilmesinden elde edilen gelirdir.[48] Devletin bakır gümüş veya altın para basımı inhisarı keza mültezimlere (âmillere) verilirdi.

İpekten, Tokat ve Bursa mizanlarında olmak üzere iki defa terazu-resmi (bac) alınırdı. Fatih devri sonlarına ait olması lazım gelen bir Bursa İbrişim Yasağı'nda,[49] *terâzû-resmi* kaçakçılığını önlemek üzere alınmış tedbirleri görmekteyiz. Evvela ipek, Bursa'da ipek mîzanının bulunduğu muayyen bir kervansaraya getirilecektir. Satıştan ve resmi ödemeden evvel başka bir tarafa götürülmesi yasaktır. Burada simsarın izni olmadan ipek satışı yapmak veya ipeği cendereye sarmak keza men edilmiştir. Resmin tamamıyla ödendiğine dair simsarın onayı olmadan ipeğin sahibi kervansarayı terk edemez. İpek, yalnız simsarın kontrolü altında bulunan terazide yapılır. Bazı tüccarlar ağır gelsin diye ipeklerini ıslatmaktadırlar, simsar buna mani olacaktır. Simsar tarafından yapılan resim tahsilatını kontrol etmek vazifesi kethüdâya[50] aittir. Satış muameleleri her ikisi huzurunda yapılırdı. Satış için aracı dellâllar, simsar tarafından tayin olunur, kadı marifet ile yine onun tarafından azl olunabilirlerdi. Dellâl, alandan ve satandan *dellâliye* denilen bir resim alırdı.[51]

45 Bkz. Anhegger-İnalcık, *Kanunnâme*, s. 41-44.
46 Kraelitz neşri, MOG,I.,s.26,madde 31 ve s. 30m. 10.
47 Anhegger-İnalcık, s. 59-60.
48 Anhegger-İnalcık, s. 56.
49 Anhegger-İnalcık. s. 41-43.
50 Kethüda hakkında bkz. *A.g.e.*, s. 35.
51 Bu devre ait bir dellallık kanunu için bkz. *A.g.e*, s. 57-59

Bazı Bursa tüccarları Tokat'ta ve Bursa'da iki yerde resim ödememek için Tokat'a kadar gidip İranlı bezirgânların getirdikleri ipeği orada almaktaydılar.[52] Buna karşı Bursa'ya kim getirirse getirsin, ipek için iki resim ödenmesi mecburiyeti konmuştur. Bazen de tüccarlar, Tokat'tan Bursa'ya gelirken ipeğin bir kısmını yolda herhangi bir şekilde elden çıkarırlardı. Bu gibi suiistimalleri yapanların ipeklilerinin devlet hazinesi için müsadere edilmesi aynı kanunda emredilmiştir.

Dışarıdan gelen ipek ve kumaştan *mîzân-ı resmi* (bâc)'dan başka ayrıca gümrük alınırdı. Fatih devrine ait eski bir Bursa gümrük kanununa göre,[53] Müslüman, haraçgüzâr veya Venedik, Ceneviz, sakız ve başka yerlerden gelen yabancı tacirler, getirip sattıkları kumaş için kıymet üzerinden, *ad valorem*, yüzde üç gümrük verirlerdi. Bu yabancılar (Frenk'ler) Bursa kumaşı alıp gittikleri takdirde bunun için de yüzde üç gümrük öderlerdi. Bu kumaşı yine Bursa'da satarlarsa gümrük ödemezlerdi. Bursa'da uzun zaman oturarak haraca tâbi olan Frenkler de, diğerleri gibi gümrük verirlerdi. Gümrükten eşya kaçıranların bu eşyası devlet hazinesi için müsadere edilirdi.

XV. asır ikinci yarısında İstanbul gümrüğünde tatbik edilen değişik nisbetleri tespit ediyoruz ve aynı nisbetlerin Bursa'da da câri olduğunu tahmin ediyoruz. İstanbul gümrüğünde muhtelif tarihlerde yapılan değişiklikler şunlardır: Dışarıdan, kara veya deniz yoluyla getirilen Frenk kumaşı, ipek ve ipekli kumaş, kürk ve hububattan yabancılar kıymet üzerinden yüzde 4, haracgüzarlar yüzde 2, Müslümanlar yüzde 1 öderlerdi.[54] 1476'da nispetler yabancılar için yüzde 5, haraçgüzar ve Müslümanlar için yüzde 4'e çıkarılmıştı.[55] II. Bayezid tahta çıkınca (1481) yalnız Müslümanlar için gümrük yüzde 2'ye indirilmiştir. Bursa'dan İstanbul'a götürülen ipek ve Bursa kumaşından da İstanbul'da aynı gümrükler alınmakta idi.

Bursa şer'i sicillerinde ve umumi mukata'a defterinde[56] mukata'a mukavelelerine ait kaynaklardan öğreniyoruz ki, Bursa'da zamanla bazı mukata'alar artmış, bazıları azalmıştır.

---

52 İpek Osmanlı ülkesine girmeden önce de ağır resimlere tâbi tutulmaktadır. Uzun Hasan'ın tedvin ettiği kanunlara göre Mardin'de "*Harir yükü geçib gitse her yükünden üçyüz Osmânî akça bâc-ı ubûr alınur imiş*". (Barkan, s.161). Mardin üzerinden geçen ipek Haleb'e gidiyordu. Krş. Yukarıda not 17.

53 Anhegger-İnalcık, s. 40-41.

54 *A.g.e.*, s. 78-79.

55 *A.g.e*, XXI.

56 Fatih devrinde mukata'alar için bilhassa şu defterler en mühim kaynakdır: Başvekâlet Arşivi, Maliye no.7387, 6222, 176.

Yıl	Bursa Kapanı m.akça	Bursa gümrüğü m.akça	Bursa mumhanesi m.akça
H.872	210.000	-	-
H.875	266.666	178.333	-
H.878	233.333	120.000	-
H.881	243.333	136.666	-
H.883	243.333	136.666	20.666
H.890	-	-	23.333
H.892	-	-	23.333

H. 892 tarihli defterde padişah hasları arasına alınan mukata'alar meyanında bozahane mukata'ası zikredilmiştir. O zamanlar bir nevi kahvehane vazifesi gören bozahaneler, devlet tarafından işletilir, daha doğrusu bir şahsa iltizama verilirdi. Bozahane mukata'ası H. 884 yılında üç yıllığına 500.000 akça gibi büyük bir meblağ tutuyordu. Keza, H. 883'te 1200 altın floriye (1 altın = 49 akça) mukata'aya verilen Bursa kumaş ölçülüğünü mukata'ası da defterde zikredilmemiştir.[57]

Bursa mukata'alarından milletlerarası ticareti ilgilendiren gümrük ve mizan mukata'alarının bir eksilme gösterdiğini tespit etmekteyiz.

Bu rakamları daha iyi anlamak için XVI. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Halep ve Şam gibi en büyük ticaret şehirleri ile bir mukayese yapmak yerinde olur. Halep'te II. Selim devrinde ipek mizanı mukata'ası yılda 400 bin akça idi.[58] H. 926'da bakır para mukata'ası yılda 30 bin akça, Efrenc gümrüğü mukata'ası ancak 20 bin akça idi. Bütün mukata'alar yekûnu (vakıflar hariç) 935.190 akça idi. (Bursa'da H.892'de yekûn 3 milyon 1664 akça). Şam'a gelince, şehrin gümrüğü H. 955 yılında[59] 222.222 ve ipek mîzanı 118 bin akça hesaplanmıştı. Bu rakamlar bize Bursa'yı, daha XV. asır ikinci yarısında Yakın-doğu'nun en mühim ticaret şehirleri

57 Mukata'a hakkında, Bursa sicillerinden mukata'alara ait vesikaları yayınlarken ayrıntı vereceğiz. Burada kısaca bahsetmek gerekirse, Osmanlılarda mukata'a umumiyetle iltizam mukavelesi yahut iltizam konusu olan devlete ait gelir manasına kullanılmaktadır. Abbasiler devrinde de muhtelif manalarda kullanılmakta idi. (bkz. F.Lokkegaard, *Islamic Taxation*, Kopenhag, 1950, s. 108). O zaman mukata'adan umumi olarak mukavele, uzlaşma, şurût anlaşılıyordu. Keza bir bölgenin vergi işlerini üzerine alan kimsenin devlet hazinesine ödediği aidat manasına da geliyordu. Mültizemle devlet arasında muayyen bir gelirin iltizamı üzerinde yapılan mukavele mefhumu mukata'anın esası olarak görünmektedir.

58 Başvekalet arşivi (İstanbul), tapu deft. no. 544.

59 Başvekalet arşivi tapu deft. no. 263, tarihi H. 955/M. 1548.

ile kıyaslayabileceğimizi göstermektedir (XVI. asır ikinci yarısında Halep'te 12.366, Bursa'da 12.852 aile sayılmıştır).[60]

Bursa, yalnız milletlerarası bir antrepo olmakla kalmamış, aynı zamanda istihsal hacmi geniş ve kalite itibari ile yüksek bir ipekli sanayinin merkezi olmuştur. Yukarıdaki işaret ettiğimiz gibi, XV. asır sonlarında Bursa'da bin kadar ipekli dokuma tezgâhı vardır.

Bu tarihlerde Bursa kumaş sanayi için elimizde en önemli vesika 1502 tarihli *Kanûnnâme-i İhtisâb-i Bursa*'dır.[61] Bu mühim merkezde mamulâtta ve fiyatlardaki değişikliği teftiş etmek üzere payitahttan bir müfettiş gönderilmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanından beri vuku bulan değişiklikler *"hiçbir hirfette kanûn-i kadîmden eser"* kalmadığı şeklinde ifade edilmiştir. Ehl-i hirfet, Bursa'da başlıca üç çeşit ipekli kumaş, yani *kadife, kemha* ve *tafta* dokunduğunu ifade etmişlerdir. Kadife, yüzü havlu olup en ziyade ipek harcanan çeşittir. Türlü nevileri *kırmızı kadife* ile *müzehheb* (altın telli) *kadife* olarak iki çeşitte toplanmaktadır. İyi kalite müzehheb kadifede yüz dirhem gümüşe bir miskal has frengi flori altını harcanmaktadır. Kadifelerde kadife tayin olunurken bir dirhem kadifeye 40-50 tel girer. Kırmızı kadifede, Hindistan'dan ithal olunan pahalı lök kırmızısı, kumaşın kalitesini tayin eden esaslı bir unsurdur. İkinci çeşit kemha, yüzü düz, dokuyuştan desenli ağır ipeklidir. Çözgüsüne yedi-sekiz bin tel girer. Bursa'da dokunan başlıca kemha nevileri *dolabi kemha, tâb-dihî kemha, yek-renk-kemha, gülistânî- kemha*'dır. Üçüncü çeşit ipekli, yüzü düz ve parlak, fakat hafif, tafta çeşididir ki, o zaman başlıca nevileri vale, *mugrak vale, musannaf vale, çifte tafta, dûhezârî tafta, yekta tafta*'dır. Tafta nevileri de muayyen genişlikte kumaşa giren tel adedine göre ayrılır. *Dûhezârî*de iki bin tel, *yektâ*da bin tel vardır. İpekli kumaşın kalitesinde ehemmiyetli olan şey de, ipek telinin bükülü olup olmamasıdır. *Bürümcek*, telleri ziyadesi ile bükülü ipeklidir ve çok makbuldür.

Aynı ihtisâb kanununa göre, kadife imali ile uğraşanlar, kadifeciler, sabbağlar (boyacılar) ve hamcılar olarak muhtelif sanat gruplarına ayrılmışlardır. Kadifeciler, piyasa için imalatı idare eden tüccarlardır. Bursa kadılarının tereke defterleri binlerce kadifecinin serveti, malzeme ve vasıtaları hakkında bizi aydınlatmaktadır.[62] Hamcılar, ipek mizanından ipeği alıp dokuyan zümredir.

60 Halep nüfusu II. Selim devrine ait tahrir defterlerinde (Başv. Arşivi, tapu deft. no. 544) 11226 hane (aile) 1100 mücerred (bekâr) olarak tespit olunmuştur. Bundan Müslüman hane, 10770 ve mücerredler 1077, Yahudiler 294 hane 37 mücerred, Ermeniler 223 hane mücerredler 26'dır (yekûn aslında tutmuyor). Bursa nüfusu için yukarıda not 1. Bursa'da nüfusun 12.121 hanesi Müslim, 423'i Hıristiyan, 308'i Yahudidir.

61 Ö. L. Barkan neşri, *Tarih Vesikaları Dergisi*, sayı 7, s.15-40.

62 Bu terekelerin mahiyeti hakkında bkz. İktisat Fak. Mecmuası (İstanbul), XI.1-4(1953-94),s.51-75.

Kadifeciler, bu dokunan ipeği onlardan alır ve sabbağlara vererek istedikleri şekilde boyatırlardı.[63] Kaide olarak kökboyası kullanmak gerekirdi, fakat pahalı olduğundan (okkası o zaman 95-10 akça) ucuz olan kızılboya (okkası 2 akça) kullanılmaya başlamış ve kumaşların kalitesi bozulmuştur; müfettişin düzeltmek istediği başlıca hususlardan biri bu idi. Bu şahısar hususi teşebbüs halinde bağımsız olarak çalışırlardı. Dokuma işinde umumiyetle esirler çalıştırılmaktadır.[64] Kadifelerin terekesi arasında ekseriya bu kölelere rastlanmaktadır. Bunlar, efendileri için muayyen bir zaman içinde muayyen miktarda kumaş dokuyarak o müddet sonunda hür olmak üzere mukavele yaparlardı ki, buna fıkh dilile mükâtebe denmekte isi. Bursa sicillerinde böyle birçok mükâtebe görmekteyiz.

Bu muhtelif sanat erbabının teşkilatları hakkında vesikalar fazla malumat ihtiva etmemektedir. Fakat ahîlerin XV. asır ilk yarısında hâlâ büyük nüfuza sahip olduklarını gösteren bazı tarihi işaretler vardır. 1422 sonbaharında saltanat müddeisi Küçük Mustafa gelip Bursa'yı muhasaraya kastettiği zaman *"Bursa'nın ululari bunu işidib ilden akça devşirip yüz pâre kumaş dahi alıp Ahi Yakub'la Ahi Kadem'i gönderdiler."*[65]

İhtisâb kanûnnâmesinin ortaya koyduğu gibi, Bursa'da kumaş imalatı zaman zaman merkezden gönderilen müfettişler tarafından teftiş ve kumaşların muayyen vasıfları ve kullanılacak malzeme kanun ve nizamât ile tespit olunurdu. Devletin bu müdahalesi, sadece hileye mani olmak gibi şer'i hisbe vazifeleri cümlesinden sayılmakta idi. Kalite ve fiyatları kontrol, yani ihtisab kanununun tatbiki, mahalli kadı'nın vazife ve salahiyetleri dairesinde idi. 1502 tarihli Bursa ihtisab kanunundaki bazı kayıtlardan[66] Fatih Sultan Mehmed zamanında da böyle bir ihtisap kanunnamesi yapıldığını tespit edebiliyoruz.

Bununla beraber malzemenin pahalılaşması ve fazla talep gibi iktisadi sebeplerle bu sıkı kaidelere karşı zamanla bazı yeni cereyanların galebe çaldığı görülmektedir. Şu misal bilhassa dikkate değer. Bursa'da, 1477'den beri gülistânî kemha işleyen bazı imalatçılar, içindeki ipek miktarını azaltarak halkın kesesine daha uygun

63 H.893 tarihli tereke defterinde (Bursa şer'iye sicilleri, A 6/6, 53a) Murad'ın azadlısı boyacı Abdullah'ın terekesindeki eşya bu sanatta kullanılan malzeme hakkında bir fikir verebilir. Bu eşya arasında, tokmak, kazan, tezgâh kepçesi, tabla, terazi, havale, tekne, bakraç, tas, iplik, kızılboya, hindiçivid, alaca çivid, şap, ot boya vardı. Bursa'da Batı Anadolu'dan gelen pamuklu bezler için de boyahaneler bulunduğunu, Bursa'da kumaş boyacılığının başlı başına bir sanayi teşkil ettiğini işaret edelim.

64 Bkz. *İktisad Fak.Mec.*, XI, 1-4, s.58-59.

65 Neşri, *Gihannuma*, Fr. Taescher neşri, I.S.152.

66 *Tarih Vesikaları Dergisi*, sayı 7, s.29, 31. Bizans'ta ipek sanayinin sıkı kontrol altında tutulduğu hakkında bkz. R.S. Lopez, "Silk Industry in the Byzantine Empire", *Speculum*, XX-I, 1945.

aşağı kalitede yeni bir çeşit çıkarmışlar ve piyasaya sürmüşlerdi. Esasen bazı çeşitlerin düşük kalite ile yeni bir çeşidin piyasaya sürülmesi çok rağbet gördü ve Padişah'ın gönderdiği müfettiş, tüccarın isteği ile bu yeniliği kabul etmek zorunda kaldı. Keza, ucuz boya kullanmak, tellerinin bükümünden vazgeçmek, müzehhep kadifelerin altın miktarını azaltmak sureti ile daha aşağı kalitede kadifeler de yapılmaya başlanmıştı. Fakat bunlara müsaade olunmamıştır. Kaldı ki, bizzat Saray, yüksek kalite Bursa kumaşlarının büyük alıcısı idi.[67]

Bursa kumaş imalatı her şeyden evvel iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordu. Bursa tereke defterleri yüksek tabaka halk arasında bu kumaşların geniş ölçüde kullanıldığını ortaya koymaktadır.[68] Serveti, kıymetli kumaşlara yatırmak, diğer İslâm memleketlerinde olduğu gibi, Bursa'da da bir âdet olarak görünmektedir. Halk ucuz vale ve tafta çeşitlerine rağbet ediyordu.

Sarayda kullanılan veya hediye verilen kumaşları gösteren resmi vesikalarda ve in'âm defterlerinde Bursa kadife ve kemhaları en değerli ve pahalı kumaşlar arasında mühim bir yer tutmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in bize kadar gelen elbiselerinden ikisi Bursa kadifesinden yapılmıştır.[69] 1483'te Venedik elçisine hediye edilen kumaşlar arasında muhtelif cins Bursa kadifeleri ve Bursa kemhaları (*kadife-i çatma-i Bursa müzehheb, kadife-i müzehheb-i benek-i Bursa, kemha-i Bursa*) dâhildi. 1503-1526 yıllarına ait mühim bir in'âmât defterinde,[70] muhtelif hükümdarlara gönderilen, padişahın akrabalarına elçilere ve devlet büyüklerine verilen hediyeler arasında Bursa kadife ve kemhaları büyük bir yer tutmaktadır (bunların arasnda Amasya kırmızı kemhası da zikredilmiştir; cenup ipek yolu üzerindeki şehirlerde, mesela Mardin'de de, eskiden beri faal bir ipek sanayi yerleşmiş bulunuyordu). Bu defterdeki bir karar bilhassa dikkati çekmektedir. Deniyor ki: *"Bundan evvel merhum Hüdâvendigâr (II. Bayezid) zamanında kızlarına ve oğlu kızlarına ve kızı kızlarına ve oğlu analarına yıldan yıla vaki olan in'amdır ki, zikr olunur: Merhûm Hüdâvendigâr kızlarına on beşer bin akça ile dörder tonluk (elbiselik) frengî kumaş ve ikişer tonluk Bursa kumaşları iki tahta samur verilir idi..."*

Bu vesikalarda en çok adı geçen Bursa kadifeleri renk ve motiflerine göre şu

67 İtalya'da aynı tarihlerde haklın alabileceği ucuz ipekli sanayi meydana çıkıp süratle gelişmişti (F.E.de roover, mez. makale). Bu durum Bursa ipek pazarını canlandırdığı gibi, orada ucuz ipekli imalatını da teşvik etmiş olabilir.

68 Bkz. Tereke defterleri için, *İktisat Fak. Mec.* XI, 1-4, s.65-67. Bu cilt içinde s. 200-201.

69 Bkz. Öz, Tahsin, *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, Levha V, VI. Bir varidat ve masarifat defterinde (H.954-955, Başv. Arş. Maliye 117) saray için 713589 akçalık mütenevi kumaş, 52150 akçalık mütenevi çuha ve 975 akçalık hindi alaca alındığını görüyoruz.

70 İstanbul Belediye Kütüphanesi, Cevdet yazmaları, no: 71.

çeşitlere ayrılıyordu: Alaca Bursa kadifesi, müzehheb Bursa kadifesi, müzehheb çatma Bursa kadifesi, Bursa beneki kadifesi, Bursa munakkaş kadifesi.

Bursa'dan saray için kumaş mübayaası, Bursa kadısı ve hassa harc-emîni vasıtası ile yapılırdı.[71] Hâssa harc-emîni, merkezden gönderilen havalelerle Bursa'daki mukata'alardan para sağlar ve kumaşı bununla alırdı. Bu muameleler Bursa kadısının nezaret ve bilgisi dâhilinde yapıldığından şer'iye sicillerinde buna dair birçok vesika bulmaktayız.

Bursa'da başka yerlere mahsus kumaşların da imal edildiğine dair vesikalar vardır. 1518'de Bursa'da Saray için kefevî kemha satın alınmıştır.[72]

1501 tarihine doğru Bursa'da faaliyette bulunan Floransalı ajan Maringhi'nin raporları göstermektedir ki, Floransa'da Bursa ipeklileri çok makbul bir kumaş olarak aranmakta idi. O, 4 Mayıs 1501 tarihli mektubunda diyor ki: *"Ayni hâmil ile size fevkalâde bir parça bursa kumaşı gönderiyorum, bunu Ser Pacie Banbelli'ye verirsiniz, kendisi bana bunu bir müddet önce ısmarlamıştı. Fiyatı 180 akça yani 3 duka ve 8 grossi'dir.*[73] Maringhi, 1501 kışında Bursa'dan iyi kâr getireceğini yazarak Floransa'ya muhtelif renk ve nakışta bir miktar *satin (atlas)* ile *damask (kemha)* gönderdi.[74] Bununla beraber bu mektuplardan anlıyoruz ki, İtalyan tüccarların kâr sağladığı halde Bursa kumaşından yeter derecede alamıyorlardı ve bu, Ankara sofu gibi geniş ölçüde ticaret konusu olamıyordu.[75] Fakat herhalde Avrupa saraylarında ve bilhassa yüksek rühbanın âyin elbiselerinde Bursa ipekli kumaşları, Şark'ın diğer kıymetli ve nadir kumaşları arasında seçkin bir yer almış bulunuyordu. Bursa kumaşları, bilhassa Yezd ve Herat'ta dokunan ipekliler ile dünyaca tanınmış eski bir ipekli sanayiine sahip İran'da ve meşhur Şam, Halep, İskenderiye ipeklerini çıkaran Arap memleketlerinde dahi aranmakta idi. 1507'de İran'ı dolaşmış olan bir batılı seyyah, Tebriz'de Bursa kumaşlarına işaret etmiştir.[76] Yavuz Selim'in Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'de Şah'ın sarayından aldığı ganimet eşyası arasında Bursa kumaşından yapılmış 91 takım elbise bulunuyordu.[77]

Bursa kadı sicillerinde Bursa kumaşı satın alan Acem (İranlı) tacire rastlıyoruz.

71 Anhegger-İnalcık, *Kanunnâme*, s. 35-36.

72 Tahsin Öz, *a.g.e.*, s.49. Fakat orada keferi kemha; kefevi kemha olmalıdır. Kefe ipeklileri bütün Yakın-Doğu'da meşhurdu. Karş. Anhegger-İnalcık, *a.g.e.*, s.49.

73 Richards, *a.g.e*, s.88.

74 *A.g.e.*, s.156.

75 Karş. Heyd, *mez. eser*, II, s. 709. Ona göre Avrupa'da gelişen istihsali Doğu'dan ithalatı azaltmıştır.

76 *A Narrative of Italian Travels in* Persia, ed. M. Grey, Hakluyt Society, Londra 1873, s. 173.

77 Tahsin Öz, *a.g.e.*, 42; TSMA.,vesika no. D. 5738.

XVI. asıra ait Doğu Anadolu Osmanlı bac kanunlarında Bursa kumaşları sık sık zikredilmektedir.

Doğu Anadolu'nun Osmanlılar tarafından zaptı, Bursa kumaşları için bu tarafta geniş bir pazar sağlamış görünmektedir.

Unutmamalıdır ki, bu devirde dahi Frenk ipekli kumaşları Osmanlı sarayında Bursa'da, Anadolu ve İran'da geniş ölçüde kullanılan makbul bir meta idi. XIV. asır ortalarına ait, *Resâlä-ye Falakiyyä*'de[78] ve XV. asır Bursa şer'iye sicillerinde Frenk kadifeleri, frengî atlaslar ve frengî münakkaş kemhalar zikredilir. 1478'de Bursa tacirleri Frenk Piyero'dan ipek karşılığında mühim miktarda frengî kadife ve atlas almışlardı. Floransa'da *Arte di Seta* (ipek loncası) 12. asır sonlarında meydana çıkmış, fakat, ancak XV. asırda Arte di Lana kadar ehemmiyet kazanmıştı. İtalyan ipek sanayi çok geçmeden Şark kemhalarını kopya ettiği gibi Bursa ipeklilerine de renk ve desen bakımından muvaffakiyetle taklide başladı.[79] Bununla beraber XVI. asırda da Bursa ipekli kumaşı, Avrupa ipekleri ile muvaffakiyetle rekabet edecek bir seviyede idi. Fakat aynı asırda Avrupa'da merkantilist zihniyet milli ekonomilere hâkim olurken, Osmanlıların ihracattan gümrük alan, istihsali ve ihracatı mahdut çerçevede bırakan ve kapitülasyonlarla memleket ticaretini Avrupalıların keyfine terk eden Ortaçağ usullerinden ayrılmaması, Osmanlı sanayi merkezlerini bir ham madde pazarı durumuna düşürmekte gecikmeyecektir. Öyle görünüyor ki, Orta-Doğu'nun inhitatında, müstevli bir iktisadi sistemle hareket eden merkantilist Avrupa karşısında (geleneksel) ananevî iktisadî zihniyete ve ticaret politikasına bağlı kalmanın rolü zannedildiğinden daha mühimdir.[80]

78 W. Hinz neşri, Wiesbaden 1952, s.14.
79 Wace'nin Tahsin Öz'ün *a.g.e.*'ne yazdığı mukaddime, s.3.
80 F. Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul 1951.

BURSA ve İPEK TİCARETİ

1550'YE KADAR[81]

"Ticaret ekonomiyi döndüren çarktır" düsturunu, belki de "moda ekonomiyi döndüren çarktır" diye değiştirmek gerekir. Gerçekten de, bütün bir zanaat ve ticaret dalını gâh geliştirip gâh yıkan güç, moda olabiliyor. Özellikle, Haçlı devletlerinin Suriye'de yerleşmesinin ardından ipeklilerin Avrupa'da kazandığı rağbet,[82] onüçüncü yüzyılın ticaret devriminin belirleyici etmenlerinden biri olmuşa benzer. Bu çerçevede ipek, hayli gelişkin yerli yünlü dokuma sanayilerinin yanısıra, onüçüncü yüzyıldan onsekizinci yüzyıla değin Batı ülkelerinin uluslararası değişim ve zenginliklerinin başlıca kaynağı haline geldi. Ham ipek ve ipekli kumaşlar ticarette hatırı sayılır bir yer aldı. Batı'nın yönetimdeki seçkinler arasında pahalı ipekli kumaş kullanımının yaygınlaşması, canlı bir lüks ipekli dokuma sanayii yarattı ve Toskanya'nın Lucca kenti, daha 1250'ler gibi çok erken bir tarihte, bu sanayiin Avrupa'daki ilk merkezi ve başkenti oldu.[83] İki-üç yüzyıl boyunca Lucca tüccarı lüks mallarını Roma, Bruges ve Londra gibi kentlerde, ya da uluslararası Champagne panayırlarında satışa sundu. Lucca ipek dokumacılarının üstün tekniklerini zamanla öğrenen Bologna, Cenova, Floransa ve Venedik ondördüncü yüzyılda Lucca'nın rakipleri olarak yükseldiler. Bu arada, daha önce Doğu'da yaşanmış bir süreç, İtalya'da da gözlendi ve ipekli dokuma tekniklerinin yaygınlaşması, Lucca'lı dokuma ustalarının başka diyarlara göçüp yerleşmeleriyle elele gitti. 1257'den sonra Çin, bol ve ucuz ham ipek kaynaklarını Batı'ya akıtmaya başladığında[84], İtalyan sanayileri üretimlerini büyük ölçüde arttırıp talepteki gelişmeyi karşılayabildiler. Robert Lopez'in deyişiyle, bu sırada

81 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* C. 1 1300-1600, çev. Halil Berktay, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

82 Heyd, *Historie du commerce du Levant*, I, Fransızca çev. F. Raynaud, Leipzig 1936, s. 170-80.

83 F. E. Roover, "The beginnings and commercial aspects of the Lucchese silk industry", *CIBA*, LXXX, 1950, s. 2907.

84 R.S. Lopez, "Nuove lluci sugli Italiani in Estremo Oriente prim adi Colombus", *Studi Colombiani nelu centenario della Nascita*, III, 1952, s. 346-54, 1952 b.

Çin'den "sınırsız miktarda" ipek geliyordu.[85] Zaman Çin'in Avrupa'ya başlıca ihraç ürünü ham ipek olmuştu. Derken XIII. yüzyılın sonlarına doğru Çin ipeğinin Cenova noter kayıtlarından silindiğini[86] ve yerini hemen tamamen İran ham ipeğine bıraktığını görüyoruz. Moğol İmparatorluğu'nda başgösteren karışıklıklar nedeniyle Çin ipeği eskisi gibi akmaz olduğunda, Cenova, tacirlerinin doğrudan doğruya Tebriz'den veya Azov'dan (Osmanlı dönemindeki adıyla Azak'tan) satın aldığı İran ipeğine giderek tamamıyla bağımlı hale geldi.[87] İran ham ipeği, daha pahalı (ama aynı zamanda daha kaliteli) olmasına karşın, daha onüçüncü yüzyılın ortalarına kadar inen bir tarihte Cenovalılarca İtalya'ya sokulmaya başlamıştı.[88] 1300'den itibaren, İtalyan ipekli dokuma sanayiinin tükettiği ham ipeğin çoğu, artık İran'ın Hazar kıyısı eyaletlerinden geliyordu. 1400 dolaylarına ait seyahatnâmelerde Gilan, Şemahi ve Karabağ, kuzey İran'ın en önemli ipekçilik yöreleri olarak gösterilmekteydi.[89] Ancak İstahrî, daha onuncu yüzyılda, Gilan'daki Lahican'dan bir ham ipek üretim merkezi olarak söz ediyordu.[90]

Avrupa'da ipekli kumaş kullanımının ve ipekli dokuma sanayilerinin yaygınlaşmasının etkisi küçümsenemez. Bu süreç, Osmanlı ve İran ekonomilerinin gelişmesinin yapısal temelini oluşturmuştur. Her iki imparatorluk, kamu gelirleri ile gümüş stoklarının önemli bir bölümünü Avrupa ile ipek ticaretinden sağlar hale geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nda esas olarak Amasya, Bursa, İstanbul, Mardin ve Diyarbekir'deki ipekli dokuma sanayileri, İran'dan gelen ham ipeği işliyordu. İran'ın kuzey eyaletlerinde, özellikle, Mazendaran, Gilan ve Şirvan'da ipek üretiminin çeltikçiliği gerileterek genişlemesinin de temelinde, herhalde Avrupa'nın artan ham ipek talebi yatıyordu.

XIV. yüzyılda dünya ticaret yolları şebekesinde başgösteren devrimci değişiklikler zinciri,[91] yalnız ham ipek açısından değil, diğer Asya malları için de Bursa'yı, Doğu ile Batı'yı köprüleyen bir dünya pazarı haline getirdi. Bu sırada Moğol egemenliğindeki Tebriz dünya ticaretinde merkezî bir rol oynamaya başlamıştır. Gerek Bağdat'ı, gerekse dünya ticaretinin Yakındoğu'daki diğer mahreçlerini gölgede bırakan kent, Asya ticaretinin en büyük merkezi konumuna yükselmişti.

---

85 Lopez, R.S., "China silkin Europe in theYuan period", *JAOS*, s. 76, 1952a; krş.R.-H. Bautier, "Les Relations économiques des occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Âge, points de vue et docements", M. Mollat, (der.), *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'Ocean Indien,* Paris 1970, s. 289-91.

86 Lopez (1952a), s. 74; Bautier (1970), s. 291.

87 Bautier (1970), s. 291.

88 Lopez (1952a), s. 73.

89 Clavijo, R.G. de, *Embajada a Tamorlani*, der. F.L. Estrada, Madrid 1943, s. 1 12.

90 A.A. İstahrî, *Mesālik wa Mamālik*, Yay. Iradj Afshar, Tahran 1969, s. 202-204.

91 Bautier (1970), s. 280-92.

Tebriz'den çıkan ticaret yolu, Erzincan-Sivas şahrâhî üzerinden ya Konya'ya, ya da Moğol döneminde Asya ürünlerinin esas ihraç limanı durumuna gelen İskenderun körfezindeki Ayaş'a (Lajazzo) ulaşıyordu.[92] Konya'dan kervan yolları, Denizli'den geçip Efes veya Antalya limanlarına varmaktaydı. Batı tüccarı, ipek ve baharat gibi değerli Asya ürünlerini işte bu limanlardan sağlıyordu.[93] *Pax Mongolica*'da (Moğol barışı döneminde) görülmedik bir gelişme gösteren bu uluslararası ticaret yolları şebekesi sayesinde Küçük Asya, dünya ticaretinin önemli kanallarından biri oldu ve büyük bir refaha kavuştu. (Bu patlamanın çarpıcı kanıtı, aynı dönemde Selçuklu egemenliğindeki Anadolu'da kervan yolları üzerinde inşa edilen bir dizi anıtsal kervansaraydır.[94]) Tebriz'e yerleşen İtalyan tüccarı ise, kendi yünlü kumaşlarını burada gerek İran ipeğiyle, gerekse Hürmüz ve Bağdat üzerinden gelen Hint baharatıyla değiştirmek imkânına sahipti.

1350 dolaylarına gelindiğinde, dünya ticaretinin ağırlık merkezinin bir kere daha güneye, Kızıldeniz ile Memlûk egemenliğindeki Mısır ve Suriye limanlarına kaymasına karşın,[95] Asya malları, özellikle de ham ipek, Tebriz'den (daha doğrusu, Olcaytu'nun hükümdarlığında Tebriz'in yerini alan Sultanîye'den) Efes, Antalya ve Trabzon gibi Anadolu limanlarına uzanan eski güzergâhı izlemeye devam edecektir. Tebriz'deki İtalyanların kılıçtan geçirilip kentten atılmasının (1340-1341), sonra da 1343'te Altınordu Hanı Canibek'in Cenovalıların elindeki Kefe'yi kuşatmasının ardından, Cenovalılar İran'dan ipek ikmali için artık Trabzon'dan Pera'ya veya Konstantinopolis'e uzanan yola bel bağlamak zorunda kaldılar; bu da Pera-Konstantinopolis'in ticarî etkinliğini canlandırdı. Pera'yı Cenova'nın esas antreposu konumuna yükselten bu yeni durum, herhalde Bursa'nın da gelecekte İran ham ipeği için önemli bir pazar haline gelmesinin zeminini hazırlamıştır. Nitekim Cenovalılar, kapitülasyon olarak bilinen ilk ticaret ayrıcalıklarını, Osmanlı sultanı Orhan'dan 1352'de kopardılar.

Öte yandan, İtalyanların Tebriz'den kovulmasıyla birlikte Hazar Denizi-Astrahan-Tana ipek yolu da yeni bir önem kazanmıştı.[96] Cenovalılar, İran ham ipeğini ya Azak (Tana)'da, ya da genişleyen ipekli dokuma sanayileri ve ticaretleri için yaşamsal önem kazanan Kefe'de teslim alıp, deniz yoluyla Cenova'ya naklediyorlardı (bu

92 Heyd (1936), II, s. 74-92; Bautier, 1970, s. 280-86,

93 Pegolotti, F.B., *La pratica della mercatura*, der. A. Evans, Cambridge, Mass 1936; Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958; Cahen, C., "Le commerce anatolien au début du XIIIe siécle", *Melangés du Moyen Âge*, Paris 1951, s. 317-25; Heyd (1936), I, s. 534-54.

94 K. Erdrnann, *Das Anatolishe Karavansaray*, I-II, Berlin 1961.

95 Bautier (1970), s. 285; Ashtor, *Levant Trade in the Middle Ages*, Princeton 1983, s. 3-102.

96 Bautier (1970), s. 287.

arada Cenova gibi Kefe de, İran ipeğiyle beslenmesi sayesinde, XV. yüzyıl gibi geç bir tarihte bile ünlü ipekli kumaş ürünlerini ihraç etmeyi sürdürerek hatırı sayılır bir ipekli dokuma sanayiine kavuşmuştu.) Şirvan, Gilan ve Mazendaran ipeği, deniz yoluyla doğru Astrahan'a taşınıyor, oradan ya Volga üzerindeki Saray'a, ya da kervanla Tana'ya gidiyordu. Çin ipeği pahalılandığında, ya da bir zamanlar Asya'yı kucaklamış olan Pax Mongolica'nın XIV. yüzyıl ortasında çöküvermesi sonucu, artık hiç ithal edilmez hale geldiğinde, İran ipeğine olan talep büsbütün keskinleşti.

1395'te Timur'un Astrahan, Saray ve Azov (Azak) gibi ticaret merkezlerini bilinçli ve kasıtlı olarak yakıp yıkması kayda değer. O, herhalde, Şirvan'da Şemahi ile Gilan'da Lahican ve Reşd'in, o sıralar doğrudan deniz yoluyla Astrahan'a sevkedilmekte olduğunu kaydettiğimiz ham ipek kaynaklarını tekrar Tebriz'e çekmeyi amaçlıyordu.[97] Sözkonusu rota değişikliğinden Tebriz'in ipek ticareti de, ipekten elde edilen büyük gümrük gelirleri de adam akıllı zarar görmüş olmalıydı. Timur'dan Önce Tebriz'in ham ipekten alınan gümrük (tamga) resminden sağladığı gelir 1341'de 300.000 dinarı buluyordu ki, bu, bütün tamga gelirleri içinde en yüksek olanıydı.[98] Timur'un, Tebriz'i tekrar ham ipek ve ipekli dokuma ticaretinin merkezi haline getirme çabaları, son tahlilde eski Tebriz-Küçük Asya güzergâhına yaradı. Çok geçmeden Küçük Asya da Timur'un kontrolü altına girdi. Timur'un ipek ticaretinin kuzeydeki başlıca uğrak noktalarını yakıp yıkmasının ardından, Altın Ordu'da patlak veren uzun taht kavgalarında, Batu Han'ın haleflerinden her birinin rakip kabileleri kendi etrafında toplayıp mücadeleye girmesi, Doğu Avrupa bozkırını kervanlar için tehlikeli kılmıştı. 1436'da bu bölgeden geçen Barbaro'ya göre, baharat ve ipek ticareti daha o tarihte kuzey güzergâhından Suriye'ye kaymış bulunuyordu.[99] 1520 kadar geç bir tarihte bile bazı kervanların Astrahan-Tana yolunu izliyor olmasına karşın,[100] açıktır ki, bu güzergâh Timur'un indirdiği darbeden sonra önemini yitirmişti. Üstelik o sırada Bursa, artık dünyanın en önemli ham ipek pazarlarından biri haline gelmişti ve Pera'da üslenen, Osmanlılarca da kayırılan Cenovalılar, bu piyasadan diledikleri kadar ipek alabiliyorlardı. Konstantinopolis ve Pera'nın yanısıra, XIV. yüzyılın, ikinci yarısında bir dünya pazarı olarak Bursa'nın gösterdiği yükselişin, Osmanlı gücünün ekonomik temelini oluşturduğunu burada eklemeliyiz.

Demek ki, Bursa'nın uluslararası bir pazar konumuna yükselmesi, XIV. yüzyılın ortaları olarak tarihlenmelidir. 1352'de Cenovalılara tanınan ticarî ayrıcalıklar

97 Heyd (1936), II, s. 189, 377.
98 Māzandarānī, A., *Die Resālä-ye Falakiyyä*, Wiesbaden, 1952, s. 58-59.
99 G. Barbaro Travels, çev. by W. Thomas, Lonra 1873, s. 31; P. Tafur, *Travels and Adventures, 1435-1439*, İng. çev. M. Letts, New York ve Londra 1926, s. 134.
100 İnalcık (1979-1980), s. 464.

ile 1354'te Ankara'nın Osmanlılar tarafından ilhâkı, bu yönde atılan önemli adımlardı. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların, çabalarını doğuya uzanan ipek yolunun başlıca merkezlerini, yani Ankara (1354, 1362), Osmancık (1392), Amasya (1392) ve Erzincan'ı (1401) ele geçirmek üzerinde yoğunlaştırmış olmaları da ilginçtir. Zaten, Osmanlı sultanı I. Bayezid'i, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'la karşı karşıya getiren de, Tebriz'e giden yol üzerindeki bu cüretkâr atılımlar oldu. Şurası kesindir ki, Osmanlılar, daima ipek yolunu açık tutmaya veya kendi denetimleri altına almaya çalışıyorlardı. İlk defa I. Selim döneminde Tebriz'i de işgal ettiler (1514). İran'ın en zengin ipekçilik eyaletlerinden olan Gilan'ın yerel hanedânı, bağımsızlığı 1592'de Şah Abbas tarafından yok edilinceye değin, Osmanlı himayesini aramaktan geri durmayacaktır.

Tablo I: Bursa'nın nüfusu

Tarih	Hane halkı	Kaynak
1485	5.000	Avarız haneleri sayısı için, bkz. İnalcık (1960b), s. 45
1520-30	6.351	Barkan (1975), s. 27-28, toplam nüfusu, 34.930 kişi olarak tahmin ediliyor.
1571-80	12.852	Barkan (aynı yerde) 70.686 kişi tahmin ediyor.

Not: Toplam kişi sayısını hesaplamak için Barkan birey/hane halkı katsayısını 5 kabul etmiş ve bu çarpıma, vergi yükümlüsü olmadıklarından ilk rakama dâhil edilmeyenler için yüzde 10 eklemiştir.

1400 yılına doğru Bursa'nın ipek ticareti ve sanayi bakımından büyük merkezler arasında sayıldığı kuşkusuzdur (Tablo I). O tarihlerde Johannes Schiltberger, en iyi kumaşların Tamaş [Dımışk, Şam] ve Kaffa [Kefe] ve keza Wursa'da [Bursa] dokunmasında kullanılan ipeğin; Venedik ile Lickka'ya [Lucca] da götürülüp, buralarda kaliteli kadife işlendiğinden söz ediyordu.[101] Clavijo, 1405'te Semerkand'dan dönerken Tebriz-Bursa arasında ipek kervanlarının yolunu izlemişti. XIV. yüzyıl sona ererken, eski Kefe-İstanbul, Trabzon-İstanbul ve Sivas-İstanbul ipek yolları geçmişteki önemlerini yitirmiş bulunuyordu.

101 H. Schiltberger, *Bondage and Travels*, İng. çev. Telfer, Londra 1879, s. 34.

Bursa gibi Batı Anadolu limanları da, galiba daha XIV. yüzyılın ortalarında İran ipek ticaretinden nasiplenmeye başlamıştı. İran'dan geldiği açık olan ham ipek, Efes (Altoluogo) ve Milet'ten de (Palatia-Balat) ihraç ediliyor;[102] buralara herhalde eski Tebriz-Konya-Denizli kervan yoluyla geliyordu. 1341 dolaylarında Rudolf von Suchen, Efes'ten pamuk ve buğdayla birlikte ipek de ihraç edildiğini gözlemişti.[103] I. Bayezid 1390'da Efes'i ve diğer batı Anadolu limanlarını ilhâk etmekle, İran ticaretinin Küçük Asya'daki bütün önemli ihraç noktalarını ele geçirmiş oluyordu.

Artık ipek kervanları, Osmanlı koruması altında Bursa'ya kadar güvenle yol alabilir ve bu noktada kıymetli yüklerini, Pera'da üslenmiş bulunan İtalyan tüccara satabilirdi. XV. yüzyılın ikinci yarısına ait kadı sicillerinin ortaya koyduğu gibi,[104] çoğu Müslüman Azerbaycanlı olan İranlı tüccar, ipek yüklerini Bursa'da İtalyanlarca ithal edilen Batı mallarıyla değişmekteydi. Moğol güzergâhının kargaşa içine yuvarlandığı dönemde Bursa, yalnız İran ham ipeği için değil, baharat ve diğer Asya ürünleri için de önemli bir uluslararası pazar konumuna yükselmişti. İpek ticaretinde Bursa'yla rekabet edebilen biricik pazar, güneyde Bitlis-Diyarbekir-Mardin güzergâhını kullanan İran kervanlarının yüklerini getirip boşalttığı Halep'ti.

İranlı ham ipek tüccarı elde ettikleri nakitle Bursa'da mal alımına giriştiklerinden, bu ilk Osmanlı başkenti İran'a yapılacak her türlü ihracatın antreposu haline geldi. İran tüccarı Bursa'da Batı yünlülerinin yanısıra, Körfez'den gelme incileri, Mısır ve Kıbrıs'tan gelme şekeri, hattâ Hindistan'dan gelme baharatı da satın alıyordu.

Bursa'nın ipek ticaretindeki rolü, 1352-1453 döneminde Cenovalılar ile Osmanlılar arasında hüküm süren yakın işbirliğini de açıklar. Osmanlılar Anadolu şap madenlerinden çıkan şapın son derece kârlı ticaret tekelini de Cenovalılara vermişlerdi. 8 Haziran 1387'de yenilenen Cenova kapitülasyonlarına göre,[105] I. Murad Cenovalıları Pera'dan yapılan ihracat ve ithalat için gümrük vergisinden muaf tutuyor; buna karşılık malların değerinin yüzde 8'i oranında bir pazar resmi ödenmesini şart koşuyordu. Bu, Osmanlı sultanının Ceneviz Perasını yabancı bir ülke saymadığı anlamına geliyordu. Bu çerçevede Pera'da, pazar bacı gelirinden sorumlu bir Osmanlı temsilcisi de yerleştirilmişti.

102 İnalcık, "Harīr", *EI²*, III, 1969, s. 212. (1969a); E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteche and Aydın (1300-1415)*, Venedik 1983, s. 169, not 717.

103 Clive Foss, *Ephesus after antiquity: alate antique, Byzantine and Turkish city*, Cambridge 1979, s. 146-47.

104 Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler", *Bl*, X, 18, 21, 22, 27, 35, 36, 53, 103, 109, 113, 114, 131, 164, 172 sayılı belgeler. (1981a); İnalcık, Halil, "Osmanlı İdare, Sosyal ve ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler", *Bl*, XIII, no. 100. (1988b).

105 Heyd, (1936), II, s. 259.

Daha sonra 1432'de Bertrand de la Brocquiére, Türklerin Pera'ya çok sık gelip gittiğini (grant hantise) ve ticaret nedeniyle Konstantinopolis'te bir acenta bulundurduklarını kendi gözleriyle görecekti.[106] La Brocquiere, Pera'ya gidebilmek için Bursa'da, "[Şam'dan gelen] kervandan satın alacakları baharatı Pera'ya götürecek olan tüccar"ın gelmesini beklemek zorunda kalmıştı. Bursa ile Pera arasındaki trafik Osmanlıların kontrolünde olduğundan, La Brocquiére kapitülasyonların dokunulmazlık tanıdığı Cenovalı tacirlerin refakatinde Pera'ya seyahat edebilecekti. Üsküdar'dan Pera'ya geçmek için de Rumlara ait bir gemiye binmişti. Pera'nın Osmanlılara bağımlılığı o kadar güçlüydü ki, 1423 veya 1424'te Pera Cenovalıları II. Murad'a, surlar üzerinde yaptırılacak yeni bir burca kendi arma ve alâmetlerini koyması, buna karşılık inşaata malzeme ve para yardımında bulunması teklifini götürmüşlerdi.[107]

1453'te Konstantinopolis fethedildi ve sultan, Pera'yı hiç zarar vermeksizin ele geçirmek için, kentin Cenovalı, Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusuyla anlaşmaya çalıştı. Pera'nın bir ahidnâme garantisi altında teslimi sırasında Konstantinopolis halkının başına gelenleri gören çok sayıda Cenovalının paniğe kapılıp kaçmasına karşılık, bazıları Pera'da kaldı ve diğer dinî cemaatlerin mensupları gibi, Osmanlı tebaası olmayı kabul etti. Kapitülasyon ayrıcalıkları çerçevesinde Pera'da kalan Cenova vatandaşları, noter kayıtlarına göre "sanki hiçbir şey değişmemişçesine" normal ticarî faaliyetlerini sürdürdüler.[108] Bunu izleyen dönemde Cenovalıları, Bursa pazarının en aktif ipek alıcıları arasında görüyoruz. Bursa'dan Çeşme (Aerithrea) yarımadasının en ucunda Çeşme kasabasına kadar uzanan bir kervan yolu, Bursa pazarını Sakız adasına da bağlıyordu. Eldeki kayıtlara göre, daha 1456'da Sakız'dan Cenova'ya oldukça büyük bir ipek sevkiyatı yapılmıştı.[109] Gene de İran ham ipeğinin esas ihraç kanalı, daha kısa olan Bursa-Mudanya-Pera yoluydu. Bir bakıma bu, Papalığın doğu Akdeniz'deki İslâm ülkelerine 1291'de koyduğu ablukaya Müslüman dünyasının cevabıydı. Batı'nın Kutsal Diyarlar'daki son kalesi olan Akkâ'nın da 1291'de düşmesinin ardından, genellikle Latinler Levant'taki mevzilerinde; Kefe, Trabzon, Sakız ve diğer doğu Ege adalarıyla birlikte Kıbrıs'ta tutunmaya çalışıyorlardı. İtalyanlar, mevcut koşullar karşısında Konstantinopolis-Pera'ya çekilip burayı karargâh edinmişlerdi. Burası faaliyetlerinin başlıca merkezi hâline gelmiş ve yeni bir ticarî canlanış dönemi yaşamaya başlamıştı. Öte yandan, batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin yükselişini ve onların içinde, Bizans ile Ceneviz Pera'sına en yakını, en güçlüsü,

106 B. de La Brocquiére, *Le voyage d'Outremer*, der. Ch. Schefer, Paris 1892, s. 86-87, 102.

107 Heyd (1936), II, s. 278-85.

108 İnalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", der. E. Eldem, *Premiére recontre internationale sur l'empire et la Ottoman et la Turquie moderne, İstanbul* 1991, s. 57-60.

109 J. Heers, *Gênes au XVe siécle. activité éeconomique et probléms sociaux*, Paris 1961, s. 54.

aynı zamanda bölgenin en çok gelecek vaat eden unsuru olarak Osmanlı devletinin belirmesini de, ancak Levant'a hâkim olan yeni koşullar çerçevesinde anlayabiliriz. Her halükârda, büyük bir talep patlamasının ve Floransalı, Cenovalı, Yahudi tüccarın verdiği yüksek fiyatların hareketlendirdiği Bursa ipek pazarının, 1487-1512 döneminde rekor düzeyde ham ipek ithal ettiğini görüyoruz (Tablo II).

Tablo II: Bursa'da ham ipekten alman mîzan (tartı) vergisinden sağlanan toplam gelir (üç yıllık iltizamlar itibariyle, milyon akça olarak).

Yıl	Toplam gelir	
1487	6.00	
1508	5.45	
1512	7.35	Gelibolu'nun Mizan vergisi geliri dâhil
1513	7.30	
1521	2.10	15 14-20 I. Selim'in ipek ambargosu
1523	3.00	
1531	3.10	
1540	2.90	
1542	3.80	
1557	4.20	
1558	4.10	
1577	2.38	1578 İran Savaşı
1598	4.55	İran Savaşı
1606	5.20	İran Savaşı
1638	3.12	İran Savaşı

Pera ile Bursa arasındaki ticaretin örüntüsü ve müşterilerinin 1432'den 1500'e değişiklik göstermediğine, La Brocquiére ve Maringhi tanıktır. Öte yandan, Sakız için 1415'ten beri sultana haraç vermekte olan Cenovalılar Bursa ile canlı bir ticaret sürdürüyorlardı. Sakız tüccarı, Bursa'ya büyük miktarlarda mastika getirip karşılığında ham ipek alıyordu. Böylece Bursa, mastika için de bir pazar oluşturmuştu; gerek Doğu, gerekse Batı tüccarı, bu kıymetli metayı buradan satın alıyordu. Sakız Cenovalılarının Osmanlılara karşı Cenova'dan bağımsız bir siyaset izlemelerinin temelinde, bu olgu yatıyordu.

Tablo III: 1519'da Cenova'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalat (duka altını olarak).[110]

Ham ipek	369.991
Yün	106.194
Pamuk	67.377

Bir zamanlar Karadeniz'de köle alım satımına hâkim olan Cenovalıların, II. Mehmed'in Müslüman köle ticaretine getirdiği yasak nedeniyle, bu çok canlı ticaretlerinin büyük ölçüde gerilemesine karşın, onların Levant'ta özellikle ham ipek ticareti gelişme gösteriyordu (Tablo III). 1500'e gelindiğinde, Maringhi'ye bakılırsa, Bursa pazarında ham ipek alımında artık sadece Cenovalılar ve Yahudiler, Floransalılarla rekabet edebiliyordu. Kefe Cenovalıları da, 1475'te Kefe fethedilip Cenovalı nüfus İstanbul'a sürülünceye kadar, Cenova'nın eski Sakız-Pera-Kefe trafik düzeninin aktif ortakları arasındaydılar.[111]

XV ve XVI. yüzyıllarda İran'dan Bursa'ya gelen ipek tüccarının ezici çoğunluğunu, Farsî ve Azerî Müslümanlar oluşturuyordu. Çoğu Tebriz, Şemahi, Saad Çukuru, Gilan ve Şirvan'dan olmakla birlikte, aralarında Yezd, Şiraz, Kazvin, Kazerun, İsfahan, Kaşan ve Sebzavar'dan olanlar da vardı. Bazıları Bursa'ya yerleşip kalıyordu; örneğin, Alagöz adında birine, Bosna'daki tüccardan alacaklarını tahsil etme yetkisi verdiğini öğrendiğimiz Hoca İmadeddin bunlardandı. Tebriz gibi Bursa da, İran'daki ortaklarının acentası olarak faaliyet gösteren İranlı tüccar ve sarrafların karargâhına dönüşmüştü. Bunlar ya İtalyanlarla Bursa'da doğrudan temas kurup iş yapıyor, ya da kendi temsilcilerini Balkanlara ve İtalya'ya yolluyorlardı. Tipik bir İranlı toptancı tacir, 1467'de Bursa'ya 220.000 akçe (veya 5.000 duka altını) değerinde 4.400 lidre (ya da 1.408 kilo) ham ipek getirmiş olan Şemahili Hoca Abdürrahim'di.[112] Türk ipek tüccarı da İranlılardan Bursa'da satın aldıkları ham ipeği doğrudan İtalya'ya ihraç ederken, bazen acenta olarak azatlık kölelerinden yararlanıyorlardı.

XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın ilk yarısında ipek ticaretine, Osmanlılar ve İtalyanlarla birlikte Müslüman İranlılar hâkimdi. İtalyan belgelerinde İranlılardan (Osmanlıların Farsî ve Azerîler için kullandığı Acem sözcüğünden bozma bir deyimle) Azemi diye söz edilir. Bu dönemde Bursa kadı sicillerinde Ermeni

110 Tablo, Gioffre, (1960), s. 233-234'ten derlenmiştir.
111 M. Balard, *La Romanie génoise*, II, Paris 1978,s. 533-98, 852-62.
112 Halil İnalcık, (1960a), s. 53.

tüccara daha az rastlanır.[113] Ne var ki, Şah Abbas zamanından başlayarak onun öncelik verdiği Ermeniler, Müslümanların yerini alacak; tâ Venedik ve Livorno'ya kadar İran ticaretine hâkim olacaklardır.

İtalya'nın, gelişen ipekli dokuma sanayilerinin, XV. yüzyılda Bursa pazarından ithal edilen İran ham ipeğine bağımlı olduğunu söylemiştik. Bu pazarın 1500 yılındaki canlı ve renkli görüntüsünü, Giovanni de Maringhi adındaki Floransalı bir tacirin mektup ve raporları aracılığıyla yakalıyoruz.

1500 dolaylarında Bursa pazarındaki İran ipeği ticareti çok canlıydı (bkz. Tablo II). Yabancı tüccar, ipek kervanlarının Bursa'ya varışını sabırsızlıkla bekliyor; mümkün olduğu kadar çok ipek satın almak için keskin bir rekabet içinde bulunuyordu. 1501 yılının ilk yarısında Floransalıların satın aldığı 60 balya, Cenovalı ve Yahudi tüccarın alımları toplamının iki katıydı.[114] Ağustos'ta satın alacak ipek kalmadığında, fiyat lidre başına 69 akçeye yükselmişti. Fiyatlar bu şekilde, piyasada mevcut ipek miktarına göre 62 akçe ile 69 akçe arasında mevsimlik oynamalar gösteriyor; Floransa'da ipek fiyatları Bursa'yı izliyordu. İş hacmi ilkbaharda doruğuna ulaşır; her biri ortalama 200 *fardello* dolayında *astarabadî* ipek taşıyan kervanlar peşpeşe Bursa'ya varırdı. Bursa'nın bu sırada bin tezgâh çalıştıran ipek sanayii[115], herhalde çalışma döneminde günde beş yük tüketiyordu. Bursa pazarına bir yıl içinde altı kervanın geldiği düşünülürse toplam 1.200 yük, ya da 120 metrik ton ham ipek geldiğini kabul edebiliriz. 1617'de Şah Abbas İngilizlere ihracat için 2-3.000 balya teklif etmişti; toplam üretimin ise 20-22.000 balya olduğu tahmin ediliyordu. Bursa'nın İran'dan ham ipek ithalâtının yarısından dörtte üçüne kadarı buradan İtalya'ya ihraç edilmekteydi. Bursa ipekli sanayiinin kendi tüketiminin yarısını, 1500'lü yıllarda İran ham ipeğinin bir bölümü de, Kefe ve Akkirman ile Tuna iskelelerine ait gümrük defterlerinin tanıklık ettiği gibi, Balkanlar ile orta ve kuzey Avrupa'ya ihraç ediliyordu.[116] Bu dönemde Bursa piyasasında satılan en kaliteli mallar, Stravai (Astarabadî), Leggi (Lahican) ve Sari türü ham ipeklerdi.

Baharat ticareti gibi ipek ticaretinin de, 1250'den itibaren dünya siyasetini etkileyen en önemli ekonomik sorunlar arasında yer aldığını söylersek, abartmış olmayız. İpek ticaretine taraf olan devletler, yani İran, Osmanlı İmparatorluğu ve İtalyan kent devletleri, bu ticaretin ekonomileri ve maliyeleri açısından taşıdığı can

113 F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960; s. 274; İnalcık , a.g.e., (1960a), Belge no: 32.
114 G.R. B., *Florentinne merchants in the Age of the* Medicis, Cambridge, Mass 1932, s. 118.
115 İnalcık (1969) aynı eser. 216.
116 Halil İnalcık, "The question of the closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheon Pontu*, XXXV, 1979, s. 74-110. (1979 a).

alıcı önemin tamamıyla farkındaydılar. Tebriz ile Bursa arasındaki ipek yolunun kontrolü uğruna verilen mücadele, Osmanlılarla İran hükümdarları arasında XV ve XVI. yüzyıllar boyunca sürüp gitti. 1472'de Uzun Hasan, II. Mehmed'in kaçakçılığı önlemek için yeni bir gümrükhâne tesis etmiş olduğu Tokat'ı, kasıtlı ve bilinçli olarak yerle bir etti. Buna karşılık, doğuda barışı bozmamaya özen gösteren II. Bayezid döneminde ipek ithalâtı rekor düzeylere ulaştı (bkz. Tablo II). Ne yapıp yapıp Şah İsmail'i mahvetmeye azmeden I. Selim ise olağanüstü bir yönteme başvurdu. İran'dan her türlü ipek ithalâtına ambargo koydu ve Osmanlı topraklarında ham ipek ticaretini tümüyle yasakladı.[117] Kesin ambargo, şaha karşı sefer hazırlığının başlamış olduğu 1514 ilkbaharında ilân edildi. İran'ın Avrupa'ya ipek ihracatını tamamen durdurmak amacıyla sultan, Memlûk egemenliğindeki Arap ülkelerini de ambargonun kapsamına aldı. Herhangi bir şekilde İran ipeği bulunduran Türk, İranlı veya Arap her kim olursa olsun malına el konacağını açıkladı.[118] Selim'in bir elçi aracılığıyla kararının nedenlerini açıklamasına karşın, bu önlem Mısır'la arasında ek bir sürtüşme nedeni oldu. Herhalde bu ambargo, eşi görülmedik derecede radikal bir adımdı. Ortadoğu geleneğinde, hükümdarlar arasındaki çatışmaların, vergi yükümlüsü sıradan halka uzanmasının, ya da onlara zarar vermesinin yeri yoktu. Sadece geçimini sağlamakla ilgileniyor olması gereken halk, her koşul altında korunmalıydı. Tebaasının günlük hayatı ve geçim kaynaklarına müdahale, şöhret ve itibarını korumak isteyen âdil bir hükümdarın titizlikle kaçınması gereken bir şeydi. Dolayısıyla, başlıbaşına ambargo düşüncesi, toplumun bütününün asla kabul edemeyeceği bir yenilikti (bid'at). Açıktır ki, bu yasak, savaş dönemine özgü geçici bir önlemdi. Herhangi bir tacirin stoklarının siyasî nedenlerle müsadere edilmesi hukuk dışı olduğundan, el konan mallar titizlikle kaydedilip, olağan koşullara dönüldüğünde sahibine iade edilecekleri bildiriliyordu. Gene de bu sert ve alışılmadık önlemin kamuoyu üzerindeki etkisi, Osmanlı tarihçilerini, sultanın amacının aslında müsadere değil, sadece düşmanı gelir kaynaklarından yoksun bırakmak olduğunu uzun uzadıya anlatmaya sevkedecek derecede derin oldu.[119] Gene aynı eylemi haklı göstermek için, tüccarın İran'a silâh taşımakta olduğu da öne sürüldü. Osmanlı topraklarında yakalanan İranlılar Rumeli'ye sürgün edilip orada gözaltına alındı ve ipek yüklerine el kondu. Derken 1518'de, Osmanlı topraklarında ham ipek satışı toptan yasaklandı. Emirlere karşı gelen Osmanlı tebaasının, satmış oldukları ipeğin karşılığı olan parayı hazineye teslim etmeleri zorunlu kılındı.[120] Bu haşin önlemlerin ipek tüccarı ve sanayii üzerindeki dolaysız etkisinin yanı sıra, ambargonun ekonomik sonuçları yalnız İranlılar için

117 Sa'dedin, *Tâcü't-tevârîh*, II, İstanbul 1863, II, s. 276.
118 A. Feridun, *Münşeâtü's-Selâtîn*, I, 1858, s. 425.
119 Sadedin, II, 1863, s.276.
120 Inalsar (1960), s. 200-213

değil, Osmanlılar ve İtalyanlar için de felâket oldu. Ambargo nedeniyle Bursa ipek sanayiinde yaygın bir şekilde işsizlik ve iflaslar başgöstermiş olmalıdır. 1586 gibi daha geç bir tarihte Osmanlı İmparatorluğu ile İran tekrar savaşa tutuştuklarında, beklenen İran tüccarının ancak yarısının gelmesi, Bursa piyasasında ham ipek fiyatlarının fırlamasına ve Bursa'daki ipekli dokuma tezgâhlarının dörtte üçünün durmasına yol açacak; 30, 40, hattâ 60 tezgâhı olan büyük dokumacılar iflas ederken, birçoğu, anlaşılan borçları nedeniyle ortadan kaybolacaktı.[121] 1514-1518 ambargosu sırasında ise, Sohumi üzerinden gelen Gürcistan ipeği kısıtlamaların dışında tutulmuştu.[122] Ayrıca, Osmanlı topraklarında, örneğin Balkanlar'da Mora, Prizren ve Arnavutluk ile Anadolu'da Bursa, Bilecik ve Amasya'da da, bir miktar ham ipek üretiliyordu. Oysa normal zamanlarda, yüksek kaliteli ve görece ucuz İran ham ipeğinin Bursa pazarındaki bolluğu, yerli ham ipek üretiminin gelişmesini önleyici bir rol oynamaktaydı.

Selim'in ambargosu İtalyan ipekli dokuma sanayiini en önemli hammadde kaynağından yoksun bıraktığından, İtalya'da paniğe neden oldu. Girişimci Cenovalılar eski Astarabad-Hazer Denizi-Astrahan güzergâhından ticaret trafiğini canlandırmanın yollarını aramaya başladılar.[123] Astrahan-Moskova güzergâhı, daha 1476'da Contarini Astrahan'a geldiğinde bile aktifti[124] ve Moskova bu yolla Yezd'den ipekli kumaş alıyordu. Daha sonra İngilizler de, Hindistan ve İran malları için böyle bir ticaret yolu oluşturmaya çalışacaklardı.

Sultan Selim'in koyduğu ambargonun, uluslararası ticaretin yıllardır yerleşmiş örüntüsünü bozmak suretiyle, ilgili herkesi büyük kayıplara uğratmakta olduğu açıktı. I. Süleyman (1520-1566) babasının yerine tahta çıktığında, İran'la ipek ticaretini eski düzenine kavuşturmakla kalmadı; hapisteki tüccarı serbest bıraktırıp, malları emanete alınmışsa iade, yoksa tazmin ettirmek yoluna gitti. Ancak, bu tarihten itibaren, Azerbaycan'ın ipek üretim bölgelerini doğrudan denetim altına almanın, muhtemelen Osmanlıların hedefleri arasına girdiğini anlıyoruz. Süleyman'ın 1533-1536, 1548-1550 ve 1553-1555'teki İran seferleri sırasında Azerbaycan üst üste istilâ ve Tebriz iki kere işgal edildi (1534, 1548). I. Selim döneminden başlayarak Dağıstan, Şirvan ve Gilan'daki yerel hanedanlar hep Osmanlı'dan himaye ummuşlardı. Azerbaycan'ın Şirvan'a kadar olan bölümü, ancak 1578-1590 savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgal ve ilhak edildi. Böylece belli başlı ipek üretim bölgeleri, Şah Abbas karşı saldırıya geçip 1603-1605'te Osmanlıları Azerbaycan'dan atıncaya kadar, bir

121 Aynı eser, belge no. 273.
122 Aynı eser, belge no. 83.
123 Heyd (1936), II, s. 507.
124 Contarini, *Travels in Tuna and Persia, der. Lord Stanley of Alderly*, Londra 1873, s. 151.

süre Osmanlıların elinde kaldı. Her halükârda Bursa, 1540'larda hâlâ, ipek satıp kalay ve Batı'nın yünlü kumaşlarını alan İranlı tüccarın başlıca antreposu olmaya devam ediyordu. 1600 dolaylarında İran'ın bu mallara ihtiyacı tahminen 2.000 balya kumaş ve 40-50 ton kadar kalaydı.[125] İranlıların Bursa'da Hint baharatı da almış olmaları ilginçtir. Örneğin, Alâeddin adında bir İranlı tacirin, Kıbrıs'tan ithal edilmiş şeker ve Hindistan'dan ithal edilmiş karabiber alımına 32.000 akçe ya da 640 duka altını harcadığını biliyoruz.[126]

125 N. Steensgaard, *Carrack, caravans and companies,* Kopenhag 1972, s. 368.
126 Dalsar (1960), s. 272.

PERA VE BURSA'DA FLORANSALILAR

Bizans'ta Floransa tüccarı, yünlü kumaşlarının satışı açısından ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Floransa yünlüleri bütün Asya'nın lüks emtia ticaretinde çok aranan mallardan olduğundan, kente büyük kârlar sağlıyordu. Ne var ki, 1421'de Pisa'yı artık kesin olarak ele geçirinceye kadar, Levant ile ticaretinde Floransa, Venedik ve Cenovalılara bağımlıydı. Floransa kumaşlarını Venedik'in satın alıp tekrar Doğu'ya ihraç ediyor olması, 1423'te Venedik doge'u Tommaso Mocenigo için hâlâ övünç kaynağıydı:

> *Floransa'dan her yıl gelen 15.000 parça kumaşı, Venedik Magrib'e, Mısır'a, Suriye'ye, Kıbrıs'a, Romanya'ya [Balkanlara], Girit'e, Mora'ya ve Styria'ya dağıtır. Onlar ayrıca, aylık değeri 70.000, yıllık değeri ise 840.000 duka altınını bulan daha bir yığın malı da bize teslim ederler. Buna karşılık Floransalılar Venedik'ten Fransa ve Katalonya yünü, kırmızı boyasıyla boyanmış kumaşlar; taranmış yün, ipek, altın ve gümüş iplik ve kıymetli taşlar alırlar.*[127]

Bursa'da Floransa tüccarının varlığı, 1432'den itibaren belgelenmiş bulunmaktadır.[128] 1463-1500 döneminde Pera'daki Floransa kolonisi, II. Mehmed'in politikası sayesinde büyük servet ve nüfuz kazanmıştı.[129] Venedik ve Cenovalılar, II. Mehmed'in Mora, Arnavutluk, Bosna ve Karadeniz'e yayılma planlarının karşısına dikildiklerinde, sultan, imparatorluğunun Batı'yla olan can alıcı ticaret ilişkilerinde, Venediklilere bağımlılığını azaltmak amacıyla, Floransalılara yöneldi ve onları özellikle kayırmaya başladı. Ayrıca Osmanlılar, Batı'nın en önemli ihraç ürünü olan kaliteli yünlülerin aslında Floransa'nın *arte di lana*'sı (yün esnafı loncası) tarafından dokunup veya son işlemlerinden geçirilip, daha sonra Venedik üzerinden Osmanlı pazarlarına ihraç edildiğinin de farkındaydılar.

Bu dönemde Levant ticareti, tam bir yükseliş içindeydi. Galata'ya yerleşmiş Floransalı ticaret ajanı Benedetto Dei, 1460-1472 yıllarında sultanın en güvenilir danışmanı oldu. Aslında II. Mehmed'in Levant ticaretinde Floransa'yı arkalama düşüncesi, Konstantinopolis'i fethettiği günlerde doğmuştu. Daha 1455'te sultan, Osmanlı topraklarındaki Floransalılara çeşitli lütuflar bahşediyordu. 1454'ten sonraki ticarî gelişmenin bir yansıması olarak, her yıl İstanbul limanına

127 Heyd (1936), II, s. 296. *1420 dolaylarında Venedik'in, esas olarak Levant'a ihraç etmek üzere satın aldığı kumaş miktarı, bazen yılda 48.000 parçayı buluyordu:* bkz. Luzzatto'dan naklen Sella, 1968, s. 111.

128 La Brocquiére, 1892, s.82.

129 İnalcık, (1991), s. 60-66.

gelen Floransa teknelerinin sayısı 1454-1461 arasında tek bir gemiden üç gemilik bir konvoya çıkmıştı.

Elde ettikleri muazzam çıkarlar karşılığında Floransalılar, Galata'da acentalarını idame için gerekli, yılda 5.000 duka altınını seve seve ödüyorlardı. 1461'de sultan bir bahaneyle Venediklileri devlete ait (mirî) evlerden çıkartıp, yerlerine Floransalıları aldı. Ertesi yıl Mehmed Midilli'yi fethettiğinde, o sırada Haliç'te demirli olan üç Floransa gemisi sultanı memnun etmek uğruna zafer şenliklerine katıldı. Gene 1463'te, sultanın Bosna'da kazandığı zafer vesilesiyle Pera'daki Floransalılar evlerini ve sokaklarını süsledikleri gibi, sultan da banker Carlo Martelli'nin konağına misafir gelip yemek davetine katılmak suretiyle onları şahsen onurlandırdı. Nihayet, Pera'daki Floransa kolonisinin başı olan konsolos Mainardo Ubaldini ile Pera'nın diğer Floransalı tacir ve acentaları, II. Mehmed'in 1463'te Venedik'e savaş açma kararında aktif bir rol oynadılar.

Venedik Cumhuriyeti sultanla savaş halindeyken Floransa'ya özel bir elçi yollayıp o yıl İstanbul'a gemi gönderilmemesi talebinde bulundu. Floransa buna ilginç bir tepki gösterdi. Külliyetli miktarda kumaşın Osmanlı pazarına sevkedilmek üzere hazır beklediğini; öte yandan gönderilecek gemilerin, aslında İstanbul'da oturan Floransalıları korumaya yarayacağını öne sürdüler. İşin gerçeği, politik ve ekonomik koşulların Venedik'e karşı sultan ile Floransa arasında doğal bir ittifak yaratmış olmasıydı. Venedik'in ve Papa'nın Floransa üzerindeki baskısı ise, II. Mehmed'in Galata'daki Floransalılara olağanüstü bir dostluk göstermesiyle dengeleniyordu.

1467'de Floransa, İtalyan kamuoyunun baskısıyla nihayet Pera'yı boşaltmaya karar verip de, bütün ticarî firmaların yöneticileri servetlerini Ancona gemilerine yükleyerek ülkelerine dönmek üzere yelken açtıklarında, açık denizde yol alan Venediklilerce kesilip herşeyleri yağma edildi. Böylece, Floransa ile Galata arasındaki dolaysız trafik 1472'ye kadar kesintiye uğradı. Her ne kadar bu dönemde Floransalılar, Cenova aracılığıyla Pera ile bağlantı kurabildilerse de, 1467 ve 1469'da İstanbul ve Pera dâhil Osmanlı topraklarını kasıp kavuran korkunç veba salgını, Floransa'nın Levant ticaretine bir darbe daha indirdi. 1467 yazının ortalarında başgösteren bu salgın hastalık, olaylara bizzat tanık olan Kritovoulos'a göre, Osmanlı başkentinde günde 600'den fazla kişinin canını alıyordu.[130] Bütün bu aksiliklere karşın elli dolayında Floransalı ticarî acenta, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Edirne, İstanbul, Gelibolu ve Pera'da oturmaya devam ediyordu.

130 Kritovoulos, 1954, s. 219-21. İnalcık, 1991, s. 62. Aynı eser, s. 63-66.

II. Mehmed'in Floransalılara verdiği ilk resmî kapitülasyonun metni, henüz bulunabilmiş değildir. Ancak, ellerinde böyle bir araç olmadan, Floransa kolonisi Pera'da tutunamazdı. Venedik'le barışın 1479'da tekrar tesis edilmesine karşın, II. Bayezid (1481-1512) de Floransalılarla iyi geçinme ve payitahtındaki varlıklarını sürdürmeye özendirme konusunda babasından geri kalmadı. Hattâ, bu konuda belki daha müsait davrandıysa, herhalde bunun bir nedeni, Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden Cem Sultan'ın 1482'den beri Avrupa'da yaşıyor olmasıydı. 1483'te yeni sultan, Floransa'ya gönderdiği elçisi aracılığıyla, saray için her yıl vergiden muaf olarak 5.000 pastav yünlü kumaş satın almayı taahhüt ediyordu (bir pastav veya fardello, 50 arşun ya da 34 metre kadardı).[131] 1507'de Galata'daki Floransalı tüccarın sayısı altmış veya yetmiş dolayına çıkmıştı ve yıllık ciroları da 5-600.000 duka altınını buluyordu.

II. Bayezid ve I. Selim'in Floransalılara bağışladıkları kapitülasyonlar, I. Süleyman tarafından 1527 Ekim'inde yenilendi.[132] Bunların 1482'de Venedik'e tanınan kapitülasyonlarla karşılaştırılması, Floransalıların aynı seyahat ve ticaret özgürlüğü güvenceleri ile tacirlerin kendilerinin ve mallarının güvenliğine ya da gümrük vergisi oranlarına ilişkin aynı hükümlerden yararlanabildiğini ortaya koymaktadır.

İstanbul'a gidecek olan Floransa elçisine 1488'de verilen talimatta, Lecce-Avlonya deniz yolunu izleyen Floransalıların Avlonya'daki yerel Osmanlı makamlarınca mâruz bırakıldığı çeşitli güçlükler ile Avlonya-Edirne kara yolu üzerinde aynı vergi ve resimleri iki-üç defa ödemek zorunda bırakılmaları hakkında bazı şikâyetler dile getirilmişti. Floransalı tüccar, Ancona veya Raguza'dan (Dubrovnik) deniz yoluyla İstanbul'a gidecek olduğunda, genellikle Ancona veya Raguza gemilerine biniyordu. Ancak, gerek korsanlardan, gerekse Venediklilerden kaçınabilmek için, kısmen denizden, kısmen de karadan giden Ancona-Raguza-Saraybosna-Novibazar-Edirne-Pera veya Lecce-Avlonya-Edirne-Pera güzergâhlarını tercih ettikleri oluyordu. Raguzalı ve Müslüman tüccarın da kullandığı bu kara yolları, Adriyatik'ten Edirne'ye Balkan yarımadasını enlemesine kesen başlıca ticaret yolları haline gelmişti. Sonuç olarak, I. Süleyman'ın Ekim 1527'de yenilediği kapitülasyonların özel bir hükmünde (madde 20), Floransalı tüccarın Balkanları kara yoluyla aşarken karşılaştığı güçlük ve tehlikeler dile getiriliyordu.

Avlonya'dan deniz yoluyla Adriyatik'in İtalya yakasına geçiş güvenliği de Floransalı tüccar için hayatî önem taşıdığından, bir başka özel hüküm, Venedik ve Cenovalıların deniz korsanlığına karşı Floransa tüccarının mal varlığını güvence altına alıyordu. Bunun örtük anlamı, aynı güvencenin Avlonya'daki

131 İnalcık (1991), s.62.
132 Aynı eser, s. 63-66.

Osmanlı leventlerinin olası eylemlerine karşı da geçerli olmasıydı. Floransalılar kendilerine verilecek kapitülasyonlara, çifte vergilendirmenin önlenmesine, yerli gayrimüslimlerin maiyetlerinde istihdamına ve farklı hukukî yetki alanlarında alınan belgelerin geçerliliğine ilişkin özel hükümler koydurtmayı da gerekli görmüşlerdi, çünkü, bu gibi konularda yerel makamlarca sık sık taciz edilebiliyorlardı. Osmanlı hükümetinin kapitülasyon belgesine bu gibi özel hükümler eklenmesini kabul etmesi ise gerçekten özel bir kayırma demekti. İstanbul, Pera, Bursa, Edirne, Gelibolu, Sofya ve Rodos'ta Floransa konsolosları ve tüccarı bulunuyordu.

Benedetto Dei, Floransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticarî faaliyetinin Venedik üstünlüğüne meydan okuyarak geliştiği ve parlak bir geleceğe uzandığı inancındaydı.[133] Türkiye'ye ihraç edilen Floransa yünlüleri hacminin, Floransa ipeklilerinden çok daha fazla olmasına karşılık, kıymetli kadifeler ve brokarlı kumaşlar dâhil Floransa ipeklileri, daha çok Fransa panayırlarına, İngiltere'ye ve Hollanda'ya (Antwerp'e) akıyordu.[134] Gerek I. Selim'in, gerekse halefi I. Süleyman'ın Floransa kapitülasyonlarını yenilemesine karşın, aslında Floransa'nın Levant'taki "Altın Çağ"ı daha I. Selim döneminde hızla yok olmaktaydı. Herhalde dış rekabet ve Yeni Dünya'nın keşfinin "insanların dikkatini Levant'tan başka yönlere çekmesi", Floransa'nın gerilemesinin başlıca nedenleri arasındaydı. Daha düşük fiyatlı yabancı yünlülerin devreye girmesiyle birlikte, Yeni Dünya kökenli altın ve gümüş stoklarının bollaşması, bu süreçte özellikle vurgulanması gereken bir rol oynuyordu.[135] Bu sırada, Venedik'in kendi yünlü kumaş üretimi görece sınırlı boyutlardaydı ve başlangıçta yılda 3.000 parçanın üzerine çıkmıyordu.[136] Oysa 1569'a gelindiğinde, Venedik'in yüksek kalite yünlü kumaş üretimi yılda 26.000 parçayı aşmış; başka bir deyişle, XVI. yüzyıl boyunca "kent ekonomisinin temel direklerinden biri" haline gelmiş bulunuyordu.[137]

Oysa Floransa ticareti, XVI. yüzyıla büyük bir patlamayla girmişti. 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı, Venediklileri Osmanlı pazarlarından dışlamış; fiyatlar da yüksek seyrettiğinden, bu durum, Floransalıların Osmanlı Türkiyesi'yle ticari gelişiminin dürtüsü olmuştu. Floransalılar, savaş nedeniyle sultanın kendilerine karşı her zamankinden daha istekli bir tutuma girdiğini memnuniyetle kaydediyorlardı.[138] Ne var ki, 1503'te Osmanlı-Venedik Barışı'nın imzalanmasının

133 Richards, 1932, s. 215.

134 Aynı eser, s. 46, 154. Ağustos 1501'de patlak veren ve 25.000 ölüme yol açarı koleranın da, Floransa'nın Türkiye'yle iş ilişkilerine çok olumsuz etkisi olmuştu.

135 Floransa'nın ekonomik gerilemesi için, bkz. G. Luzzatto, *Storia economica,* Padua 1954, s. 101.

136 D. Sella, "The rise and fall of the Venetian woolen industry", Pullan (der), 1968, s. 111.

137 Aynı eser, s. 109, 112, 115.

138 Richards (1932), s. 147.

ardından, Venedik'in izlediği saldırgan ticaret politikası belki de yüzyılın ilk birkaç on yılında Floransa'nın Levant ticaretinde başgösteren gerilemenin asıl nedeni oldu. Herhalde Venedik yünlü dokuma sanayii üretiminin 1510'lardan itibaren fırlaması[139] ile Levant piyasalarında Floransalıların yerini Venediklilerin alması, bir tesadüf değildi. Yukarıda belirtildiği gibi, 1527'de yenilediği ayrıcalıklarla Sultan Süleyman, Floransa ile ticareti teşvik etmeye çalışmış; 1530-1570 arasında ise imparatorluğun daha önce eşi görülmedik bir servet birikimine ulaşmasıyla birlikte, Batı'nın lüks kumaşlarına olan talebin sürekli artması, muhtemelen, Floransa'nın yünlü dokuma sanayiinin canlanma nedenleri arasında yer almıştı. 1529'da Venedik elçisi, geçmişte Floransa'nın (en iyi İngiliz yününden yapılma) kaliteli "San Martino" kumaşından her yıl 4.000'i aşkın parça, İspanyol yününden yapılma *garbi* kumaşlarından ise 18-20.000 parça üretegelmiş olduğunu yazıyordu.[140] Floransa'nın Osmanlı piyasasına ihracatının büyük bölümü, işte bu *garbi*lerden oluşmaktaydı. Daha sonra, Floransa yünlü dokuma sanayiinin şaşırtıcı biçimde toparlanıp, 1572'de, yani Kıbrıs nedeniyle Venedik'in bir kere daha Osmanlılarla yıkıcı bir savaşa tutuşmuş olduğu bir sırada, toplam 33.312 parça kumaş üretmeyi başardığını; bunun da büyük kısmının Levant'a gittiğini görüyoruz.[141]

1537-1540 Osmanlı-Venedik Savaşı, Venedik'in kumaş üretimini belirgin biçimde etkilemesinin ardından, 1570-1573 Kıbrıs Savaşı, Venedik yünlü kumaş sanayiindeki gerilemenin başlangıcı oldu. İleride göreceğimiz gibi, 1569'dan sonra sultanlar artık Fransa ve İngiltere'yi kayırmaya başlayacak; Osmanlı İmparatorluğu'na yüksek kalite yünlü kumaş ihracatında Venedik ile Floransa'nın yerini, giderek bu iki ülke alacaktı.

Pera'da Floransalı Bir Ticaret Temsilcisi: Giovanni di Francesco Maringhi, 1497-1506

Floransalı tacir ve ticaret acentası Giovanni di Francesco Maringhi'nin, gerek temsil ettiği Floransa firmalarına, gerekse Osmanlı ticaret merkezlerindeki kendi acentalarına 1501-1502 yıllarında yazdığı mektuplar, İtalyan işadamlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyeti ve bu faaliyetin koşullarına ilişkin eşsiz bir tanıklık sunar. Maringhi, 1497'den 1506'ya kadar Pera'da ikamet eden Floransalı bir ticaret acentasıydı. Floransa'nın Venturi, Medici, Galilei ve Michelozzi firmalarını temsil ediyordu ve anlaşılan, bir müstahdem olmaktan çok bir ortak

139 Sella (1968), s. 112.
140 Aynı eser, s. 114.
141 Aynı eser, s.115.

statüsü taşıyordu.[142] Örneğin, Mart 1502'de Floransa'dan Leonardo Venturi'yle yaptığı üç yıllık işbirliği sözleşmesine göre, kendisi kârın beşte üçünü, Venturi ise beşte ikisini alacak; "çırak"ların yaşama masrafları da aynı oranlarda paylaşılacaktı. Anlaşmaya göre Venturi ve ortakları en az 7.000 duka altını yatırım yapmak ve son işlemlerini tamamladıkları bütün panni (yünlü kumaş toplarını) Türkiye'de satılmak veya takas edilmek üzere Maringhi'ye yollamak zorundaydılar. Bu gibi sözleşmeler yoluyla panni tedarik etmenin alternatifi, Floransa'da peşin parayla alım yapmaktı.[143]

Karargâhını Pera'da kuran Maringhi'nin, Bursa, Gelibolu, Edirne ve Sofya'da onun adına alım satım yapan ücretli acentaları vardı.[144] Temsilcilerinden Risalti adında, Türkçe bilen biri, Floransa, Pera ve Bursa arasını düzenli olarak dolaşıp, mal ve bilgi topluyordu. Risalti'nin kara yolculuğu masrafları ipek yükü başına 700 akçeyi buluyordu. Maringhi'nin acentalarından bazıları zaman zaman aynı tür başka firmalarla anlaşmaya vardıklarından, hepsini hizmetinde tutmak kolay olmamaktaydı.[145] Arada sırada Maringhi'nin kendisi de bu pazar kentlerine gidip geliyordu.

Maringhi, Galata'daki kumaş toptancılarına kumaş satıyordu. Pera'daki yıllık tüm harcamaları 180-200.000 duka altınını bulduğundan, bunu karşılamak için yılda en az 200 panni satması gerekiyordu. Yerli tüccarın, çoğunlukla da İstanbullu Yahudilerin veya Pera'da oturan Cenovalıların satın aldığı panni,[146] imparatorluğun diğer pazar kent ve kasabalarına götürülüyor veya sevkediliyordu. Örneğin, Antonio da Lagnasco adındaki, Pera'nın hayli tanınmış bir Cenovalı kumaş toptancısı, kredili alım yapıp *panni*sini Kefe'ye götürür, kumaşları satınca borcunu öderdi.[147]

Maringhi'nin esas işi, Osmanlı-Floransa ticaretinin genel karakterine uygun olarak, Floransa pannisini Bursa pazarında İran ipeğiyle değiştirmekti.[148] Bununla birlikte, tipik bir Rönesans taciri olarak Ankara tiftiği, ipekli kumaş ve kürkler, karabiber, balmumu, Çin raventi, misk, mahmude kökü, kaba yünlüler, İskenderiye keneviri ve başka bazı kalemler dâhil hemen her çeşit malın ticaretini yapmaktan geri

142 Richards (1932), s. 147.
143 Aynı eser, s. 182.
144 Aynı eser, s. 99, 143.
145 Aynı eser, s. 171
146 Aynı eser, s. 155.
147 Aynı eser, s. 152-153.
148 Hoshino, H., "Il commercio fiorentino nell'imperio ottomani: cesti e profitti negli anni 1484-1488", *Aspetti*, Pisa 1984, s. 984.

durmuyordu.[149] Üç diğer Floransalı ortağıyla birlikte Moncastro'da (Akkerman) ortak iş kurma girişimi özellikle ilginçtir.[150] Mart 1502'de Maringhi, her yıl Moncastro'ya göndereceği bir temsilci aracılığıyla 4-5.000 parça işlenmiş deri veya ham hayvan derisi almayı amaçlayacak bir ortaklığa, 200-300 duka altını yatırmayı tasarlamıştı. Bu işlem her yıl tekrarlanacaktı.

Levant ticareti açısından siyasî ortam her zaman birincil önem taşıdığından, Maringhi, İstanbul'daki Floransa emino'su aracılığıyla Osmanlı hükümetiyle yakın temas içinde bulunuyordu.[151]

Maringhi, 22 Şubat 1506'da öldüğünde, geride en az 97.000 duka altını değerinde emlâk ve "çeşitli tacirlerden alınmış 127.000 duka altını değerinde mal" bıraktı.[152] Onun meslek hayatı, o sırada Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren diğer Floransalılar için; örneğin, Medici ailesi mensuplarından Pera, Bursa ve Edirne'de ticaretle uğraşan Francesco, Giovanni ve Rafaello için de emsal teşkil eder.[153] Francesco daha 1470'de, Medici ve ortaklarını temsilen Pera'da bulunuyor, Bursa ve Edirne'ye de gidip geliyordu. İmparatorluk sınırları içindeki diğer Mediciler ise bankacılıktan sabun üretimi ve kumaş boyacılığına kadar çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunuyorlardı.[154]

Bursa kadı sicilleri, kentteki İtalyan tüccarı ve acentalarının alışveriş işlemleri ve anlaşmazlıklarını daha yakından yansıtmaktadır. 1478'de Piero adındaki bir Floranslı ticaret temsilcisi, toplam 207.920 akçe ya da 4.000 düka altını değer biçilen Batı kumaşlarını dört Müslüman tacire ait ham ipek ve ipekli kumaşlarla takas etmişti.[155] Bu takas işlemine giren Batı kumaşlarının dökümü Tablo IV'te gösterilmiştir.

149 Maringhi'nin envanteri için bkz. Richards (1932), s. 185-201.
150 Aynı eser, s. 172.
151 Aynı eser, s. 167.
152 Aynı eser, s. 184.
153 Aynı eser, s. 155.
154 Aynı eser, s. 227-28.
155 H. İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler", *Bl.* XIII, 1988, belge no. I.

Tablo IV: Bursa'ya ithal edilen Batı kumaşı türleri[156]

	Miktar	Değer(akçe olarak)
	113 top	135.600
Floransa yünlüsü	6 top	9.000
	19 top	23.000
Bergamo yünlüsü	18 top	10.000
Frengi (İtalyan)kadife	57.5 arşın	11.000
	82.5 arşın	7.420
Frengi saten	32.5 arşın	6.500
Altın işlemeli kadife	25 arşın	5.000

Not: Bir arşın 68 santimetreydi ve 1479'da bir düka altını yaklaşık 45 akçe ediyordu

Piero, Ekim 1478'de Bursa'da öldüğünde, kadı bir Cenovalıyı alacaklarını toplasın ve borçlarını ödesin diye terekesine vekil atadı.[157] Bunun üzerine, Şam'ın ünlü baharat taciri Abdurrahman'ın, vefat etmiş bulunan Florasanlı ticaret temsilcisinden 86.000 akçelik bir alacağı olduğu ortaya çıktı. Suriyeli tacir, Piero'ya vermiş olduğu avans nedeniyle önce Zeno, Berto (veya Breto), Andrea ve Bartolomi adındaki dört İtalyan ile müteveffanın terekesine karşı hak iddiasında bulunda. Bunun üzerine Mihalis adındaki Rum mütevelli duruma müdahale etti ve sonunda Abdurrahman'ın alacağı konusunda varılan uzlaşma, resmen mahkeme siciline geçti.[158] Öte yandan Pera'da oturan Bartolomi'nin Piero'ya 1.101.5 lidre ham ipek satışından 67.200 akçe borcu olduğu görüldü.

Maringhi gibi Piero da, İranlı tüccarlardan kredi karşılığı ham ipek ve Şam'ın Arap tüccarından baharat alıp satmaktaydı. Buna göre, Arap, İranlı, Cenovalı ve Floransalı tacirler dolaysız alışveriş işlemlerine taraf olmuş oluyorlardı. Yerel koşullara âşina olan Levanten İtalyanlar ile Rumlar da işin içindeydi (bkz. Tablo VI). Öte yandan, bu ticaretin bütün hukukî boyutlarını Bursa kadısı düzenliyor ve güvence atına alıyordu. Başka bir deyişle, uluslararası Bursa piyasasının karmaşık bir ilişkiler ağı vardı ve bu piyasanın pürüzsüz işleyişinde Osmanlı kadısı önemli bir rol oynuyordu.

156 Kaynak: Richards (1932).
157 Aynı eser, belge no. 29.
158 Aynı eser, 37 ve 41 sayılı belgeler.

Değişilen mallar

İpek: Floransa'da *arte di seta* daha 1193'e kadar inen erken bir tarihte ortaya çıkmıştı ve "XV. yüzyıla gelindiğinde, önem ve zenginlik bakımından *arte di lana* ile aynı sırada yer alıyordu."[159] 1473'te yün tüccarı loncasına 270 atölye, ipek tüccarı loncasına ise 83 atölye dâhildi ve ipek imalâtçılarının Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda da temsilcilikleri bulunuyordu. 1470'li yıllarda Pera'daki Floransalı ticaret ajanı Benedetto Dei, bütün bu yerlerde satılan *"her çeşit Floransa mamulünün, özellikle de ipeklileriyle altın ve gümüş brokarlı kumaşlarının, Venedik, Cenova ve Lucca mallarının toplamından fazla"* olduğunu söyleyerek övünüyordu.[160]

Bütün bu iş alanlarından en kârlısı, Bursa ile Floransa arasındaki ipek ticaretiydi. 1509 yılı dolaylarında, taşıma maliyetlerinin balya başına 900 akçe veya 18 duka altını gibi olağanüstü yüksek düzeylere ulaşmasına karşın, Floransa'da ham ipek balyası başına 70-80 duka altını kâr elde edilebiliyordu.[161] Guanti'nin muhasebe defterine göre,[162] 1484 ile 1488 yılları arasında bu kişi adına Floransa'da satılan ham ipeğin toplam ağırlığı 4.795 Bursa lidresini (1 lidre = 320,7 gram), değeri 6.022 "büyük" florini, buna karşılık satış masrafları 1.172 florini buluyordu (bir "büyük" florin veya Floransa altını yaklaşık 48 akçaydı). Guanti net kârını 977 florin olarak veriyordu (ipek alım fiyatları için, bkz. Tablo V).

Tablo V: 1501'de Floransalılarca Bursa'da yapılan ipek alımlarının fiyatları[163]

Tarih	İpek türü	Akça olarak fiyat, Bursa lidre'si başına
Mayıs	Seta leggi	59-60
Mayıs	Seta leggi	59
Mayıs	Stravai (?)64	
Haziran	Stravai	65
1 Temmuz	Leggi. stravai	65-69
14 Temmuz	Sari	69-70
Ağustos		66

Not: Bir Bursa lidresi 320,7 gramdı.

159 Richards (1932), s. 44.
160 Aynı eser, s. 45.
161 Aynı eser, s. 102, 104, 112, 169, 262.
162 Hoshino (1984).
163 Kaynak: Richards (1932), s. 67-70, 111-112.

Floransa yünlüleri: Floransa'nın refahının temelini, yünlülerinin Bursa'da ham ipekle değişilmesi oluşturuyordu. 1400-1630 döneminde Bursa, yukarıda anlatıldığı gibi hem İran ham ipeğinin başlıca uluslararası pazarı, hem de Asya'nın bütünü için en iyi kalite Batı yünlülerinin antreposu konumundaydı. Daha XIV. yüzyılın ortalarına doğru Tebriz gümrük yönetmeliklerinde "kumaşlar ve scarlat gibi Avrupa mamûlleri"nden söz edilmesi,[164] Batı'nın kumaş ticaretinin İran'da kazandığı önemi yansıtmaktaydı. Daha önce de kaydettiğimiz gibi XIV. yüzyılın ikinci yarısında İtalya ile Tebriz arasındaki trafik, Trabzon-Konstantinopolis hattından Tebriz ile Bursa arasındaki kervan yoluna kayacak; böylece ilk Osmanlı başkenti, Avrupa kumaş ticaretinin en önemli uluslararası mahreci haline gelecekti. Batı'dan Bizans Konstantinopolis'ine ve Pera'ya ulaşan kumaş balyaları, bu tarihte Bursa'ya nakledilyordu. İran'a transit gidenlerin yanısıra, tabii bu ithalâtın önemli bir bölümü de Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanına sevkedilmek üzere yerel tüccar tarafından satın alınıyordu. Floransa'nın ipekli ve yünlü dokuma sanayilerinin canlılığının, İran ipeğinin Bursa piyasası üzerinden ithal ve tekrar ihraç edilmesine bağlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Büyük ipek alımları, yünlülerin ipekle takasından sağlanan kârın yüksekliği nedeniyle, yünlü kumaş üretiminin artmasını da teşvik ediyordu. Maringhi, yünlüleri ipekle takas etmenin, doğrudan Bursa'daki kumaş toptancılarına parayla satmaktan daha akıllıca olduğunu gözlemişti. Örneğin, bir seferinde, 91 parça calisse (İspanya'da imal edilen ucuz bir çeşit kumaş) karşılığı bir buçuk balya ipek alınabilmişti.[165] Yünlülerin ipek balyalarıyla takası Floransa'da da yerleşmiş bir uygulamaydı.[166] Dolayısıyla Maringhi, yünlü kumaşlara olan büyük talebi ve bu ticaretten sağlanacak yüksek kârları ısrarla vurgulayarak, temsil ettiği firmalardan yünlü sevkiyatını sürekli arttırmalarını istiyordu. Örneğin, Venturi ve ortaklarının üç yılda yolladığı 260 *panni*nin pekâlâ bir yılda eritilebileceğine işaret ederek,[167] firmaları kendisine yılda en az 500-600 top kumaş temin etmeleri için sıkıştırıyordu. Türkiye'de üretilen yünlüler kalite bakımından Floransa yünlüleriyle boy ölçüşemezdi; nitekim her parti kumaş hızla satılıp gidiyor ve fiyatlar yükselmeye devam ediyordu.

Floransa firmaları, kendi ürettikleri yüksek kaliteli panniye ek olarak, Fransa, İspanya (*calisse*) ve İngiltere'den (*panni inglese*) satın aldıkları büyük miktarda yünlü kumaşı da, son işlemlerini yapıp, rötuşlayıp reeksport etmekteydiler. 1501 tarihli tek bir örnekte, 4.000 parça calisse tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na

164 Mâzandarâni (1952), s, 99b, 133b.
165 Richards, 1932, s. 81.
166 Aynı eser, s. 110.
167 Aynı eser, s. 85, 120.

ihraç edilmek üzere ithal edilmişti.[168] Başka ülkelerin pannisi, panni fiorentini'yle karıştırılmayıp ayrı muamele görüyordu.

Bursa piyasasındaki altın/gümüş oranının yüksekliği ve Floransa'dan (Raguza üzerinden) altın getirtmenin zorluğu nedeniyle, takas daima tercih edilmekteydi.[169] Ancak, gelen Floransa kumaşlarının miktarı bazen yeterli olmadığından, Floransalılar yine de Floransa'dan sikke ithal etmek zorunda kalıyorlardı. Nitekim, Maringhi de Bursa'daki temsilcisine sık sık hem altın para, hem akçe olarak nakit yolluyordu.[170]

Türkiye'de 1500'e gelindiğinde Floransa firmaları, ucuz ve düşük kaliteli kumaşlardan çok daha büyük miktarlarda ihraç ediyordu. 1490'larda Osmanlı piyasası için sopramani denilen biraz daha kaliteli bir türü üretilmeye başlamıştı. Bir panno düşük kaliteli kumaş, Bursa'da 20 "büyük" florine satılıyordu[171] (bkz. Tablo VII).

Bu dönemde Floransa *pannis*i ticaretinde net kâr oranı yüzde 11.9'du, ama Bursa'dan sevkedilen astarabadî ipeğinin satışından sağlanan kâr da eklendiğinde, gerçek kâr yüzde 20'yi buluyordu.[172] Faiz oranının genellikle yüzde 15 dolayında olduğu Ortaçağ koşullarında bu, aslında ortalama bir kâr oranıydı. Taşıma maliyetleri panninin üretim maliyetinin yüzde 31'ini, hain ipeğin alım değerinin ise yüzde 19'unu buluyordu. Gümrük resimleri, Sakız adasından Osmanlı ana karasına geçiş için yüzde 4, Avlonya'da yüzde 2.5, Bursa gümrükhanesinde ise yüzde 3 olarak ödeniyordu. Livorno-Sakız-Bursa güzergâhı ile Lecce-Avlonya-Bursa güzergâhı üzerindeki gümrük ödemeleri, sonunda üç aşağı beş yukarı aynı miktarlara geliyordu.

Karabiber: XV. yüzyılda Bursa, Hindistan ve Arabistan'dan gelen baharat için de önemli bir transit merkeziydi. Çoğunlukla Suriyeli Arap tüccar tarafından kente, Halep ve Şam'dan büyük miktarda baharat ithal ediliyordu.[173] Karabiber Bursa'dan tekrar hem Balkanlara, hem de Tuna ve Karadeniz ötesinde kuzey ve merkez-doğu Avrupa ülkelerine ihraç edilmekteydi. Floransalı ticaret temsilcisi Maringhi, Bursa'dan Floransa'ya karabiber ihraç etmeyi denediyse de, sevkettiği

168 Aynı eser, s. 146.
169 Aynı eser, s. 67, 158, 163.
170 Aynı eser, s. 105, 130, 140, 158, 263.
171 Hoshino (1984), s. 48, 52.
172 Aynı eser, s. 51
173 H. İnalcık, "Bursa and the commerce of the Levant", *JESHO*, III, 1960, s. 131-39, 1960b.

partinin satışı iyi gitmedi.[174] O sırada karabiberin Floransa fiyatı yük başına 24 duka altınıydı ve Maringhi, bunun iyi bir kâr elde etmek için yeterli olduğunu sanmıştı. Ama kısa zamanda bunun iyi bir yatırım olmadığı ortaya çıktı ve Maringhi, üç çuval karabiberden kalanının iadesini istedi. "Baharatın," diyordu, "pek bir şey bırakmasını beklememek gerekir"[175] (bkz. Tablo VIII).

Tablo VI: Maringhi'nin 1502 tarihli mektuplarında geçen İstanbul, Pera ve Bursa'daki kumaş tüccarı ve bankerler.[176]

		Kumaş Tacirleri	Sarraf ve Bankerler
İstanbul ve Pera'da			
	İtalyanlar	19	13
	Yahudiler	19	2
	Rumlar	-	1
Bursa'da			
	İtalyanlar	6	8
	Yahudiler	2	-
	Rumlar	-	1

Tablo VII: Maringhi'ye göre 1502 yılında Floransa'dan ithal edilen yünlü kumaşların fiyatları.

	Panno başına fiyat (akça olarak)
panni, yüksek kalite	1.366-1.600
calisse	640-670

Not: 1 panno, 50 arşın veya 34 metreye eşitti.[177]

Diğer mallar: Osmanlı ihracatı ham ipeğin yanı sıra tipik olarak ravent, balmumu, misk, sof (moher), karabiber, Bursa ipeklileri ve ilâçlar ile bazen de deniz-aygırı dişi (Rusya menşeli), yün, pamuk, kaliteli pamuklular, halı ve kilimler, hayvan derileri ve kürklerden oluşuyordu. Ravent, Floransa'da yüksek kâr getiriyordu

174 Richards, (1932), s. 82, 108.
175 Aynı eser, s. 117.
176 Kaynak: Richards (1932).
177 Kaynak: Richards (1932).

(bkz. Tablo VIII). Bursa'nın brokarlı ipek dokumaları, dışarıda hayranlık uyandırıyorduysa da, çok sınırlı miktarda ihraç edilebiliyordu. Buna karşılık bir başka lüks meta olarak Floransa ipeklilerinin Bursa satışı iyi, ama anlaşılan yine küçük miktardaydı.[178]

Ankara sofu lüks ve pahalı bir dokuma olarak, seçkinler arasında moda olduğu İtalya'da çok aranıyordu. Ünlü Ankara *sof*unun başlıca pazarı yine Bursa'ydı.[179] Mart 1502'de Maringhi, Floransa *panni*sini üç top *sof* ile takas etmiş ve bir 200-250 duka altını daha borçlu kalmıştı.[180] Daha sonra temsilcisi Viatti Erminia'yı, Ankara'ya sof satın almaya göndermişti. Bir topta (*tavola*) 50 parça sof vardı ve her parça Floransa'da 4.75 ilâ 5 duka altınına satılıyordu. Floransalılar aldıkları sofun bir bölümünü tekrar Fransa'nın Lyons kentine ihraç ediyorlardı.

Tablo VIII: 1501-2 yıllarında Bursa veya Pera'daki karabiber ve ravent fiyatları[181]

	Fiyat (duka altını)	Ölçü
Karabiber	25-27	çuval başına
Ravent	14	lidre (320.7 gram) başına

Ticaret Yöntemleri

Maringhi'nin mektupları, İtalyanların Türkiye'ye dönük ticaret stratejileri ve uygulamalarına da ışık tutmaktadır. Örneğin Maringhi, Floransa'daki kumaş üreticilerine sadece takas yoluyla ne kadar kâr edebilecekleri ve mevcut ham ipek arzının boyutları gibi konularda değil, Osmanlı piyasasında aranan panninin ölçüleri, kalitesi ve renkleri konusunda da düzenli bilgi veriyor, hattâ bazen örnek bile gönderiyordu.[182] Bunlar, daha sonra yeni pazarlar arayışı içindeki merkantilist-kapitalist Batı ekonomilerinin de sürdüreceği uygulamalardı. Örneğin, 1501'de Maringhi ilişki içinde olduğu firmalara kırmızı ve koyu mavi kumaşların iyi kâr getireceğini bildiriyordu. Floransa kumaşlarının Bursa pazarındaki ününün korunması açısından yüksek bir kalite düzeyinin sürdürülmesi, Maringhi'nin hep

178 Aynı eser, s. 168.
179 Aynı eser, s. 127; İnalcık, "Stefan dışan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 51-57, 1953a.
180 Richards (1932) s. 131, 161.
181 Kaynak: Richards (1932).
182 Aynı eser, s. 68, 71, 75, 77, 83.

vurguladığı bir hususstu. Ne var ki, Osmanlı ipekli kumaş üreticilerinin de başına geldiği gibi, aslında görece daha ucuz kumaşlar daha iyi satıyor ve Bursa'da kendilerine daha geniş bir pazar yaratıyordu. Daha sonra İtalyanların rakipleri, özellikle de İngilizler işte bu eğilimden yararlanarak Floransa ve Venedik'in pahalı, kaliteli kumaşlarını saf dışı bırakacaklardı. Ama XVI. yüzyıl başlarında kâr oranlan henüz o kadar çekiciydi ki, Türk ve Rum tüccar da "yükler dolusu *panni* satın almak"[183] için Floransa'ya kadar uzanmaktan geri durmuyorlardı.

Bursa'da genellikle kredili alışveriş söz konusuydu ve hesaplar bir dönem sonra dengelenip kapatılıyordu.[184] Bu, yalnız Floransalı tüccarın kendi aralarında değil, Floransalılar ile Osmanlılar arasında da geçerliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Floransa acentaları, Floransa firmalarına olan borçlarını sık sık sevkettikleri ipek veya sof yükleriyle tasfiye ediyorlardı. Bir seferinde Maringhi'nin Bursa'daki temsilcisi, Yahudi bir toptancıya bedeli dört aylık taksitte ödenmek üzere 8 *panni* Floransa kumaşı satmıştı.[185] Maringhi'nin terekesi, Türkler, Yahudiler ve İtalyanlarla kredi ilişkileri içinde olduğunu gösteriyor. Pera ve Bursa'da kredi karşılığı *panni* alan yerli tüccar arasında Yahudi toptancı kumaş tacirleri ağır basmaktaydı. İki ile dört aylık kısa dönemlerle yapılan kredili satışlar yaygındı. Alacaklı, borçlunun satın almış olduğu *panni*yi elden çıkarmasını beklemek zorundaydı. Borçlu daha önce kararlaştırılan çerçevede borcunu ödeyemediği takdirde, yeni bir düzenleme önerebiliyordu. Floransalılar gerek kadılarla, gerek gümrük temsilcileriyle sık sık muhatap oluyorlardı. Floransa'da Nicolo Michelozzi'ye gönderdiği mektupların birinde Maringhi, vergi ödememek için bir kutu miski bir biber çuvalının içine sakladığını yazıyordu.[186] Her halükârda, dostluk kurmayı başardığı *emino*, Pera'da oturan Cenovalı bir tacire kredi karşılığı sattığı *panni*den doğan alacağını tahsil etmesi için gerekli düzenlemeleri yapmasında yardımcı olmuştu.[187]

Venedik dukası, Osmanlı dış ticaretinde kullanılan standart altın para birimiydi. XV. yüzyılın başlarından itibaren Floransa florinlerinin (*fiorini d'oro*) yerini alması[188], herhalde Osmanlı ticaretindeki Venedik üstünlüğünün bir yansımasıydı. Mayıs 1501'de altının gümüşe oranı Bursa'da Cenova'dakinden yüzde 19 daha yüksekti. Dolayısıyla Floransa'dan nakit sevkiyatı duka altını olarak yapılıyor; nakit sıkıntısı başgösterdiğinde ise Pera'daki bankerler yılda

183 Aynı eser, s. 226.
184 Aynı eser, s. 61, 78, 104, 138.
185 Aynı eser, s. 99, 168.
186 Aynı eser, s. 135.
187 Aynı eser, s. 138, 153.
188 Hoshino (1984), s. 47.

yüzde 15 faizle borçlanma yoluna gidiyorlardı.[189] Altınla yapılacak ödemeler için uzun kredi dönemleri tanınması usûldendi. Altın karşılığı satış daima daha kârlı sayılıyordu.

Ticaret Yolları

Floransa ile Osmanlı ticaret merkezleri arasında, taşıyıcılığını genellikle Cenova gemilerinin üstlendiği deniz trafiği, Pisa veya Livorno'dan yola çıkıp Sakız adasına ulaşır; yükler buradan Anadolu kıyısındaki Çeşme limanına getirilir, oradan da kervanlarla Bursa ve İstanbul'a taşınırdı. Bu uzun deniz yolu çok güvenli değildi, çünkü Venedik'in deniz hâkimiyeti ve korsanlık faaliyeti karşısında Floransalıların elinden hiçbir şey gelmiyordu. Bu durumun bir kere daha kanıtladığı gibi denizlerde üstünlük, geç Ortaçağ'da denizaşırı pazarların kontrolü için temel koşuldu. Nitekim, daha sonra göreceğimiz gibi, Venedik'in de zamanla Levant piyasasını İngiliz ve Hollandalılara kaptırması, esas olarak bu Batılı ulusların 1590'lı yıllarda Akdeniz'de üstünlük kurmalarından kaynaklanıyordu.

Buna karşılık, Dubrovnik'ten veya Arnavutluk'taki Avlonya limanı ile İşkodra'dan başlayan kara yolu, Osmanlı himayesi sayesinde daha güvenliydi. 1492'den itibaren Osmanlı yönetimi, Avlonya'nın ekonomik canlılığını arttırmak amacıyla İspanya'dan atılan Sefarad Yahudilerini buraya yerleştirdi. Bir sancak beyinin merkez edindiği bu önemli liman, hem Osmanlı donanmasının Adriyatik üssü, hem de Selanik üzerinden Edirne, İstanbul ve Bursa'ya kadar Balkan yarımadasını boydan boya kat eden güney karayolunun terminaliydi. Aynı yolun daha kuzeydeki Dubrovnik terminali de, haraçgüzâr bir kent-devleti olarak Osmanlı himayesinden yararlanıyordu. Floransa ile Pera veya Bursa arasındaki trafiğin büyük bölümü Dubrovnik'ten geçiyordu.[190] Floransa'dan yapılan sevkiyat Pesaro, Fano veya Ancona gibi İtalyan limanlarından yüklenerek Dubrovnik'e ulaşır, oradan kara yoluna aktarılırdı. Ancak, Adriyatik Denizi'ndeki bu kısa yolculuk için bile Floransa, Venedik'e ve korsanlara karşı Osmanlı himayesini kapitülasyon güvencelerine bağlamaya çalışıyordu (Yeri gelmişken belirtelim ki, bu gibi talepler Osmanlılarca daima resmî bir himayenin, bir protektora tesisinin gerekçesi sayılmıştır). Bosnasaray-Novibazar-Üsküp-Filibe-Edirne güzergâhı üzerinde at ve katır kervanlarıyla taşınan yükler, Dubrovnik'ten yola çıkar veya (ters yönde) Dubrovnik'e ulaşırdı. Edirne, Pera tüccarının daima temsilci bulundurdukları Balkanlardaki dağıtım merkeziydi. Edirne'den Bursa yönüne devam eden trafik Gelibolu-Lapseki yolunu izlerdi. Bu kara

189 Richards (1932), s. 24, 70, 150-51.
190 Hoshino (1984), s. 46

yolculuğunun tamamı altı hafta kadardı (Çok daha hızlı yol alan bir ulak ise, Galata'dan Dubrovnik'e on günde gidebiliyordu).[191] Bildiğimiz bir örnekte, bir buçuk balya (375 lidre. veya 120 kilo dolayında) ham ipeğin İstanbul-Floransa arasında taşıma maliyeti yaklaşık 900 akçe'yi ya da 18 duka altınını bulmuştu.[192] Floransalı diplomatların Floransa-Ancona kara yolunu açık tutmak için Roma'da özel girişimlerde bulunmalarına karşılık, Adriyatik geçişi ile Balkanlardaki trafik Osmanlı yönetiminin sorumluluğundaydı.

Osmanlıların bu kara yolu üzerindeki güvenliğin sağlanmasına gösterdikleri özen, ilginç bir olayda somutlanmıştır. Yaklaşık 150 duka altını değerindeki bir parti ham ipek (bir yük *seta leggi)* Novibazar'da çalındığında, sultan bir çavuşu olay yerine yollayıp, köylülerden ya çalınan malı ya da hırsızları bulup teslim etmelerini istemiş; sonunda yirmi köylü 15.000 akçe tazminat ödemeyi kabul etmiş; çeşitli resim ve rüşvetler de 2.000 akçeyi bulmuştu.[193]

Osmanlılar Apulia ile Ancona limanına daima büyük bir ilgi duymuşlardı. 1480'de Otranto'yu, kısa bir süre için de olsa, işgal ettiklerini hiç unutmuyorlardı. I. Süleyman'ın Korfu seferi olarak bilinen harekâtı da başlangıçta, İtalya'nın istilâsı amacını güdüyordu.[194] 1487'de Boccolino Guzzoni'nin İtalya'ya getirteceği Osmanlı birliklerinin yardımıyla Ancona kıyı bölgelerini ele geçirme girişimi, bütün İtalya'da korku ve yankı uyandırmıştı.[195]

Daha geç bir dönemde ise, Toskanya grandükü, güney Avrupa'ya baharat dağıtımı işlevini Venedik'in elinden almak amacıyla gerek Osmanlılara, gerekse Portekizlilere yanaşmış,[196] nihayet bu uğurda Livorno'yu 1593'te serbest liman haline getirmişti.

Ancona: Daha Osmanlı öncesi dönemde Bosna, gerek Dubrovnik, gerekse Dalmaçya kıyısındaki Split (Spalato), Zadar, Şibenik ve Tragir limanları aracılığıyla, İtalya ile canlı bir ticaret içine girmiş bulunuyordu. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Kotor, Zadar, Zagrep, Medrusa ve Dubrovnik'ten gelip Ancona'ya yerleşen tacirler, Balkanlar ile ticaret ilişkilerini sürdürüyorlardı.[197] Venedik'in kontrolü dışında kalıp, Floransa-Osmanlı ticaretinin başlıca transit merkezi olarak sivrilen

191 Richards (1932), s. 56, 97.
192 Aynı eser, s. 104.
193 Aynı eser, s. 163.
194 H. İnalcık, *the Ottoman empire: The Classical Age, 1300-1600*, Londra 1973, s. 36, 1973a.
195 İnalcık (1989), s. 337.
196 F. Braudel, *the Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philipp II*, I, İng. çev. S. Reynolds, New York, 1972, s. 557.
197 T. Stoianovich, "The conquering Balkan Ortodox Merchant", *JEH*, XX, 1960, s. 236.

Ancona limanı, böylece Avrupa'da Osmanlı topraklarından gelen bir tüccar kolonisi oluşturmuş ilk bölgelerden biri oluyordu.

1514'te Osmanlı yönetimi, Ancona'daki gerek Müslüman, gerekse gayrimüslim tebaası için özel ticarî ayrıcalıklar elde etti ve kentin "palatio della farina"sı (un kapanı) çok sayıda "mercanti turchi et altri Maumetani" (Türk ve diğer Müslüman tüccar) için bir *fondaco*'ya dönüştürüldü.[198] XVI. yüzyılın ortasına doğru Ancona'da 200 Rum ticarethanesi ve birçok da Osmanlı Yahudi şirketi faaliyet gösteriyordu. Yalnız İtalya'nın gittikçe büyüyen kent merkezlerine yapılan tahıl ihracatı değil, Doğu'ya özgü lüks emtia da Ancona güzergâhını izlemekteydi. Doğu Adriyatik limanlarından yüklenen bu tür malların Lanzan ve Recanti gibi orta İtalya panayırlarında ulaştığı hacim, Venedik'i kendi Levant ticareti konusunda endişelendirmeye başlamıştı. "Bu panayırlarda Osmanlı tüccarı, Rumlar, Türkler ve Azemini [İranlılar] bizzat hazır bulunuyor ve doğrudan iş görüyorlardı."[199] XVI. yüzyıl ortalarında Ancona'nın Osmanlı himayesine girme eğiliminde olduğuna ilişkin söylentiler, Roma ile Venedik'te ciddî kaygılara yol açmıştı. 1555'te Papa IV. Paul (Pavlos), Marrano Yahudilerini tutuklatıp yaktırmaya ve mallarına mülklerine el koydurmaya başladığında, Ancona'ya sermaye yatırmış bulunan çok sayıda Selanik ve İstanbul Yahudisi'nin bu yüzden iflâs etmesi, Osmanlı yönetiminin Yahudiler adına ciddî bir müdahale girişiminde bulunmasına yol açmıştı. İtalya'da baskıya uğrayan bu Yahudilerin bazıları Osmanlı tüccarının temsilciliğini yapmaktaydı. Hattâ, yine aynı nedenle Yahudi banker Mendes ailesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Yahudileri, Ancona kentine karşı boykot ilânında birleştirmeye kalkışmıştı.[200]

1550-1630 DÖNEMİNDE İPEK TİCARETİ

İpekli dokuma sanayiinin Batı ülkelerine girişi, Fransa için I. François (1515-1547), İngiltere için de I. Elizabeth (1558-1603) dönemi gibi oldukça geç tarihlerde oldu. Bundan sonra bu ülkelerde ipekli sanayiinde hızlı gelişmenin ardında ise İtalyan ve Doğu ipekliileri için ödenen (ve Fransa'da dört milyon altını bulan) muazzam miktarda kıymetli madenin ülkeden çıkmasını önlemek gibi merkantilist bir kaygı yatıyordu. 1600 yılına gelindiğinde Lyons'da o zaman 7.000 atölye olduğu söyleniyordu.[201] İngiltere'de 1590'larda büyük miktarlarda ham ipek ithal edilmeye başlandı ve 1620'lere gelindiğinde ipek ülkenin en büyük ithal kalemi olup çıktı.[202] 1617'de

198 Stoianovich (1960), s. 237'de sözü edilen belgeler.
199 M. Sanuto, *I diarii*, I-LVIII, Venedik 1893, s. 406-7: Ashtor (1983), s. 213-53.
200 İnalcık (1969d), s. 121-26.
201 L. Boulnois, *La route de la soie*, Paris 1963, s. 218.
202 A. Millar,'dan aktaran R.Davis, "English imports from Middle East 1570-1780", der. Cook, 1970, s. 196.

İngiliz ipekli dokuma sanayiinin yılda tahminen 300-600 balya ham ipeğe ihtiyaç göstermesine karşılık, Şahin önerdiği sevkiyat miktarı 2-3.000 balyayı buluyordu. 1628'e gelindiğinde, Hollanda'nın yıllık talebi 1.200 balya idi.[203] İngilizler ve Hollandalılar kendi ihtiyaç fazlalarını diğer Avrupa ülkelerine ihraç etmek suretiyle bu piyasada Venedik ve Cenova'nın yerini almaktaydılar. XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, ipek artık "bir dizi ithal malının en önemlisi" konumundaydı.[204] Yeni ve sürekli büyüyen ipek piyasaları, ihtiyaç duydukları ham ipeği Osmanlı İmparatorluğu üzerinden İran'dan sağlıyordu. Başka bir deyişle, Batı'nın genişleyen ipek piyasası İran ve Osmanlı ekonomileri için yeni bir refah kaynağı haline gelmişti. *"Conquistadores için altın ve gümüş neyse"* der Steensgaard, *"XVII. yüzyıl başlarının Asya ticareti için de ipek oydu... ve nitekim İran ham ipeği, Avrupa'nın Asya'dan yaptığı ithalâtta ikinci sırada yer alıyordu."*[205] İstanbul'daki Hollanda sefirinin 1615 tarihli bir raporunda kullandığı ifadeyle, ipek ticareti *"Hıristiyan âleminde günden güne büyüyen gösteriş tutkusu sayesinde"* almış yürümüştü.[206] Bir hesaba göre, 1620'lerde Avrupa'nın toplam İran ipeği ithalâtı yılda bir milyon lidreyi buluyordu.[207]

1600 yılına doğru Halep, Levant'taki en önemli ipek ihracat pazarı konumuna gelmişti; öyle ki, sırf Venedik, İran ve Suriye ham ipeğinin (miktar olarak yılda 140 ton, değer olarak da 1,5 milyon duka altını tutan) yarısını burada satın alıyordu.[208] Diğer yarısı ise öbür Avrupa ülkelerince kapışılmaktaydı (bkz. Tablo IX). 1578-1627 yıllarında İran ipek ticaretinin bu piyasada gösterdiği dalgalanmaları Venedik konsolosluk raporlarından izlemek mümkündür.[209] 1578-1590'daki Osmanlı-İran savaşı sırasında trafikte bir düşüş görülmesine karşılık, bundan sonraki 1590-1602 barış döneminin Halep pazarında tanık olduğu canlılık, 1599 ilâ 1602 yıllarında, yani Osmanlı-İran savaşlarının 1603'te tekrar başlamasından hemen önce doruğa ulaşmıştı. Bu dönemde Halep gümrük gelirleri yılda 300.000 duka altını gibi rekor bir düzeye çıkmış; Suriye'nin İstanbul'a aktardığı yılda 460.000 duka altını tutarındaki gelir fazlasının büyük bölümü Halep gümrüğünden sağlanır olmuştu.[210]

---

203 Steensgaard (1972), s. 375.
204 Davis (1970), s. 196.
205 Steensgaard (1972), s. 367.
206 Aktaran Steensgaard (1972), s. 191.
207 Steensgaard (1972), s. 162. Ancak Steensgaard, gerçek toplamın pekâlâ bu miktarın yarısında kalabileceğini kabul etmiştir. Çünkü, pratikte tahminler yılda 4.000 ile 7.500 balya arasında oynamaktadır. Steensgaard bir balyanın 280 lidre veya 90 kilo çektiğini, bir al yükünün ise iki balyadan oluştuğunu, yani 550 lidre veya 165 kilo kadar geldiğini belirtiyor. Krş. Dalsar (1960), s. 289; İnalcık (1984), s. 132-35.
208 Konsolos Emo'nun tahminlerinden aktaran Steensgaard (1972), s. 160.
209 Steensgaard (1972), s. 175-83.
210 Aynı eser, s. 178.

Tablo IX: 1630'larda Avrupa'nın yıllık İran ipeği ithalâtı tahminleri (balya olarak)[211]

Marsilya	3.000	(daha önce ancak 100-200 dolayında)
Venedik	1.500	ama 1623'te ancak 300 ve 1 629'da ancak 600
İngiltere	600	ama 1623'te ancak 295
Hollanda	500	
Cenova, Lucca, Messina ve Floransa	400	
Toplam	6.000	

Tablo X: 1605'te Halep'te Avrupa'dan yapılan ithalat[212]

İthalât	(1000 duka altını)	İskenderun'a yanaşan gemi sayısı
Venedik	1.500	4-5, çoğunlukla yünlü ve ipekli kumaş yüklü
Fransa	800	20, çoğunlukla gümüş para yüklü
İngiltere	300	2-3, esas olarak kersey yüklü
Hollanda	150	

Savaş patlak verdikten sonra dahi gümrük gelirleri 1604'te hâlâ 200.000 duka altınını buluyordu. İlginç bir nokta, Venediklilerin Halep'te satın aldıkları ham ipeğin karşılığını, Osmanlı İmparatorluğu'na ithal ettikleri büyük miktarda yünlü ve ipekli kumaşla ödemeleriydi. 1590'lı yıllarda ithal ettikleri sırf ipekli kumaş miktarı yılda 200.000 braccio'yu (arşın veya endaze) buluyordu (Tablo X).

XVII. yüzyılda İzmir'in yükselişi,[213] büyük ölçüde, Bursa ve Halep'e rakip çıkan İzmir'in, İran ham ipeğinin Avrupalılar açısından en önemli pazarı haline

211 Kaynak: Steensgaard (1972), s.159 64.

212 Kaynak: Texeira'dan aktaran Steensgaard (1972), s. 180.

213 D. Goffman, "The Jews of Safad and the maktu system in the sixteenth century: a study of two documents froö the Ottoman archives," *JOS,* III, 1982, s. 50-76.

gelmesinden kaynaklanıyordu. Pratikte bu, 1590'dan önce bu bölgede Efes'in, Sakız adasının, Çeşme'nin ve her iki (Eski ve Yeni) Foça'nın oynamış olduğu rolü İzmir'in üstlenmesi demekti. Başlangıçta, Batı ülkeleri Asya ticaretlerinde Sakız'ı transit merkezi olarak kullanırken, daha sonra kapitülasyonlar sayesinde sultandan dolaysız ticaret ayrıcalıkları koparmışlar; yeni gelenler, yani İngilizler ve Hollandalılar, İzmir'de diğer ulusları gölgede bırakmışlardı. İzmir limanı hem Anadolu ana karasına denizden ucuz geçişi biraz daha uzatıyor, hem de gerek korsanlara, gerekse Ege Denizi'nin öfkesine karşı daha güvenli bir sığınak sağlıyordu. 1593'te Atlantik kıyısının tüccar ulusları için serbest liman haline getirildiğini gördüğümüz Livorno, İran ipeğinin pazarlanmasında İzmir'in rolünü paylaşmaktaydı. Şah Abbas'ın İran ipeğini doğrudan Avrupa'ya satma politikası çerçevesinde işlev kazanan İran Ermenileri, önce İzmir'de çok aktif hale gelmişler, sonra da Livorno'yu XVII. yüzyılda Avrupa'nın başlıca ipek pazarı konumuna yükseltmişlerdi.[214] Tebriz-Revan / Erivan - Kars - Erzurum - Tokat - Ankara - Afyon-İzmir güzergâhından her yıl beş-altı İran kervanı geçiyor; 1670 yılına gelindiğinde İran'da üretilen 22.000 balya ipeğin 3.000'i ihraç edilmek üzere İzmir'e ulaşıyordu.[215] 1671'de Fransızlar, Halep'i, Levant'taki ticaret merkezleri arasında İzmir, İskenderiye ve Sayda'nın (Sidon) ardından dördüncü sırada sayıyorlardı.[216] Gerçekten de, İzmir daha 1621'de "Avrupa ile Asya arasında transit ticaretine konu olan her türlü emtianın en büyük antreposu" olarak anılmaktaydı.[217]

Şah Abbas'ın İpek Yolunu Osmanlı Diyarlarının Dışına Çekme Çabaları

1514'te I. Selim'in İran'ı ekonomik ve malî bakımdan çökertmek amacıyla başvurduğu ambargo politikasını, Şah I. Abbas (1587-1629) İran açısından 1603-1629 döneminde denedi. Abbas'ın planı, ipek yolunu Osmanlı topraklarından Hint Okyanusu'na kaydırmaktı. Şah, o güne gelinceye değin Hint Okyanusu'nda üstünlük kurmuş bulunan İngiliz ve Hollandalıların, Osmanlı limanlarında ödedikleri ekstra vergilerden[218] kurtulmak amacıyla Osmanlıların aracılığını elbirliğiyle devreden çıkarmaya hevesli olduklarını görmüştü. Böylece Osmanlı-İran rekabeti, karşılıklı ambargolara yol açan ekonomik bir savaş niteliğine büründü. İranlılar ipek

214 B. Mc Govvan, *Economic Life in Ottoman Europe*, Cambridge ve Paris 1982, s. 21.
215 P. Masson, *Historie du commerce Français dans le Levant au XVIIe siécle*, I, Paris 1896, s. 421.
216 Mc Govvan (1981), s. 281.
217 Tavernier'den aktaran Steensgaard (1972), s. 186; Krş. Goffman (1982), s. 51-66.
218 Develerle taşıma maliyeti 40 guruşu, ya da yaklaşık 26 duka altınına geliyor; yol boyunca ödenen çeşitli resimler eklendiğinde maliyet 122 guruşa yükseliyor; bunun üzerine bir de İzmir'de ödenmesi gereken 46 guruşluk gümrük vergisi biniyordu. Bir guruş, bir duka altınının üçte ikisi değerindeydi. Krş. Steensgaard (1972), s. 34.

ihracatını yasaklarken, Osmanlılar da İran'a altın ve gümüş sevkıyatını durdurmaya yönelik önlemler aldılar. Bu, Acem diyarındaki parasal bunalımı keskinleştirmekten geri durmadı. Şah Abbas bu sorunu Bender Abbas'ta kuzeylilere büyük miktarda ipek satarak çözmeye çalıştı. Osmanlı imparatorluğunun dünyadan yalıtılması tehlikesini doğuran bu mücadele hayli ilginç bir seyir gösterdi.

1599 yazında Şah, kişisel maiyet mensuplarından Hüseyn Ali Bey adında birini, yanına Sir Anthony Sherley'i de katarak belli başlı Avrupa başkentlerine gönderdi. Bu heyetin görevi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hıristiyan taht ve taç sahipleriyle bir ittifak oluşturmak ve söz konusu ticaret yolunun Osmanlı diyarları dışında kalacak şekilde yeniden yönlendirilmesi için güvence almaktı. Osmanlılarla savaş halinde olan Alman imparatoru heyete hüsn-ü kabul gösterdi ve olumlu bir karşılık verdi. Hıristiyan yönetimler arasında Türklere karşı bir birlik kurulması yönünde çaba sarfetmeyi sürdüreceğini vaat etmenin yanısıra, Hıristiyanların Türklerle ticaret yapmaması için de çalışacağını açıkladı. İran heyeti daha sonra İspanya'ya, oradan da İngiltere'ye geçti. Ancak Şah, Bahreyn'e göz dikmiş bulunan ve zaten Hürmüz'deki durum nedeniyle İranlılar için bir kaygı nedeni olan İspanyollarla bu konuda anlaşmayı başaramadı.

1603'te Osmanlılarla İran arasında tekrar savaş patlak verdi ve Şah Abbas'ın temsilcileri bir kere daha Avrupa'ya yollandı. 1610'da Avrupa'ya gönderdiği yeni bir heyetle birlikte, deniz yolunun daha ekonomik olduğunu kanıtlamak için Lizbon'a 200 balya da ipek sevketti. Madrid'deki Venedik sefirinin verdiği bilgilere göre, İranlıların başlıca amaçlarından biri, sultanı İran ipeği üzerindeki gümrük vergilerinden sağladığı büyük gelirden yoksun bırakmaktı. Elçilerin getirdiği öneriler arasında, İspanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırması gibi siyasî-askerî bir koşul da yer alıyordu. Venedik piyasasını altüst edeceği düşünülen bu girişimler Venediklileri telâşa verdi. 1611'de İngiltere'ye gönderilen İran heyeti içinde yer alan (Anthony Sherley'in kardeşi) Robert Sherley, Türklere karşı kullanılmak üzere İran'a silâh götürecek gemilerin, karşılığında ipek alıp gelmesi talebinde bulundu. Ancak görüşmeler sonuçsuz kaldı.[219] Bu sırada İstanbul'dan Osmanlı elçileri de Londra'ya ulaştı ve İngiltere kralı Sherley'i huzuruna kabul etmeyi reddetti. Aynı yıl Türkiye'ye bol miktarda İngiliz çeliği ve kılıçları sevkedildi. Öte yandan Hollandalılar gibi İngilizler de, Osmanlıların Körfez ve Kızıldeniz üzerinden yürüttükleri Hindistan ticaretine adam akıllı zarar vermekten geri durmuyorlardı. 1613 yılına gelindiğinde, İngiliz ve Hollandalı korsanların Kızıldeniz'deki akınları o kadar vahim boyutlara ulaşmıştı ki, Osmanlı Divan-ı Hümâyun'u artık bunlara karşı harekete geçmenin

219 Steensgaard (1972), s. 323-333.

zorunlu olduğu kararına vardı ve Kızıldeniz'de bir filo inşası amacıyla Mısır'a beş kadırga dolusu kereste gönderdi. Bundan kısa bir süre sonra da İngiliz hükümeti, İran ipeğine yeni bir güzergâh bulunması konusunu tekrar ciddiyetle gündeme getirdi. 1617'de kralın emriyle İngiltere'nin Hindistan sefiri Thomas Roe, ipek ticaretini Türkiye'nin elinden almaya yönelik görüşmeler yapması için İran'a bir temsilci gönderdi. Osmanlı limanlarından geçmeyen, daha ucuz ve daha güvenli bir güzergâhın tesisine yol açacağı umuluyordu. İngilizler, bu yüzden herhangi bir noktada Levant ticaretini gözden çıkarmak zorunda kalsalar bile, en çok ihtiyaç duydukları pamuk ile mazıları yine de diğer Avrupalı tüccar aracılığıyla elde edebilecekleri kanısındaydılar. Ancak, İspanyollar ve Portekizliler, İran ile İngiltere arasındaki ticaret bağlantısını kesmeye yönelik önlemler aldıklarından, İngilizler yeni ipek yolunun Hint Okyanusu yerine Moskova üzerinden geçmesini tercih ediyorlardı. İpek karşılığı İran'a bu yolla kumaş ve kalay sevketmeyi öngörmekteydiler. İran'dan yapılacak ipek alımlarının İngiltere'ye sadece üç veya dört milyon altına mal olacağını hesaplıyorlardı. Ülke içinden bu kadar nakit toplamanın zorluğu karşısında ve tabii bir de bu parayı yurt dışına çıkarmak istemediklerinden, bunun yerine aynî ödeme öneriyorlardı. Şah Abbas ise kredili bir sistemden yanaydı. Nihayet 1618'de, üçte biri nakit, üçte ikisi mal karşılığı ödeme yapılmasını kabul etti. Bu ayrıntılar, İran'ın Osmanlı topraklarından süzülüp kendisine ulaşan kıymetli madenlere bağımlılığını bir kere daha ortaya koymaktadır. Öte yandan Osmanlı yönetiminin de, İran ambargosunun etkisini hissettiğini, veziriâzamın Venedik bailo'suna ülkesinin (Venedik'in) ipek talebinin gerektiğinde sırf yerli üretimle karşılanabileceğini söylemek ihtiyacını duymasından anlıyoruz. İpek ve baharat yolunun 1622'de kesilmesiyle Osmanlı hazinesinin uğradığı zararın, yitirilen gümrük gelirleri itibariyle yılda en az 300.000 düka altını dolayında olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul'daki Venedik balio'su, Osmanlı hükümetine ilettiği mesajda, Suriye ipek yolu üzerinden ipek ve diğer emtia trafiğinin tamamen son bulabileceği uyarısında bulunmuştu. Veziriâzam ise özellikle deniz yolunun uzunluğuna dikkat çekerek, bu kaygıya katılmıyor gibiydi. Gerçekten de, bu sırada İran'la barış (1618 tarihli Serav Barışı) imzalanmış ve bol miktarda ipek ile diğer emtia Bağdat üzerinden tekrar Halep piyasasına akmaya başlamıştı.

Serav Barış Anlaşması'yla Osmanlıların, Kafkasya'daki fetihlerinin tamamını yitirmelerine karşılık, İran'ın vergi olarak yılda 200 balya ipek vermeyi kabul etmiş olması ilginçtir. Barış yapılır yapılmaz Venedikliler, Bağdat'tan gelen bir kervanın bin balya İran ham ipeği ile bin kutu çivit getirmiş olduğu müjdesini duyurdular.[220] Yine de bir miktar Acem ipeği kuzey İran ve Bender Abbas

220 CSP: Venedik XII, belge no. 352.

üzerinden İngiltere'ye ulaşmakta idi.

Bu sırada Halep'te Osmanlıların ipekten yeni yeni vergiler almaya kalkışmak gibi dar görüşlü bir politika izlemeleri, alternatif bir ipek yolu tesis etmeye çalışanların kararlılığını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. 1622'de Londra'daki Venedik temsilcisi, büyük miktarda İran ipeği yüklü üç geminin Hindistan'dan gelip limana ulaştığını bildirdi. Bundan kısa bir süre sonra yeni bir Osmanlı-İran Savaşı patlak verdi. Bu yıllarda İngiliz-İran dostluğu önemli gelişme göstermiş ve 1622'de İranlılar, İngiliz gemilerinin desteğiyle Hürmüz'ü Portekizlilerden almışlardı. 1624'te ise Hindistan'ın Yakındoğu ile ticaretinde çok önemli bir transit merkezi olan Bağdat, İranlıların eline geçti. Yeni bir İran diplomatik heyeti İspanya, Fransa, Hollanda ve (seksen balya ipekle birlikte) İngiltere'yi ziyaret etmekte gecikmedi. Amaçları Londra'da bir ittifak ve ticaret anlaşması imzalamaktı. I. Charles'ın Şah'a yanıtı, 1626'da İran'a bir heyet yollamak oldu. Şah, İran limanlarından her yıl İngiltere'ye 8.000 balya ipek teslim etmek vaadinde bulundu. Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından, İngilizlere Halep'i de Osmanlılardan alabileceği ve ipeği bu kısa güzergâh üzerinden sevkedebileceği umudunu veriyordu. Ancak, İran yönetiminin özellikle bu kadar büyük miktarlarda ipeği yerli üreticilerden satın almak için ihtiyaç duyduğu altın ve gümüşün (İngilizler tarafından) temininde ki zorluklar, güney Atlantik rotasının uzunluğu, İspanyol ve Portekizlilerin düşmanlığı, nihayet Levant Kumpanyası'nın geleceğine ilişkin belirsizlikler gibi faktörler birleşince, İngilizler Şah'ın önerileri konusunda kararsız kalmaya devam ettiler. Önce İngilizler, sonra da Hollandalılar, Hint Okyanusu'nda bir zamanlar İspanyol ve Portekizlilerin sahip olduğu konumu ele geçirme sürecindeydiler. Sadece İran Körfezi'nde Şah'la işbirliği yapmakla kalmıyor; aynı zamanda Hindistan'dan Kızıldeniz'e uzanan hac ve ticaret trafiğine saldırıyorlardı. Bu da Kahire'deki vergi gelirinin azalmasına yol açtığından, Osmanlı yönetimini kızdırıyordu. 1627'de bir grup Arap, gemilerinin Basra Körfezi'nde İngiliz ve İranlılarca yağmalanmakta olduğu gerekçesiyle Osmanlı Divan-ı Hümâyun'una başvurmuştu. Şah'ın yeni tesis ettiği Bender Abbas (Gambroon) limanı da İngiliz ve Hollandalılarla ticaret sayesinde hızla gelişmekteydi. 1633'te İngiltere'deki Venedik sefiri, Bender'deki İngiliz ticaretinin büyük artış gösterdiğini; buradan getirtilen ipeğin Avrupa'nın dört bir yanına dağıldığını bildiriyordu.

Böylece İspanyollar ve Portekizliler, Hint Okyanusu'ndaki egemenliklerini İngilizler'e kaptırmalarının ardından, kendilerini eski düşmanları Osmanlılarla olağanüstü bir ortak girişim içinde buldular. İpek ve baharat ile diğer Hint emtiasını, Körfez ve Kızıldeniz üzerinden taşımayı teklif ettiler. Bunun bir Osmanlı-İspanyol yakınlaşmasına yol açması ihtimalini gören İngiliz sefiri, Osmanlılara acilen sunduğu bir notada, hem planın uygulanabilir olmadığını

ve dolayısıyla aldatıcı bir nitelik taşıdığını söylüyor, hem de Kızıldeniz'i tekrar İspanyollara açmanın tehlikelerini hatırlatıyordu.

Bununla birlikte, yukarıda belirtilen nedenlerle İran ticareti Osmanlı limanlarından bütünüyle yok olmadı. Türkiye ile İran arasında, ekonomik boyutlarına yukarıda değindiğimiz, uzun ve yıpratıcı mücadele, uzun vadeli bir barışla sonuçlandı. Şah Abbas öldüğünde (1629), gümüş olduğu ipek politikası halefince terkedildi. Abbas, ham ipek akışını Bender Abbas yönüne çevirebilmek için İran'ın kendi içindeki ipek ticaretinde tekel uygulamak zorunda kalmıştı. Ondan önce ham ipek, çok sayıda özel kişiler tarafından toplanıp Osmanlı pazarlarına sevkediliyordu. Venedik sefirine göre, yeni Şah'ın ipek ticaretinin işleyişini tamamen tebaasına bırakma kararı, ülke içinde büyük destek bulmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu, İran ipek ticaretini kısmen kurtarmasına karşılık 1630 yılına gelindiğinde Hindistan baharat ticaretini artık neredeyse tamamen yitirmiş bulunuyordu. Bağdat, Halep ve Kahire artık uluslararası Doğu-Batı ticaretinin transit merkezleri arasında yer almıyordu. Servet ve kudretini bu ticarete borçlu olan Venedik, nasıl bir darbe yemiş olduğunu 1628'de itiraf edebilmiştir. Cumhuriyet'in yüksek organlarından Beşler Kurulu'nun (Cinque Savii'mn) 31 Mart 1628 tarihli raporunda kullanılan ifadeyle: "Geçmişte Levant ticareti [Venedik'in] bu piyasa[sı]nın esas temelini oluşturur ve Almanya'nın tamamına baharat bu piyasadan sağlanırken, şimdi artık [onların] ikmali[ni] İngilizler ve Felemenkliler temin ediyor[du]."

Bursa'da İpek Fiyatları (1467-1646)

Bursa piyasasındaki ham ipek fiyatının esas olarak İran'ın arz hacmiyle belirlendiği açıktır. 1587-90, 1603-12, 1615-18 ve 1624-39 yıllarını kapsayan Osmanlı-İran savaşları tabii arz darlığı yaratıyor ve keskin fiyat dalgalanmalarına yol açıyordu (Tablo XI ve XII).

Tablo XI: Bursa'da ham ipek fiyatları, (1467-1646)[221]

Yıl	Bir lidre ipek fiyatının akça olarak bileşik endeksi	Yıl	Bir lidre ipek fiyatının akça olarak bileşik endeksi
1467	50	1578	99
1478	67-68	1580	84
1488	70	1581	136
1494	82	1582	151
1501	60-70	1584	250
1513	77	1588	182
1519	93	1597	224
1521	62	1603	351
1548	59	1607	233
1557	83	1617	174
1566	94	1622	338
1569	68	1630	99
1570	41	1634	240
1571	74	1637	394
1572	81	1639	250
1573	67	1646	199

221 Kaynak: Çizakça (1980), Bursa kadı sicilleri.

TabloXII:

(a) Çeşitli ham ipek türlerinin fiyatları, 1482-83 (akça olarak)

Bursa piyasası		Kili piyasası	
Astarabadi	56	Koyu kırmızı	90-100
Tilani	49	Heft-renk	80
Gıkın	44	Siyah	70-80
		Beyaz	70

(b) Ambargo sırasında 1519'da Bursa'daki ham ipek fiyatları (akça olarak)[222]

Tilani	93-100
Kenar (düşük kalite)	49-77
Tisaki	57
Arnavutluk	72-80
Trablus	80

Tablo XIII: Ortalama ham ipek fiyatları ve fiyat artışları, 1557-1639 (lidre başına akça olarak)[223]

Tilani	93-100
Kenar (düşük kalite)	49-77
Tisaki	57
Arnavutluk	72-80
Trablus	80

Not: Bir lidre - 100 dirhem veya 320,7 gram.

1603, 1622 ve 1637 yıllarında gözlenen olağanüstü fiyatlar, her halde doğu cephesindeki çatışmaların sonucuydu. Halep'ten gönderilen Venedik raporlarında da, savaş halinin yol açtığı bir darlık anlatılıyordu.[224] Özetle, üç ayrı dönemden söz etmek mümkündür. 1470-1580 arasında ortalama fiyat lidre

222 Kaynak: Çizakça (1980), Bursa kadı sicilleri.
223 Kaynak: Çizakça (1980), Bursa kadı sicilleri.
224 Steensgaard (1972), s. 161, 175-84.

başına 70 akçe, 1580-1597 arasında 200 akçe, 1597-1639 arasında ise 320 akçeydi (Tablo XIII). Öte yandan gümüş akçenin altın karşısında yaşadığı enflasyonu hesaba katacak şekilde düzeltilmiş fiyatlar üzerinden hesaplanan gerçek artışın, hem İran'dan yapılan ithalattaki azalmadan, hem de Batı'dan talebin hızla artmasından kaynaklandığı düşünülmelidir.

Vergi Gelirleri

Devlet hazinesi ham ipek ticareti üzerindeki vergilerden büyük gelir sağlıyordu. 1570 tarihli bir kanuna göre, her 30 lidre ya da yaklaşık 9,6 kilo ham ipeğe 104 akçe vergi isabet ediyor ve alıcı ile satıcı arasında eşit olarak paylaştırılıyordu.[225] Bu vergi lidre başına 1,5 veya 2 akçe üzerinden hesaplanmaktaydı.[226] Ayrıca, yük başına bir altın (60 akçe) olarak alınan bir simsarlık vergisi ile bir yük ham ipekten 6 guruş olarak alınan bir yasakiyye söz konusuydu (o sırada bir yük, 550 lidre kabul ediliyordu).[227] Bütün bunların toplamı (yük başına) 2.200 akçeyi buluyordu. 1589'a gelindiğinde bunlara kassabiye olarak bilinen ve her yüz akçe değerindeki ham ipekten bir akçe olarak alınan bir vergi daha eklenmişti. Bir yük ham ipek ortalama 38.500 akçeye satıldığından, 1589 yılı itibariyle vergi yükü toplam değerin yüzde 6,7'sini buluyordu. Ham ipek Osmanlı gümrüğüne ulaşmadan önce, XV. yüzyıl sonlarında Akkoyunluların egemenliğindeki İran topraklarında çeşitli vergilere tâbi idi. Bunların toplamı da 234 akçe kadardı. İster Müslüman, ister gayrimüslim olsun Osmanlı tebaasının gümrük vergisi ödememesine karşılık, gayrimüslim yabancılar bir de gümrük vergisi ödemek zorundaydılar. 1500 dolaylarında gayrimüslim yabancılar (İtalyanlar) için gümrük vergisi oranı advalorem yüzde 5'ti. Ancak, Osmanlı tabiiyetindeki Yahudi ve Hıristiyanlara tanınan gümrük vergisi muafiyeti yabancıların ihracatı yararına hile ile kötüye kullanıldığından, 1521'de sultan onların da gümrük vergisi ödemesini emretti.[228]

225 Dalsar (1960), s. 271, belge no. 201.
226 R. Anhegger - H. İnalcık, *Kanûnnâme-i Sultânî der Mûceb-i 'Örf-i Osmânî*, TTK, Ankara 1956, no. 31, 32.
227 Dalsar (1960), s. 289.
228 Aynı eser, s. 271, Belge no.202.

HALİL İNALCIK'IN BURSA FOTOĞRAFLARI

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı, Sayın Recep Altepe'nin Osmangazi Belediye Başkanlığı döneminde düzenlenen
Halil İnalcık Sokağı'nın açılış töreninde, 06.04.2006

Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı, Sayın Recep Altepe'nin Osmangazi Belediye Başkanlığı döneminde restore ettirdiği Karabaş-i Velî Tekkesi'ni gezerken.

Bilkent'te Osman Gâzi heykeline ilişkin değerlendirme yaparken (Eser Çalıkuşu ve Yusuf Oğuzoğlu ile)

Sayın Recep Altepe'yi ziyareti

Fahri hemşehrilik töreninde

Fahri hemşehrilik beratını Başkan Sayın Recep Altepe Halil Hoca'ya takdim ediyor

Bursa Kent Müzesi'nde

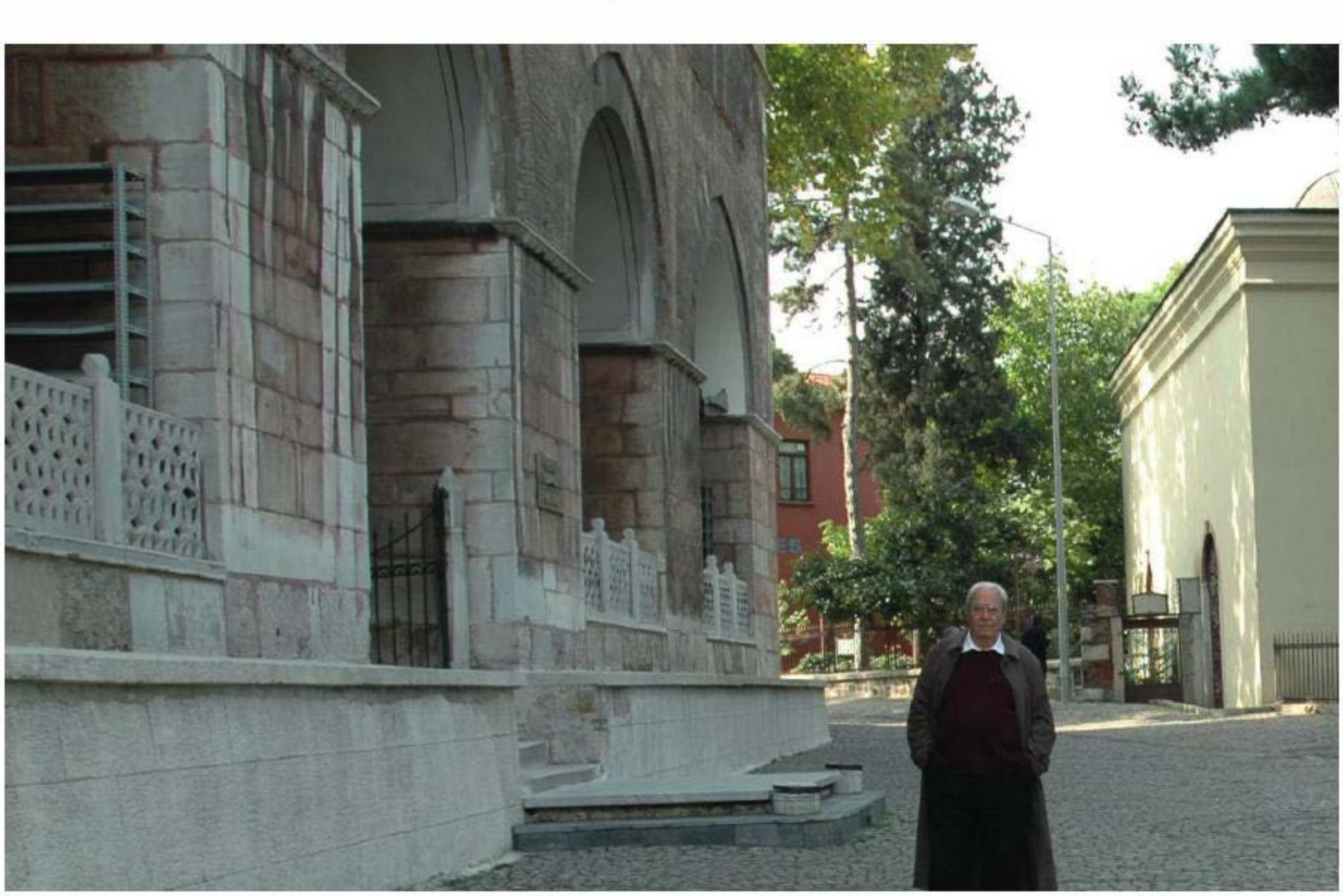
Bursa Kent Müzesi'nde bir belgeyi incelerken (Müze Koordinatörü Ahmet Erdönmez ile)

Hüdâvendigâr (Sultan I. Murad) Türbesi içinde

Öğrencisi Özer Ergenç ile Merinos "beklemesi" önünde

Hüdâvendigâr (Sultan I. Murad) Külliyesi'nde